

ISSN 2663-9718

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інженерно-педагогічний факультет
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

Київ – Львів – Бережани – Гомель 2020

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Інженерно-педагогічний факультет
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти»
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

National Pedagogical Dragomanov University
Faculty of Engineering and Education
Subdivision “Lviv Educational and Scientific Center of Professional Education”
Danylo Halytskyy Lviv National Medical University
Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
“Berezhany Agrotechnical Institute”
Francisk Skorina Gomel State University

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**
ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
Випуск 7

**MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF EDUCATION
AND SCIENCE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES**
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS
Issue 7

Київ – Львів – Бережани – Гомель
2020

Kyiv– Lviv – Berezhany – Gomel
2020

УДК: 37. 01 : 001

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–
Гомель, 2020. Вип. 7. 381 с.

Головний редактор:

Колісник-Гуменюк Ю.І., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Редакційна колегія:

Кільдеров Д.Е., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Голіяд І.С., кандидат педагогічних наук, професор (м.Київ, Україна)

Литвин А.В., доктор педагогічних наук, професор (м. Львів, Україна)

Руденко Л.А., доктор педагогічних наук, ст.н.с. (м. Львів, Україна)

Жибак М.М., доктор економічних наук, професор (м. Бережани, Україна)

Олійник П.В., доктор фармацевтичних наук, професор (м. Львів, Україна)

Копельчак М.П., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Чаплик В.В., кандидат медичних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк О.М., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Львів, Україна)

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Бейзеров В.А., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)

Дворак В.Н., кандидат педагогічних наук, доцент (м. Гомель, Республіка Білорусь)

Гурська І.С., кандидат економічних наук, доцент (м. Бережани, Україна)

Технічна верстка:

Гуменюк В.В., кандидат педагогічних наук (м. Львів, Україна)

Переклад англійською мовою:

Гуменюк В.В., Дубовик О.В. (м. Львів, Україна)

Збірник наукових праць є періодичним науково-практичним виданням, у якому відомі дослідники, доктори та кандидати наук, педагоги-практики закладів загальної середньої, професійної (професійно-технічної) освіти, працівники закладів вищої освіти, а також аспіранти та студенти презентують результати наукових досліджень, присвячені актуальним питанням науки та освіти сьогодення.

Статті збірника подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірну інформацію несуть учасники, їх наукові керівники та рецензенти.

Збірник наукових праць розрахований на докторів, кандидатів наук, педагогів-практиків та молодих вчених, які цікавляться сучасними інноваційними тенденціями розвитку науки та освіти.

© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020

© ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти», 2020

© Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2020

© ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут», 2020

© Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны, 2020

© Авторі статей, 2020

ЗМІСТ *** CONTENTS

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ		
<i>Литвин Андрій</i> <i>Руденко Лариса</i> <i>Lytvyn Andriy</i> <i>Rudenko Larysa</i>	До проблеми професійної підготовки психологів у закладах вищої освіти On the problem of psychologists' professional training at higher schools	10
<i>Козловська Ірина</i> <i>Якимович Тетяна</i> <i>Kozlovska Iryna</i> <i>Yakymovych Tetiana</i>	Суспільні впливи на зміст професійного навчання майбутніх фахівців Social influences on the content of vocational training of future professionals	14
<i>Краснобокий Юрій</i> <i>Ткаченко Ігор</i> <i>Krasnobokuj Yuriy</i> <i>Tkachenko Ihor</i>	Метод моделювання як засіб вивчення природничих дисциплін Use of the modeling method in studying of natural disciplines	21
<i>Чернявська Ірина</i> <i>Гвоздецька Галина</i> <i>Дідушко Оксана</i> <i>Cherniavska Iryna</i> <i>Hvozdetzka Halyna</i> <i>Didushko Oksana</i>	Критичне мислення, як важлива складова професійної компетентності лікаря Critical thinking as an important part of physician's professional competence	27
<i>Бабій Ірина</i> <i>Babiy Iryna</i>	Особливості сучасних термінознавчих процесів у мовах спеціального призначення Peculiarities of modern term knowledge processes in special purpose languages	32
<i>Ізбаш Світлана</i> <i>Izbash Svitlana</i>	Сучасні онлайн-технології та методики розвитку навичок медіаграмотності у дорослих Modern online technologies and methods of developing media literacy skills in adults	38
<i>Колісник-Гуменюк Юлія</i> <i>Гуменюк Софія</i> <i>Kolisnyk-Humeniuk Yuliya</i> <i>Humeniuk Sofiya</i>	Нетрадиційні методи викладання у ЗВО художнього профілю Unconventional teaching methods in art universities	42
<i>Ляшенко Марина</i> <i>Конько Антоніна</i> <i>Liashenko Maryna</i> <i>Konko Antonina</i>	Організація самостійної роботи майбутніх педагогів професійного навчання з основ маркетингу у системі Moodle The organization of self-study of prospective vocational training teachers on the basics of marketing in the Moodle system	49
<i>Ладика Марина</i> <i>Бережняк Євген</i> <i>Ladyka Maryna</i> <i>Berezhniak Yevhen</i>	Використання сучасних картографічних методів у підготовці екологів (на прикладі Національного університету біоресурсів і природокористування України) Usage of modern cartography methods for teaching students of ecology faculty (on example of National university of life and environmental sciences of Ukraine)	53
<i>Науменко Наталія</i> <i>Какарека Елеонора</i> <i>Naumenko Nataliya</i> <i>Kakareka Eleonora</i>	Иновационная карта научно-методического обеспечения предметной подготовки педагогов по географическим дисциплинам Innovative map of scientific and methodological support of subject training of teachers in geographical disciplines	60

<i>Деревинская Анастасия Жудрик Екатерина Dzeravinskaya Anastasia Zhudryk Katsiaryna</i>	Возможности системы дистанционного обучения Moodle для проведения лабораторных и семинарских занятий по биологическим дисциплинам в вузе Possibilities of the distance learning system Moodle for conducting laboratory and seminar classes on biological disciplines at the university	66
<i>Воронезцева Алла Есаулова Анна Чорна Ольга Voronezhtseva Alla Esaulova Anna Chorna Olha</i>	Культурологический подход в процессе социального воспитания студентов-иностранцев в вузе Cultural approach in the process of social education of foreign students at the university	71
<i>Кучерова Елена Kucherava Elena</i>	Формирование и развитие картографических компетенций обучающихся как составной части метапредметной компетентности Formation and development of the cartographic competences of students as an integral part of metasubject competence	75
<i>Лобанок Михаил Лобанок Лариса Lobanok Mikhail Lobanok Larisa</i>	Методики дистанционного обучения в вузах республики беларусь Methods of distance learning in universities of the republic of belarus	80
<i>Вераксо Елена Verakso Elena</i>	Пути формирования гражданско-патриотической позиции студентов в образовательном процессе Республики Беларусь The ways of the formation of the students' civil-patriotic position in educational process in Belarus	85
<i>Писаревська Олена Pysarevska Olena</i>	Контрольно-результативний компонент формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції Control and performance component for forming the strategic competence of future international lawyers in the universities of France	90
<i>Дубовик Оксана Dubovyk Oksana</i>	Актуальність проблем підготовки висококваліфікованих спеціалістів у педагогічній науці Urgency of problems of training highly qualified specialists in pedagogical science	97
<i>Сьома Богдан Syoma Bohdan</i>	Особливості надзвичайних ситуацій сьогодення та готовність військових до боротьби з ними Features of contemporary emergency situations and readiness of the military forces to fight them	102
<i>Пенцак Павло Pentsak Pavlo</i>	Сутність та особливості формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів Essence and features of formation of the civil-patriotic position of future officers	109
<i>Лазур Клавдія Lazur Klavdiya</i>	Місце та роль професійного зростання в організації навчального процесу The place and role of professional development in the organization of the educational process	115

<i>Годій Олена</i> <i>Hodiy Olena</i>	Сучасні інтерактивні технології навчання на уроках історії Modern interactive technologies of education on History lessons	119
<i>Криштопчик Александра</i> <i>Krishtopchik Alexandra</i>	Теоретические аспекты сформированности представлений о времени у младших школьников с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) Theoretical aspects of the formation of concepts of time for younger pupils with mental developmental disabilities (learning difficulties)	126
<i>Глебович Валентина</i> <i>Hlebovich Valiantsina</i>	Качественные задачи по физике на анализ семейства графиков Qualitative problems in physics for analysis of a family of graphics	132
<i>ЦалкоТатьяна</i> <i>Tsalko Tatiana</i>	Организационно-управленческие условия и факторы диверсификации форм образовательного процесса Organizational and managerial conditions and factors of diversification of educational process forms	139
<i>Жук-Гординський Юрій</i> <i>Zhuk-Hordynskiy Yurii</i>	Вплив авторитету родинного виховання на формування аксіологічної складової студента The influence of the family's upbringing authority on the formation of the student's axiological component	145
<i>Захарчишин Зоряна</i> <i>Zacharchyshyn Zoryana</i>	Етимологія поняття «діти вулиці» Etymology of the concept of «street children»	149
ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ		
<i>Гапанович-Кайдалова Екатерина</i> <i>Gapanovich-Kaidalova Ekaterina</i>	Отношение и психологическая готовность слушателей ИПК и П к использованию элементов дистанционного обучения Retraining courses students' attitude and their psychological readiness towards using distance learning elements	153
<i>Лупекина Елена</i> <i>Lupekina Elena</i>	Сострадание, эмпатия и альтруизм приемных родителей как основа помогающего поведения Foster parents' compassion, empathy and altruism as the basis for helping behavior	158
<i>Матійків Ірина</i> <i>Matiyktiv Iryna</i>	Профіль компетенцій викладача в ролі тренера Profile of the teacher-coach's competence	162
<i>Павлова Юлія</i> <i>Pavlova Yuliya</i>	Трудоголизм: позитивные и негативные последствия Workaholism: positive and negative consequences	168
<i>Санина Марина</i> <i>Sanina Marina</i>	Влияние окружающей действительности на процесс изменения асоциального поведения лица БОМЖ Influence of the surrounding reality on the process of changing the asocial behavior of the homeless person	172
<i>Пихальська Наталія</i> <i>Pyhalska Nataliya</i>	Формування поняття розумова відсталість у психолого-педагогічній проблемі Formation of the concept of mental delay in the psychological and pedagogical problem	178
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ		
<i>Бирюк Ирина</i> <i>Biryuk Irina</i>	Эвфемизмы в англоязычном медицинском дискурсе Euphemisms in English language medical discourse	184

Котович Оксана <i>Kotovich Oksana</i>	Іерафанія місяця як структураўтваральны фактар парадкавання часу Hierarchy of the moon as a structural factor of the order of time	188
Мішчанчук Ірына <i>Mishchanchuk Iryna</i>	Феномен філалагічнага пакалення ў беларускай і шасцідзясятнікаў у рускай літаратуры The phenomenon of philological generation in Belarusian and the Sixtiers in Russian literature	197
Цисык Андрей Круглик Наталья Капітула Людміла <i>Tsisyk Andrey</i> <i>Kruglik Natalia</i> <i>Kapitula Liudmila</i>	Некоторые требования к современному уровню профессиональной компетентности преподавателя латинского языка медицинского вуза Some requirements for the current level of professional competence of a Latin language teacher at the medical university	201
Рак Марыя <i>Rak Maryia</i>	Трансфармацыя гатычнай традыцыі ў прозе Д. Сэтэрфілд і Л. Рублеўскай Transformation of the gothic tradition in the prose of D. Setterfield and L. Rublevskaya	208
Головаш Дарья <i>Golovash Darya</i>	Структурная специфика и функциональные особенности речевого жанра «народная примета» Functional characteristics and structural specifics of the speech genre "folk superstition"	212
Лапатинский Павел <i>Lapatinsky Pavel</i>	Бинарные оппозиции в русской фразеологической картине мира: типологический аспект Binary oppositions in the Russian phraseological picture of the world: typological aspect	216
МИСТЕЦТВО		
Васянович Григорій <i>Vasianovych Hryhoriy</i>	Музыка та її естетико-виховне значення Music and its aesthetic-educational significance	223
Павельчак Галина <i>Pavelchak Halyna</i>	Скоропис, як візитівка барокових пластичних мистецтв України Fastwriting (Cursive) as a baroque visiting card of Ukrainian plastic arts	228
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ		
Байбардина Татьяна Бурцева Оксана Василевич Наталья <i>Baibardina Tatyana</i> <i>Burtseva Oksana</i> <i>Vasilevich Nataliya</i>	Нейромаркетинг как инструмент психологического воздействия на потребителя в условиях трансформации современного общества Neuromarketing as a tool of psychological influence on the consumer in the conditions of transformation of modern society	236
Герасимів Зоряна <i>Herasymiv Zoryana</i>	Проблеми розвитку туризму The problems of tourism development	241
Герчанівська Світлана <i>Herchanivska Svitlana</i>	Поняття дебіторської заборгованості підприємства The concept of accounts receivability of the enterprises	245
Гурська Ірина <i>Hurska Iryna</i>	Становлення та розвиток туристичної галузі в Україні Establishment and development of the tourist industry in Ukraine	249
Замора Оксана <i>Zamora Oksana</i>	Механізм сталого розвитку у сільському господарстві Mechanism of sustainable development in agriculture	253

Федуняк Ігор <i>Feduniak Ihor</i>	Підвищення економічної ефективності виробництва свинини на інноваційній основі Increasing the economic efficiency of pork production on an innovative basis	256
Христенко Галина <i>Khrystenko Halyna</i>	Органічне виробництво як пріоритетний напрям сталого розвитку сільських територій Organic production as a priority direction of sustainable development of rural areas	261
Ярема Любов <i>Yarema Lyubov</i>	Сільський зелений туризм як вид підприємницької діяльності Rural green tourism as a type of entrepreneurial activity	265
Стемковська Ірина <i>Stemkovska Iryna</i>	Формування і використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах Formation and use of production costs in agricultural enterprises	269
ЮРИДИЧНІ НАУКИ		
Менська Олена <i>Menska Olena</i>	Непорушність права власності на пам'ятки культурної спадщини в контексті їх примусового відчуження для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності Inviolability of the property right to cultural heritage monuments in the context of their compulsory alienation for public needs or for reasons of public necessity	276
Войткун Владислав <i>Voitkun Vladislav</i>	Сроки адміністративного задержання Terms of administrative detention	282
Ревзина-Титова Александра <i>Reuzina-Tsitova Aliaksandra</i>	Организационно-правовое обеспечение выявления несовершеннолетних, оказавшихся в неблагоприятной ситуации в Республике Беларусь Organizational and legislative support for identifying underage persons, who got into a disadvantaged situation in the Republic of Belarus	286
БІОЛОГІЧНІ НАУКИ		
Королева Екатерина Кузмицкая Полина Урбанович Оксана <i>Karaleva Katsiaryna</i> <i>Kuzmitskaya Polina</i> <i>Urbanovich Oksana</i>	Изучение влияния холодового стресса на уровень экспрессии генов, кодирующих стресс-ассоциированные белки Study of the influence of cold stress on the expression level of genes, encoding stress-associated proteins	291
Кузмицкая Полина Урбанович Оксана <i>Kuzmitskaya Polina</i> <i>Urbanovich Oksana</i>	Полногеномная идентификация транскрипционных факторов семейства Trihelix в геноме яблони <i>in Silico</i> Full-genomic identification of transcription factors of the Trihelix family in the genome of apple <i>in Silico</i>	296
Мазец Жанна Сергель Лидия Архип Арина Новик Анна <i>Mazets Zhanna</i> <i>Serhel Lidiya</i> <i>Arhip Aryna</i> <i>Novik Hanna</i>	Особенности производственного процесса гречихи посевной, обработанной электромагнитным излучением Specific features of the production process of buckwheat treated by the electromagnetic irradiation	302

Останчик Виктория Островская Анастасия Дробот Надежда Мозгова Галина <i>Astapchyk Viktoriya</i> <i>Astrouskaya Anastasiya</i> <i>Drobat Nadyezhda</i> <i>Mozgova Galina</i>	Детекция и идентификация ГМО с целью обеспечения продовольственной и сельскохозяйственной безопасности Detection and identification of GMO's to ensure food and agricultural security	307
Шамко Анастасия <i>Shamko Anastasiya</i>	Гельминтофауна птенцов семейства чайковые (Laridae) Helminthological fauna of gulls (Laridae) family nestlings	313
МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ		
Олійник П.В. Вороненко Д.В. <i>Oliyunk P.V.</i> <i>Voronenko D.V.</i>	Аналіз та оцінка ризиків виникнення надзвичайних ситуацій радіаційного походження в Україні Analysis and assessment of risks of radiation emergency situations origin in Ukraine	317
Бутко Любов <i>Butko Liubov</i>	Плюси і мінуси впровадження дистанційного навчання (з досвіду роботи Київського міжнародного університету) Advantages and disadvantages of distance learning implementation (from the experience of Kyiv International University)	322
Егорова Татьяна Новицкая Татьяна Зейналова Екатерина Банах Анна <i>Egorova Tatyana</i> <i>Novitskaya Tatyana</i> <i>Zeynalova Ekaterina</i> <i>Banah Anna</i>	Особенности микробиоты влагалища у пациенток с малыми аномалиями развития сердца Features of the vaginal microbiota in patients with small heart abnormalities	327
Коваленко Владимир Горбачева Татьяна Балако Анна Шестерина Елена <i>Kovalenko Vladimir</i> <i>Gorbacheva Tatyana</i> <i>Balako Anna</i> <i>Shesterina Elena</i>	Оценка влияния некоторых антропологических факторов и сопутствующей патологии на заболеваемость Covid-19 в Гомельском регионе Evaluation of some antropological factors and comorbidity affected the incidence of Covid-19 infection in Gomel region	330
Лунева Людмила Лабонарская Елена <i>Luneva Lyudmila</i> <i>Labanarskaya Alena</i>	Клинические результаты применения препаратов модифицированной целлюлозы в челюстно-лицевой хирургии Clinical results of the using of modified cellulose medicines in maxillofacial surgery	334
Новицкая Татьяна Егорова Татьяна <i>Novitskaya Tatyana</i> <i>Egorova Tatyana</i>	Особенности психоэмоционального статуса при беременности Features of the psychoemotional status during pregnancy	337
Чаплик Віктор <i>Chaplyk Viktor</i>	Проблеми діагностики гострого пошкодження нирок To diagnostics of acute kidney injury	340

ІСТОРИЧНІ НАУКИ		
<i>Рачковський Григорій</i> <i>Rachkovsky Hryhoriy</i>	«Списки поселень Волинської губернії»: джерелознавчий огляд «Lists of settlements of the Volhynian governorate»: a source study review	345
ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ І ТЕХНОЛОГІЇ		
<i>Чуйко Владислав</i> <i>Chuyko Vladislav</i>	Имитационная модель замкнутой одноканальной СМО Simulation model of a closed single-channel queuing system	352
<i>Кожуховський Владислав</i> <i>Штукатер Дмитрій</i> <i>Kazhukhouski Uladzislau</i> <i>Shtukater Dmitry</i>	Архитектура обучающей информационной системы The learning information system architecture	356
<i>Сашков Антон</i> <i>Sashkou Anton</i>	Криптография в промышленных микроконтроллерных и программных распределенных системах Cryptography in industrial microcontroller and software distributed systems	362
ТЕХНІЧНІ НАУКИ		
<i>Майструк Володимир</i> <i>Maistruk Volodymyr</i>	Дослідження впливу температури запиленних газів на основні характеристики деяких циклонів за допомогою CFD-програм Investigation of the influence of dusted gas temperature on the basic characteristics of certain cyclons using CFD programs	365
ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ		
<i>Полещук Степан</i> <i>Paliashchuk Stsiapan</i>	Флуоресцентные сенсоры для обнаружения сверхнизких неорганических фосфатов в пробах окружающей среды Fluorescent sensors for the detection of ultra-low inorganic phosphates in environmental samples	369
ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ		
<i>Склярська Оксана</i> <i>Skliarska Oksana</i>	Політико-географічні дослідження в Україні на початку ХХІ ст. Political and geographical studies in Ukraine at the beginning of the XXI century	373
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МАСМЕДІА		
<i>Адамаї Аляксандр</i> <i>Adamov Aliaksandr</i>	Суб'єкт перад тварам медыяэкалагічных выклікаў сучаснасці The subject in the face of media-ecological challenges of our time	377

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.01:159.9-051

Литвин Андрій

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології та педагогіки*

Руденко Лариса

*доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри практичної психології та педагогіки
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності,
м. Львів, Україна*

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Діяльність психолога нині визначається спрямованістю на оптимальну реалізацію потенційних можливостей людини у сфері її професійної діяльності, особистому житті, міжособистісних взаємодіях, власного сприйняття. Проте далеко не всі фахівці-психологи здатні на належному рівні реалізувати свої функції, що, відображається на духовному стані й економічному розвитку суспільства. У зв'язку з цим актуальним завданням вищої школи є оптимізація та модернізація професійної підготовки кваліфікованих психологів. У статті висвітлено провідні аспекти проблеми підготовки майбутніх психологів у вітчизняних ЗВО, викладені думки щодо напрямів її вирішення.

Ключові слова: психолог; заклад вищої освіти; психологічна освіта; професійна підготовка; проблема підготовки психологів.

Lytvyn Andriy

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of Practical Psychology and Pedagogy Department*

Rudenko Larysa

*Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Professor of Practical Psychology and Pedagogy Department
Lviv State University of Life Safety,
Lviv, Ukraine*

ON THE PROBLEM OF PSYCHOLOGISTS' PROFESSIONAL TRAINING AT HIGHER SCHOOLS

Abstract: Nowadays a psychologist's activities are determined by the focus on the optimal realization of a person's potential in their professional field, personal life, interpersonal interactions, and own perception. However, not all psychologists are able to implement their functions properly, which is reflected in the spiritual condition and economic development of the society. In this regard, the urgent task of higher education is to optimize and modernize the training of qualified psychologists. The article highlights the leading aspects of the problem of future psychologists' training at higher schools in Ukraine and states the opinions on how to solve it.

Keywords: psychologist; higher school; psychological education; professional training; problem of psychologists' training

Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій, до яких належить і професія психолога, у закладах вищої освіти (ЗВО) має відбуватися в освітньому середовищі, яке б урахувало освітні новації, орієнтувалося на запити суспільства й особистості. У зв'язку з цим серед провідних напрямів державної політики в галузі освіти, задекларованих у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., необхідно відзначити:

- реформування освітньої системи на засадах «антропоцентризму»;
- переформатування змісту освіти відповідно до цілей сталого розвитку;
- розвиток наукової та інноваційної діяльності в освіті;
- підвищення якості підготовки майбутніх фахівців через упровадження педагогічних інновацій.

Очевидно, мова йде про переорієнтацію цілей освіти на потреби особистості, що передбачає відступ від авторитарності в педагогічній взаємодії, настанову на співпрацю всіх учасників освітнього процесу і спрямованість останнього на подолання суперечностей між: стрімкими темпами науково-технічного прогресу, постійним оновленням вимог виробництва до соціально і професійно важливих якостей фахівців, з одного боку, і певною складністю оперативного відображення цих вимог у нормативних документах, які визначають цілі та зміст освітньої діяльності, навчально-програмній документації та навчально-методичному забезпеченні, з іншого [2, с. 11].

Нині в нашій країні психологічна освіта набула масового характеру, зросла її престижність, кардинально підвищився соціальний статус цих фахівців. Різноманітні освітні програми професійної підготовки психологів реалізуються практично в усіх державних і приватних університетах України. Проте, далеко не всі їх випускники здатні на належному рівні виконувати свої функції, що, на жаль, відображається як на духовному стані, так й економічному розвитку суспільства. У зв'язку з цим важливим завданням системи вищої освіти є оптимізація та модернізація професійної підготовки кваліфікованих психологів.

Теоретичні засади професійної підготовки майбутніх психологів у ЗВО відображено у працях Н. Антонової, В. Бондаря, Ю. Вінтюка, Ж. Вірної, З. Ковальчук, С. Максименка, О. Матвієнко, В. Панка, Н. Пов'якель, Н. Пророк, В. Семиченко, Р. Сірко, Л. Темної, Н. Чепелевої. У низці досліджень Г. Абрамової, Н. Ананьєвої, О. Бондаренка, І. Вачкова, І. Дубровіної, В. Іваннікова, В. Кузовкіна, А. Марголіса, В. Рубцова, Н. Скоробогатової та ін. наголошується на необхідності вироблення «нової стратегії» психологічної освіти, створенні системи концептуально-методологічних основ професійної підготовки психологів з опорою на цілеспрямоване поєднання теоретичної, безпосередньої практичної, науково-дослідницької та експериментальної діяльності студентів під час навчання у ЗВО.

З огляду на це, перед вітчизняними закладами вищої освіти у контексті підготовки майбутніх психологів стоїть низка завдань. У державному стандарті вищої освіти України із спеціальності 053 «Психологія» вказано, що об'єктом вивчення та, відповідно, професійної діяльності випускника є: психічні явища, закономірності їх виникнення, функціонування та розвиток; поведінка, діяльність, учинки; взаємодія людей у малих і великих соціальних групах; психофізіологічні процеси і механізми, які лежать в основі різних форм психічної активності [6, с. 5]. Відповідно до сформованих компетентностей психолог у процесі розв'язання комплексних завдань в галузі освіти, охорони здоров'я, сфері соціальної допомоги населенню тощо виконує різні види професійної діяльності (діагностичну та корекційну, експертну та консультативну, навчально-виховну, науково-дослідницьку та культурно-освітню). Опираючись на це, можемо говорити про особливий режим, різноплановість і багатофункціональність роботи психолога, високий рівень психічної напруженості праці, підвищену соціальну відповідальність за професійні помилки. Специфіка професійної діяльності психолога передбачає розуміння фахівцем цілей психологічної допомоги, володіння міцними професійними знаннями та вміннями, логічність і водночас креативність мислення, адекватність і точність сприйняття, особистісну та соціальну зрілість, комунікативну культуру, толерантність, терплячість, витримку та самовладання. До професійно важливих якостей психолога належать: спостережливість, аналітично-конструктивний склад мислення та самостійність суджень, об'єктивність, соціальний інтелект, позитивна «Я-концепція», соціальна спрямованість, емпатія, комунікабельність, проникливість, незалежність, креативність, рефлексивність, емоційна стабільність і стійкість до стресів, вміння адаптуватися до різних умов і чинників діяльності. Про належний рівень професійного розвитку свідчать також домінантність, відповідальність, цілеспрямованість, організаторські здібності – якості, що забезпечують продуктивну діяльність і самореалізацію психолога-практика [3].

Ураховуючи викладене, професійну підготовку майбутніх психологів потрібно орієнтувати не лише на опанування студентами сукупності спеціальних знань, умінь і навичок для якісного виконання фахової діяльності, а й переосмислення основних складових їхньої професійної компетентності [5, с. 23]. У сучасних дослідженнях яскраво виразається тенденція переходу від системи підготовки психологів, «що будується за канонами «ЗУНівської» педагогіки, до професійної освіти як системної професійної соціалізації особистості» [1, с. 8]. Отже, професійну підготовку психологів у ЗВО потрібно розглядати як цілеспрямований процес формування у студентів передусім внутрішньої готовності до майбутньої трудової діяльності, одним із важливих аспектів якої є їхнє особистісне становлення, досягнення належного рівня

професійної компетентності та професійної культури для забезпечення конкурентоспроможності на ринку психологічних послуг.

Суспільству потрібна креативна, інтелектуально розвинута особистість, якій властиві соціальна активність, здатність до самореалізації, інформаційна та комунікативна культура, оскільки інформативні види людської практики становлять зміст професійної діяльності фахівців різного профілю, в тому числі соціономічного. Сучасні умови праці практичного психолога потребують напруженої уваги, оперативності сприйняття ситуації й адекватної реакції, комунікабельності та інших рис, необхідних для кваліфікованої професійної діяльності [4, с. 100]. Для студентів це має слугувати вектором саморозвитку і має бути відображене в змісті професійної підготовки в закладах вищої освіти.

Одержання психологічної освіти в сучасних соціально-економічних умовах характеризується підвищенням вимог до самостійного набуття студентами знань і вмінь. Самоосвіта розглядається науковцями як внутрішній рефлексивний процес, завдяки якому утворюються значущі особистісні конструкти. При цьому внутрішні стимули рефлексій людини розглядаються як вільний акт «комунікативного конструктивізму», що виявляється через самокеровану внутрішню освітню організацію [7]. Як самостійна індивідуально-особистісна діяльність, якій притаманні високий рівень пізнавальної активності та самостійне керування засвоєнням знань, самоосвіта відіграє значну роль у становленні прагнення особистості до саморозвитку й самореалізації в інформаційному суспільстві. Педагогічна цінність самоосвіти визначається тим, що вона розвиває та вдосконалює рефлексивні й когнітивні якості особистості та її аналітичні здібності. Особлива роль методу самостійного навчання в умовах інформатизації освітнього середовища ЗВО зумовлена й активним застосування ІКТ у професійній підготовці майбутніх психологів.

Вважаємо, що успішне розв'язання завдань професійної підготовки психологів у ЗВО забезпечить урахування таких аспектів її організації:

- опанування професії за діяльнісним принципом, що дає змогу оптимально структурувати освітній процес на основі єдності психологічної теорії і практики;
- неперервне підвищення соціальної значущості та затребуваності майбутньої професійної діяльності студентів;
- обов'язкове включення в освітню діяльність ЗВО завдань щодо особистісного зростання майбутніх психологів;
- положень системного підходу щодо пізнання психічної реальності, який сприяє адекватній постановці проблем і навчальних завдань, орієнтує освітній процес на розкриття цілісного образу людини та її особистісного потенціалу;

– застосування ІКТ у процесі самоосвіти і саморозвитку особистості майбутніх психологів.

Такий підхід дає змогу майбутнім психологам не лише інтенсифікувати їхню пізнавальну діяльність, а й оцінювати одержані знання за професійною та особистісною значущістю, що сприятиме формуванню прагнення самореалізації психологів у їхній важливій професійній діяльності.

Отже, професійна підготовка майбутніх психологів у ЗВО має спрямовуватися на вироблення низки компетентностей і професійної готовності до безперервного фахового й особистісного зростання й активного саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Практическая психология и проектирование вариативного образования в России: от парадигмы конфликта – к парадигме толерантности. *Вопросы психологии*. 2003. № 4. С. 3–15.
2. Гершунский Б. С. Педагогическая прогностика : методология, теория, практика. Київ: «Вища школа», 1986. 200 с.
3. Колесніченко О. С., Середа Ю. І. Структурно-функціональна модель професійної підготовки психолога МНС України. *Проблеми екстремальної і кризисної психології: сб. науч. тр.* Харьков: НУЦЗ України, 2012. С. 75–82.
4. Литвин А. В. Інформатизація професійно-технічних навчальних закладів будівельного профілю : монографія. Львів : Компанія «Манускрипт», 2011. 498 с.
5. Панок В. Реформування змісту, форм і методів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики. *Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах*. 2002. Вип. 4. С. 18–28.
6. Стандарт вищої освіти України із галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальності 053 «Психологія» : наказ Міністерства освіти і науки від 24.04.2019 р. № 564. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення: 15.07.2019).
7. Coombs S. J. Designing a Self-Organized Conversational Learning Environment. *Educational Technology*. 1998. Vol. 38. № 3. P. 17–29.

УДК 377.1

*Козловська Ірина, доктор педагогічних наук,
ст. наук. співробітник, провідний науковий співробітник
Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національний університет «Львівська політехніка»,
Якимович Тетяна, канд. пед. наук, старший науковий співробітник,
доцент Львівського навчально-наукового центру професійної освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова
Львів, Україна*

СУСПІЛЬНІ ВПЛИВИ НА ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Обґрунтовано залежність змісту професійного навчання від соціально обумовлених вимог до моделі фахівця. Доведено необхідність розрізнення моделі підготовки та

діяльності фахівця. Висвітлено особливості професійної підготовки майбутніх фахівців в постіндустріальному суспільстві. В інформаційному суспільстві ділова активність перетікає в інформаційно-комунікативну сферу. Обґрунтовано концепцію безперервної освіти. Показано, що у професійній освіті відбувається зміщення акценту із засвоєння значних обсягів інформації на опанування способами безперервного набуття нових знань та вміння вчитися самостійно. Розглянуто сучасні тренди донесення освітніх послуг до споживача та технології їх реалізації.

Ключові слова: професійна підготовка, навчальний процес, модель фахівця, інформаційне суспільство, безперервна освіта.

*Kozlovska Iryna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Researcher,
International Institute of Education, Culture and Diaspora Relations
National University "Lviv Polytechnic"*

*Yakymovych Tetiana, PhD (Pedagogical Sciences), Senior Researcher,
Associated professor of Lviv Scientific and Practical center of Vocational Education
M.P.Dragomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine*

SOCIAL INFLUENCES ON THE CONTENT OF VOCATIONAL TRAINING OF FUTURE PROFESSIONALS

The dependence of the content of vocational training on socially constructed requirements for the model of future specialist is grounded. The necessity of distinguishing the models of training and professional activities is proved. The peculiarities of professional training of future specialists in post-industrial society are highlighted. In the information society, business activity flows in the information and communication sectors. The concept of continuous learning is proved. It is shown that in vocational education the shift of the stress from a large amount of information to ways of continuous acquirement of knowledge and skills by the independent learning is taking place. The modern trends to deliver educational services to the consumer and the technology of their implementation are considered.

Key words: vocational training, educational process, professional model, information society, continuing education.

Економічні, правові, господарські та інші реформи, що відбуваються в інформаційному суспільстві, вимагають підготовки фахівця, який є компетентним, мобільним, вільно орієнтується у змінах на виробництві, володіє інформаційно-комунікативними технологіями. Однією з найважливіших функцій суспільства є професійна підготовка майбутніх фахівців для ефективного використання наявних виробничих сил. Накопичений досвід людського пізнання в цій галузі знаходить відображення у філософії, історії, соціології, психології та педагогічній науці, зокрема у професійній педагогіці, яка розглядає підготовку людини до діяльності за професією. Трудова діяльність є основною умовою існування і розвитку людини, найрізноманітніших сфер суспільного життя і постає як суспільне виробництво – форма взаємодії суспільства й природи, що спрямована на перетворення предметів природи, на створення матеріальних і духовних продуктів відповідно до інтересів та потреб людей [1, с. 136].

Основні цілі сучасної професійної освіти України визначає Закон «Про освіту»: створення умов для освоєння кожною людиною професії і включення її в суспільно-корисну працю відповідно до її інтересів і здібностей; задоволення поточних і перспективних потреб народного господарства в кваліфікованих конкурентоспроможних робітниках, що мають широкий політехнічний світогляд, професійну мобільність, загальну культуру; забезпечення перепідготовки робітничих кадрів, підвищення їх кваліфікації відповідно до сучасних вимог науково-технічного розвитку та потреб виробництва, що швидко змінюються.

Проблема визначення змісту професійного навчання, залежно від стану матеріального виробництва, займає провідне місце у професійній педагогіці (П.Р. Атутов, С.Я. Батишев, А.П. Беляєва, Р.С. Гуревич, Г.Е. Гребенюк, М.І. Думченко, М.А. Жиделєв, В.С. Ледньов, Ю.С. Тюнніков, Б.О. Федоришин, В.В. Чебишева, В.В. Шапкін, С.А. Шапоринський).

Мета статті: аналіз суспільних впливів на зміст професійного навчання майбутніх фахівців.

Суспільне виробництво охоплює всі існуючі галузі сукупної суспільної праці та сфери діяльності: матеріальне виробництво, сферу послуг, виробництво свідомості, а також діяльність інститутів, що забезпечують виховання, загальну та професійну освіту, підготовку людини до самостійної праці і життя. Між усіма галузями суспільного виробництва існує тісний взаємозв'язок і взаємодія. У його межах відбувається взаємодетермінація двох складових: професійної освіти виробництвом (як умовою її рівня) і виробництва професійною освітою (як тим полем, на якому реалізується діяльність фахівця) [1, с. 37]. Основою суспільного розвитку є матеріальне виробництво, оскільки воно задовольняє найрізноманітніші людські потреби. Рівень розвитку матеріального виробництва не може бути вищим за ті фундаментальні надбання, що визначають рівень професійної освіти.

Професійна освіта, своєю чергою, базується на досягненнях матеріального виробництва, сама стає «освітньо-педагогічним виробництвом людини» [5, с. 135]. Об'єднання зусиль рушійних сил матеріального виробництва та професійної освіти – необхідна умова розвитку суспільного виробництва. Формування системи професійної освіти відбувається на основі вимог до працівника – моделі фахівця. Доцільно розрізняти дві сторони цієї моделі: підготовки та діяльності. Особистісна та соціальна функції людини проявляються та реалізуються в діяльності, а формуються у процесі професійної підготовки. Виникає суперечність між рівнем сучасних вимог до професійної діяльності фахівця і реальною практикою професійної підготовки у професійно-технічних навчальних закладах. Для формування цілісного

уявлення про фахівця необхідно проаналізувати його як з огляду на особливості професійної підготовки, так і професійної діяльності.

У процесі професійного становлення робітник досягає певного рівня професійної майстерності – стає фахівцем, тобто особою, яка професійно володіє певним фахом. Залежно від цього рівня визначається кваліфікація робітника. Професійна кваліфікація визначає ступінь професійної підготовки до виконання певного виду робіт відповідної якості та складності. Професійна підготовка та професійна діяльність фахівця взаємопов'язані, їх характеристики постійно змінюються під впливом соціально-економічних умов. Нижче наведено ретроспективний аналіз такого впливу.

У 30-і роки Центральним інститутом праці був започаткований моторно-тренувальний метод навчання з метою підготовки робітників масових професій вузького профілю, які б мали забезпечити індустріалізацію країни. Цей метод передбачав формування трудового автоматизму, тобто формування навичок шляхом тренування на спеціальних апаратах, та швидке (протягом кількох місяців) освоєння ручних операцій. Тренований робітник міг автоматично виконувати операції у темпі, що задавався машиною, за мінімальних затрат на професійну підготовку.

У повоєнні роки народне господарство потребувало швидкого піднесення продуктивних сил. Тому суспільство потребувало робітника, який швидко освоював потрібну професію і задіювався у системі виробництва. Цінними професійними якостями вважалися фізична сила та витривалість, точність та розміреність рухів тощо. Професійна освіта була спрямована на вузьку спеціалізацію та швидку професійну віддачу. Основна увага під час короткотривалого навчання у фабрично-заводських школах та курсах зверталася на відпрацювання трудових операцій.

Бурхливий розвиток науки та техніки (60-70 роки) характеризується швидким оновленням предметів і знарядь праці, механізацією і автоматизацією виробничих процесів, використанням нових матеріалів, глибокими перетвореннями в організації та технології виробництва. Ці зміни, своєю чергою, вимагали підвищення уваги до загальноосвітньої підготовки робітничих кадрів. Тому обов'язковою умовою здобуття професії стала середня освіта. Успіхи професійної діяльності зумовлювалися рівнем знань робітника.

Виникнення нових галузей виробництва, впровадження нових технічних засобів і технологічних процесів породжували якісно нові професії, що вимагали ґрунтовних теоретичних, науково-технічних і професійних знань, умінь і навичок. Зміна характеру і змісту праці робітника зумовлюють зміни у професійно-кваліфікаційній структурі кадрів: усе менше застосовуються ремісничі та вузькоспеціалізовані професії, зростає роль професій широкого профілю. Проблема підготовки робітника широкого профілю почала займати

значне місце у науково-педагогічних дослідженнях. Робітник широкого профілю – це робітник, що добре орієнтується у певній галузі виробництва і має, водночас з відповідною спеціальною підготовкою, необхідні загальнопрофесійні знання і вміння для виконання робіт на суміжних технологічних дільницях і знайомий з науковими основами даного виробництва [3, с. 61].

Упровадження у виробництво нових технологічних процесів зумовило зростання вимог до рівня кваліфікації робітника. Робітник високого рівня кваліфікації володіє широкими загальноосвітніми, загальнотехнічними та професійними знаннями, навичками та вміннями, що дають йому можливість легко орієнтуватися в системі виробництва даної галузі промисловості і в новій виробничій обстановці, оволодівати новими знаннями, навичками і вміннями для виконання трудових функцій, що постійно ускладнюються і змінюються [3, с. 47]. Навчальними закладами з підготовки робітничих кадрів високого рівня кваліфікації стали середні професійно-технічні училища (СПТУ). Особливістю таких навчальних закладів - поєднання професійної підготовки і загальної середньої освіти. Освоєння професії та основ наук складало єдиний навчально-виховний процес

Спеціальні знання, висока професійна підготовка і професійна мобільність перетворюються в обов'язкову умову успішної професійної діяльності усе більш широкого кола робітників. Професійна мобільність характеризує здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку зі змінами техніки і технології виробництва. Вона виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для освоєння нових виробництв, передбачає розвиток узагальнених професійних знань, готовність до відбору і реалізації оптимальних способів виконання виробничих завдань. Тенденцією зміни професійної структури робітничих кадрів є динамічний процес інтеграції професій і спеціальностей. Все більшого поширенням стає суміщення професій. Моделлю робітника кінця 90-х років є конкурентоздатний робітник, що володіє інтегрованими професіями, які об'єднують робітничі спеціальності за техніко-технологічними параметрами і трудовими функціями або за двома цими ознаками [8, с. 185].

Обґрунтування потреби суспільства у фахівцях певного профілю зумовлюються технологічними змінами, що визначаються теорією «довгих хвиль» [2, с. 49]. Для першої довгої хвилі (1790–1850рр.) характерна механізація праці у ткацтві; для другої (1851–1895рр.) – добування вугілля та поява парового двигуна; для третьої (1896–1946рр.) – розвиток чорної металургії; для четвертої (1947–1989 рр.) – використання нафти і продуктів органічної хімії; для п'ятої хвилі (1990 р.-?) – впровадження мікроелектроніки; для шостої (2040 р.-?) передбачається розвиток біотехнології.

Зміна предметів і розвиток засобів праці (перехід від ручних до механізованих, від механізованих до автоматизованих і до комп'ютеризованих) пов'язаний з якісними змінами змісту праці робітника: скороченням ремісничих навичок, фізичної та одноманітної розумової праці, зростанням творчих здібностей. Для визначення змісту підготовки фахівців для певної галузі народного господарства необхідним є науковий аналіз засобів праці, з урахуванням їх конструктивних особливостей, зміни виду та якості сировини і виробів, методів проведення технологічних процесів, вимог до змісту трудової діяльності робітника у розвитку.

У постіндустріальному суспільстві сфера послуг має пріоритетний розвиток і превалює над обсягом промислового виробництва та виробництва сільськогосподарської продукції. Це зумовило зростання професійних навчальних закладів, що готують фахівців сфери обслуговування.

Суспільство початку XXI століття називають інформаційним суспільством. Інформаційне суспільство - одна з теоретичних моделей, що використовуються для опису якісно нового етапу суспільного розвитку, в який вступили розвинені країни з початком інформаційно-комп'ютерної революції [4]. Технологічною базою суспільства стають не індустріальні, а інформаційні і телекомунікаційні технології. Ці технології стають головним засобом підвищення ефективності виробництва, зміцнення конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світовому ринку. О. Тоффлер [7] вважає, що інформаційна інфраструктура стане основою соціальної та економічної діяльності майбутнього, а також дозволить будь-якій людині в будь-який час і в будь-якому місці отримати всю потрібну йому інформацію. Наявна розвинута інфраструктура, що забезпечує створення достатніх інформаційних ресурсів.

В інформаційному суспільстві змінюється модель працівника: ділова активність перетікає в інформаційно-комунікативну сферу. Характер принципів змін, що відбуваються в сучасній системі освіти, на думку О.А. Комарової, зводиться до таких проявів: зміщення основного акценту із засвоєння значних обсягів інформації на опанування способами безперервного набуття нових знань та вміння вчитися самостійно; опанування навичок роботи з будь-якою інформацією, різномірними даними, формування навичок самостійного, а не репродуктивного типу мислення; доповнення традиційного принципу «формування професійні знання, уміння та навички» принципом «формування професійну компетентність» [6].

Сьогодні на перший план виходять технології донесення освітніх послуг до споживача. Цей феномен зумовлений поширенням концепції безперервної освіти, або навчання протягом всього життя. Якщо в індустріальному суспільстві одержані знання відображали об'єктивну реальність упродовж 20–25 років, то в інформаційному суспільстві в силу гіпертрофованої динаміки

економічних і соціальних процесів, зростання цінності інформації, високої мобільності індивідів ситуація різко змінилася. Знання, одержані 5–7 років тому, вже не відображають дійсність та незатребувані на ринку праці. За таких обставин феномен навчання протягом усього життя породив попит на освіту з боку дорослих, віртуальними студентами стали ті, хто не має часу та можливості навчатися за очною чи заочною формами навчання. На це реагує професійна освіта: зручний час для занять і навчання паралельно з роботою; інформація, адаптована під особистісні та професійні потреби; міжособистісна комунікація; навчання в неформальній обстановці, онлайн-навчання, перевернуте навчання тощо. Такі тренди як персоналізація навчання, сторітеллінг, грамотне з'єднання оффлайн і онлайн навчання розвиваються вже зараз і ще сильніше будуть розвиватися у майбутньому.

Таким чином, сучасна освіта виходить за вузькопрагматичні рамки лише професійної підготовки і перетворюється у глобальний фактор розвитку людства, процес становлення і розвитку особистості. Орієнтація професійної освіти на суспільно необхідний тип особистості повинна виходити з того, що постіндустріальне суспільство змінюється інформаційним, в якому кожен учасник модернізованого виробництва не може обійтися без оволодіння інформацією і комунікацією. Інформаційне суспільство висуває принципово нові вимоги до системи освіти. В інформаційному суспільстві головним пріоритетом освітньої політики стає формування системи безперервної освіти.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. *Сучасна соціальна філософія: Підручник*. К.: Генеза, 1996. 368 с.
2. Бажал Ю.М. *Економічна теорія технологічних змін*. К.: Заповіт, 1996. 238 с.
3. Батышев С.Я., Шапоринський С.А. *Основы профессиональной педагогики* / [изд. 2-е, доп.]. М.: Высшая школа, 1977. 504 с.
4. Белл Д. *Социальные рамки информационного общества (Новая технократическая волна на Западе)*; под. ред. П. С. Гуревича. М.: Прогресс, 1986. 549 с.
5. Идеи Н.Д.Кондратьева и динамика общества на рубеже третьего тысячелетия / Под ред. Ю.П. Яковец. М., 1995. 372 с.
6. Комарова О.А. *Освіта у вимірі інформаційного суспільства* // *Економічний часопис XXI*. 2011. №7-8. С. 23-27
7. Тоффлер О. *Будущее труда на Западе*. М.: Прогресс, 1986. 642 с.
8. Якимович Т., Джулик О. *Сучасні тенденції розвитку професійної освіти України та Польщі* // *Діалог культур: Україна у світовому контексті: Філософія освіти: збірник наукових праць* / [редкол. І.А. Зязюн (голов. ред.), С.О. Черепанова (упоряд. і відп. ред.), Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва та ін.]. Львів: Українські технології, 2002. Вип. 7. С. 180—190.

УДК 372.853:372.

Краснобокий Юрій, кандидат фізико-математичних наук
Ткаченко Ігор, доктор педагогічних наук
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

МЕТОД МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто та теоретично обґрунтовано використання методу моделювання як засобу формування механізмів розумової діяльності у процесі навчання природничо-наукових дисциплін. Наведено тлумачення методів наукового дослідження у контексті реалізації дидактичних можливостей гносеологічних функцій методу моделювання.

Ключові слова: метод, моделювання, природничі дисципліни, теорія пізнання.

*Krasnobokiy Yuriy, Ph.D. in Physics and Mathematics
Tkachenko Ihor, Doctor of Pedagogy,
Pavlo tychyna uman state pedagogical university
Uman, Ukraine*

USE OF THE MODELING METHOD IN STUDYING OF NATURAL DISCIPLINES

In the article the use of the simulation method in the study of natural sciences disciplines have been considered and theoretically grounded. The interpretation of methods of scientific research in the context of the implementation of the didactic capabilities of epistemological functions of the simulation method is given.

Keywords: method, modeling, natural sciences disciplines, theory of knowledge.

Застосування методу моделювання в навчальному процесі – одне з нагальних питань сучасної педагогіки й відповідних предметних методик.

Однією із характерних особливостей сучасного природознавства є його модельний характер. Тобто, всі об'єкти, природні явища і процеси створюються за допомогою моделей. У певному сенсі розширення меж природознавства можна уявити як побудову все більш підходящих і досконаліших моделей природи. Модельний характер природознавства пов'язаний з тим, що значимість того чи того факту можна визначити лише спираючись на певну модель.

Незаперечним є те, що сам процес формування знань нерозривно пов'язаний з перетворенням у свідомості суб'єктів навчання одних моделей на інші, які є похідними від перших, але точнішими, з більшим наближенням до абсолютної істини. Зазначимо, що моделювання – це дослідження об'єктів пізнання (реально існуючих предметів і явищ) за допомогою їхніх моделей. Це стосується як процесу пізнання в науці, так і процесу пізнання у навчанні. У процесі вивчення природничих наук зусилля здобувачів певного рівня освіти

повинні бути спрямовані на пізнання внутрішніх механізмів явища, на вміння аналізувати та узагальнювати отримані дані.

Уявна побудова моделі явища (об'єкту або процесу) логічним або інтуїтивним шляхом як теоретична реконструкція самого явища природи, тобто конструктивний напрямок у пізнанні природи, полягає в побудові адекватних наукових моделей. У кожній моделі підбирається необхідна і достатня кількість характеристик для адекватного опису взаємодії виділеного природного об'єкта з його оточенням. Загальна цілісна «супермодель» природи, в якій відображені головні відношення між основними об'єктами природи у вигляді фундаментальних і часткових моделей представляє «Природничо-наукову картину світу».

Моделювання, як процес, варто розглядати як невід'ємну складову цілеспрямованої діяльності у першу чергу саме при вивченні фундаментальних дисциплін. Йому відводиться й провідна роль у сучасних наукових дослідженнях. Загальновідомий ефект від застосування методу моделювання в науці і зокрема у природничих науках, а також від застосування математичних методів опису модельованих фізичних явищ і процесів [1]. Моделювання є важливою частиною наукового пізнання, яке є неперервним процесом побудови ідеальної моделі у свідомості людини, відтворення її у матеріальному світі та аналізу кінцевого результату цієї діяльності. Пізнавальною функцією моделювання взагалі є те, що модель може бути джерелом нових теорій. Часто теорія виникає спочатку у вигляді моделі, яка спрощено пояснює явище і являє по суті робочу гіпотезу, за цього в процесі моделювання виникають нові ідеї та форми експериментів.

Дослідження упровадження методу моделювання в реальний освітній процес, зокрема під час вивчення природничих дисциплін, нами обрано не випадково. Саме моделювання природних систем, явищ, процесів та закономірностей їх перебігу дає змогу зробити наступний крок для подальшого пізнання невичерпних властивостей матерії.

Під моделлю розуміють оречевлений або уявно створений аналог певного оригіналу, який подібний до нього у суттєвих для конкретного дослідження рисах, але не тотожний йому.

Моделюванням називають дослідження певних явищ, процесів або систем шляхом побудови і вивчення їх моделей, а також використання для визначення або уточнення характеристик і раціоналізації способів побудови конструкцій нових об'єктів.

Використання цих методів є особливо продуктивним при вивченні астрофізичних явищ, які, враховуючи масштаби їх протікання, неможливо відтворити за звичних умов шляхом прямого лабораторного експерименту. Сприймання спеціально-предметної інформації відбувається через поєднання

предметно-адаптивних та аналітико-моторних компонентів засвоєння змісту астрофізичних понять. Процес адекватного засвоєння понять полягає в акумулюванні сукупності певних пізнавальних операцій, що переводять суб'єкт навчання у стан розуміння та ціннісних суджень, трансформуючись у накопичення нових природничо-наукових знань.

Будь-які методи наукового дослідження, зокрема як теоретичний, так і експериментальний, на нашу думку, мають базуватися на моделюванні, що обумовлено універсальністю цього інструментарію. Метод моделювання у теорії та методиці навчання природничих дисциплін є багатоаспектною категорією. З одного боку, моделювання є методом пізнання та вивчення самих навчальних дисциплін, а з іншого, – об'єктом і метою дослідження у проектуванні відповідних методичних систем. Так наприклад, вивчення фізики, хімії, біології, географії, астрономії ґрунтується на засадах наукового пізнання, реалізація якого полягає у використанні та поєднанні різноманітних функцій: пізнавальної, евристичної, унаочнювальної, інтегративної, діяльнісної тощо [5, с. 242].

Отже, моделювання – одна з основних категорій пізнання. На ідеї моделювання фактично базується будь-який метод наукового дослідження. Сама модель є цільовим відображенням, за цього не самого по собі об'єкта оригінала, а того, що в ньому цікавить дослідника, тобто те, що відповідає поставленій меті. Тож оскільки модель – це певне цільове відображення, то можна вести мову про множинність створення можливих моделей одного й того ж об'єкта: для різних цілей, як правило, потрібні різні моделі.

В залежності від спрямованості моделювання (теоретична чи практична) моделі можна розглянути як «пізнавальні» і «прагматичні». Пізнавальні моделі є формою організації і представлення знань, засобами поєднання нових знань з уже наявними. Прагматичні моделі є засобом управління і засобом організації практичних дій, способом представлення зразкових дій і їх результату.

За цього варто розуміти, що за допомогою моделей можна представити той чи той фізичний об'єкт або фізичну систему, те або те явище лише наближено, частково. Модельні уявлення дають відомості про особливості перебігу певного явища, за цього отримуються висновки не лише якісного, а й кількісного характеру. Фізичні уявлення, що лежать в основі побудови моделі, впливають із певних знань про властивості об'єкта, процесу, із обмеженої кількості експериментальних і теоретичних даних. Оскільки моделювання являє собою і як практичний аспект природознавства і як метод дослідження об'єктивних явищ світу, то саме через нього формується системно-комбінаторне мислення й уміння розв'язувати реальні задачі. До того ж моделювання сприяє формуванню світогляду, наукової картини світу не лише в учня, а у вчителя. Як правило модель не можна побудувати однозначно, зосереджуючись за цього на

відтворенні окремих властивостей, характеристик або ознак поведінки об'єкта моделювання. Для всебічного і повного опису його властивостей створюється не одна, а кілька моделей. У процесі поглибленого дослідження і врахування при аналізі моделі більшої кількості властивостей об'єкта-оригінала, кількість можливих моделей зростає, але водночас підвищується їх адекватність з оригіналом. З історії науки відомо чимало випадків заміни одних моделей іншими. Неадекватність моделей виявляється у випадках виходу за межі того експериментального досвіду, на основі якого вони були побудовані. Внаслідок того, що кілька моделей можуть описувати різні властивості одного й того ж об'єкта, то й фізичні картини можуть бути різними, а інколи прямо протилежними для цих моделей [2].

У наукових дослідженнях природничих наук і у відповідних їм навчальних дисциплінах, як формі імплементації цих наук в освітній процес, часто використовуються як «абстрактні моделі», так і «матеріальні» (реальні, оречевлені).

Абстрактні моделі – це ідеалізовані конструкції, побудовані засобами мислення, свідомості. У загальному випадку такі уявні моделі, які використовуються у природознавстві, можна розділити на образні, образно-знакові і знакові моделі. Найбільш важливими у групі знакових є математичні моделі, оскільки використовують математику як одну із спеціальних і достатньо універсальних «мов» науки.

Матеріальні моделі – це деяка матеріалізована конструкція. Щоб вона могла бути відображенням, тобто заміщала у певному відношенні оригінал, між оригіналом і моделлю повинно бути встановлене відношення схожості, подібності. У рамках матеріальних моделей за характером подібності виділяють моделі, побудовані на принципах прямої і опосередкованої подібності; інколи виділяють моделі умовної подібності. Прикладами таких моделей (які поряд з цим є й динамічними) можуть слугувати різні модифікації «людиноподібних» роботизованих систем (роботів).

Моделі можна також розділити на статичні і динамічні. «Статичні» – це моделі конкретного стану об'єкта, який цікавить дослідника. «Динамічні» моделі використовують, коли виникає необхідність у відображенні процесу зміни стану об'єкта. Наприклад, у фізиці твердого тіла описується структура кристалу алмаза (статична модель), якщо ж розглядається процес його формування («вирощування» кристала) – то має місце динамічна модель.

Багатофункціональною динамічною моделлю Всесвіту є «Планетарій», який дає можливість представляти та ілюструвати унікальні астрофізичні об'єкти або їх штучні модельні відбитки, створює особливі умови для моделювання та демонстрації різноманітних природних процесів і явищ.

У зв'язку з цим, використовуючи метод проблемного викладання, проблемно-пошукове завдання можна представити, спираючись на узагальнену модель задачі, яка включає в себе дві відносно незалежні, але діалектично взаємозумовлені і взаємопов'язані її частини: формуючу (частину завдання, яка включає опис проблемної галузі та формулювання цілей завдання) і реалізуючу (дійову частину завдання, його процес, що включає методи і засоби, які застосовуються чи передбачаються щодо розв'язання даного завдання або класу завдань). Наприклад, закон Габлла, порівняння середньої густини Всесвіту з критичною густиною (еволюція Всесвіту), червоне зміщення небесних об'єктів (ефект Доплера) відтворюються у модельному варіанті ідеалізованого лабораторного експерименту.

Наведена класифікація моделей далека від повноти (та й автори не ставили перед собою такої мети), адже вона може бути представлена й за іншими ознаками досліджуваних природних явищ, процесів тощо. Однак, існує певна загальна вимога щодо організації процесу моделювання – модель, за допомогою якої досягається поставлена мета, повинна бути адекватною цій меті, тобто вимоги повноти, точності й істинності повинні виконуватися не взагалі, а лише в тій мірі, якої достатньо для досягнення мети.

Важливим результатом навчання природничих дисциплін, на наш погляд, є розширення й поглиблення предметної галузі цих наук за рахунок надання здобувачу освітніх послуг можливості здійснення моделювання відповідних процесів і явищ, організації на цій основі їх експериментально-дослідницької діяльності. Відтворення природних явищ, процесів тощо шляхом їх моделювання дозволяє поглибити знання у різноманітних галузях науки, техніки, виробництва та інших видах людської діяльності. За останні роки використання моделей настільки стрімко розвивається, що стало методом наукового дослідження. Ідея побудови моделей у класичній науці виникла внаслідок проникнення наукового пізнання в усі сфери людської діяльності.

Наприклад, неможливо уявити процес навчання такої природничої дисципліни, як астрономія без застосування методу моделювання. Предметом вивчення астрономії є унікальні астрофізичні об'єкти з незвичними властивостями, параметрами, масштабно-часовими формами існування тощо. Для їх дослідження, починаючи з моменту зародження спостережувальної астрономії, до словесної характеристики космічних об'єктів додавали візуальні замальовки, а після появи фотографії стали фотографувати. Такі зображення перетворювали в наочність для використання у процесі викладання астрономії. Не маючи змоги продемонструвати на заняттях астрономічний об'єкт, відтворити небесне явище, натомість використовували світлини, що відображають цей об'єкт або ж основні моменти небесного явища у статиці. Окрім цього, застосовували низку моделей, наприклад «Телурій» (модель руху

Землі навколо Сонця і навколо власної осі) та ін. Потреба створювати моделі небесних об'єктів та астрономічних явищ виникла ще й тому, що майже всі небесні тіла недоступні для прямого відтворення і вивчення в лабораторних умовах. Те ж саме стосується й багатьох квантових і релятивістських ефектів у фізиці. Значна частина цих проблем вирішується за допомогою упровадження елементів комп'ютерного моделювання [3]. Зокрема: показ модельних демонстрацій; проведення віртуальних лабораторних робіт на моделях; організація занять з використанням моделей астрофізичних явищ тощо[4, 6].

Отже, використання методу моделювання в освіті відкриває нові додаткові можливості для моделювання та демонстрації різноманітних природних явищ, процесів і об'єктів; сприяє підвищенню інтересу і загальної мотивації до навчання завдяки новим формам роботи і причетності суб'єктів навчання до пріоритетного напрямку розвитку високотехнологічного суспільства; активізує процес навчання завдяки використанню нових привабливих і швидкозмінних форм представлення інформації; підвищує ефективність освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Ільніцька К.С., Краснобокий Ю.М. Застосування методу моделювання до розв'язання астрофізичних задач // Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. С. 108–111.
2. Калапуша Л.Р., Муляр В.П., Федонюк А.А. Комп'ютерне моделювання фізичних явищ і процесів. Луцьк: РВВ «Вежа», 2007. 190 с.
3. Краснобокий Ю.Н., Ткаченко И.А. Компьютерное моделирование фундаментальных экспериментов в атомной физике // Сборник тезисов XII Международной учебно-методической конференции «Современный физический практикум» – М., Издательский дом МФО, 2012 г. – С. 103–104.
4. Ткаченко И.А., Краснобокий Ю.Н. Из опыта проведения астрофизического практикума // Сборник тезисов XII Международной учебно-методической конференции «Современный физический практикум» - М., Издательский дом МФО, 2012 г. – С. 148.
5. Крячко І.П. Методика навчання астрономії в старшій загальноосвітній школі. К.: Видавничий центр «Наше небо», 2018. 244 с.
6. Подопрігора Н.В. Теоретичні і експериментальні методи введення силових характеристик електромагнітного поля при підготовці майбутніх учителів фізики // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки. Вип. 109. 2013. С. 240-244.

УДК:159.955+614.254

Чернявська Ірина, кандидат медичних наук,
доцент кафедри ендокринології
Гвоздецька Галина, асистент
кафедра акушерства та гінекології ім. професора І.Д.Ланового
Дідушко Оксана, доктор медичних наук,
професор кафедри ендокринології
Івано-Франківський національний медичний університет
Івано-Франківськ, Україна

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ, ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЛІКАРЯ

Анотація. В даній статті обґрунтовано необхідність розвитку критичного мислення у майбутніх лікарів, проаналізовано етапи розвитку критичного мислення на прикладі розв'язання практичних ситуаційних задач. Автор статті звертає увагу на формування у студента-медика комунікативних навичок, умінню правильно ставити запитання з метою отримання інформації про анамнез життя і анамнез хвороби, умінню вибудовувати логічний ланцюг побудови траєкторії діяльності майбутнього лікаря з метою постановки клінічного діагнозу і вибору подальшої тактики лікування пацієнта.

Ключові слова: критичне мислення, самокорекція, рефлексія, ситуаційні задачі, етапи розвитку критичного мислення, система суджень, студент-медик, модернізація освітнього процесу.

Cherniavska Iryna, PhD (Medical Sciences)
associated professor of endocrinology department
Hvozdetska Halyna, assistant professor
I.D. Lanovyi Department of Obstetrics and Gynecology
Didushko Oksana, Doctor of Medical Sciences
professor of endocrinology department
Ivano-Frankivsk National Medical University
Ivano-Frankivsk, Ukraine

CRITICAL THINKING AS AN IMPORTANT PART OF PHYSICIAN'S PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. The article proves the necessity to develop critical thinking in future physicians, analyses developmental stages of critical thinking in the context of solving practical situational tasks. The author of the article pays attention to the communication skills of a medical student, his or her ability to ask the right questions to get information about life and clinical anamnesis, his or her ability to build a logical chain for the future physician's activity trajectory for making a clinical diagnosis and determining further treatment tactics.

Keywords: critical thinking, self-correction, reflection, situational tasks, development stages of critical thinking, assessment system, medical student, modernization of education process.

XXI століття – це епоха бурхливого розвитку науки, техніки та високих технологій. В зв'язку з становленням нової цивілізації формується сучасне інформаційне суспільство, якому притаманні риси глибоких знань, високої динаміки розвитку, готовність до швидкого оновлення знань, розширення

арсеналу практичних навичок і умінь успішно вирішувати проблеми своєї професійної й особистісної самореалізації.

Середовищем розвитку особистості окрім сім'ї традиційно вважається заклад освіти, тому перед вищою школою стоїть завдання сприяння особистісному професійному становленню майбутнього фахівця.

Видатний американський мислитель минулого століття Джона Дьюї стверджував, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні інформації студентам, а у тому, щоб розвивати навички критичного мислення, які дають змогу адекватно оцінювати нові обставини й формувати стратегію подолання проблем, що у них криються [1]

Вирішення цього завдання передбачає модернізацію освітнього процесу у вищому навчальному закладі, переорієнтацію його на формування фахівця, який має творчий потенціал, прагне до професійного самовдосконалення, усвідомлює свої можливості, тобто здатного до самопроекування своєї професійної діяльності. Такий підхід змінює позиції того, хто навчається, в координатах освіти – перетворює його з об'єкта навчання і виховання на суб'єкт, який формує себе сам [2].

Основним завданням студентів є навчитись сприймати нову інформацію, контролювати її, ставити під сумнів, об'єднувати, опрацьовувати її, адаптувати чи відкидати, інакше говорячи розвивати в себе критичне мислення [3].

Критичне мислення – це спосіб мислення, який допомагає орієнтуватись в інформаційному середовищі для пізнання себе і навколишнього світу.

Концепція критичного мислення відома і розробляється вже багато десятиліть.

Термін «критичне мислення» почав застосовуватись в середині минулого століття. Проблему розвитку критичного мислення досліджували з філософської, психологічної і педагогічної точок зору М. Скрівен і Р. Пол (Michael Scriven & Richard Paul, 1987), Е. Гласер (Edward M. Glaser), П.Е. Томас (Paul Everett Thomas) та ін.

Спираючись на результати досліджень з проблем розвитку критичного мислення [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15], було відібрано для аналізу чотири моделі:

1. Розвиток критичного мислення через читання та письмо (РКМЧЧП).
2. Модель критичного мислення APA Delphi.
3. Модель Пола-Елдер (R. Paul, L. Elder).
4. Модель Д. Клустера.

Відповідно до моделі РКМЧЧП виділяють шість ключових елементів критичного мислення [11]:

- уміння мислити – володіння ефективною методологією опрацювання інформації;

- відповідальність – усвідомлення обов’язку надання слухачам (читачам) аргументів та прикладів, які відповідають прийнятим стандартам;
- формування самостійних суджень – спрямованість на творче мислення, здатність порівнювати різні судження і визначати альтернативи на основі різних чинників, що обумовлюють істинність та вірогідність інформації;
- опора на критерії, які необхідно брати до уваги під час аналізу або оцінки ідей, які піддаються раціональній критиці;
- самокорекція або рефлексія – метод, який надає можливість кожному вдосконалювати себе і свої думки, виправляти власні судження, змінювати думки під дією аргументів;
- урахування контексту, завдяки чому кожна людина адекватно сприймає сенс висловлювання, розуміє, що він може змінюватись або коригуватися залежно від конкретного випадку.

Модель АРА Delphi розроблена Американською філософською асоціацією та сформульована як експертний консенсус за допомогою Делфі-методу. Згідно з АРА Delphi критичне мислення – це цілеспрямована, саморегульована система суджень, що використовується для інтерпретації, аналізу, оцінки та формулювання висновків, а також для пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріальних або контекстуально залежних міркувань, на яких ця система суджень ґрунтується [13].

Критичне мислення в рамках моделі Пола-Елдер (R. Paul-L. Elder) розроблена фундацією критичного мислення (<http://www.criticalthinking.org/>). Відповідно до цієї моделі критичне мислення – це такий метод мислення, при якому критично мисляча людина покращує якість своєї розумової діяльності, здатна її реструктурувати, аналізуючи та оцінюючи смислові контексти. Критичне мислення у даному випадку розглядається як самостійно спрямована, самоконтрольована діяльність. Вона передбачає також здібності людини до ефективної комунікації та вирішення проблем, намагання подолати вроджену схильність людини до егоцентризму або соціоцентризму [14].

Дослідниця особливостей критичного мислення Д. Халперн додатково вказує, що для критичного мислення характерна побудова логічних висновків, створення узгоджених між собою логічних моделей і ухвалення обґрунтованих рішень, що стосуються того, відхилити яку-небудь думку, погодитися з нею чи тимчасово відкласти її розгляд [4,6].

Міжнародні дослідження сучасних психологів і педагогів показали, що лише близько 25% студентів володіють навичками і ще менше – прийомами критичного мислення [4,6].

Розвиток критичного мислення залежить від форм і методів організації навчально - виховного процесу.

О. Пометун у своїх працях наголошує, що формування критичного мислення відбувається в три етапи, тому виокремлює першу особливість – спеціальну структуру заняття та визначає вступну, основну та підсумкову частину [5, 7].

Критичність розуму вкрай необхідна у всіх ланках процесу навчання студентів-медиків, бо всюди потрібно проводити аналіз, порівняння, узагальнення і заперечення. Без критичного оцінки проблеми, неможливо висунення припущень, гіпотез. Тут має місце сумнів, а отже, і критичний підхід.

На кафедрі ендокринології і кафедрі акушерства та гінекології ім. професора І.Д. Ланового, ІФНМУ під час проведення практичних занять велика роль відводиться розвитку критичного мислення у студентів медичного факультету за допомогою використання сучасних педагогічних технологій, інтерактивних методів навчання, інформаційних комп'ютерних технологій, презентацій, які забезпечують активні форми діяльності студентів, що спонукають їх до творчого процесу пізнання, дослідження й розв'язання проблем, формування власної думки та самореалізації.

Розвитку критичного мислення сприяють розв'язування ситуаційних задач. На практичних заняттях розглядаємо ситуаційні задачі, використовуючи презентації у Power Point. Для усвідомленого відпрацювання навиків розвитку критичного мислення студенти онлайн самостійно працюють з програмою «Віртуальний пацієнт» та різними видами тестів на сайті Test if.ua.

Розв'язуючи ситуаційну задачу, студенти проходять всі етапи розвитку критичного мислення.

На першому етапі для студента-медика задана проблема (пацієнт з його скаргами).

Наступний етап розв'язання ситуаційної проблеми: збір анамнезу життя, хвороби.

Успішність даного етапу забезпечується умінням чітко формулювати необхідні запитання. Відпрацьовуємо дані вміння на міні тренінгах, де навчаємо студентів різним типам запитань і умінню правильно їх формулювати.

На наступному етапі, отримавши від пацієнта детальну інформацію, вчимо студентів висувати гіпотезу, щодо постановки попереднього діагнозу.

При постановці попереднього діагнозу акцентуємо увагу на можливості та необхідності виникнення сумнівів.

Наступним кроком для спростування або підтвердження діагнозу студентам необхідні чіткі аргументи, які спираються на додаткові методи дослідження: лабораторні та інструментальні.

У подальшому проводим оцінку, об'єктивний аналіз отриманих результатів дослідження, на підставі чого студент-медик проводить диференційну діагностику з іншими нозологіями і виставляє клінічний діагноз.

Роль викладача полягає в тому, щоб виступати провідником, стимулювати студентів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування. Під час практичного заняття студенти повинні опанувати (вдосконалити) декілька важливих способів пізнавальної діяльності (умінь), а викладач в даній ситуації виступає в ролі модератора.

Після постановки клінічного діагнозу вчимо майбутніх лікарів обирати оптимальний метод лікування, враховуючи покази і протипокази для кожного пацієнта зокрема, використовуючи етапи критичного мислення.

Розв'язуючи ситуаційні задачі, студент опиняється в ролі лікаря, який повинен детально діагностувати пацієнта, оцінити результати досліджень, провести диференційну діагностику з іншими нозологіями, виставити клінічний діагноз.

На далі розвиваємо та закріплюємо дані навички студентів, працюючи з хворими безпосередньо у відділенні.

Дані методики сприяють розвитку критичного мислення, оскільки студент-медик може обґрунтувати свою думку, проаналізувати і дати оцінку діяльності інших студентів. Це дає змогу створити умови для саморозвитку, оволодіння комунікативними вміннями, освоєння прогресивних технологій діагностики та лікування різних ендокринологічних захворювань та успішної самореалізації у їхній подальшій діяльності.

Таким чином, формування критичного мислення у студентів-медиків є важливою складовою розвитку компетентності майбутніх лікарів.

Список використаних джерел

1. Ennis, R.H. *An Annotated List of Critical Thinking Tests*. Rev. Dec., 2009 : *caïm*. URL: http://faculty.education.illinois.edu/rhennis/TestListRevised11_27_09.htm Our Concept and Definition of Critical Thinking.: *caïm*. URL: <http://www.criticalthinking.org/pages/our-concept-and-definition-of-critical-thinking/411>

2. Paul R. *Critical Thinking: What every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Rohnert Park, CA: Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990.

3. Richard Paul, Linda Elder. *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools: The Foundation for Critical Thinking*. URL: www.criticalthinking.org

4. Василенко О.П., Сікорська В.Ю. Особливості розвитку критичного мислення у студентів спеціальності «Журналістика» під час вивчення української мови за професійним спрямуванням // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. №32 том 3. С. 18-21.

5. Волков Е.Н. *Тесты критического мышления: вводный обзор* // *Психологическая диагностика: науч-метод. журнал*. 2015, № 3. С. 5-23.

6. Ивунина Е. Е. *О различных подходах к понятию «критическое мышление»* // *Молодой учёный: науч-метод. журнал*. 2009. № 11. С. 170—174.

7. Клустер Д. *Что такое критическое мышление* /Русский язык. 2002. № 29. С. 3.

8. *Критическое мышление: отчёт об экспертном консенсусе в отношении образовательного оценивания и обучения (Дельфи-доклад) (Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary) // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University), перевод Е.Н. Волкова (1990.: сайт. URL: <http://evol.kov.net/critic.think/basics/delphi.report.html>*
9. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. *Технології розвитку критичного мислення учнів /Наук. ред., передмова О.І. Пометун. - К.: Пляди, 2006. С. 220*
10. Кроуфорд Алан, Венди Саул Е., Метьюз Самуел, Макінстер Джеймс *Технології розвитку критичного мислення учнів: URL: https://www.criticalthinking.expert/bookcriticalthinking/FREE_tehnolog%D1%96%D1%97_rozvik_u_kritichnogo_mislennja_uchn%D1%96v.pdf*
11. Пометун О. І. *Критичне мислення як педагогічний феномен // Український педагогічний журнал: науково-метод. журнал. 2018. № 2. С. 89-97.*
12. Саєнко Н.В. *Формування готовності студентів до самопроекування особистісно-професійного розвитку // Педагогічний альманах: науково-метод. журнал. 2013. випуск 20. С. 96-101.*
13. Тісліченко О. А. *Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії при вивченні діяльності історичних осіб // Таврійський вісник освіти: науково-метод. журнал. 2015. № 3(51). С. 230-235.*
14. Халперн Д. *Психология критического мышления // 4-е Международное издание: С.-Пб.: 2000. С. 512*
15. Чуба О. *Формування критичного мислення як психолого-педагогічна проблема сучасності // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-метод. журнал. 2013. №3. С. 202-208*

УДК 81'276.6:811.161.2

Бабій Ірина, канд. пед. наук,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Львів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЗНАВЧИХ ПРОЦЕСІВ У МОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто обсяг поняття «спеціальні мови»; проаналізовано основні закономірності розвитку та функціонування спеціальних мов і загальнонаціональної лексичної системи; з'ясовано значення й особливості використання термінної лексики у професійному мовленні майбутніх фахівців.

Ключові слова: термін, професіоналізм, терміносистема, мови спеціального призначення, термінна компетенція.

Babiy Iryna, PhD (Pedagogic Sciences),
Lviv State University of Life Safety
Lviv, Ukraine

PECULIARITIES OF MODERN TERM KNOWLEDGE PROCESSES IN SPECIAL PURPOSE LANGUAGES

Abstract. The article considers the scope of the concept of “special languages”; the basic regularities of development and functioning of special languages and national lexical system are

analyzed; the significance and peculiarities of the use of term vocabulary in the professional speech of future specialists are clarified.

Key words: *term, professionalism, terminology system, special purpose languages, term competence*

Будь-яка мова має соціальні форми існування, що пов'язано із безперервним процесом взаємодії мови і суспільства. Така взаємодія обумовлює використання мовного ресурсу відповідно до соціальної характеристики носіїв, зокрема їх віку, статі, освіти й відображає органічний зв'язок власне мовних і позамовних явищ. Особливу зацікавленість викликає вивчення професійної площини мови, яка є наслідком професійного членування суспільства. Актуальність цього питання засвідчують численні дослідження, присвячені мовам окремих спеціальностей, їх функції і ролі у структурі фахової готовності майбутніх працівників: Н. Азарова, О. Кучеренко, М. Лісовий, Н. Місник, Г. Онуфрієнко, Л. Романова, С. Руденко та ін.

У сучасній лінгвістиці сьогодні існує декілька рівнозначних термінів для поняття «спеціальні мови», зокрема, *професійні мови, фахові мови, мови для спеціальних цілей, галузеві мови, метамови, субмови* та ін. Британські та американські мовознавці використовують для позначення фахово маркованої лексики термін *language for special purposes (LFP)*. Німецькі термінологи здебільшого послуговуються терміном *Fachsprache* (фахові мова). Російська лінгвістична традиція найчастіше використовує терміни *спеціальна мова* або *мова для спеціальних цілей* [5]. У розумінні поняття «спеціальна мова» можна виділити два підходи, зокрема, Л. Скворцов вважає такі мови функціональними різновидами національної літературної мови і визначає їх як мовлення професійних або соціальних верств, які перебувають в особливих життєвих умовах [4, 48]. Чеський дослідник Любомир Дрозд також називає цей різновид мови функціональною мовою. Натомість А. Суперанська зазначає, що функціональний підхід не вичерпує поняття „спеціальні мови”, тому дослідниця розглядає їх як підмову національної мови, що обслуговує потреби спеціальної комунікації [5, 89]. На термін «спеціальні мови» натрапляємо у працях Н. Жинкіна, який серед основних рис підмов називає предметну тематичність та відповідну конкретну лексику, саме спеціалізоване означення і створює особливу мову. Зазначимо, що термін «мова» вжито умовно, адже йдеться не про самостійні мови, а стійкі різновиди загального мовлення, відносно самостійні системи, які виникають на базі загальнонаціональної мови в особливих історичних та соціальних умовах і характеризуються своєю рідною словниковою і фразеологічною єдністю, частковою модифікацією граматичної системи й такими мовленнєвими особливостями як довжина синтаксичних конструкцій (речень), набір комунікативних цілей, ступінь змістової повноти, інформативність, опрацьованість, використання образних засобів тощо.

Спеціальні мови є поліфункціональними мовними утвореннями, позаяк охоплюють значний мовний простір, виконуючи, таким чином, основні мовні функції: відображення дійсності і збереження знань (епістемічна функція), отримання реципієнтами нових знань (когнітивна функція), передача спеціальної інформації (комунікативна функція). Сучасна теорія спеціальних мов розвивається у двох основних напрямках: лінгвістичному та лінгводидактичному. Перший пов'язаний з вивчення мови як системно-структурного утворення. Другий опрацьовує методи вивчення спеціальних мов як засобів спеціальної комунікації. Розглянемо кожен із напрямів.

Поява спеціальних мов зумовлена необхідністю називати речі і поняття, для яких немає найменувань у звичайному мовленні, здійснюючи вербалізацію професійних знань за допомогою відповідних лексико-семантичних засобів, що адекватно передають сутність усіх основних категорій і понять певної галузі та необхідні для успішної професійної комунікації, це, зокрема, – *терміни, професіоналізми, сленгізми* [1, 7]. Підкреслимо, що саме лексико-семантична система є маркером спеціальних мов. Однак виділення перелічених розрядів спеціальної лексики пов'язане із значними труднощами. Зокрема, досі нема єдиного визначення поняття «термін», відтак кожен дослідник пропонує своє робоче визначення; залишається нерозв'язаною також проблема розмежування професійної лексики та термінологічної, зокрема такі одні вітчизняні дослідники ототожнюють їх (А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько), інші – чітко диференціюють (Т. Панько, Г. Мацюк, З. Симоненко) [2]. Вважаємо, що і терміни, і професіоналізми є структурними компонентами професійного мовлення, та мають ряд спільних рис – це спеціалізація значення й утворення на цій основі особливих, відмінних від загальнономовних, лексико-семантичних систем; обмежена сфера вживання, вузька кількість користувачів. Крім того, професіоналізми, як і терміни, однаково ефективно забезпечують комунікативні потреби фахівців певної галузі.

Мови спеціального призначення, зазнають постійних змін, адже сучасна людина живе в умовах надзвичайно швидкого старіння інформації. В цілому функціональність спеціальних мов, їх здатність забезпечувати професійну комунікацію визначається передусім рівнем розвитку галузевої терміносистеми. У сучасному термінознавстві дослідження терміносистем й окремих термінологічних одиниць здійснюється у двох аспектах: лінгвістичному та логічному (І. Ковалик). Перший об'єднує системно-структурний та функціональний підходи, які аналізують термін у рамках загальнонаціональної мови як мовного засобу для номінації спеціальних значень у системі понять науки, техніки та інших сфер професійної діяльності без уваги на соціальну природу терміна та його відносну комунікативну самостійність. Логічний аспект розглядає термін як слово в особливій функції,

що породжує корелят «загальноживане слово – термін», де кожен учасник відображає явища різних рівнів мисленнєвої діяльності.

Логічний аспект включає когнітивний та комунікативний підходи. Когнітивний розглядає сукупність термінів з точки зору теорії пізнання, а саме, як результат когнітивної діяльності спеціаліста відповідної галузі. Комунікативний вивчає термін як необхідний інструмент професійної комунікації, засіб актуалізації професійних знань в процесі діяльності. У контексті названих підходів терміни слід розглядати як позначення предметів, явищ, відносин комунікативно і когнітивно значимих в особливому семіотичному просторі певної професійної діяльності.

Будь-яка термінологія розвиваються у рамках загальної лексико-семантичної системи мови, постійно взаємодіє із нею та підпорядкована тим самим законам, однак має деякі особливості. Основна ситуація, яка зумовлює використання цього різновиду мови, – спілкування в межах спеціальної сфери, позаяк спеціальна тематика, спеціальні цілі комунікації спонукають фахівців переходити на професійну мову. Однак, незважаючи на обмеженість сфери вживання, термінологічні системи характеризуються рухомістю і відкритістю. Зокрема, понад 90% слів, які з'являються у нашій мові, – це терміни, що пояснюється передусім науково-технічним поступом, появою нових галузей виробництва тощо. Отже, будучи здебільшого національними у своїй основі, галузеві терміносистеми характеризуються стабільною тенденцією до інтернаціоналізації. Чимало запозичень у спеціальних мовах з'являються також через неможливість або складність точного перекладу того чи іншого терміну. Інтернаціоналізація спеціальних мов здійснюється традиційно двома способами: шляхом використання у термінотворенні чужих терміноелементів (афіксів) і запозичення готових номінацій з мови-джерела. Однак пріоритетним у сучасному українському термінознавстві залишається використання питомих дериваційних ресурсів. Термінна деривація – це процес завжди свідомий, а не стихійний, що робить його контрольованим і регульованим. Беручи за основу наявні у мові способи (семантичний, морфологічний, синтаксичний) і моделі словотвору, мови спеціального призначення виробляють свою словотвірну підсистему, підпорядковану основним вимогам і функціям термінолексики. Зокрема, у межах галузевої терміносистеми відбувається закріплення окремих словотворчих моделей за визначеними категоріями понять, а також спеціалізація словотворчих засобів для вираження конкретних термінологічних значень, що дозволяє їм виконувати не лише дериваційну, а й класифікаційну функції. Крім того, новостворені терміни, на відміну від інших лексем, обов'язково мають виявляти словотвірну здатність, адже виникає потреба номінувати й похідні поняття.

Принципова відмінність між загальнолітературною і спеціальною лексикою криється передовсім в особливостях їх системної організації. Зокрема, для першої властиве одно-і багатозначне співвідношення знака і позначуваного, тоді як у другій один знак повинен відповідати одному позначуваному, що робить явища багатозначності, синонімії, омонімії у термінології не бажаними, оскільки суперечить самій сутності терміна та загальним вимогам до нього як до особливого знака серед лексем національної мови. Однак в реальному треміновживанні спеціальні слова розвивають багатозначність, синонімні та омонімні відношення, особливо на початкових етапах формування відповідної терміносистеми.

Крім того, спеціальні слова можуть розвивати не властиві для лексики загального вжитку граматичні значення числа (форма множини у речовинних термінах-іменниках) та роду (функціонування паралельних родових форм). Однак в цілому граматичні характеристики спеціальних мов відповідають нормам загальнолітературної мови.

Кожна галузева мова має свою історію становлення, але можна говорити про загальні тенденції розвитку цих мовних мікросистем, а також окреслити спільні проблеми, які постали перед сучасними термінологами. Зокрема, дослідники виділяють три основні тенденції у розвитку вітчизняної термінології: *пуристична* – її представники зорієнтовані на рідномовний термінний ресурс і потенціал з уникненням іншомовних слів та їх компонентів, що передбачає часткове відродження термінотворчих здобутків 20–30-х рр. ХХ ст.; *консервативна* – декларує збереження української радянської термінології, яка творилась здебільшого шляхом калькування російських термінів-відповідників; *поміркована* – упорядкування національних терміносистем з урахуванням історичних, національних, політичних чинників [2; 6]. З огляду на зазначене, дослідження мов спеціального призначення виходить за межі суто лінгвістичних інтересів, адже формування будь-яких галузевих підмов, кількісні і якісні зміни, що відбуваються у їх структурі зумовлені здебільшого дією позамовних чинників – соціально-культурних, економічних, політичних тощо. У сучасному українському термінознавстві відбувається процес оновлення галузевих мов, що пов'язано із підвищення статусу української мови, її престижу та розширенням сфери її застосування.

Другий напрям вивчення спеціальних мов, лінгводидактичний, досліджує шляхи, методи, прийоми опанування терміносистем відповідної галузі. Очевидно, що вправне володіння мовою обраної спеціальності насамперед передбачає знання термінології. Адже термін відображає зв'язок з професійним знанням і фаховою діяльністю, закріплює результат не пасивного, а живого відображення професійної дійсності. Знання галузевої термінології, а також уміння застосовувати її у професійному мовленні її тематичних доміант у

підсумку формує *термінну компетенцію* майбутнього фахівця, долаючи, таким чином, „когнітивний дисонанс”, який виникає між новою інформацією та уже наявними знаннями студента. Відтак навчальна і методична література повинна укладатись з дотримання принципів науковості і доступності [7, 267]. Принцип науковості забезпечується наявністю у текстах підручників і посібників термінів та їх визначень. Саме у тексті, який служить головним джерелом інформації, терміни набувають комунікативної достатності, реалізуючи, таким чином, номінативну, дефінітивну, комунікативну, евристичну й тематичну функції. Термін, як правило, є стрижнем нового інформаційного блоку, тому від його адекватного сприйняття і розуміння залежить надійність вивчення відповідної теми та майбутньої комунікації. Очевидно, що освіта потребує єдиної, опрацьованої, апробованої української галузевої термінології, яка відображена у відповідних лексикографічних джерелах. У зв'язку із цим постають питання уніфікації (упорядкування галузевих термінологій всередині терміносистеми і на міжгалузевому рівні) та стандартизації (вироблення терміна-еталона) терміносистем, якими займаються термінологи спільно з фахівцями відповідної галузі. Сьогодні укладається чимало вузькоспеціалізованих словників. Однак лише незначний відсоток таких видань перетворюються на справжні порадики з терміновживання, тобто такі, що реалізують своє цільове призначення [3, 299].

Важливим є також питання становлення й унормування галузевих термінологій на національній основі, адже сьогодні школа покликана забезпечувати етнокультурну ідентифікацію людини, тому важливо, аби учень знав і оперував власне українською термінологією. Таким чином, реалізується одна з фундаментальних основ набування знання: найлегше і найприродніше людина вчиться і пізнає світ засобами рідної мови. Сьогодні на шляху українського термінокористування є певні об'єктивні труднощі психологічного характеру: звичка користуватись російськими відповідниками або суржиком, наявність неякісної україномовної навчальної літератури з фахових дисциплін, низький рівень двомовних словників із спеціальності.

Отже, вагомим чинником професійної комунікації та взаєморозуміння галузевих фахівців є знання мови професії, яка, будучи підпорядкована загальномовним законам, має свої особливості розвитку і функціонування. Основу мов спеціального призначення становить спеціальна лексика (термінологія), засвоєння якої є необхідною умовою оволодіння фахом. В умовах бурхливого економічного розвитку, науково-технічного поступу галузева лексика стрімко розвивається і постійно оновлюється, а тому потребує опрацювання і фіксації у відповідних галузевих словниках, що забезпечить науці та освіті єдину, логічну, зручну і, що принципово важливо, українську термінологію.

Список використаних джерел:

1. Комарова З. И. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. 156 с.
2. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. Львів: Кальварія, 1999. 110 с.
3. Огар Е. Проблема функціональності сучасних термінологічних словників (з досвіду підготовки словника-довідника з видавничої справи) // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць / Відп. ред. Л.О. Симоненко. К. КНЕУ, 2003. Вип. V. С. 299 – 302.
4. Скворцов Л. И. Профессиональные языки, жаргоны и культура речи // Русская речь. 1972.- № 1. С.48 – 59.
5. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. М.: Наука, 1989. 243 с.
6. Тараненко О., Симоненко Л. Українська термінологія: стан, проблеми і перспективи // Урядовий кур'єр. 1993. № 40 – 41. 18 березня.
7. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму / За ред. Н. Г. Ничкало. К.: Вид. Дім «Слово», 2004. 477 с.

УДК 378.147:004(082)

Ізбаши Світлана, кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри психології та педагогіки
Національна академія Національної гвардії України
м. Харків, Україна

СУЧАСНІ ОНЛАЙН-ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ДОРΟΣЛИХ

Анотація. У статті розкривається важливість формування медіаграмотності у дорослих для прийняття поінформованих рішень у своєму житті, щоб здійснювати якісну соціально-культурну комунікацію та бути фізично і ментально здоровими. У період пандемії коронавірусу виникає необхідність пошуку сучасних способів організації навчання дорослих в умовах дистанційної освіти, що пов'язано з опануванням нових онлайн-технологій та методик навчання. Представлено декілька проектів у яких реалізовано сучасні онлайн-технології та методики навчання для розвитку навичок медіаграмотності у дорослих.

Ключові слова. медіаграмотність, онлайн-технології, інфодемія, онлайн-гра, онлайн-посібник, онлайн-курс, онлайн-тренінг, онлайн-школа, інтерактивний журнал, медіакомпетентність, медіаосвіта

Izbash Svitlana, PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor,
Professor at the Department of Psychology and Pedagogy
National Academy of the National guard of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

MODERN ONLINE TECHNOLOGIES AND METHODS OF DEVELOPING MEDIA LITERACY SKILLS IN ADULTS

Abstract. The article reveals the importance of developing media literacy in adults for making informed decisions in their lives, to carry out quality socio-cultural communication and to be physically and mentally healthy. During the coronavirus pandemic, there is a need to find modern ways to organize adult learning in distance education, which is associated with the acquisition of

new online technologies and teaching methods. Several projects are presented in which modern online technologies and teaching methods for the development of media literacy skills in adults are implemented.

Keywords. *media literacy, online technology, infodemia, online game, online guide, online course, online training, online school, interactive magazine, media competence, media education.*

У часи нестабільної ситуації пандемії коронавірусу, гостро стоїть проблема формування інформаційної гігієни населення у всіх країнах. На початку 2020 року разом з пандемією виникає небезпечна для людської психіки та інтелектуального потенціалу населення хвороба під назвою «інфодемія», яка пов'язана «поширенням надмірної кількості інформації про певну проблему, через що вирішення її стає ще складнішим» [7, с. 2]. На сьогодні ми маємо два фактори, які посилюють неправдиву інформацію – по-перше, соціальні мережі, їх доступність, висока швидкість передачі інформації, велике охоплення аудиторії (за даними дослідницького агентства Info Sapiens з 2020 року у порівнянні з аналогічним періодом 2019 року, українці частіше отримують новини через інтнет, а соціальні мережі обійшли не тільки телебачення, але і інтернет-портали) [1]; по-друге, багато громадян в період пандемії коронавірусу перебувають у пригніченому емоційному стані, що тягне за собою зниження схильності до аналізу інформації й опору маніпуляціям в медіа. Серйозною проблемою є і те, що технології дезінформації дуже швидко удосконалюються, тому не можна навчитися медіаграмотності один раз і на все життя. Потрібно постійно формувати навички критичного мислення, а інструментами аналізу медіапродуктів повинен опанувати кожен громадянин і більш того, він повинен не тільки вміти ними користуватися для власного інформаційного захисту, але й пояснювати своїм рідним, друзям і знайомим як правильно споживати інформацію.

На нашу думку, медіаосвіта та медіаграмотність у сучасних умовах – це: 1) стратегічний інструмент протидії агресивному впливу дезінформаційних кампаній; 2) вакцинація проти інфодемії; 3) відповідальність кожного громадянина за поширення інформації; 4) контроль власних емоцій і володіння інструментами критичного аналізу для дотримання щоденної інформаційної гігієни.

З 2017 року в Україні Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів IREX in Ukraine у партнерстві з Посольством США, Посольством Великої Британії, Міністерством освіти і науки України та Академією української преси реалізується широкомасштабний проект «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність», який охоплює 600 шкіл, 20 педагогічних університетів і 21 інститут післядипломної педагогічної освіти. Проект спрямований на подвійну імплементацію: 1) розвиток навичок критичного сприйняття інформації у шкільних вчителів і студентів (майбутніх вчителів) через модернізовану

навчальну програму ЗВО та ІППО; 2) впровадження навичок критичного сприйняття інформації вчителями як компетентностей інтеграції інфомедійної грамотності в шкільні предмети. Інтеграційна методика IREX полягає в розвитку критичного мислення сучасної молоді і формування вміння орієнтуватися в сучасній екосистемі, протистояти шкідливим впливам через інтеграцію інфомедійної грамотності в шкільну програму, безпосередньо в навчальні матеріали уроків. Засвоєння і впровадження цієї методики викладачами ЗВО та ІППО робить процес інтеграції інфомедійної грамотності в освіті безперервним циклом, що значно підвищує ефективність цього процесу.

На сьогодні методика формування інфомедійної грамотності IREX, розроблена в Україні, реалізується ще в 11 країнах (Грузія, Сербія, Велика Британія, Туніс, Йорданія, Нікарагуа, Гватемала, США, Шрі Ланка, Індонезія, Країни Балтики).

Також в Україні розроблено декілька проектів у яких реалізовано сучасні онлайн-технології та методики навчання для розвитку навичок медіаграмотності. Серед них найбільш популярними на медіаринку є:

1) Онлайн-гра «Медіазнайко» – це перша навчальна гра з медіаграмотності в Україні, її мета – допомогти якомога більше дізнатися про інформаційне та медійне поле. Суть гри полягає в тому, що потрібно пройти 9 рівнів/етапів, дати відповіді на запитання, стати журналістом, створити телепрограму, сайт і газету, вивчаючи при цьому, як працюють медіа та як вони впливають на споживача інформації. Навчальну гру «Медіазнайко» розробив і створив Центр медіаініціатив (Вірменія) за фінансової підтримки Світового банку в рамках програми «Альтернативні ресурси для медіа» в партнерстві з Інтерньюз (США) та за фінансової підтримки USAID [3]. Підготовка українського варіанту гри стала можлива завдяки підтримці Програми «Бібліоміст». Адаптацію до українських реалій здійснила команда Академії української преси.

2) Інтерактивний журнал для дітей Media Guide. Випуски журналу Media Guide присвячені темам «Газета», «Книги», «Кіно». У MediaGuide #Книги пропонується створити власний книжковий продукт, випуск MediaGuide #Кіно розповідає про виникнення, поширення, основні етапи створення кіно. Всі випуски об'єднані одним героєм-провідником: ракетою-олівцем Олі. Рубрика медіапростір містить три розділи: «Вперед – в минуле» (розповідає про історію становлення теми), «МедіаКомпас» (присвячений опису сучасного стану теми), «Словник» (тут подається цікава термінологія по темі).

3) Онлайн-посібник «Медіадрайвер», створений українськими відомими журналістами та медіаекспертами, містить не тільки текстову інформацію про різні типи медіа, а й чимало інфографіки, відео і, навіть, мультики. Також присутній ігровий елемент у вигляді тестів, проходження яких дозволяє

отримати «Посвідчення медіадрайвера» – водія, який добре орієнтується в складних лабіринтах світу медіа [6].

4) Онлайн-курс по медіаграмотності VeryVerified, розроблений авторським колективом IREX in Ukraine пояснює, як орієнтуватися в інформаційному просторі, як розпізнавати дезінформацію і пропаганду і як аналіз інформації перетворити у щоденну звичку [5].

5) Дистанційний курс «Медіаграмотність для громадян», розроблений в рамках проекту «Програма медіаграмотності для громадян», яка реалізується IREX in Ukraine у партнерстві з Академією української преси та StopFake за підтримки Глобального фонду миру і безпеки START, DFATD Canada. Даний курс навчає як протистояти пропаганді, фейкам і маніпуляціям в ЗМІ [2].

6) Онлайн-гра «Медіаграмотна місія», розроблена командою авторів IREX in Ukraine дає можливість дорослим перевірити свої знання і навички по медіаграмотності і критичному мисленню, а також вдосконалити їх в ігровій формі [4].

Із сучасних тенденцій навчання медіаграмотності варто відзначити онлайн-школу практичної медіаграмотності для вчителів, яку реалізовано завдяки авторській методиці професорки кафедри психології і педагогіки ХНАНГУ Світлани Ізбаш та вчительки медіаграмотності Краматорської ЗОШ №1 Донецької області Тетяни Іванової за підтримки німецького Фонду Конрада Аденауера та координатора проектів Олексія Дороніна (Харківська філія). Відмінною особливістю онлайн-школи є те, що вчителі за допомогою дистанційних платформ для спільної інтерактивної роботи (Zoom, Padlet, Mentimeter, Classtime, Tricider, Kahoot і ін.) та за спеціально розробленою методикою онлайн-тренінгу опановують основи медіаграмотності. При цьому взаємодія всіх учасників відбувається одночасно у спеціально створеному за допомогою онлайн-платформ освітньому середовищі. Такий підхід забезпечує високий рівень залученості кожного учасника у процес тренінгової роботи і є адаптованим варіантом офлайн навчання за результатами роботи. Навчання медіаграмотності поєднується з розвитком умінь цифрової грамотності, що є важливою компетентністю будь-якої людини.

Висновки. Сучасні технології та методики розвитку навичок медіаграмотності відповідають актуальним потребам педагогічного процесу та можуть бути використані тренерами, вчителями, викладачами для розвитку компетентностей медіаграмотності у дорослих. Особливо гостро стоїть ця проблема зараз, у період пандемії коронавірусу, коли викладачі змушені опановувати інструменти онлайн-навчання та проводити наскрізну роботу, спрямовану на розвиток критичного мислення та медіаграмотності населення. При цьому зростає роль новітніх цифрових технологій, які дають можливість

проводити заняття з максимальною залученістю учасників у процес онлайн-навчання в синхронному режимі і в режимі реального часу.

Список використаних джерел:

1. *Info Sapiens: дослідження громадської думки щодо ситуації в країні під час пандемії коронавірусу.* URL: <https://bit.ly/3ic1sfW> (дата звернення: 20.09.2020).
2. *Дистанційний курс «Медіаграмотність для громадян»* URL: https://irex.mocotms.com/ml_web/story_html5.html?lms=1 (дата звернення: 20.09.2020).
3. *Навчальна гра «Медіазнайко».* URL: <https://www.aup.com.ua/Game/> (дата звернення: 20.09.2020).
4. *Онлайн-гра «Медіаграмотна місія».* URL: https://irex.mocotms.com/ml_game/story_html5.html (дата звернення: 20.09.2020).
5. *Онлайн-курс по медіаграмотності VeryVerified.* URL: <https://verified.ed-era.com/ua> (дата звернення: 20.09.2020).
6. *Онлайн-посібник «Медіадрайвер».* URL: <http://mediadriver.online/> (дата звернення: 20.09.2020).
7. *Освітні практики із запобігання інфодемії, або Як не ізолюватися від правди. Навчальний посібник / Волошенюк О. (розділ 2, 3, 5), Дегтярьова Г. (розділ 2), Каліберда М. (розділ 1), Мокрогуз О. (розділ 3), Потапова В. (розділ 4), Шаламов Р. (розділ 1) / За редакцією Волошенюк О., Євтушенко Р., Іванова В., Кулакова А. Київ: АУП, Інтерньюз-Україна, ЦВП, 2020. 68 с.*

УДК 378.091.313

*Колісник-Гуменюк Юлія, канд. пед. наук, старший викладач
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійної освіти» Національного
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
Гуменюк Софія, студентка I курсу
кафедри книжкової та станкової графіки
Української академії друкарства
Львів, Україна*

НЕТРАДИЦІЙНІ МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ У ЗВО ХУДОЖНЬОГО ПРОФІЛЮ

Анотація. Інтерактивні методики навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної і комунікативної діяльності, під час якої студенти є залученими до процесу пізнання, мають можливість розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Важливим компонентом активних методів навчання є створення комфортних умов, ігрові форми, режим відпочинку і розваг. В даній статті ми презентуємо інтерактивні методи, які можна використовувати під час семінарських занять в ЗВО художнього профілю.

Ключові слова: інтерактивні методи, семінар, художній профіль, студенти.

*Kolisnyk-Humeniuk Yuliya, PhD, Senior Lecturer
SSU «Lviv Educational and Scientific Center of Vocational Education»
of the National Pedagogical Dragomanov University
Humeniuk Sofiya, 1st year student
of the Department of Book and Easel Graphics
Ukrainian Academy of Printing
Lviv, Ukraine*

UNCONVENTIONAL TEACHING METHODS IN ART UNIVERSITIES

***Abstract.** Interactive teaching methods are a special form of organization of cognitive and communicative activities, during which students are involved in the process of cognition, have the opportunity to understand and reflect on what they know and think. An important component of active learning methods is the creation of comfortable conditions, game forms, recreation and entertainment. In this article, we present interactive methods that can be used during seminars in the freelance of artistic profile.*

***Key words:** interactive methods, seminar, art profile, students.*

У зв'язку з модернізацією освіти здійснюється перехід до нових стандартів, програм і підручників. Нетрадиційні методи викладання привертають увагу викладачів гуманітарних дисциплін. Інтерактивні методи навчання висувують перед педагогами завдання, які заставляють студентів самостійно знайти оптимальні методи і засоби їх розв'язання. Для цього потрібна система дидактичних умов: уміння слухати, читати, спостерігати; уміння класифікувати, узагальнювати; уміння самоконтролю. Для сучасної освіти характерне застосування технологій, які сприяють: формуванню наукового світогляду особистості; формують її моральні, трудові, естетичні та фізичні якості; сприяють індивідуалізації навчання; діяльній активізації студентів; діалоговій взаємодії між викладачем і студентом.

Сучасні соціально-економічні умови в Україні висувують на перший план питання підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, формування в них зацікавленості у здобутті професії та прагнення самовдосконалюватись. Постає низка важливих завдань щодо соціогуманітарної підготовки, впровадження особистісно-орієнтованого підходу. Передусім іде мова про ті завдання, що виникають в організації навчального процесу: формування у студентів мотивації досягнення у навчальній діяльності; корекцію комунікативних деформацій в учасників взаємодії; виявлення вікових та індивідуальних особливостей студентів, що впливають на становлення особистості та формування її культури.

Посилену увагу викликають проблеми організації самостійної пізнавальної, пошукової діяльності студентів ЗВО на навчальних заняттях, а також проблема підвищення рівня культури у процесі застосування набутих навичок.

Незважаючи на численні дослідження, питання формування культури майбутніх фахівців художнього профілю в ЗВО у процесі засвоєння гуманітарних дисциплін вивчене недостатньо. Зокрема, недостатня увага, на наш погляд, приділяється значенню і впливу суспільно-гуманітарних дисциплін на формування загальної культури майбутніх фахівців і професійної культури зокрема. У цьому контексті важливо дізнатись, як набувається професійна

компетентність особистості в сучасних умовах демократизації суспільних відносин. Вона має бути спрямована на адаптацію молоді до майбутньої професії, на створення оптимальних умов для соціалізації особистості, її духовного та культурного розвитку.

Предметом численних, зокрема компаративних, досліджень є інтерактивні методи навчання. Науковцями проведено аналіз досвіду навчання зарубіжних шкіл, де шляхом дидактичної гри, інтерактивного дослідження та дискусії реалізуються особистісно орієнтовані пріоритети навчання.

Інтерактивні методики навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної і комунікативної діяльності, під час якої студенти є залученими до процесу пізнання, мають можливість розуміти і рефлексувати з приводу того, що вони знають і думають. Важливим компонентом активних методів навчання є створення комфортних умов, ігрові форми, режим відпочинку і розваг. Поняття „інновація” вперше було вжито понад століття тому в культурології та лінгвістиці для позначення процесу трансферу (лат. *Transfero* – переносу, переміщую) – проникнення елементів однієї культури в іншу – і набуття при цьому нових, не властивих раніше якостей. Інноваційне (лат. *Innovation* – оновлення, зміна) навчання – це зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна та освітня діяльність, яка ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості. Завдяки інтерактивним методам навчання відбувається удосконалення навчального процесу в ЗВО. Метою і основними завданнями викладання гуманітарних дисциплін у ЗВО є покращення структури світоглядних дисциплін; використання інтерактивних методик; приведення процесу гуманітарної освіти у навчальному закладі у єдину структурну систему; залучення студентів та викладачів до пошуку та пізнання цінностей світової та вітчизняної культури; формування у студентів та викладачів нового політичного мислення, в основі якого лежать гуманістичні принципи.

Вивчення гуманітарних дисциплін у ЗВО, у першу чергу, повинно сприяти виробленню у студентів навичок систематичної самостійної роботи з опрацювання джерел, документів, наукової літератури, періодичних видань на принципах науковості, історизму, об'єктивності, гуманізму. Не останніми у переліку є завдання формування у студентів почуття патріотизму, національної гідності, об'єктивності в оцінці подій і фактів; умінь логічно викладати фактичний матеріал.

Інтерактивні методи навчання сприяють процесу розкриття пізнавальних можливостей студентів, створенню умов для розвитку їхньої системи цінностей. Зважаючи на це, викладачеві необхідно володіти методиками, які стимулюють конструктивно-критичне мислення, розвивають особистий

пізнавальних потенціал студентів, комунікативні вміння і навички. Інтерактивні методи навчання привертають увагу студентів до навчального предмета, пробуджують у них інтерес і мотивацію, навчають самостійно мислити і діяти.

Шляхом традиційного монологічного викладу навчальної дисципліни важко побудувати умови для самостійного усвідомлення студентом важливості навчальної проблеми, перетворити її у проблему особистого оцінювання, судження, узагальнюючого підсумку, реферативного аналізу. Тому вагоме місце у навчанні належить правильному вибору методики викладання.

Використання інтерактивних методів навчання є важливим і використовується викладачем, який досконало володіє матеріалом і вміє залучити до роботи аудиторію. Значущість поставленої викладачем навчальної проблеми для студентів виникає завдяки організації конструктивної педагогічної взаємодії, налагодженому позитивному спілкуванню. Велике значення мають також ораторські якості та риторичні вміння педагога, здатність зацікавити слухачів. Тому важливим є створення викладачем певних умов і можливостей для самостійного доступу студентів до цікавої інформації, розробляючи завдання для самостійної, групової аудиторної і позааудиторної роботи, що полегшить засвоєння нових знань.

Для ефективного впровадження інтерактивних методів, в тому числі для того, щоб охопити весь необхідний обсяг матеріалу і глибоко його вивчити, викладач повинен ретельно планувати свою роботу: використовувати методи, які зрозумілі для певної вікової категорії студентів і їхнього досвіду інтерактивної діяльності; дати завдання для попередньої підготовки: прочитати, продумати, виконати самостійні підготовчі завдання

До пріоритетів інноваційного навчання належать: чергування групової та індивідуальної форм навчання; застосування різноманітних методів подачі нового матеріалу; використання завдань, які дозволяють студентам засвоїти навчальний матеріал відповідно до їх рівня пізнавальної активності; демонстрація студентами своїх досягнень в отриманні знань.

У процесі розробки занять з використанням ігрових технологій ми дотримувались певних принципів: мотиваційний – формування позитивної мотивації до виховної роботи, вирішення певних проблемних професійних ситуацій; орієнтаційно-ціннісний – допомагає створити морально-естетичні критерії та орієнтації; цільовий – визначає цілі виховання та навчання як суб'єктів виховних взаємодій; змістовно-операційний – ігрові методи навчання використовуються на різних дисциплінах; оцінний – гра дає можливість зіставити результати гри з метою її проведення.

В інтерактивному навчанні виокремлюють чотири основні технології: інтерактивні технології кооперативного навчання, інтерактивні технології

колективно-групового навчання, технології ситуативного моделювання, технології опрацювання дискусійних питань [1].

При використанні інтерактивних методів навчання педагоги зустрічаються з такими труднощами: необхідність одночасної роботи з усією групою, а також брак достатньої кількості часу для підготовки як студентів, так і викладачів, неналаштованість студентів на сумлінну підготовку до інтерактивних занять; складність створення у групі атмосфери, яка б сприяла співпраці, порозумінню, доброзичливості. Водночас при застосуванні нетрадиційних форм навчання інколи мають місце: перевантаження студентів і викладачів; необхідність оптимального поєднання позааудиторної підготовки студентів під керівництвом викладача з організацією конкретних форм навчання; показовість у проведенні нетрадиційних форм, а також деякі порушення цілісності педагогічного процесу на заняттях.

На відміну від традиційних методик, де викладач звик давати і вимагати певні знання, при використанні інтерактивних форм навчання студент сам відкриває шлях до пізнання, засвоєння знань. Він стає головною фігурою, яка приймає власні рішення. Викладач стає в цій ситуації активним помічником, його головна функція – організація і стимулювання навчального процесу. Незважаючи на труднощі, які трапляються при застосуванні новітніх методів у навчальному процесі, інтерактивні методи сприяють покращенню знань, розвитку комунікативності, сприяють полегшенню адаптаційного процесу майбутніх фахівців, розвивають розумові та практичні здібності студентів.

Наведемо приклад семінарського заняття з дисципліни «Культурологія», на тему «Теоретичні аспекти культури».

План.

1. Предмет культурології як науки про культуру.
2. Суть і сутність культури.
3. Функції, типи, види та форми культури.
4. Культурна єдність людини і природи.

Контроль підготовки студентів до заняття проводиться комбінованим методом: письмове опитування, фронтальне опитування.

Застосовується метод „Ажурна пилка”, який допомагає вивчити значну кількість інформації за короткий час, а також заохочує студентів навчати один одного. Кожна група з шести осіб отримала домашнє завдання відповідно до пунктів плану, опрацювала його.

Група 1. Сучасне розуміння категорії культури і її сутності.

Група 2. Виникнення та історична еволюція поглядів на культуру в європейській культурологічній думці.

Група 3. Вплив культурології на формування морально-етичної культури майбутнього медичного фахівця.

Експертні групи призначаються викладачем таким чином, щоб у кожній новій групі було по одному представнику від кожної домашньої групи. Учасник домашньої групи стає експертом з окремого питання і доповідає з цього питання на засіданні експертної групи. Коли у експертних групах заслухані та обговорені всі питання, експерти повертаються у свої домашні групи. Відбувається засідання домашніх груп. Кожне питання обговорюється з групою крізь призму проблеми: «Яке місце займають культурологічні знання в системі знань про природу, суспільство та людину?» – потім група виробляє з цього приводу спільне рішення.

Застосовується метод «Ток-шоу».

Викладач виконує роль ведучого. Він оголошує тему дискусії: «Яке місце займають культурологічні знання у формуванні моральних цінностей фахівця (залежно від профілю)?»

Студенти поділяються на дві групи: запрошених і глядачів.

Гості висловлюють свої думки стосовно заданої тематики. Глядачі можуть ставити запитання до гостей, які в свою чергу мають коротко і лаконічно відповідати. Ведучий має право брати участь у дискусії, а також повинен контролювати регламент.

Цей метод сприяє розвитку навичок дискутування та публічного виступу, допомагає студентам лаконічно формувати та відстоювати свої позиції, допомагає розкрити глибшу суть поставлених на обговорення питань.

Проведення гри «Брейн-ринг». Команди поділяються на групи з 10 студентів. Вступне слово викладача, який повідомляє про ключові моменти гри. Команди по 10 студентів займають свої місця.

Питання I туру:

1. Чому культурологія є наукою?
2. Що є предметом культурології?
3. Яке місце посідає культурологія в системі гуманітарних дисциплін?
4. Які концепції культури ви знаєте?
5. Як культура впливає на розвиток особистості?
6. Як співвідносяться поняття „ культура” і „ цивілізація”?

Питання II туру:

1. Які першоджерела культурологічної думки ви знаєте?
2. Як відбувалась расова диференціація людини, її основні ознаки та поширення на землі?
3. Які основні ознаки виникнення мовних сімей, причини їх формування та еволюція?
4. У чому проявляється культурна єдність людини і природи?
5. Яке місце в системі гуманітарних і природничих наук посідає культурологія.

6. Як впливає культурологія на формування особистості?

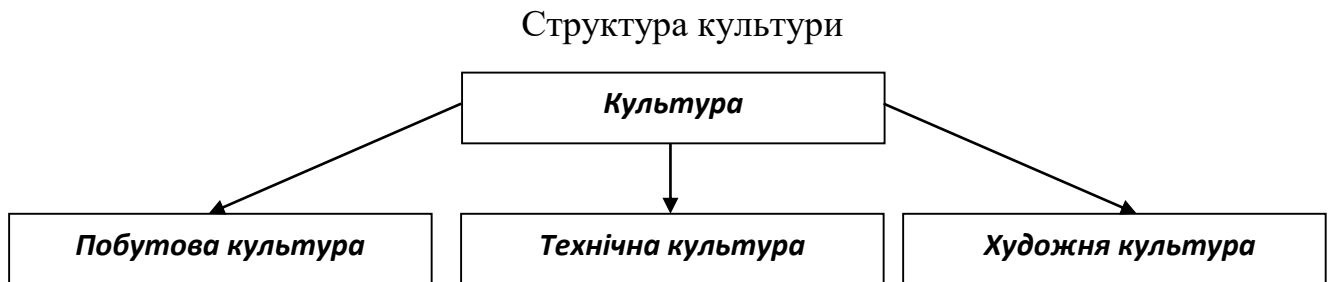
На завершальному етапі семінару, студентам можна запропонувати заповнити таблицю 1 і 2:

Таблиця 1.

Вплив культури на формування моральних якостей особистості

<i>Професійні якості</i>	<i>Особисті якості</i>	<i>Професійні відносини</i>
--------------------------	------------------------	-----------------------------

Таблиця 2.

10 хв. до кінця семінару потрібно коротко повідомити про виконання запланованої мети, завдання заняття (аналіз того, що було розглянуто).

Мотивація діяльності групи і окремих студентів, оцінювання їхньої роботи. Після проведення даного семінарського заняття студенти повинні **знати:**

1. Основні етапи розвитку культури країн Стародавнього Сходу;
2. Історію племінних об'єднань, які заселяли територію цих країн, специфіку їх господарського життя та побуту;
3. Особливості розвитку культури, політики, економіки та медицини;
4. Основні закономірності розвитку знань в людському суспільстві на даному етапі його історичного розвитку;

вміти:

1. Характеризувати основні періоди розвитку культури країн Стародавнього Сходу;
2. Аргументувати свою думку щодо еволюції релігійних учень;
3. Аналізувати, який вплив на розвиток міфологічних уявлень мали релігійні вірування [2, с. 4-19].

Список використаних джерел:

1. Колісник-Гуменюк Ю. Сучасні інтерактивні технології навчання // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 5. С. 118-124.
2. Колісник-Гуменюк Ю.І. Культурологія. Експериментальний курс для медичних коледжів. Навчально-методичний посібник. Львів: Гал-ЕКСПО, 2011. 117 с.

УДК 378.091.3:373.5.011.3-051]62/68

*Ляшенко Марина, кан.пед.наук,
доцент кафедри теорії та методики професійної підготовки
Конько Антоніна, студентка
НПУ імені М. П. Драгоманова,
м. Київ, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ З ОСНОВ МАРКЕТИНГУ У СИСТЕМІ MOODLE

***Анотація.** У статті розглядається актуальність проблеми організації самостійної роботи майбутніх педагогів професійного навчання з основ маркетингу в умовах дистанційного навчання. На основі визначених методичних принципів системи Moodle автори пропонують такі види самостійної роботи з маркетингу, як: написання есе, аналіз ситуаційних вправ, виконання кейсів, підготовка відео відповідей з проблемних питань та інші.*

***Ключові слова:** самостійна робота, педагог професійного навчання, основи маркетингу, дистанційне навчання, система Moodle.*

*Liashenko Maryna, PhD (Pedagogy)
Konko Antonina, student
National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine*

THE ORGANIZATION OF SELF-STUDY OF PROSPECTIVE VOCATIONAL TRAINING TEACHERS ON THE BASICS OF MARKETING IN THE MOODLE SYSTEM

***Abstract.** The article considers the relevance of the problem of organizing self-study of prospective vocational training teachers on the basics of marketing in the terms of distance learning. Based on certain methodological principles of the Moodle system, the authors offer such types of self-study on marketing as: essay writing, analysis of situational exercises, case studies, preparation of video responses to problematic questions and others.*

***Key words:** self-study, vocational training teacher, basics of marketing, distance learning, Moodle system.*

На сьогодні вагоме місце в системі підготовки майбутніх педагогів професійного навчання посідає проблема організації самостійної роботи в умовах дистанційного навчання. Це пов'язано як з проблемами Всесвітнього характеру, так і з швидкими змінами у всіх сферах життя українського суспільства. Підтримуємо також думку науковця М. Умрик, яка зазначає, що «не тільки зовнішні причини, які відбуваються в освіті, спонукають освітян все більше уваги приділяти організації самостійної роботи студентів та учнів, а й ціла низка внутрішніх причин, однією з яких є головна – неспроможність вчорашніх випускників вищих навчальних закладів через брак самостійності, самоорганізованості, нездатності до самоосвіти [6, с. 192].

Серед педагогів, які розглядали проблему самостійного навчання, були: Я. А. Коменський, Ж. Ж. Руссо, О. М. Радищев, К. Д. Ушинський. Питання організації самостійної роботи студентів розкриваються у свої працях Ю. Бабанський, В. Бондар, О. Мороз, Н. Сагіна, П. Сікорський, М. Скаткін, В. Шпак та ін.

Самостійна робота – діяльність студентів, яка полягає в самостійному визначенні мети, завдань, засобів їх досягнення на основі пізнавальних потреб та інтересів; виборі власного пізнавального шляху, спрямованого на створення творчого освітнього продукту; аналізі результату [3, с. 19].

Самостійна робота являється однією з обов'язкових видів навчально-пізнавальної діяльності студента, що виконує різні функції, серед яких важливе значення мають:

- навчальна, яка полягає в опрацюванні першоджерел, що сприяє більш глибокому осмисленню вже засвоєної суми знань;

- пізнавальна, призначення якої полягає в опануванні нової суми знань, розширенні меж світогляду;

- коригуюча, яка передбачає осмислення новітніх теорій, концепцій, категорій, підходів до визначення сутності відомих понять, напрямків розвитку науки тощо;

- стимулююча, сутність якої полягає у такій організації самостійної роботи, коли студент отримує задоволення від результатів пізнавальної діяльності;

- виховна, спрямована на формування таких якостей, як воля, цілеспрямованість, відповідальність, дисциплінованість;

- розвиваюча, спрямована на розвиток самостійності, творчості, дослідницьких умінь особистості [4, с. 195-196].

В умовах світової пандемії 2020 року навчання у закладах вищої освіти здебільшого здійснюється з використання дистанційних форм навчання. Дистанційне навчання – форма організації і реалізації навчально-виховного процесу, за якою його учасники (об'єкт і суб'єкт навчання) здійснюють навчальну взаємодію принципово і переважно екстериторіальної (тобто, на відстані, яка не дозволяє і не передбачає безпосередню навчальну взаємодію учасників віч-на-віч, інакше, коли учасники територіально знаходяться поза меж можливої безпосередньої навчальної взаємодії і коли у процесі навчання їх особиста присутність у певних навчальних приміщеннях навчального закладу не є обов'язковою [2].

Сьогодні в світі є багато різноманітних можливостей для здійснення самостійної освіти з використання інформаційних технологій. Щоб навчання було зручним і успішним, використовують різні платформи, однією з яких є середовище Moodle.

Moodle – це модульне об’єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment), яке дозволяє будь-кому за допомогою Інтернету і, перебуваючи в будь-якому місті, оволодівати навчальним матеріалом, самому створювати дистанційні курси та проводити освітні процеси на відстані [1, с. 64].

Система Moodle є багатогранною платформою, яка дозволяє реалізовувати основні методичні принципи: мобільність, конфіденційність, доступність, інтерактивність, динамічність, постійність, які є необхідними для самостійного освоєння знань.

На основі визначених принципів системи Moodle та її можливостей, нами пропонується наступні види самостійної роботи з основ маркетингу:

- підготовка доповідей, повідомлень, рефератів за вказаним переліком тем;

- написання есе як можливість студентів розкрити власне бачення на зазначену проблему після опрацьованого нового матеріалу. Так, для прикладу, наведемо тему есе з основ маркетингу: «Емоційний маркетинг – технологія майбутнього чи реалії сьогодення»

- робота з літературою, її аналіз. Розкриття основних здобутків маркетингу через призму актуальних досліджень та публікацій українських та закордонних науковців;

- опрацювання лекційного матеріалу;

- виконання ситуаційних вправ;

- розроблення презентацій та відеороликів;

- підготовка мініпроектів маркетингових досліджень (розробка анкет).

- перегляд фільмів, що наочно демонструють використання маркетингових інструментів. Так, американський фільм «Сироп» 2013 р. про те як за допомогою маркетингу просувати новий продукт від ідеї його створення до процесу реалізації;

- виконання кейсів. Приклад: «Таргетингова реклама – вибір найкращого часу для її запуску»;

- створення форуму «Сучасні тенденції маркетингу» (рис. 1).

- Титова Н. М. зазначає, що «одна з найсильніших сторін модульної об’єктивно-орієнтованої системи управління навчальними ресурсами MOODLE є широкі можливості для комунікації студентів і викладачів. Дана система підтримує обмін файлами будь-яких форматів і цей обмін може відбуватися як між студентом і викладачем, так і між самими студентами. Якщо викладачеві необхідно оперативно проінформувати одразу всіх студентів або надіслати їм дані (це може бути і зображення зокрема), то елемент курсу «Форум» дає можливість ефективно організувати обговорення завдання, проблеми тощо,

проконсультувати одночасно всіх учасників (студентів). Є можливість вибрати тип форуму:

- – звичайний з обговорення однієї теми;
- – спільний, доступний для всіх учасників (студентів);
- – з однією лінією обговорення для кожного користувача [5, с. 121].

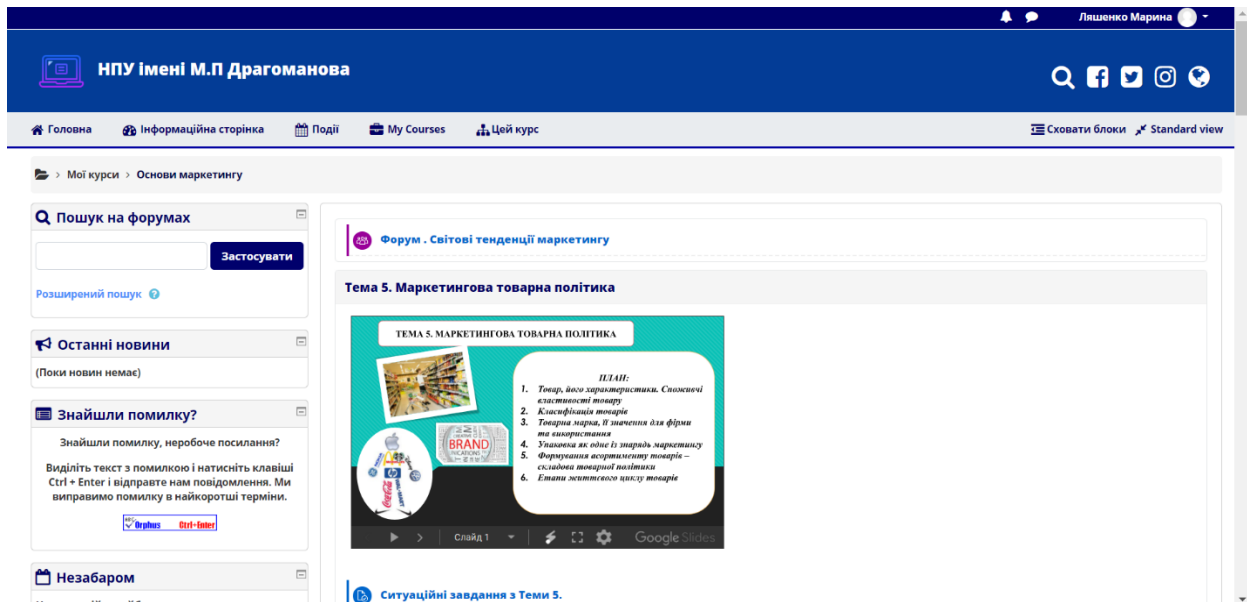

Рис. 1 Сторінка навчальної дисципліни «Основи маркетингу» в системі Moodle НПУ імені М.П. Драгоманова

Таким чином, самостійна робота є однією з ефективних форм організації освітнього процесу у закладах вищої освіти. Вона надає певну свободу для творчості та можливість створювати власну траєкторію опановування професією. Зараз як ніколи цінується випускники з широким спектром умінь та навиків самостійно опрацьовувати інформацію, здійснювати її аналіз та здатних пропонувати свої власні ідеї та нестандартні рішення тих чи інших ситуацій. Вважаємо, що інформаційне середовище Moodle є одним з найкращих засобів організації самостійної роботи майбутніх педагогів професійного навчання в умовах дистанційного навчання.

Список використаних джерел

1. Басараба Н. Платформа дистанційного навчання Moodle та її використання в організації навчального процесу. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 2. С. 63-66.
2. Биков В. Ю., Кухаренко В. М., Сиротенко Н. Г. Технологія створення дистанційного курсу. Навч. Посібник. К.: Міленіум, 2008. 324 с.
3. Головка Н. Самостійна робота як складова навчального процесу у вищій школі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогіка*. 2015. Випуск 2. С. 19-22.
4. Железнякова Е. Ю. Організація самостійної роботи студентів у системі Moodle. *Новітні комп'ютерні технології*. Кривий Ріг : Видавничий центр ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2014. Том XII : спецвипуск «Хмарні технології в освіті». С. 194-203.

5. Титова Н. М. Використання інноваційного підходу при викладанні дисципліни "Діловодство" майбутнім учителям технологій. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6(3). С. 118-122.

6. Умрик М. А. Досвід організації самостійної роботи студентів в умовах дистанційного навчання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*. Київ, 2017. Випуск №5(12). С. 192-195.

УДК 378.147: 504

*Ладика Марина, канд. с.-г. наук, доцент,
Бережняк Євген, канд. с.-г. наук, доцент,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Київ, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ КАРТОГРАФІЧНИХ МЕТОДІВ У ПІДГОТОВЦІ ЕКОЛОГІВ (на прикладі Національного університету біоресурсів і природокористування України)

Анотація. Розкрито специфіку викладання блоку картографічного спрямування у підготовці фахівців-екологів у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (м. Київ). Відзначено, що здобувачі набувають спеціальні фахові компетенції внаслідок вивчення таких дисциплін як: «Картографічні методи в екології», «Основи ГІС-технологій» та «Моніторинг довкілля (геоінформаційний моніторинг)». Основні поняття топографо-картографічного характеру та використання картографічних методів для аналізу і прогнозу зміни стану навколишнього середовища студенти отримують в результаті засвоєння курсу «Картографічні методи в екології». Дисципліна «Основи ГІС-технологій» забезпечує здобувачу уміння використовувати базові геоінформаційні системи для управління природними ресурсами. «Моніторинг довкілля (геоінформаційний моніторинг)» формує у студентів уміння й практичні навички проведення моніторингу стану довкілля із використанням сучасних інформаційних технологій. Представлено структуру дисциплін та їх інформаційне наповнення.

Ключові слова: картографічні методи, екологи, компетенції, геоінформаційні системи, моніторинг довкілля

*Ladyka Maryna, PhD (Agricultural Sciences), Associate Professor,
Berezhniak Yevhen, PhD (Agricultural Sciences), Associate Professor
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

USAGE OF MODERN CARTOGRAPHY METHODS FOR TEACHING STUDENTS OF ECOLOGY FACULTY (on example of National university of life and environmental sciences of Ukraine)

Abstract. In the article are shown aspects of group of cartographic disciplines teaching for the training students of specialty 101 "Ecology" at the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv). It is noted, that students acquire special professional competencies as a result of studying such disciplines as "Cartographic methods in ecology", "Fundamentals of GIS-technologies" and "Environmental monitoring (geoinformation monitoring)". Main concepts of topographic and cartographic nature and the using of cartographic

methods for analysis and forecast of changes in the environment students receive as a result of mastering the course “Cartographic methods in ecology”. The discipline “Fundamentals of GIS-technologies” provides the applicant with the ability to use basic geographic information systems for natural resource management. The course “Environmental Monitoring (Geoinformation Monitoring)” develops students’ skills and practical abilities to monitor the state of the environment with using of modern information technologies. The structure of disciplines and their information content are presented.

Key words: *cartographic methods, ecologists, competencies, geographic information systems, environmental monitoring.*

На сучасному етапі розвитку екології важливе місце належить картографічному методу, який супроводжує всі етапи еколога-географічних досліджень і є одним із головних методів аналізу та оцінювання екологічного стану екосистем. Інформація, яка представлена на карті, дає можливість проаналізувати динаміку і еволюцію явищ, як в часі, так і в просторі, а також встановити характер тенденцій розвитку певних процесів і спрогнозувати їх майбутній стан. Варто зазначити, що в останні роки швидкими темпами розвивається екологічне картографування, як наука, що вивчає способи збирання, аналізування та картографічного представлення інформації щодо стану середовища проживання людини, є складовою інформаційної системи екологічного управління, яке ґрунтується на використанні топографічної інформації та спеціальних екологічних карт. Більшість екологічних проблем має просторовий характер і потребує відповідного картографічного відображення і аналізу [4]. У зв’язку із цим, важливим аспектом підготовки студентів спеціальності 101 «Екологія» є набуття знань картографічного характеру і вміння їх використовувати у своїй професійній діяльності для аналізу умов формування й розвитку процесів та явищ, як природного, так і антропогенного походження, моніторингу їх змін, в т.ч. із застосуванням сучасних геоінформаційних технологій.

Формуванню теоретико-методологічних основ та практичного заснування картографічних методів в екологічних дослідженнях присвячені праці Багмета А.П., Барановського В.А. Бондаренко Е.Л. та ін., Дудун Т.В., Пересадько В.А., Петліна В.М., Стурмана В.І., Тітова С.В. та багатьох інших вчених екологів, географів та картографів [1-3, 8, 9, 12, 13].

Метою даної статті є висвітлення особливостей використання сучасних картографічних методів в розрізі конкретних дисциплін у процесі підготовки студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 101 «Екологія» у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (м. Київ).

Відповідно до освітньої програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 «Екологія» галузі знань 10 «Природничі науки» (кваліфікації бакалавр з екології) у НУБіП України [5, 11], здобувачі набувають спеціальні фахові компетенції із

використання картографічних методів у своїй професійній діяльності завдяки вивченню таких дисциплін як: «Картографічні методи в екології», «Основи ГІС-технологій» та «Моніторинг довкілля (геоінформаційний моніторинг)».

Ознайомлення із картографічним блоком розпочинається із засвоєння курсу «Картографічні методи в екології». Його метою є формування у майбутніх фахівців системи знань про закономірності будови поверхні Землі, засобів її вимірювання й відображення на топографічних картах, методів аналізу загальногеографічних карт, методів складання та використання тематичних карт, орієнтованих на раціональне використання й охорону природних ресурсів, використання картографічних методів для аналізу та прогнозу зміни стану навколишнього середовища. Студенти набувають умінь проводити топографічно-геодезичні вимірювання, здійснювати картографічне моделювання та прогнозування, вирішувати практичні задачі з використанням картографічної основи.

Згідно з типовим навчальним планом підготовки студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 101 «Екологія» у НУБіП України [5, с. 104; 6] на вивчення дисципліни «Картографічні методи в екології» відведено 90 годин (3 кредити ECTS), з них: 15 год – лекції, 30 год – лабораторно-практичні заняття, 45 год – самостійна робота студентів. Контроль знань та умінь здобувачів здійснюється у формі екзамену.

Цей навчальний курс складається із трьох змістовних модулів. Перший модуль включає теоретичний матеріал, де здобувачі вивчають роль топографії у картографуванні, ознайомлюються із планово-картографічними матеріалами, їх значенням у господарській діяльності й охороні природного середовища, встановлюють суть топографічних і картографічних матеріалів для проведення екологічного моніторингу. Оскільки картографія тісно пов'язана із топографією, то вони також вивчають основні топографічні поняття (карта, план, профіль), види топографічних зйомок, елементи вимірювань на місцевості (горизонтальні проекції ліній, кути нахилу, перевищення), питання присвячені рельєфу місцевості, його формам, способам зображення рельєфу на картах і планах, висотам перерізу рельєфу, способи інтерполювання, оскільки вони є базовими елементами в екологічному картографуванні.

Другий змістовний модуль називається «Основи картографії», де на лекційних заняттях студенти розглядають сучасну концепцію картографії, її структуру і зв'язки із суміжними науками, елементи географічних карт, їх значення для науки і практики. Досить детально подається інформація щодо видів картографічних знаків, їх структури, побудови й способів представлення картографічної інформації (ізолій, якісного та кількісного фонів, точкового, ареалів, руху). При цьому вони дізнаються про значення картограм і картодіаграм в інтерпретації картографічної інформації та поняття

картографічної генералізації. Також у цьому модулі викладачі подають матеріали щодо основ тематичного картографування, цілі й задачі складання тематичних карт. Цікавою і сприйнятливою для засвоєння студентами є інформація про засоби аерофотозйомки, топографічного дешифрування аеро- і космознімків, особливостей космічних знімків.

У третьому змістовному модулі вивчаються питання щодо тематичного картографування. Особливий акцент направлений на теоретичні основи, методики та географічні принципи тематичного картографування, етапи і процеси картографування, створення серій тематичних карт. Так як у минулому університет був аграрного профілю, то актуальним є надання студентам теоретичного матеріалу стосовно методичних особливостей складання сільськогосподарських карт та їх подальшого використання. Здебільшого це ґрунтові карти, які містять інформацію про структуру ґрунтового покриву, яка базується на методиках складання детальних та крупномасштабних оглядових ландшафтних карт. Вони вивчають методи генералізації під час складання ґрунтових карт, починають створювати картограми еродованості схилів земель, бонітування та агровиробничого групування ґрунтів, еколого-меліоративного стану осушуваних і зрошуваних земель, надають рекомендації стосовно захисту їх від ерозії, використовуючи при цьому плани внутрішньогосподарського землекористування. У подальшому за такими матеріалами можна проводити моніторинг агроландшафтів і прогнозувати ймовірні ризики виникнення деградаційних процесів і їх вплив на стан сільськогосподарських культур та можливі врожаї.

Таким чином, розглядаючи структуру навчальної дисципліни «Картографічні методи в екології» відмічаємо, що вона включає в себе теоретичні основи екологічного картографування – місце, роль та значення картографування в охороні довкілля, важливість для картографування дотримання екологічних законів і принципів інших наук, особливості, переваги і обмеження джерел інформації про екологічну ситуацію певних територій на основі дистанційного зондування, параметрів джерел забруднення природного середовища. Також у розрізі викладання дисципліни вивчаються питання присвячені методології екологічного картографування, зокрема способам картографічного зображення показників екологічної ситуації, здійснення їх територіальної інтерпретації.

На лабораторних заняттях студенти отримують практичні навички щодо картометричних розрахунків (розрахунок площі, крутизни схилів, вертикального і горизонтального розчленування рельєфу), графічної інтерполяції, побудови геоморфологічного профілю за заданим напрямом. При цьому вони набувають знань із основ геоморфологічного, ґрунтового, гідрологічного та геоботанічного картографування. Такі карти використовують

при оцінці ризику різних небезпечних явищ (можливі ерозійні процеси, обвали, зсуви, селі, повені, паводки, виснаження і забруднення водних об'єктів, тощо).

Екологічне картографування все частіше спирається на сучасні географічні інформаційні системи, що забезпечує створення оперативних екологічних карт. Оперативність полягає у формуванні та використанні карт у реальному, або близькому до реального часу, з метою швидкого (своєчасного) інформування користувача, щоб він мав змогу вплинути на хід процесу. Нині темпи створення екологічних карт випереджають ступінь вивченості процесів та наслідків антропогенного впливу на природне середовище. Особливого значення для комплексного екологічного картографування набувають питання створення геоінформаційної бази, яка б забезпечувала усі етапи й напрями вивчення та картографічного висвітлення екологічних проблем і ситуацій, створення електронних карт екологічного стану різних об'єктів для роботи в інтерактивному режимі.

У цьому контексті актуальності набуває курс «Основи ГІС технологій». Вивчення цієї дисципліни забезпечує здобувачу вміння використовувати у виробництві сучасне програмне забезпечення для автоматизованого обліку, зберігання, відображення, аналізу, моделювання просторово-координованої інформації та створення баз даних, організувати збір та виокремлення необхідних даних, використання ГІС для управління природними ресурсами.

«Основи ГІС технологій» охоплює 120 годин (або 4 кредити ECTS). Теоретична підготовка – 13 год, практична частина – 13 год, самостійна робота (в т.ч. під керівництвом викладача) – 94 год. Підсумковий контроль здійснюється у формі заліку.

Даний навчальний курс складається із двох змістовних модулів. Змістовий модуль 1 «Основи роботи із програмним забезпеченням ГІС» розкриває історію та загальні поняття геоінформаційних систем, географічні координати та картографічні проекції; дає уявлення про просторові моделі і структури даних; особливості растрових і векторних моделей даних; поняття і специфіку просторової та атрибутивної інформації.

В фокусі змістового модуля 2 «Просторовий аналіз, основи моделювання» студенти вивчають елементарний просторовий аналіз і вимірювання у ГІС; здійснюють накладання шарів у ГІС і практикують побудову буферів; освоюють методи зображення статистичних поверхонь та методичні підходи інтерполяції просторових даних (глобальна і локальна інтерполяція); встановлюють джерела даних для інтерполяції.

Лабораторно-практична складова курсу передбачає набуття навичок на основі базової вільнодоступної безкоштовної ГІС курсу – QGIS 3.1: підбором космічних знімків Landsat та Sentinel-2 та їх скачуванням у потрібних для подальшої роботи форматах; прив'язки карт і космознімків; оцифровки

растрових даних; здійснення оверлейних операцій та обчислень в ГІС; введення атрибутивної інформації та створення фрагменту власної навчальної ГІС.

Прикладною дисципліною, направленою на застосування сучасних програмних продуктів для проведення й опрацювання даних моніторингу у підготовці фахівців-екологів, є «Моніторинг довкілля (геоінформаційний моніторинг)». Її метою є забезпечення формування розширених знань про сучасні методи вирішення задач моніторингу за допомогою геоінформаційних систем й засобів дистанційного зондування землі; про функціональні можливості сучасних геоінформаційних систем для задач моніторингу змін стану довкілля. Завданням дисципліни є формування у студентів умінь й практичних навичок проведення моніторингу стану навколишнього середовища з використанням сучасних інформаційних технологій.

Курс «Моніторинг довкілля (геоінформаційний моніторинг)» розрахований на 60 год (2 кредити ECTS). Згідно структури навчального плану, викладення лекційного матеріалу відбувається протягом 15 год, практичної частини – 15 год й самопідготовки 30 год. Підсумкова атестація – екзамен.

Робоча програма передбачає в структурі цієї дисципліни два змістовних модулі: «Моніторинг як комплексна система спостережень, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації про стан навколишнього середовища» та «Геостатистичний інструментарій при вирішенні моніторингових задач в ГІС».

У першому модулі висвітлюються питання поняття «геоінформаційний моніторинг» та розкривається його місце в системі моніторингу довкілля. Крім того, розглядаються програмні засоби для роботи з просторовими даними щодо стану навколишнього середовища і подається характеристика найпопулярніших ГІС, які можна використовувати для задач моніторингу.

У другому модулі розкривається специфіка моніторингового геопросторового аналізу на основі глобальних й регіональних геоінформаційних систем охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування; особливості моніторингу довкілля засобами ДЗЗ (дистанційного зондування землі). Особливий акцент зосереджено на вегетаційних індексах в системі дистанційного моніторингу стану навколишнього середовища.

Практична частина курсу передбачає освоєння усіх складових етапів просторового ретроспективного аналізу окремих параметрів стану навколишнього середовища (на прикладі ландшафтно-територіальних комплексів) з використанням основних картографічних ресурсів Google Maps та Google Earth та QGIS 3.1. Крім того, виняткової уваги приділено ознайомленню із прогресивними практиками використання сучасних ГІС технологій для задач моніторингу в аграрному секторі та охороні довкілля (на прикладі технологій компанії AgriLab).

Важливим елементом організації навчального процесу є педагогічний контроль, який стимулює навчання, пізнавальну діяльність та дає можливість оцінювати якість засвоєння навчального матеріалу [7]. Згідно «Положення про екзамен та заліки у Національному університеті біоресурсів і природокористування України» [10] рейтинг здобувача з певної дисципліни визначається за 100 бальною шкалою. Він складається із рейтингу з навчальної роботи, для оцінювання якої призначається 70 балів і рейтингу з атестації (екзамену) – 30 балів. Кожний змістовий модуль теж оцінюється за 100 бальною шкалою. Формою контролю знань із змістовних модулів є написання тестових контрольних робіт, які включають питання теоретичної частини та захист тем практичних робіт. Для стимуляції навчання також застосовується рейтинг з додаткової роботи і штрафний. За результатами складання екзаменів формується підсумкова атестація знань студентів із оцінок “відмінно”, “добре”, “задовільно”, “незадовільно”, а заліків – “зараховано” чи “не зараховано”.

Таким чином, під час вивчення дисциплін картографічного блоку в Національному університеті біоресурсів і природокористування студенти-екологи поетапно «від найпростішого до найскладнішого» освоюють базові принципи і методи топографії і картографії, формування і опрацювання бази даних екологічного характеру, її подальшу візуалізацію за допомогою сучасних геоінформаційних продуктів, складання різноманітних тематичних карт. Дані знання і практичні навички є актуальними і конкурентоздатними на сучасному ринку праці.

Список використаних джерел

1. Багмет А.П., Герасимов С.Г., Пшоняк О.В. Екологічне картографування та основи ГІС-технологій: навч. посіб. А.П. Багмет [ред.]. Житомир: ЖНАЕУ, 2010. 256 с.
2. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. К.: Фітосоціоцентр, 2001. 252 с.
3. Бондаренко Е.Л., Шевченко В.О., Остроух В.І. Геоінформаційні системи еколого-географічного картографування. К.: Фітосоціоцентр, 2005. 116 с.
4. Ілюк, В., Шапоренко, О., & Соколова, О. (2018). Місце екологічного картографування в охороні навколишнього середовища та економіці. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (49), 11-19. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2018-49-11-19> (дата звернення 13.10.2020)
5. Каталог навчальних планів і програм підготовки бакалаврів 2020-2021 навчальний рік. НУБіП України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/katalog_bakalavr_2020_rovniy_tekst_ukr_dlya_saytu.pdf (дата звернення 13.10.2020)
6. Освітньо-професійна програма «Екологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 101 «Екологія». НУБіП України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/101_a12ui.pdf (дата звернення 13.10.2020)
7. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова та ін. За ред. З.Н. Курлянд. 3-є вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2007. 495 с.
8. Пересадько В.А. Картографічне забезпечення екологічних досліджень і охорони природи: Монографія / В.А. Пересадько. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. 242 с.
9. Петлін В.М. Ландшафтно-екологічна експертиза: Навч. посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 236 с.

10. Положення про екзамен та заліки у Національному університеті біоресурсів і природокористування України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/polozh_ekzameni_zaliki_2020_dlya_saytu.pdf (дата звернення 13.10.2020)
11. Стандарт вищої освіти України. Перший (бакалаврський) рівень за спеціальністю 101 «Екологія» галузі знань 10 «Природничі науки». URL: [\[https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/101-ekologiya-bakalavr.pdf\]](https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/12/21/101-ekologiya-bakalavr.pdf) (дата звернення 13.10.2020)
12. Стурман В.И. Экологическое картографирование. М.: Аспект Пресс, 2003. 251 с.
13. Тітова С.В., Дудун Т.В. Навчально-методичний посібник з курсу «Картографічні методи в екології» для студентів ННЦ Інститут біології кафедри екології, охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування. К., 2015 р. 139 с.

УДК ББК: 37

Науменко Наталья, кандидат сельскохозяйственных наук,
доцент кафедры географии и методики преподавания географии
Какарека Элеонора, старший преподаватель
кафедры географии и методики преподавания географии
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка,
Минск, Республика Беларусь

ИННОВАЦИОННАЯ КАРТА НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДМЕТНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ ПО ГЕОГРАФИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ

В статье представлены условия и механизмы методического, содержательного, технологического оформления продуктов инновационной деятельности педагогов при реализации воспитательного потенциала географических дисциплин.

Ключевые слова: инновационная карта, воспитательный потенциал, инновационный опыт.

Naumenko Nataliya, PhD (Agricultural Sciences),
Associate Professor of the Department
Kakareka Eleonora, Senior Lecturer,
Department of Geography and Methods of Teaching Geography,
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University,
Minsk, Republic of Belarus

INNOVATIVE MAP OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL SUPPORT OF SUBJECT TRAINING OF TEACHERS IN GEOGRAPHICAL DISCIPLINES

The article presents the conditions and mechanisms of the methodological, substantive, technological design of the products of innovative activities of teachers in the implementation of the educational potential of geographical disciplines.

Key words: innovative map, educational potential, innovative experience.

В настоящее время в области педагогических наук определен социальный заказ на создание инновационной инфраструктуры и организацию

інноваційної діяльності при підготовці молодих спеціалістів. В області педагогічного цілеполагання ми орієнтуємося в основному на результати навчання. Однак, в силу багатогранності, складності освітнього процесу і суперечливості його результатів, слід виділити окремі аспекти, яким ми повинні приділяти увагу в своїй діяльності. В нашому випадку, мова йде про діалектичне взаємодіяння і взаємозв'язок навчання і виховання при викладанні дисциплін географічного профілю.

Розроблений в даний час науково-методичний інструментарій вузького навчання в певній мірі відокремлений від виховання, здійснюваного, в тому числі, в межах географічних дисциплін. Шкільні предмети географічного профілю, що існують на стику гуманітарних і природничих наук, мають величезний виховний потенціал, що включається в єдність онтологічного, психологічного і профілактичного аспектів. Однак для його реалізації нам необхідно організувати, в першу чергу, діяльність по переосмисленню виховних цілей, принципів, орієнтирів і механізмів, адекватних сучасним соціально-економічним, ціннісно-культурним і освітнім умовам в географічних науках. Вдруге, ми повинні направити процесуальний вектор таким чином, щоб виховання здійснювалося через знаннєву парадигму. Необхідно, щоб формування і розвиток знань і умінь поєднувалося з ціннісними установками навчальних, щоб ці знання і вміння студенти і учасники могли в подальшому мотивовано використовувати для вирішення професійних і особистих завдань. В кінцевому рахунку, мова йде про формування метапредметних і особистих компетенцій через виховання в процесі навчання географії.

Інноваційний педагогічний досвід – вища ступінь прояву передового педагогічного досвіду, що характеризується системною перебудовою педагогом своєї діяльності на основі принципово нової ідеї, в результаті чого досягається значуще і стійке підвищення ефективності педагогічного процесу [2, с. 27]. Інноваційний досвід відрізняється від уже існуючих представлень по ряду ознак, найбільш важливими з яких є актуальність, новизна, практична виробничість, педагогічна ефективність і результативність. Існує ряд критеріїв, за якими оцінюють, наскільки даний досвід є передовим і новаторським. Основним критерієм – відповідність досвіду сучасним ідеям педагогічної і методичної науки, напрямкам практичних підходів педагогів. Система роботи по узагальненню і описуванню досвіду має певний алгоритм, який відображений в інноваційній карті. В відповідності з критеріями, виділеними В.І. Загвязинським [1, с. 34],

инновационная карта передового педагогического опыта должна содержать такие показатели как: актуальность; научная новизна; научно-теоретическая база опыта; перечень педагогических проблем, решаемых введением предлагаемой для освоения инновации; перечень потенциальных возможностей и преимуществ предлагаемой для освоения инновации; условия и механизмы эффективности внедрения инновации; оценку результатов инновационной деятельности.

Нами проведено обобщение инновационного опыта в рамках реализации темы «Разработать научно-методическое обеспечение предметной подготовки будущих педагогов естественнонаучного образования к формированию у обучающихся личностных и метапредметных компетенций в образовательном процессе в единстве онтологического, психологического и профилактического аспектов».

Актуальность, перспективность и научная новизна инновационных изменений в реализации воспитательного потенциала географических дисциплин для учреждений Республики Беларусь состоит в следующем. Имеющаяся модель образовательного процесса в географии включает следующие компоненты: целевой, содержательный, методов и средств обучения, форм организации деятельности обучающихся, результатов обучения. В данной модели имеются указания на определенные виды компетенций. Для студентов это – базовые профессиональные, специализированные, метапредметные, личностные; для учащихся – ключевые, учебно-познавательные и географические. Однако аксиологические ориентиры обучающегося, отраженные в компетенциях, характеризуются способностью видеть и понимать окружающий мир, осознавать свою роль в нем, выбирать целевые установки для своих действий, мотивированно осуществлять свою деятельность, принимать решения на основе знаний не только географии, но всех изучаемых дисциплин. Современное образование, активно использующее личностно-ориентированный, деятельностный подходы, декларирует такие положения как развитие личности, формирование высокого уровня социальной ответственности, субъектность процесса обучения, диалог и сотрудничество. [4, с. 168]. Что же касается роли знаний и умений в данном подходе, то основным становится мотивированное применение их в разных областях учебной и жизненной деятельности, т.е. формирование метапредметности. Личностные и метапредметные компетенции в дисциплинах географического профиля включают в себя онтологическую, психологическую и профилактическую составляющую. Постулат о бытийности человека в мире природы и общества, о социальной организации общества, приводит к необходимости формирования ценностных установок. В данных установках все акты воспитания, обучения, саморазвития, во-первых, наполнены личностными

смыслами, во-вторых, имеют философские обоснования и педагогические традиции, которые на них основаны. В единстве с гносеологическими аспектами образовательного процесса онтологические основания формируют мировоззрение обучающихся.

Психологический аспект воспитания в ходе осуществления образовательной деятельности базируется на постоянном целенаправленном включении личности в различные виды общественной практики. Поэтому практикоориентированный характер обучения, применение теоретических знаний на практике, включение в решение проблемных и прогнозных задач поможет нам решить вопрос с вовлечением обучающихся в активную деятельность.

Данные постулаты основаны на теоретико-методологическом базисе, в котором выделено три группы научно-педагогических и исследовательских работ в рамках актуальности обозначенной проблематики исследования (общефилософский, общенаучный и частнонаучный подходы).

Основные проблемы инновационного опыта заключаются в следующем:

- включение в содержание географических дисциплин мировоззренческих вопросов;
- использование преимущественно проблемного и исследовательского методов в обучении, теоретических и эмпирических методов в научном и методическом исследовании;
- переход к формам организации деятельности, в основе которых лежит субъект-субъектное взаимодействие, создание интегрированных технологий как инструментов реализации идей инновационного опыта;
- диагностическое сопровождение будет касаться диагностики внедрения инновационного опыта в деятельность педагогов, формирования личностных и метапредметных компетенций обучающихся.

Для описания условий и механизмов внедрения инновационного опыта в структуру карты входит описание конкретных авторских методик и технологий осуществления подготовки молодых специалистов. Мы предлагаем использовать следующие методики, на основе которых можно строить алгоритмизированный процесс обучения и воспитания:

- методика обучения студентов организации проектной деятельности (учебно-исследовательской) на учебных занятиях, учебно-ознакомительном практикуме, производственных практиках;
- методика обучения студентов и учащихся на основе проблемности, развития критического мышления, приемов организации разноуровневого обучения.

На основе данных методик мы можем создавать различные авторские технологии обучения, сочетая методологическую базу и различные алгоритмы

организации деятельности. Нами разработаны интегрированная технология организации проектного исследования со всеми субъектами образовательного процесса. Предполагается использование проектного обучения в 2 направлениях: студентами на учебно-ознакомительном практикуме, на педагогической и производственной практиках, а также в деятельности педагогов учреждений образования (проекты по естественнонаучной, общепедагогической, методической тематике). Для возможности интеграции дисциплин учебного плана используется разработанная технология контекста на основе интерактивной технологии, проблемного обучения, технологии развития критического мышления. Овладение деятельностью происходит с помощью системы задач, учебных проблем и профессионально-подобранных проблемных ситуаций. Данная технология способствует получению определенного опыта профессиональной деятельности у студентов и возможности выбора направления будущей профессии у учащихся. Третье направление – технология организации воспитательной работы по учебному предмету «География». Данная технология направлена на решение частных, локальных дидактических, методических или воспитательных задач.

Инновационная карта должна содержать также описание средств обучения. Нами собран банк данных видео-уроков, вебинаров, семинаров, анимаций и презентаций для проведения разного вида занятий. С его помощью мы сможем формировать знания и умения студентов и учащихся по географическим дисциплинам; использовать воспитательный потенциал учебного предмета «География» для выбора будущей профессии, понимания формирования экономической жизни как итога взаимодействия природно-ресурсного, историко-географического и демографического факторов; формировать метапредметные компетенции на основе использования знаний математических, физических, химических, биологических, исторических дисциплин; развивать активное оценивание. Формирование системного взгляда на географию мы можем осуществлять с помощью ментальных карт: опорных конспектов, фреймов, блок-схем, кластеров, структурно-логических схем, таблиц. Все инновационные аспекты успешно апробируются нами в обновленных программах учебных дисциплин и курсов по выбору «Методика преподавания географии», «Физическая, экономическая и социальная география Беларуси», «Физическая география материков и океанов», «Экономическая и социальная география Беларуси», «Географические виды экономической деятельности». В целях обеспечения преподавателей научно-методической литературой созданы пособия, с помощью которых возможна реализация инновации.

Для оценки результативности внедрения инновационного опыта мы предлагаем, во-первых, определить механизм внедрения инновации в

деятельность педагогов. Во-вторых, предложить систему диагностических процедур для выявления эффективности внедрения опыта.

Поскольку педагогические инновации являются процессными, то условиями их внедрения следующие: использование инновационного опыта в процессе реализации образовательных программ (для студентов и по учебному предмету «География»); достаточный уровень подготовки преподавателей; заинтересованность всех участников процесса в реализации образовательного и воспитательного потенциала географических дисциплин.

Таблица 1 Механизм внедрения инновационного опыта в учреждения образования

Изучение и оценка потребностей учреждений образования для запуска инновации	Анкетирование по анкетам СМК учреждений образования, потенциальных работодателей, руководителей учреждений образования, куда распределяются молодые специалисты, выпускников, молодых специалистов о необходимости инноваций
Выявление новых педагогически значимых идей для инновационных преобразований	<p>1. Идея о непрерывности географического образования и воспитательном потенциале содержания учебного предмета «География» в онтологическом, психологическом и профилактическом аспектах. Основополагающими факторами перевода образовательного процесса по географии на компетентностную основу являются: опора на комплекс наук о человеке; определение онтологических оснований образовательного процесса по естественным наукам.</p> <p>2. Переход от знаниевой парадигмы к метапредметности и личностно-ценностному присвоению знаний. Методологические подходы должны сочетать как методологию географических дисциплин, так и методологию компетентностного метапредметного подхода. Здесь необходима определенная иерархия методологических подходов, которые сочетаются в географии: всеобщий (диалектика, охватывает все науки), общенаучные (теоретические и эмпирические методы), методология научных систем (физической и экономической географии и их поднаук), методология конкретной науки (физической и социально-экономической географии).</p> <p>3. Изменение подходов в вузовской подготовке молодых специалистов. В вузовской подготовке: переход к обновлению образовательных стандартов предполагает новую методологическую основу в виде системно-деятельностного, компетентностного и практикоориентированного обучения и ценности личного, а не предметного, результата содержания образования.</p> <p>4. Готовность учреждений образования к инновационным изменениям, организации проектной деятельности</p>
Технологизация и алгоритмизация идей, связанных с преобразованиями	Ставя перед собой цель формировать и развивать у обучающихся личностные и метапредметные компетенции и использовать воспитательный потенциал учебного предмета, мы должны перестроить обучение, ориентируясь на современные образовательные технологии. Мы предлагаем сочетать традиционные технологии и инновационные формы организации деятельности обучающихся; использовать как целые алгоритмизированные технологии, так и их части; сочетать разные технологии и приемы отдельных технологий друг с другом для достижения целей обучения и воспитания.
Прогнозирование изменений	Педагогическое прогнозирование – это мероприятия, ориентированные на получение предварительных данных и опережающее информирование о том или ином объекте, процессе или явлении педагогической системы, базирующиеся на научных концепциях и методиках. Для осуществления прогнозирования мы можем использовать следующие методы: метод педагогического моделирования; метод экстраполирования; метод построения мысленного эксперимента
Организация проектных работ по осуществлению новшеств	<p>Проектные работы проводятся в 2 направлениях:</p> <p>1. Студентами на учебно-ознакомительной, педагогической и производственной практиках.</p> <p>2. В проектной деятельности учреждений образования (проекты по естественнонаучной и общепедагогической тематике).</p>
Оценка последствий изменений	Оценка будет производиться на основе мониторинга и педагогической диагностики с использованием количественных и качественных показателей.

Для оценки эффективности процесса и результатов инновационной деятельности является проведение мониторинга. Мониторинг будет направлен на изучение качества образовательного процесса [3, с. 26.]. Субъектами мониторинга при реализации инновационного опыта будут являться как педагоги, так и обучающиеся. Инструментами будут являться: наблюдение, тестирование, анкетирование участников освоения инновационного опыта. Нами предлагаются следующие критерии диагностики. Это компоненты обученности, самоконтроля и самооценки, воспитуемости, различных качеств метапредметных и личностных компетенций; реализации воспитательного потенциала географических дисциплин.

Таким образом, используя инновационный опыт, педагоги смогут в полной степени: реализовать вариативность обучения и воспитания, проявлять гибкость в применении инструментов для достижения целей формирования метапредметных и личностных компетенций для реализации воспитательного потенциала обучающихся.

Список использованной литературы

1. Загвязинский, В.И. *Методология и метод психолого-педагогического исследования*. М.: Академия, 2008. 325 с.
2. Новикова, Т. Г. *Эксперт по инновационной деятельности в образовании: качества, способы отбора. Педагогическая диагностика*. 2006. № 3. С. 26–43.
3. *Управление качеством образования*. М.М.Поташиник (ред.). М.: Педагогическое общество, 2012. 442 с.
4. Хуторской, А.В. *Современная дидактика*. М.: Юрайт, 2016. 536 с.

УДК 378.147

Деревинская Анастасия, кандидат биологических наук,
доцент, доцент БГПУ им. М. Танка
Жудрик Екатерина, кандидат биологических наук,
доцент, доцент БГПУ им. М. Танка
Минск, Республика Беларусь

ВОЗМОЖНОСТИ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ MOODLE ДЛЯ ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ И СЕМИНАРСКИХ ЗАНЯТИЙ ПО БИОЛОГИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ В ВУЗЕ

Аннотация: В статье рассмотрены возможности и опыт использования системы дистанционного обучения (СДО) Moodle для организации самостоятельной работы студентов дневной формы обучения по биологическим дисциплинам.

Ключевые слова: дистанционное обучение, СДО Moodle, электронный учебно-методический комплекс, самостоятельная работа студентов.

*Dzeravinskaya Anastasia, PhD (Biological Sciences), Associated Professor
Associated Professor of Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University
Zhudryk Katsiaryna, PhD (Biological Sciences), Associated Professor
Associated Professor of Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University
Minsk, Republic of Belarus*

POSSIBILITIES OF THE DISTANCE LEARNING SYSTEM MOODLE FOR CONDUCTING LABORATORY AND SEMINAR CLASSES ON BIOLOGICAL DISCIPLINES AT THE UNIVERSITY

***Abstract:** The article discusses the possibilities and experience of using the Moodle distance learning system (LMS) for organizing the independent work of full-time students in biological disciplines.*

***Key words:** distance learning, LMS Moodle, electronic educational and methodological complex, independent work of students.*

Развитие системы высшего образования в Республике Беларусь характеризуется на современном этапе внедрением новых методов совершенствования учебного процесса, расширением спектра применения информационно-коммуникационных технологий и повышением качественного уровня кадрового потенциала ВУЗов. Дистанционное обучение является одной из эффективных форм повышения качества подготовки специалистов, в особенности педагогов [1].

Изучение любой учебной дисциплины в ВУЗе предполагает как аудиторную, так и самостоятельную работу студентов. Частично облегчить и автоматизировать работу преподавателя по управлению и контролю самостоятельной работой студентов может СДО Moodle, предназначенная для разработки электронных учебно-методических комплексов. Курс, созданный в Moodle, представляет набор интерактивных элементов, сгруппированных в учебные модули по разделам и темам в соответствии с учебной программой по изучаемой дисциплине. Moodle предоставляет средства для разработки таких элементов курса, как интерактивная лекция, тест, книга, глоссарий, задание, чат, опросы, рабочие тетради, гиперссылки, форум, wiki-страница [2].

Дидактическая цель учебного занятия предполагает формирование у студентов новых понятий и способов действия. Традиционно выделяют следующие этапы работы с учебным материалом: актуализация имеющихся знаний, получение новых знаний, закрепление знаний и формирование умений и навыков, обобщение и систематизация полученных знаний, контроль усвоения содержания материала. На каждом из перечисленных этапов можно добиться достижения дидактических целей с помощью использования различных возможностей элементов электронного курса, созданного в СДО Moodle [3].

Рассмотрим, каким образом разнообразные элементы курса могут быть применены для эффективной организации деятельности студентов очной формы обучения при изучении учебных дисциплин: «Ботаника: морфология растений», «Генетика» [4, 5]. Электронные образовательные ресурсы адресованы студентам дневной формы получения образования, обучающимся по специальностям: 1-02 04 01 Биология и химия; 1-02 04 02 Биология и география на факультете естествознания БГПУ. Спецификой биологических учебных дисциплин является их высокая практикоориентированность, сопряженная с необходимостью проведения работ с живыми объектами, или модельными объектами с высокой степенью идентичности натуральным. В этой связи ЭУМК в СДО Moodle используются при организации занятий по дисциплинам биологического цикла в качестве элемента управления самостоятельной работой студентов, а также при смешанном обучении.

Интерактивный электронный учебно-методический комплекс «Генетика» включает: организационно-методический модуль, включающий учебную программу по учебной дисциплине и новостной форум для осуществления обратной связи со студентами в СДО; 8 тематических модулей, которые содержат краткие тексты лекций и презентации к ним, гиперссылки на видеоматериалы для изучения содержания теоретической части учебной дисциплины в объеме, установленном учебным планом. В модуле домашнего задания расположена рабочая тетрадь, в которой отражена тематика и перечень заданий для самостоятельной работы студентов по подготовке к лабораторным и семинарским занятиям по учебной дисциплине. Модуль дистанционного курса «Дополнительные материалы» содержит электронные варианты учебных пособий, научные статьи, глоссарий, образцы решения генетических задач. Для отработки практических навыков по решению задач предложены комплексы задач по каждому разделу курса. Для контроля успеваемости студентов в тематические модули включены тесты; итоговый модуль содержит перечень вопросов к зачету и экзамену, заключительный тест для допуска к экзамену.

Структура учебного курса дистанционного обучения в системе «Moodle» по учебной дисциплине «Ботаника» представляет собой 9 тематических модулей, составленных в соответствии с учебной программой: «Корень. Корневые системы»; «Побег. Почка»; «Морфологическое строение листа»; «Метаморфозы вегетативных органов»; «Морфология цветка»; «Морфология соцветий»; «Морфология семян. Проростки растений»; «Морфология и классификация плодов»; «Экологические группы и жизненные формы растений». Каждая из тем включает в себя интерактивные лекции, методические указания к выполнению лабораторных работ, презентации, содержащие иллюстративный материал по темам, авторские обучающие видеоролики и учебный фотогербарий по материалам учебной полевой

практики, облегчающие выполнение практических заданий в случае невозможности проведения занятий в лаборатории. Контроль за выполнением осуществляется посредством проверки заполненных рабочих тетрадей на печатной основе, выполнения тренировочных тестов и практических заданий открытого типа, оформления дополнений к конспекту по желанию. ЭУМК «Ботаника: морфология растений» сопровождается некоторыми дополнительными элементами, к которым относятся: руководство по использованию электронных учебных материалов; документ «объявления», где изложены график сдачи работ на проверку, время онлайн-консультаций преподавателя; требования к итогам по освоению курса.

Глоссарий по морфологии растений представлен в двух частях, иллюстрирован, и содержит термины, используемые в данном курсе ботаники по двум разделам – морфологии вегетативных и генеративных органов. Позволяет овладеть ботанической терминологией и более эффективно подготовиться к лабораторным и семинарским занятиям, терминологическим диктантам, контрольным работам.

Организационно-методический модуль как элемент ЭУМК дает краткую характеристику курса; включает учебно-методическую карту и перечень формируемых компетенций студентов; учебная программа определяет содержание, объем и порядок изучения учебной дисциплины, соответствует образовательному стандарту специальности.

Для организации общения по определенной теме используются элементы дистанционного обучения: форум и чат, когда студенты взаимодействуют не только с преподавателем, но и друг с другом. Элемент курса «Форум» используется, как правило, для организации обратной связи и интерактивного обсуждения теоретических вопросов, когда необходима консультация преподавателя и ответы желательно сделать доступными остальным участникам курса. Студенты также используют форумы для обсуждения сложных вопросов темы, рецензирования работ друг друга.

Как коммуникативный контент используется элемент курса «Задание», позволяющий преподавателю ставить задачи, требующие от студентов ответа в электронной форме (в любом формате), затем выполненные работы собираются, оцениваются и предоставляется отзыв. Данный элемент используется в курсе «Ботаника: морфология растений» при изучении экологических групп растений на семинарских занятиях, требующем совместное выполнение мини-проектов, включающих полное морфологическое описание растений.

Функции контрольного блока для проверки хода и результатов теоретического и практического усвоения студентами учебного материала реализует элемент курса «Тесты». Данный компонент ЭУМК включает в себя

тесты для самопроверки, а также итоговые и промежуточные. Система тестов представлена в виде комплекса вопросов, при составлении которых используются такие типы вопросов как: множественный выбор, верно/неверно, короткий ответ, на соответствие, числовой ответ.

Важной составляющей при реализации дистанционного обучения является отслеживание действий студента при отсутствии непосредственного личного контакта с преподавателем. В системе Moodle это решается за счет имеющихся инструментов по сбору, обработке и хранению статистической информации о всех событиях образовательного процесса в СДО, что позволяет преподавателю в удаленном режиме контролировать ход самостоятельной работы студентов. Для этого достаточно перейти к журналу событий, где фиксируются все обращения к элементам курса с указанием события (например, просмотрен модуль курса, открыт файл, выполнен тест), время обращения и IP-адреса пользователя.

Таким образом, ЭУМК разработанные в СДО Moodle по учебным дисциплинам «Ботаника» и «Генетика» представляют собой комплекс структурированных учебно-методических материалов, обеспечивающих процесс дистанционного обучения и предназначенных для оптимизации овладения студентом профессиональных компетенций в рамках учебной дисциплины. Среди преимуществ использования дистанционных курсов в образовательном процессе можно назвать следующие:

1) временная и территориальная независимость – при правильной организации дистанционного курса студент может выбрать собственный темп прохождения материала; проведение занятий не требует специально оборудованных лабораторий;

2) модульность, которая позволяет четко представить структуру учебной дисциплины, распределить время и последовательность ее изучения;

3) использование в процессе обучения интерактивных, современных, инновационных информационных и телекоммуникационных технологий;

4) массовость и самостоятельность обучения – дистанционное образование охватывает большое количество студентов, которые в данном случае несут большую ответственность за собственные результаты своего обучения.

Вместе с тем, следует отметить и недостатки дистанционной формы обучения, особенно при изучении биологических дисциплин. Во-первых, даже новейшая техническая оснащенность не заменит взаимодействия с природными, живыми объектами, которое и обеспечивает нужный уровень практических умений для формирования специальных и профессиональных компетенций. Во-вторых, во многом результаты обучения зависят от силы внутренней мотивации и самодисциплины студента для достижения высоких результатов. Однако в условиях смешанного обучения, использование

дистанционных систем в образовательной среде показывает высокую эффективность.

Список литературы

1. Дистанционное обучение как механизм оптимизации траектории непрерывного образования через внедрение инновационных образовательных технологий / [И. М. Головных и др.]. Иркутск: изд-во ИрГТУ, 2007. 83 с.
2. Заводчикова Н.И., Плясунова У.В., Суворова М.А. Использование системы дистанционного обучения Moodle для организации самостоятельной работы студентов дневной формы обучения // Вестник КГУ. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2016. № 4. С. 170–174.
3. Система электронного обучения и тестирования Moodle: обзор возможностей URL: <http://www.ispring.ru>.
4. Жудрик Е.В. Ботаника: морфология растений. Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка. Минск, 2020. URL: <https://bspu.by/moodle/course/view.php?id=2617>.
5. Деревинская А.А. Генетика. Бел. гос. пед. ун-т им. М. Танка. Минск, 2020. URL: <https://bspu.by/moodle/course/view.php?id=1597>.

УДК 378

*Воронезцева Алла, старший викладач кафедри довузівської підготовки
Одеський державний екологічний університет, Одеса, Україна*
*Есаулова Анна, доцент кафедри зарубіжної філології та прикладної лінгвістики
Тамбовський державний університет ім.Г.Р.Державіна, Тамбов, Росія*
*Чорна Ольга, старший викладач кафедри довузівської підготовки
Одеський державний екологічний університет, Одеса, Україна*

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ – ИНОСТРАНЦЕВ В ВУЗЕ

Аннотация. В данной статье рассмотрен культурологический подход к процессу социального воспитания студентов-иностранцев в вузе, рассмотрены компоненты культурологического подхода, подчеркивается важность актуализации субъектного опыта, проблематизации содержания учебных занятий студентов-иностранцев, создание условий для коррекции и обогащения их опыта.

Ключевые слова: студент-иностранец, культурологический подход, процесс воспитания как системное явление, социальное воспитание, социальная адаптация.

*Voronezhseva Alla, Senior Lecturer in Pre-university Training Department
Odesa State Environmental University, Odesa, Ukraine*
*Esaulova Anna, PhD (Philology), Associate Professor
of Foreign Philology and Applied Linguistics
Tambov State University named after G. R. Derzhavin, Tambov, Russia*
*Chorna Olha, PhD (Pedagogy), Senior Lecturer in Pre-university Training Department
Odesa State Environmental University, Odesa, Ukraine*

CULTURAL APPROACH IN THE PROCESS OF SOCIAL EDUCATION OF FOREIGN STUDENTS AT THE UNIVERSITY

Abstract. *The article examines the cultural approach to social education of foreign students in the university; the components of the cultural approach are examined; emphasizes the importance of updating their subjective experience; the problematization of the content of lectures; creation of conditions and enrichment of their experience.*

Key words: *foreign student, cultural approach; the process of education as a systematic phenomenon; social education; social adaptation.*

Целью исследования данной статьи является продолжить разработку теоретических основ процесса воспитания иностранных студентов в вузе. Предметом исследования неоднократно становился процесс формирования социопрагматической компетентности студентов иностранцев [1, 2, 3].

Методологическую функцию в наших исследованиях исполняют научные подходы к познанию действительности, а именно: социально-педагогический, деятельностный, культурологический, компетентностный подход к образованию и социальному построению личности.

Процесс воспитания студентов в вузе включает в себя два блока (подсистемы): стратегический и тактический. В стратегический блок этого процесса введены методологические подходы, с помощью которых этот процесс реализуется. В данной статье раскрывается один из компонентов стратегического блока при создании педагогической модели формирования социопрагматической компетентности иностранных студентов во время обучения в учебных заведениях – культурологический подход.

Под методологическим подходом понимается «ориентация в теоретической и практической деятельности, которая использует комплекс понятий, принципов, приемов и способов в процессе познания...» [4].

Важно отметить, что иерархия подходов в процессе познания определяется тем, насколько они значимы для процесса воспитания.

Труды ученых А.И. Арнольдова, К.Ю. Богачева, И.Ф. Исаева и др. заложили идеи культурологического подхода в педагогической науке. В сознании общества культура видится в качестве некоего образца, эталона, на который смотрят представители данного общества; также ее приравнивают к образованности, интеллигентности членов данного общества; и, наконец, ее связывают с местом проживания и образом жизни людей.

Анализируя само определение слова «культура», можно увидеть, что оно обычно является символом прогрессивных духовных и материальных ценностей как индивидуальной персоны, так и всего общества, человечества в целом.

На данном отрезке времени выявились направления в процессе изучения культуры, которые определяют ее как: а) совокупность материальных и духовных ценностей; б) особый способ деятельности человека; в) процесс творческого самовыражения личности.

Выделены следующие аспекты исследования культуры: личностно-творческий, технологический и аксиологический (И.Ф. Исаев).

Каждый вид деятельности человека имеет свои основания, критерии (нормы, стандарты и т.п.), оценки и способы оценивания, что и определяет аксиологический аспект. Этот аспект является аспектом культурологического подхода, и он обеспечивает организацию воспитания иностранных студентов в вузе, при которой могло происходить формирование идей, понятий, содержащих в себе ценности и этические нормы как всего человеческого общества в целом, так и страны обучения, где находятся студенты.

Культура является особым способом деятельности человека, и с этим связывается ее технологический аспект. Деятельность проявляет общую форму в культуре. Эти категории имеют историческую взаимообусловленность. Культура и характеризует деятельность, и направляет тот или иной ее вид. Иностранные студенты осваивают культуру страны, где они обучаются, и в то же время осваивают способы деятельности и поведения, что помогает им уменьшать количество социопрагматических неудач. Безопасно проживать и учиться в другой стране, погружаясь в ее социокультурный контекст и достигая поставленных им целей.

Связь индивида и культуры имеет свое проявление в личностно-творческом аспекте. Любой индивид не только развивается на основе культуры, но и вносит в нее нечто новое, становясь субъектом культурного творчества. При воспитании студентов-иностранцев происходит их изменение, они становятся посредниками между культурой родной страны и страной обучения. В контексте данной статьи, процесс воспитания будет представлять собой процесс создания знаний, отношений, умений, которые помогли бы понимать и эффективно действовать в социокультурном контексте данной страны.

Компоненты культурологического подхода можно перечислить как:

-- отношение к иностранному студенту как к субъекту действительности, которые имеют проблемы, замедляющие и препятствующие его социальной адаптации в новой стране, что указывает на необходимость педагогической помощи и поддержки в решении этих проблем;

-- отношение к субъекту вуза как к посреднику между иностранным студентом и иной культурой, при этом вуз имеет возможность и необходимость ввести студента в иную культуру и помочь в процессе социальной адаптации;

-- отношение к образованию иностранных студентов как к диалогу и сотрудничеству;

-- отношение к учебному заведению как к поликультурному пространству, где существуют и воссоздаются образцы культуры, характерные для данной страны, в процессе обучения и общения студентов и педагогов, различных по этнической принадлежности, культуре и менталитету.

В добавление ко всему вышперечисленному, культурологический подход к воспитанию студентов-иностранцев в целом, а к формированию социопрагматической компетентности в частности, должен учитывать то, что огромное количество информации о стране пребывания студенты получают также и вне вуза за пределами системы образования. У студентов может появиться большое количество неоднородных впечатлений, у каждого из них будет складываться собственный опыт понимания социокультурного контекста. Таким образом, выявляется необходимость того, чтобы социопрагматическая компетентность формировалась с помощью обогащения, ориентирования, чтобы стихийный житейский опыт преобразовывался в ценностный (философский) опыт.

Задачи преподавателей, педагогов, кураторов, работающих с иностранными студентами, состоит в том, чтобы частный обыденный опыт студентов-иностранцев подключить к общему процессу обучения в рамках вуза и регулировать его развитие. Необходимо его использовать и как фактор учебного материала. В этом процессе студенты смогут перестроить свои новые представления, новые знания, создать новые отношения и умения, пройти социальную адаптацию.

Все это становится возможным при посредстве создания проблематизации учебных занятий, формирования условий для рефлексии, коррекции и обогащения личного опыта иностранных студентов.

Признание важности совместного опыта, ценности взаимодействия также определяет культурологический подход в процессе воспитания студентов-иностранцев. Идеи, которые рождаются в процессе образования, диалогичны или полилогичны по происхождению. Культурные различия можно увидеть при взаимодействии с другими. Вот почему студентам-иностранцам необходимо взаимодействовать как друг с другом, так и со студентами страны проживания. Все формы работы со студентами должны иметь коммуникативную направленность, чтобы возможно было понимать другого, развивать эмпатийность, толерантность, социопрагматическую наблюдательность. Необходимо развивать навыки и умения работы в группе, в которой находятся представители различных культур [5].

Таким образом, культурологический подход к образованию и воспитанию – это видение их через призму понятия культуры, т.е. понимать их как культурный процесс, который происходит в культуросообразной образовательной среде, все составные части которой содержат в себе человеческие смыслы и стоят на службе человека – служат его развитию, самоопределению, самореализации.

Список литературы

1. Воронезцева А.А., Черная О.В. Содержание предметно-практического компонента социопрагматической компетентности студентов-иностранцев // *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи: зб.наук.праць.* Ю.І.Колісник-Гуменюк (упоряд). Львів: СПОЛОМ, 2019. Вип.5. С. 93-97.
2. Воронезцева А.А., Черная О.В. Когнитивный компонент как один из структурных компонентов социопрагматической компетентности студентов-иностранцев // *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи: зб.наук.праць.* Ю.І.Колісник-Гуменюк (упоряд). Львів: СПОЛОМ, 2017. Вип.1. С. 252-256.
3. Воронезцева А.А., Черная О.В. Некоторые особенности социальной адаптации студентов-иностранцев к социокультурной среде вуза // *Актуальні проблеми навчання іноземних студентів на сучасному етапі: матеріали між нар. наук.-практ. семінару, м. Суми, 28–29 лютого 2012 р.* Суми: Сумський державний університет, 2012. С. 103–105.
4. Степанов Е.Н., Лузина Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. М: ТЦ «Сфера», 2008, 224 с.
5. Черная О.В. Социопрагматическая компетенция как проблема воспитания студентов-иностранцев // *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. Вып. 5.* Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р.Державина, 2010. С.245-250.

УДК ББК: 37

*Кучерова Елена, старший преподаватель
кафедры географии и методики преподавания географии
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка,
Минск, Республика Беларусь*

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КАРТОГРАФИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ ОБУЧАЮЩИХСЯ КАК СОСТАВНОЙ ЧАСТИ МЕТАПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

В статье представлены направления методического, содержательного, технологического подходов к обучению студентов и учащихся для формирования и развития картографических компетенций как составной части метапредметной компетентности

Ключевые слова: картографические компетенции, технологический подход, метапредметная компетентность

*Kucherava Elena, Senior Lecturer
Department of Geography and Methods of Teaching Geography
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University
Minsk, Republic of Belarus*

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE CARTOGRAPHIC COMPETENCES OF STUDENTS AS AN INTEGRAL PART OF METASUBJECT COMPETENCE

The article presents the directions of methodological, substantive, technological approaches to teaching students and students for the formation and development of cartographic competencies as an integral part of metasubject competence

Key words: cartographic competence, technological approach, metasubject competence

На современном этапе развития общества в науке в целом, в том числе и в географии, происходят существенные изменения. Можно с уверенностью

говорить о том, что перед географией открываются новые перспективы и связано это, прежде всего, с внедрением географического мышления во все сферы жизни людей, а также с практической их деятельностью. В современном научном знании, наряду с уже сформировавшимися и развивающимися методологическими парадигмами (информационная, экологическая, системно-структурная и др.) формируется особая геопространственная парадигма как категория междисциплинарного общенаучного уровня. Структурно её можно представить как совокупность трёх составляющих: 1) учёт важнейших качеств объекта исследования; 2) метода исследования; 3) использование особого языка науки (языка карты) [2, с. 5].

Внедрение географического мышления осуществляется разными способами и на разных уровнях, однако главными являются: сфера образования (средняя школа, высшая школа, переподготовка кадров); сфера управления (прогнозирование, проектирование, деятельность исполнительных органов); сфера популяризации географических идей и знаний среди широких слоев населения. Остановимся более подробно на сфере образования.

В соответствии с Концепцией учебного предмета «География» целью географического образования в общеобразовательных учреждениях является формирование у учащихся системы взглядов на мир, идейно-нравственных, культурных и этических принципов, норм поведения, необходимых для профессиональной деятельности и непрерывного образования [3, с. 2].

В Беларуси, равно как и в большинстве стран мира, география включена в учебные программы и преподается как самостоятельная дисциплина, причем именно за географией признаётся важная роль в обучении и образовании детей и подростков. В этом проявляется непрерывность и преемственность образования, отвечающие почти врождённому желанию человека познавать среду, в которой он живёт и которая постоянно изменяется.

Еще недавно нынешнее положение изучения данного предмета вызывало беспокойство и связано это было прежде всего с сокращением часов на изучение учебного предмета. В связи с этим обострились проблемы формирования географических умений, снизился познавательный интерес дисциплины. Однако переход системы образования Республики Беларусь на компетентностную основу приводит к возрождению роли учебного предмета. Изменение целеполагания всего образовательного процесса в связи с ориентацией на практическую составляющую содержания образования обеспечивает будущую успешную жизнедеятельность студентов и учащихся. Алгоритмизация образовательного процесса, продуктивный его характер, перенос практических умений на первое место как доминирующего компонента процесса – все это способствует формированию новых подходов к преподаванию учебного предмета «География»

Так, в настоящее время в учебных программах по учебному предмету «География» делается упор на формирование не только учебно-познавательной, коммуникативной компетентности, но и выделяются особые виды географических компетенций: компетенция приоритета географической информации, пространственного ориентирования, географических действий, ценностно-смысловой [5, с. 3]. Формирование и развитие данных компетенций позволит создать условия не только для формирования географических знаний (теоретических и эмпирических), но и научить обучающихся лично присваивать информацию, которая будет являться ключевой для формирования мировоззренческих идей.

Мы видим, что приоритетными умениями, формирование и развитие которых происходит на протяжении всего обучения географии, являются картографические умения. Возможность применять данные умения студентами и учащимися и приводят к формированию общей географической компетентности. Важность картографической подготовки возрастает с усилением понимания роли географической карты как своеобразного документа общения, отражающего уровень развития общества, его культуры и восприятия мира. Карта, в отличие от других средств коммуникации, предлагает информацию не последовательно, а в виде пространственных графических комбинаций, воспринимаемых сразу одномоментно, в качестве целостных графических образов. Географическую карту, без преувеличения, можно считать международным языком культурного сообщества людей, помогающим осваивать многомерное географическое пространство. Географическая карта есть высший синтез в передаче информации о состоянии и изменениях, характерных для различных территорий. Важность картографической грамотности отмечена А. Берлянтом, он указывает, что «картографическая грамотность перестала быть прерогативой ученого, она становится необходимой каждому человеку в повседневном быту и нужна современному человеку не менее, чем компьютерная» [1, с. 61]. Ученый отмечает, что проблема общего повышения картографической грамотности населения является одним из факторов, определяющих актуальность и необходимость инноваций географического образования. Для того, чтобы педагоги в высокой степени владели умениями формировать и развивать картографические компетенции учащихся, необходимо, что сами они владели данными знаниями и умениями в превосходной степени. Для этого на факультете естествознания БГПУ преподается дисциплина «Картография с основами топографии». Учебная дисциплина ставит своей целью развитие картографической компетентности студентов как составляющей метапредметной компетентности. Уточним, что метапредметные компетенции – знания, умения, навыки, способы действий, которые являются универсальными для мотивированного применения в любой

сфере познання и розвитку. Метапредметные компетенции требуют метапредметного содержания образования и метапредметных результатов, которое подразумевает использование универсальных учебных действий для взаимопроникновения разных наук друг в друга (например, география, биология, физика, химия) [2, с. 67]. Картографические компетенции входят в группу универсально-логических метапредметных компетенций. Если же обратиться к классификации компонентов метапредметной компетентности, то картографическая культура входит в разряд содержательного и процессуального компонента. Необходимо отметить, что метапредметность содержится в самом понятии «картографическая компетентность», т.к. это предполагает умения простого и сложного чтения карты, работу с приборами и инструментами, проведение измерительных работ. Причем, простое и сложное чтение карты предполагает не просто перенос информации с карты, а применение общеучебных умений и навыков – анализа, синтеза, умений выделять главное, выделять причинно-следственные связи. Простое чтение карты предполагает наличие таких умений: читать план местности, топографические карты (определять направления, расстояния, объекты, их взаиморасположение); показывать элементы градусной сетки, определять масштаб карты, различать географические карты по масштабу; определять географические координаты; измерять расстояния по глобусу и карте. Сложное же чтение предполагает уметь пользоваться методом наложения карт, обладать умениями находить взаимосвязи между компонентами географической оболочки, социально-экономическими объектами. Все эти умения должны формироваться на математической основе, которая является главной при построении и чтении карт.

Метапредметный подход к формированию картографических компетенций предполагает не только особенного содержания дисциплины, содержащего информацию из физических и математических дисциплин, но и организацию обучения с применением инновационных подходов и учебных практик. Ставя перед собой цель формировать и развивать у обучающихся метапредметные компетенции, мы должны перестроить обучение, ориентируясь на современные образовательные технологии. Технологический подход, используемый нами в организации деятельности студентов, позволяет: с большей определённостью предсказывать результаты и управлять педагогическими процессами; анализировать и систематизировать на научной основе имеющийся практический опыт и его использование; комплексно решать образовательные и социально-воспитательные проблемы; обеспечивать благоприятные условия для развития личности; уменьшать эффект влияния неблагоприятных обстоятельств на человека; оптимально использовать имеющиеся в распоряжении ресурсы; выбирать наиболее эффективные и разрабатывать новые технологии и модели. В своей деятельности мы используем понятие

технологий как многомерного понятия, включая сюда определение педагогической технологии как средства, как способа деятельности, как научное направление [4, с. 12]. Мотивацией деятельности студентов должны являться трансформация учебной деятельности в деятельностно-практическую. Все используемые нами технологии являются политехнологиями, которые комбинируются из элементов различных монотехнологий. Педагогическая технология может проектироваться преподавателем в зависимости от цели занятия, индивидуальных особенностей студентов, предполагает наличие условий для самообучения и взаимообучения студентов. Примером является карта технологических приемов, используемая в преподавании дисциплины «Картография с основами топографии».

Таблица 1. Карта приемов и технологий для формирования и развития метапредметных компетенций в процессе преподавания дисциплины «Картография с основами топографии»

Темы	Технологические приемы	Метапредметные и личностные компетенции
Картография как наука. Топография – как специальный раздел картографии	Формализованная дискуссия «Зачем изучать картографию и топографию?»	Информационные, универсальные-логические.
Методы проецирования земной поверхности на плоскость. Системы координат. Понятие о координатах.	Составление алгоритма определения координат при преподавании в школьном курсе географии. Составление опорного конспекта «Координаты в курсе географии».	Гносеологические, технико-технологические.
Топографические планы и карты. Их использование.	Имитационная игра «Как не потеряться в Мехико», ролевая игра «Дети капитана Гранта». Составление алгоритма построения профиля и географического описания участков местности. Составление презентации «Понятие о цифровых моделях рельефа».	Информационные, учебно-управленческие, технико-технологические, коммуникативные.
Ориентирование на местности	Симуляционная игра «Ориентир». Проблемное обучение.	Коммуникативные, учебно-управленческие
Съемки местности и их классификация.	Определение по аэрофотоснимкам участков местности, где существуют экологические проблемы (образование оврагов, вырубка лесов, опустынивание, образование оползней). Дискуссия «Можно ли решать глобальные экологические проблемы, не решив локальные?».	Исследовательские, универсальные-логические, теоретико-онтологические.
Географические карты и их свойства	Использование таблиц технологии развития критического мышления для выполнения работ по классификации условных обозначений, проекций, масштабов. Деловая игра «Как построить маршрут без навигатора».	Учебно-управленческие, универсальные-логические, коммуникативные, исследовательские.
Использование карт. Картографический метод исследования.	Использование интерактивных приемов «Пять по пять», «Четыре угла», «Циферблат» для проведения дискуссий. Игра-конференция «Как меняется облик планеты на картах».	Гносеологические, коммуникативные, информационные.

Таким образом, обновление содержания учебных дисциплин при обучении молодых специалистов является одним из необходимых факторов формирования и развития метапредметной компетентности, и, как одной из ее составляющих, картографической компетентности. Однако содержательного аспекта

недостаточно для реализации данных подходов в обучении студентов. Необходим процессуальный компонент, который помог бы присвоить знания, сделать их личностными. Для этого мы используем инновационные приемы и технологии в преподавании дисциплины «Картография с основами топографии». Для диагностики сформированности картографических компетенций нами проводится контроль знаний и умений обучающихся, а также диагностика качественных показателей: компонентов обученности и функциональных качеств метапредметных компетенций. Нами установлено, что студенты в достаточной степени владеют алгоритмами, позволяющими обучать учащихся простому и сложному чтению карты, работе с приборами и инструментами, проведению измерительных работ как на учебном занятии, так и на факультативном, ориентированию на местности.

Список использованной литературы

1. Берлянт, А.М. *Картографический метод исследования*/ А.М. Берлянт. М.: Изд-во МГУ, 1988. 252 с.
2. Гелясина, Е.В. *Содержание процесса формирования метапредметных компетентностей учащихся в условиях профильного обучения // Педагогическая наука и образование. 2016. № 4. С. 66-74.*
3. *Концепция учебного предмета «География»*. Минск: Мин. Обр. РБ, 2009.
4. Селевко, Г.К. *Энциклопедия образовательных технологий*. М.: ВЛАДОС, 2014. 654 с.
5. *Учебные программы по учебному предмету «География»*. Минск: Академия, 2020.

УДК 372.862

*Лобанок Михаил,
Ассистент кафедры физической электроники и нанотехнологий
Белорусский государственный университет*
*Лобанок Лариса
Старший преподаватель кафедры высшей математики
Белорусский государственный аграрный технический университет
Минск, Республика Беларусь*

МЕТОДИКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В ВУЗАХ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Аннотация: в данной работе проведен анализ современных методов проведения лекционного курса и лабораторного практикума при дистанционной форме проведения занятий в Республике Беларусь. Использование средств ИКТ (Google Classroom, Moodle) в процессе обучения высшей школы (на примере БГУ и БГАТУ) позволяет осуществлять дистанционное обучение студентов естественных специальностей. Благодаря использованию современных средств ИКТ достигается разнообразие, персонализация процесса обучения. Доверительная обратная связь, неограниченная возможность подключения коллег по международному сотрудничеству, преподавателей и студентов к курсу дистанционного обучения многократно повышает эффективность и актуальность образовательного процесса.

Ключевые слова: дистанционное обучение, информационно-коммуникативные технологии, Google Classroom, Moodle

*Lobanok Mikhail, Assistant Professor
at the Department of Physical Electronics and Nanotechnology
Belarussian state university*

*Lobanok Larisa, Senior Lecturer
at the Department of Higher Mathematics
Belarusian State Agrarian Technical University
Minsk, Belarus*

METHODS OF DISTANCE LEARNING IN UNIVERSITIES OF THE REPUBLIC OF BELARUS

***Abstract:** In this work the analysis of modern methods of conducting lecture course and laboratory workshop in the course of distance learning in the Republic of Belarus is carried out. The use of ICT tools (Google Classroom, Moodle) in the process of higher school education (on the example of BSU and BGATU) allows distance learning for students of natural specialties. Thanks to the use of modern ICT tools, diversity and personalization of the learning process is achieved. Confidence-based feedback, unlimited opportunity to involve colleagues in international cooperation, teachers and students in the course of distance learning increases the efficiency and relevance of the educational process many times.*

***Keywords:** distance learning, information and communication technologies, Google Classroom, Moodle*

Внедрение современных доступных информационно-коммуникативных технологий (ИКТ) в систему образования высшей школы (ВШ) является основным трендом последнего десятилетия. Результатами совместной работы преподавателей и технических специалистов является появление таких успешных платформ дистанционного обучения как Moodle, Google Classroom и др. С другой стороны, развитие частных образовательных компаний, предлагающих услуги профилированного дистанционного обучения дают студентам альтернативный источник приобретения компетенций специалиста в выбранной сфере деятельности. В сложившейся в настоящее время ситуации для преподавателей ВШ первоочередной задачей является реформирование преподаваемой дисциплины и интеграция средств ИКТ [1].

В данной работе проведем анализ методов приобретения компетенций студентами при дистанционной форме проведения занятий в Республике Беларусь (РБ).

Традиционная методика обучения, широко распространенная в вузах Республики Беларусь, предполагает очное общение преподавателя и студента, постоянный контроль со стороны преподавателя за учебной деятельностью студента, контроль усвоения учебного материала. Отличительной особенностью частного профилированного дистанционного образования является акцент на практической значимости знаний. Применение проблемного подхода в обучении позволяет поддерживать заинтересованность студента в накоплении знаний и получение компетенции [2].

К эффективным активным методам процесса обучения можно отнести ряд методов с отличной от традиционного способа подачи лекционного материала. Среди них стоит отметить:

- «проблемные» лекции, требующие от студентов находить самостоятельно способы решения поставленных задач,
- лекции-консультации, предполагающие беседу между студентами и преподавателем по рассматриваемой теме,
- лекция-провокация, создающая такие условия, при которых студентам необходимо не только получить от лектора информацию, чтобы просто запомнить, но и, проанализировать и оценить,
- лекция-ситуация, требующая наряду с получением информации студентами умения использовать эти знания для решения практико-ориентированных ситуаций,
- «лекции вдвоем», позволяющие студентам участвовать в подготовке и чтении лекции, в форме диалога или дополнительном изложении материала,
- лекции-дискуссии, представляющие собой обсуждение заранее указанной темы преподавателем и группой студентов, которая может быть проведена в различных формах: обсуждение подготовленных дома рефератов, обсуждение различных методик подачи данной темы,
- междисциплинарная лекция-семинар, на которую выносятся тема, требующая рассмотрение ее с разных сторон, например, с практической, политической, экономической, юридической, этической и психологической сторон.

Данными методами проблемного обучения (современной подачей лекционного материала) активно пользуются преподаватели кафедры высшей математики Белорусского государственного аграрного технического университета (БГАТУ).

Современный лекционный курс с использованием средств ИКТ представляет собой учебно-методический материал, предоставляемым студентам в виде мультимедийной презентации с пояснениями и комментариями преподавателя. В свою очередь, это дает возможность проводить занятия дистанционно. Одной из дистанционных форм проведения лекционных занятий является трансляция (вебинар) в удобной для студентов и лектора среде, например, Moodle, YouTube, Zoom и тд. Аудиовизуальное присутствие преподавателя, ведение диалога и быстрых опросов приводит к повышению внимания студентов при дистанционной форме обучения. К достоинствам визуального воздействия относится возможность вставки видеоблоков, например, для иллюстрации физических эффектов (применяется на факультете радиофизики и компьютерных технологий Белорусского государственного университета). Стоит отметить возможность временного

оставления записи трансляции с ограниченным доступом на некоторых платформах (YouTube), что позволяет нивелировать отставание некоторых студентов из-за технических неполадок во время проведения лекции.

Обратная связь позволяет проводить оптимизацию лекционного курса. Использование ИКТ позволяет своевременно получать комментарии и замечания от студентов и коллег, а также самостоятельно отсматривая материал и вносить коррективы в проводимые лекционные занятия. Возможность посещения лекций в удобное время и получения практик у коллег качественно сказывается на уровне образовательного процесса. Опыт Белорусского государственного университета (БГУ) и БГАТУ показывает достоинства данного подхода.

Важным следствием глобального тренда внедрения ИКТ в образование является актуализация изучаемого лекционного и практического материала, создание электронного учебно-методического комплекса (ЭУМК). Открытый доступ к современным результатам научно-техническим исследований в области изучаемого предмета ставит перед преподавателем задачу постоянного пересмотра и актуализации материала. Выделение новейших результатов исследований и внедрений, а также их обсуждение в рамках применения кейс-технологий, электронных портфолио при проведении активного обучения позволяет добиться выполнения нескольких задач: приобретение компетенции студентами и актуализация учебно-методического материала. Стоит отметить, внедрения в образовательный процесс собственных результатов и наработок преподавателей, успешно совмещающих научную и педагогическую деятельность.

Промежуточный контроль качества усвоение материал и приобретения навыков наиболее эффективно проходит в ходе проведения активных обучающих занятий и лабораторного практикума.

Развитие средств ИКТ способствует возможности дистанционного проведения лабораторного практикума. Визуализация расчетных и измерительных заданий с помощью апплетов и программных комплексов для моделирования процессов на персональных компьютерах позволяет студентам самостоятельно выполнять поставленные задачи лабораторной работы. Используемыми в БГУ средствами контроля выполнения задания и консультации студентов являются Moodle и Google Classroom. В силу своей специфики, лабораторные практикумы, проводимые на кафедре физической электроники и нанотехнологий БГУ полностью выполнить дистанционно невозможно. Часть лабораторного практикума, проводимого с помощью трансляций и семинаров в средах Moodle, YouTube, Zoom заключается в ознакомлении методологии проведения исследований, освоении прикладных теоретических данных. Кроме того, на данных трансляциях и семинарах для

студентов предусмотрена возможность консультации для пояснения непонятных моментов учебно-методического материала. После обсуждений на лабораторных занятиях студентам высылаются расчетные задачи, проверку которых удобно проводить в среде Google Classroom. В ходе проведения лабораторного практикума несколько занятий проходит в лабораториях факультета, где студенты применяют накопленные теоретические знания и получают практические навыки для формирования своих компетенций. Ознакомление студентов с научным оборудованием в процессе видеотрансляции позволяет студентам предварительно ознакомиться с оборудованием для выполнения лабораторных работ. Однако, контролируемая самостоятельная работа на реальном оборудовании способствует получению практических навыков и закреплению теоретических знаний, и в целом, формированию компетенций молодых специалистов.

Внедрение и развитие методик дистанционного обучения в БГУ и БГАТУ показывает, что интеграция средств информационных технологий положительно влияет на образование ВШ РБ. Благодаря современным средствам достигается разнообразие, персонализация процесса обучения. Доверительная обратная связь, неограниченная возможность подключения коллег по международному сотрудничеству, преподавателей и студентов к курсу дистанционного обучения многократно повышает эффективность и актуальность образовательного процесса. Все это способствует развитию концепции непрерывного образования, что является важным шагом для реализации проекта «Университет 3.0» в Республике Беларусь.

Список литературы:

1. Байденко, В.И. *Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы)*. М.: исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. 72 с.
2. Давыдова С.А. *Проблемный метод как один из методов активного обучения в вузе//Романия: языковое и культурное наследие – 2019 : материалы I Междунар. науч. - практ. конф., Минск, 16 мая 2019 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: О. В. Лапунова (отв. ред.) [и др.]. Минск : БГУ, 2019. С. 251-254.*

УДК 378.035

*Вераксо Елена, Старший преподаватель
МГУ имени А.Кулешова. Могилев, Республика Беларусь*

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ ПОЗИЦИИ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

Аннотация

В данной работе автором отражено формирование гражданско-патриотической позиции студентов, как важной составляющей совершенствования образовательного процесса в современных условиях. Автором показаны условия формирования исследуемого качества личности и отражены особенности формирования гражданско-патриотической позиции у студентов в Республике Беларусь. Показаны возможности гуманитарных наук в формировании исследуемого качества.

***Ключевые слова:** Концепция воспитания детей и учащейся молодежи, гражданско-патриотическая позиция, формирование гражданственности и патриотизма, воспитание студенческой молодежи, условия формирования гражданственности и патриотизма*

*Verakso Elena, Senior lecturer,
Mogilev State A.Kuleshov University. Mogilev, the Republic of Belarus*

THE WAYS OF THE FORMATION OF THE STUDENTS' CIVIL- PATRIOTIC POSITION IN EDUCATIONAL PROCESS IN BELARUS

***Abstract:** The ways of the formation of the students' civil-patriotic position in the system of modern higher education in Belarus are presented in the article. The methods of the formation of civil-patriotic position are given there. The author analyzes its formation among students and highlights the pedagogical conditions of the phenomenon studied. The article focuses on possibility of humane studies in the organization of civil-patriotic upbringing.*

***Key words:** Civil-patriotic position, the formation of the civil-patriotic position, patriotic upbringing conception, conditions of the formation of the civil-patriotic position.*

Проблема гражданского и патриотического воспитания личности всегда была объектом исследования философов, социологов, психологов, педагогов, которые рассматривали ее в соответствии с общей тенденцией развития общества и государства. Процесс формирования патриотизма и гражданственности нашел отражение в исследованиях Л.М. Архангельского, Л.Н. Боголюбова, К.В. Гавриловец, В.В. Мартыновой, Г.Н. Филонова, Б.Т. Лихачева, И.Ф. Харламова, Н.Е. Щурковой, А.В. Петровского и др.

В современных условиях, когда РБ формирует свою реальную независимость, происходит становление нового уровня культуры, улучшение экономической ситуации, формирование гражданственности и патриотизма является важнейшей задачей теоретической и практической педагогики.

Согласно Концепции воспитания детей и учащейся молодежи в РБ [2], Концепции патриотического воспитания молодежи в РБ [4], Концепции непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь

[3], целью воспитания как составляющей части образования является формирование разносторонне развитой, нравственно зрелой, творческой личности обучающегося, и одной из основных задач, направленных на достижение данной цели, является «формирование гражданственности, патриотизма и национального самосознания на основе государственной идеологии» [3, с. 3].

Разработанная учеными Республики Беларусь современная теория гражданско-патриотического воспитания четко определяет принципы и условия формирования гражданско-патриотической позиции, характеризуя особенности данного качества личности. Проанализировав современную литературу по данной проблеме понятие «гражданско-патриотическая позиция» мы определяем как *интегративную систему отношений личности к государству, праву, гражданскому обществу, к самому себе как гражданину, определяющих ориентацию личности на общее благо и реализующихся в деятельности.*

Содержание воспитательной работы по формированию гражданской позиции личности ориентировано на усвоение общечеловеческих гуманистических ценностей, культурных и духовных традиций белорусского народа и идеологии белорусского государства, формирование готовности к исполнению гражданского долга, что достигается путём реализации следующих условий:

- осознание обучающимися сущности гражданственности, патриотизма, привитие уважения к историко-культурному наследию белорусского народа;
- воспитание уважительного отношения к государственным символам (гербу, флагу, гимну Республики Беларусь), к органам государственной власти страны;
- формирование у обучающихся морально-психологической и физической готовности к выполнению ими конституционной обязанности по защите Родины, уважения к защитнику Отечества, воину, воспитания на примере подвига советского народа в Великой Отечественной войне;
- повышение воспитательного потенциала учебных дисциплин;
- пропаганда социально-экономических достижений белорусского государства;
- формирование культуры мира, неприятие экстремизма, национальной и религиозной нетерпимости;
- развитие социально значимой деятельности обучающихся, педагогическая поддержка детских и молодёжных общественных объединений, студенческого самоуправления.

Особую роль в образовательном процессе вуза играет его организация, при которой формирование гражданско-патриотической позиции студента должно осуществляться целенаправленно и эффективно.

Сущность формирования гражданско-патриотической позиции в вузе заключается, на наш взгляд, в организации целенаправленного процесса по формированию у студентов любви к Родине, уважения к государственной власти и Президенту страны, символам государственности Республики Беларусь (гербу, флагу, гимну) путем познания основ демократии, правовых актов, конституции, законов своего государства.

В своем исследовании мы остановились на гражданско-патриотическом воспитании студентов на занятиях по иностранному языку[1, 5] и организации внеаудиторной работы студентов в системе формирования гражданственности и патриотизма.

В процессе исследования нами были выделены три уровня гражданско-патриотической воспитанности студентов: высокий, средний и низкий уровни.

Высокий уровень характеризуется активной общественной позицией, положительным поведением, созидательной деятельностью на благо Родины, наличием разнообразных форм гражданской деятельности (учеба, самовоспитание, труд в народном хозяйстве, в сфере искусства, защита Отечества, участие в выборах), применение знаний происходит осознанно. Студент – субъект воспитательного процесса.

Средний уровень – слабое применение гражданско-патриотических знаний на практике, деятельность не всегда характеризуется осознанностью, часто регулируется со стороны преподавателей, семьи, членов общества. При правильной работе со студентом и наличии у него желания к работе над собой возможен переход к высокому уровню.

Низкий уровень мы оцениваем как отсутствие у студентов должных для своего возраста гражданско-патриотических знаний, неосознанное применение знаний на практике, отсутствие гражданско-патриотической деятельности, нежелание со стороны студента работать над самосовершенствованием, наличие отрицательного поведения. Студент выступает объектом воспитательного процесса.

Эффективность формирования исследуемого качества личности студентов зависит от реализации ряда педагогических условий, которые мы рассматриваем как:

- фактор эффективности внутренней среды образовательного процесса;
- совокупность взаимосвязанных предпосылок, обеспечивающих целенаправленное управление педагогическим процессом, включая кадровое, учебно-методическое, организационное, диагностическое его обеспечение;
- обстоятельства процесса обучения и воспитания, которые обеспечивают достижение педагогических целей.

Студенчество представляет собой особенно сложный объект для формирования гражданско-патриотической позиции уже в силу своих

возрастных особенностей, связанных с завершением интеллектуального становления при отсутствии опыта профессиональной деятельности и высоком уровне теоретической подготовки. Студентам свойственно обостренное чувство справедливости, нетерпимость к недостаткам общества, амбициозность, стремление к самоутверждению, инфантильность.

Одной из особенностей формирования гражданской позиции студента является то, что этот процесс происходит при воздействии на него не только педагогов вуза, но и его семьи и общественного окружения. Поскольку студенчество является наиболее интеллектуально развитой частью молодежи, для успешного осуществления гражданского воспитания необходимо целенаправленное взаимодействие и системный подход в воспитании со стороны вышеперечисленных факторов (семья, вуз, общество).

Семья является первой ступенью воспитания, которая закладывает основные качества личности. Она закрепляет их в дошкольном и школьном возрасте, занимая ведущее место в гражданско-патриотическом воспитании ребенка. Однако в старших классах и в студенческие годы семья уступает лидирующее место в воспитании школе, вузу и общественному окружению, формирование гражданской позиции студентов происходит уже в основном под воздействием вуза и общества.

Преподаватели вузов должны осознавать, что в их задачи входит не только передать знания, сформировать профессиональные навыки будущих специалистов, но и воспитать морально-нравственные, духовные качества личности.

От преподавателей вузов требуется высокий уровень мастерства и знаний не только по своему профилю, но и в вопросах психологии, идеологии, философии, истории; умение доходчиво объяснить сложные научные категории и заинтересовать студента своим предметом, не забывая при этом и о воспитании. Преподавателю необходимо обеспечить правильные представления о событиях (исторических, культурных, политических и др.), качествах человека, нормах общественного поведения. При незнании верных понятий, неправильной оценке событий в различных сферах материальной и духовной деятельности общества появляется и неправильная линия поведения, убеждений студента. При этом необходимо, чтобы теоретические знания в этой сфере подтверждались на практике участием студента в реальной деятельности: общественной жизни вуза, учебной практике, волонтерской деятельности и т.д.

К сожалению, воздействие внешних факторов воспитания остается неконтролируемым. В результате преподаватель вынужден преодолевать сложившиеся у студента довузовские стереотипы, а это приходится делать в условиях хронического дефицита времени для усвоения основного материала. Стоит отметить, что педагогам от дошкольных заведений до вузов оказывается

методологическая, информационная, организационная помощь в успешном формировании гражданского сознания у молодых людей. И, тем не менее, воздействие внешних факторов воспитания не всегда остается контролируемым.

Таким образом, в процессе формирования гражданской позиции студентов преподавателям, на наш взгляд, необходимо решить следующие задачи:

1. сформировать верные представления о культурно-исторических ценностях народа;
2. сформировать эмоционально-оценочную сферу личности студента;
3. включить студентов в практическую деятельность по формированию патриотического сознания;
4. организовать совместную работу преподавателей, кураторов и родителей по гражданско-патриотическому воспитанию студентов.

Подводя итог можно отметить, что в современных условиях становления Республики Беларусь, когда происходит формирование реальной независимости государства, формулируется белорусская национальная идея как средство консолидации нации; обеспечивается идеологическая, экономическая, демографическая безопасность государства важнейшей задачей теоретической и практической педагогики является обеспечение воспитания духовности, гражданственности и патриотизма у молодого поколения.

Список литературы:

1. *Вераксо, Е. Г. Организация работы по патриотическому воспитанию студентов и старшеклассников (с начала 90-х годов XX века и до наших дней) // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. 2005. № 4 (22). С.190-193.*
2. *Концепция воспитания детей и учащейся молодежи в РБ // Настаўніцкая газета. 2000.-22 лютага.*
3. *Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь // Праблемы выхавання. 2007. № 2. С.3-19.*
4. *Концепция патриотического воспитания молодежи в РБ // Праблемы выхавання. 2003. № 4. С. 113-119.*
5. *Максимович, (Вераксо) Е.Г. Возможности английского языка в патриотическом воспитании студентов) // Веснік МДУ імя А. А. Куляшова. 2004. № 4 (19). С.192-197.*

УДК 378.018(44)

*Писаревська Олена, асистент кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
Львів, Україна*

КОНТРОЛЬНО-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ- МІЖНАРОДНИКІВ В УНІВЕРСИТЕТАХ ФРАНЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто контрольний-результативний компонент формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції. Охарактеризовано основні та додаткові форми контролю та оцінювання знань та вмінь на юридичних факультетах Франції.

Ключові слова: вища освіта Франції, міжнародне право, стратегічна компетентність, контроль, оцінювання, результати навчання.

*Pysarevska Olena, Lecturer of Department of French Philology
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine*

CONTROL AND PERFORMANCE COMPONENT FOR FORMING THE STRATEGIC COMPETENCE OF FUTURE INTERNATIONAL LAWYERS IN THE UNIVERSITIES OF FRANCE

Abstract: The article considers the control and performance component of the formation of strategic competence of future international lawyers in French universities. The main and additional forms of control and assessment of knowledge and skills at the law faculties of France are described.

Key words: French higher education, international law, strategic competence, control, assessment, learning results.

Для реалізації мети формування стратегічної компетентності майбутніх юристів-міжнародників в університетах Франції та оцінки рівня її сформованості необхідний педагогічний контроль та оцінювання знань. Аналіз наукових джерел засвідчує, що поняття «контроль» у педагогіці є досить широким, зокрема у дидактиці його тлумачать як спостереження й перевірку успішності студентів, звірення отриманих результатів з еталоном [1; 173]. О.Малихін визначає його як «процес порівняння, звірення, установа однаковості чи відмінності об'єкта й еталона» та виділяє наступні його функції: освітню, діагностико-коректувальну, контролюючу, виховну, розвивальну та управлінську [1; 173]. М. Фіцула окреслює контроль, як «дидактичний засіб управління навчанням, спрямований на забезпечення ефективності формування знань, умінь і навичок, використання їх на практиці, стимулювання навчальної діяльності студентів, формування у них прагнення до самоосвіти». На переконання дослідника, головною метою контролю є визначення якості засвоєння студентами навчального матеріалу, ступеня відповідності умінь і

навичок цілям і завданням навчального предмета. М.Фіцула виокремлює освітню, діагностичну, стимулюючу, розвивальну, управлінську (прогностично-методичну), виховну, оцінювальну, само оцінювальну функцію контролю [3; 160]. Американський вчений А. Астін зазначає, що серйозний розвиток в практиці контролю знань буде досягнутий тоді, коли відбудеться перехід від класичної концепції контролю до концепції, більш орієнтованої на оцінку, як засіб зворотного зв'язку із студентом, повернення йому інформації для забезпечення кращого навчання. Він цитує, як наприклад, досвід Каліфорнійського університету в Санта-Крус, який вже не виставляє оцінок, але надає студентам письмові якісні коментарі, які інформують студентів про якість їх роботи та способи її вдосконалення [4]. Контроль, на думку А.Кузьмінського, завжди пов'язаний з оцінюванням реалізації намічених завдань і планів. Для об'єктивності і дієвості контролю необхідна чітка визначеність норми, якою задаються умови успішності навчальної роботи та її очікувані результати, та її об'єктивність і коректність. А. Кузьмінський вважає основною формою контролю перевірку, яка полягає у порівнянні, співвідношенні досягнутих результатів із заданими нормами [2; 425]. А. Астін зазначає, що найбільш традиційною функцією оцінювання у вищій освіті залишається його дуже класична здатність заохочувати студента до роботи. Згодом оцінювання стає системою винагороди та покарання, «батога та пряника», здатною інструменталізувати студентську роботу. В очах студентів оцінювання має незаперечну стимулюючу силу: воно є потужною зовнішньою мотивацією їх праці. Кожен викладач має вимоги до «свого» іспиту: оцінювання є джерелом влади над студентами. При цьому і самі студенти вимагають іспитів та їх справедливого оцінювання, оскільки успішний результат є винагородою за виконану роботу, що є їх правом [4].

Відтак, можна впевнено стверджувати, що контроль знань, вмій і навичок є невід'ємною складовою навчального процесу, однаково важливим як для самих студентів, так і для викладачів, адже він дозволяє оцінити прогрес у навчанні, а також недоліки та необхідність додаткових дій, спрямованих на його вдосконалення. Здійснене дослідження нормативних документів [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13] дає можливість зробити висновок, що у системі вищої освіти Франції спостерігається певна неоднорідність форм контролю та оцінювання знань. У своєму аналізі сильних і слабких сторін оцінювання у Франції, французький дослідник С. Пер зазначає, що доволі часто практики контролю та оцінювання на першому бакалаврському і другому магістерському навчальному циклі відрізняється. Така ситуація є можливою завдяки автономії університетів та академічної автономії самих викладачів. Звичайно, юридичні тексти регулюють контроль знань в університетській освіті та забезпечують стандартизацію загальних процедур [6]. Таким чином, постанова про «Про

організацію іспитів у державних навчальних закладах Республіки Франція» [14] окреслює діючі норми університетських іспитів. Щодо їх організації, у постанові визначені правила, котрі регулюють наступні аспекти: виклик студентів на екзаменаційну сесію, склад комісії, підготовка протоколу після кожного випробування, поведінка у разі шахрайства, повідомлення результатів студентам, загальні умови успішного складання іспитів та доступ до робіт та можливість апеляції у разі незгоди із оцінкою. Але текст постанови наполягає насамперед на необхідності кожного закладу визначити свої чіткі правила та повідомляти їх студентам із максимальною прозорістю на початку року, оскільки багато важливих рішень насправді приймаються самим навчальним закладом, а деколи керівництвом освітньої програми. Закон від 26 січня 1984 р. [15], на основі якого укладаються постанови, визначає лише дуже загальні рамки проведення контролю знань та зв'язок між поточним і підсумковим контролем: "Навички та здобуті знання оцінюються або шляхом регулярного поточного контролю, або підсумковим іспитом, або двома комбінованими методами контролю». Крім того, ці тексти визначають загальні правила, яких слід дотримуватися щодо організації випробувань, але вони не містять інформації про їх зміст, тож відповідальність за зміст покладається на педагогічні команди. Практики оцінювання відрізняються з точки зору відносної важливості, яку вони приділяють поточному контролю у порівнянні із підсумковим контролем та з урахуванням характеру поточних випробувань.

Правила контролю та оцінювання знань університети окреслюють в «Умовах та правила контролю знань» (*Modalités de Contrôle des Connaissances*, МСС) – документі, що пояснює форми, методи та графіки контролю знань. Цей документ містить для кожної екзаменаційної сесії кількість іспитів, опис їх характеру, тривалості, коефіцієнта, кількість європейських кредитів, що присвоюються національним (французьким) освітніми програмами, а також розподіл балів між поточним (СС) та підсумковим контролем (СТ). Кількість тестів під час поточного контролю подається, як орієнтир, а точну їх кількість визначає відповідальний за предмет викладач. МСС також визначають спосіб обчислення середніх показників та спосіб здійснення будь-яких перезарахувань. Для національних програм на кожен семестр має бути виділено 30 європейських кредитів, що перезараховуються і накопичуються. Для кожного навчального блоку (UE) виділяється кількість європейських кредитів. Набуті студентом знання та вміння з навчального курсу оцінюються і перевіряються:

- шляхом поточного контролю;
- одним або кількома підсумковими екзаменами;
- за допомогою цих двох комбінованих режимів контролю.

У системі юридичної освіти Франції розрізняють поточний та підсумковий контроль. *Поточний контроль (controle continu, CC)* – режим оцінювання знань, який відбувається протягом семестру. Підсумкова поточна оцінка – це середня оцінка, отримана студентом за усні відповіді та / або письмові роботи протягом семестру (найчастіше під час практичних занять. Практичні заняття дозволяють зробити студентську навчальну діяльність більш індивідуалізованою, ніж під час лекцій, в межах меншої групи, відвідування практичних є обов'язковим і підлягає поточному контролю (бал за присутність є частиною загальної оцінки). Поточний контроль відбувається протягом усього курсу без будь-якого зобов'язання повідомляти дату тестів, поточне оцінювання може бути несподіваним. Викладач інформує студентів про методи поточного контролю та оцінювання, характер та періодичність тестів, а також метод обчислення середнього балу відповідно до «Умов та правил контролю знань», що діють в університеті. Будь-який тест поточного контролю здійснюється за списком студентів, протокол передається в навчальну частину після проведення контролю. Поточний контроль може здійснюватися шляхом постійного та регулярного оцінювання або у поєднанні з підсумковою оцінкою. Він передбачає регулярне повідомлення студентам оцінок, які залишаються тимчасовими до моменту обговорення та затвердження екзаменаційною комісією. Оцінка за підсумковий контроль – це середнє значення принаймні двох поточних оцінок. *Підсумковий контроль/іспит, (contrôle/examen terminal, CT)* – метод оцінювання знань, який застосовується під час іспитів наприкінці семестру. Дисципліни, що викладалися як лекції (CM), на яких передаються дисциплінарні знання, основні теоретичні елементи, необхідні у галузі міжнародного права, підлягають підсумковому контролю. Він складається з іспитів, визначених «Умовами та правилами контролю знань», які описують їх зміст та тривалість. Підсумковий контроль завершується фінальною оцінкою, яка атестує весь навчальний блок (UE) за весь період навчання і проводиться в кінці його викладання. Підсумкові іспити організовуються протягом іспитового періоду (сесії) для певного навчального блока, визначеного у календарі, поза навчальними періодами. Вони є обов'язковими і однаковими для всіх студентів спеціальності, що вчаться на визначеному курсі. Розрізняють три категорії іспитів: усні екзамени, письмові екзамени та захисти звітів про професійне стажування, навчальних проєктів, атестаційних робіт, презентації ділових ігор, глобальних симуляцій, промови у навчальних судах тощо.

Для студентів, які з різних причин не підлягають поточному оцінюванню (такі, що працюють, спортсмени високого рівня, по причині хвороби тощо), це єдиний метод оцінювання. Студенти в такій ситуації надають секретаріату супровідний документ і звільняються від обов'язкового відвідування практичних занять та поточного контролю. Оцінювання в кінці семестру

(partiels) зазвичай відбувається у двотижневий період. [16; 17; 18; 19; 20]. Письмові іспити (підсумкові чи поточні) підлягають принципу анонімності, крім випадків, коли правила проведення іспитів прямо виключають цю вимогу. Поточне оцінювання, оцінювання під час практичних занять, звіти про професійне стажування, атестаційні роботи не є анонімними. Підсумкові випробування поділяються на теоретичні та практичні:

Табл.1.

Теоретичні випробування	Практичні випробування
Есе/dissertation	Розгляд практичного випадку/Cas pratique
Форма, картка судової практики/fiche de jurisprudence	Написання висновків/Rédaction des conclusions
Коментар постанови/commentaire d'arrêt	Rédaction des contracts/укладання договорів
Коментар статті/commentaire d'article	Концепт-конспект /Note de synthèse
Тест на визначення рівня знань/teste de connaissances	Звіт про проходження практики/Rapport de stage
Усне випробування/Oral	Усне випробування: доповіді, дебати/Grand Oral

[5; 21]

Зазвичай на освітніх рівнях бакалаврату та магістратури організуються 2 періоди екзаменаційних сесій на рік: зимою і влітку. Друга сесія підсумкового контролю не може відбутися в період менший, ніж два тижні після опублікування результатів 1-ї сесії. Навчальний блок (UE), атестований на 1-й сесії, автоматично та остаточно зараховується і його не можна перездати під час 2-ї сесії. У разі не здачі предметів навчального блоку під час 1-ї сесії, студент обирає ті предмети, які бажає перездати на другій сесії, оскільки існує принцип компенсації одних дисциплін іншими. Оцінка, присвоєна на 2-й сесії навчальному блоку (UE) є кращою з двох або трьох цього навчального блоку. Якщо студент не склав 1-шу сесію, до уваги береться лише оцінка на 2-1 сесії. Окрім екзаменів в самих університетах, студенти спеціальностей, пов'язаних із міжнародним правом, які обирають фах адвоката, після успішного навчання на першому році магістратури (M1) та здобуття 60-ти перших кредитів магістерської програми, можуть скласти комплексний професійний іспит для вступу у Регіональний центр підготовки адвокатів (CRFPA), який ще називають «школою адвокатів», для подальшого здобуття диплома адвоката [21]. Такий іспит відбувається раз на рік і організується уповноваженими університетами. Запис відбувається в самих університетах. Зазвичай Інститути юридичних студій (I.E.J.) в середині зазначених університетів проводять підготовку до вступного випробування до CRFPA у вигляді факультативних занять. Іспит складається із письмової та усної частини. Письмова частина вступного випробування є тестом на придатність до професії. Іспити починаються 1 вересня кожного року або в перший наступний робочий день і є

ідентичними у всій країні. Зміст екзаменів визначається національною комісією. Тести на відповідність включають:

- два тести, загальні для всіх кандидатів, концепт-конспект та тест з договірному права;

- два тести, що стосуються спеціальності, обраного кандидатом (цивільне право, підприємницьке право, трудове право, кримінальне право, адміністративне право, міжнародне право, європейське право та податкове право);

- розгляд практичного випадку і тест із процедури [21].

Щоб бути допущеним до усної частини, кандидат має отримати принаймні 10 балів із 20 за всю письмову частину. Усна частина випробувань починається 2 листопада кожного року або в перший наступний робочий день. Участь в іспиті дозволяється лише студентам, які успішно склали письмові випробування. Письмова частина складається з двох завдань:

- 45-хвилинна співбесіда, призначена для оцінки знань студента та його комунікативних навичок, вміння говорити (*Grand oral*) щодо основних прав та свобод;

- тест з іноземної мови.

Щоб бути прийнятими, кандидати повинні отримати в середньому щонайменше 10 із 20 на всіх вступних випробуваннях. Для успішного складання усної частини, кандидат має отримати принаймні 10 балів із 20 за всю письмову частину. Більшість компонент іспиту мають високі коефіцієнти: усний іспит – 4, написання резюме юридичних текстів – 3, тести із зобов'язального права та спеціальності – 2, іноземна мова – 1.

Для успішного складання фахового іспиту CRFPA студент повинен не тільки активізувати усі сформовані під час навчання компетентності, фахові знання та вміння стратегічно мислити, оптимально планувати та використовувати час, аргументувати, але і постійно підтримувати високий рівень інформованості щодо подій у світі, основних політичних та культурних тенденцій тощо.

Список використаних джерел:

1. Маліхін О.В. *Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник* / О.В.Маліхін, І. Г. Павленко, О. О. Лаврентьєва, Г. І. Матукова. – Київ: КНТ, 2014.– 262 с.
2. Кузьмінський А.І. *Педагогіка вищої школи: Навч. посібник.* – К.: Знання, 2005. – 486 с.
3. Фіцула М. М. *Педагогіка: навч. посібник* / Михайло Миколайович Фіцула. – К.: Академвидав, 2006. – 560 с.
4. Astin A.W. *Assessment for Excellence: The Philosophy and Practice of Assessment and Evaluation in Higher Education.* American Council on Education/NY, Macmillan Series on Higher Education, 1991, 335 p.
5. Brunet P. *Le Raisonnement Juridique: Une Pratique Spécifique?.* *Int J Semiot Law* 26, 767–782 (2013), p.1-15.
6. Pair C. *Forces et faiblesses de l'évaluation du système éducatif en France. Rapport établi à la demande du Haut Conseil pour l'évaluation de l'école.* Paris : Haut Conseil pour l'évaluation de

- l'école*. 2001. Режим доступу: : веб-сайт. URL: <https://www.vie-publique.fr> (дата звернення: 10.09.2020).
7. Університет Париж I Пантеон – Сорбонна: веб-сайт. URL: <https://www.pantheonsorbonne.fr> (дата звернення: 10.09.2020).
8. Університет Париж 2 Пантеон-Асас: веб-сайт. URL: <https://www.u-paris2.fr> (дата звернення: 12.09.2020).
9. Університет Екс-Марсель: веб-сайт. URL: <https://www.univ-amu.fr/> (дата звернення: 12.09.2020).
10. Університет Сержі-Понтуаз: веб-сайт. URL: <https://www.u-cergy.fr> (дата звернення: 23.09.2020).
11. Університет Версаль Сен-Кентен: веб-сайт. URL: <http://www.uvsq.fr/welcome-to-uvsq-406434.kjsp> (дата звернення: 23.09.2020).
12. Університет міста Тур: веб-сайт. URL: <https://www.univ-tours.fr/site-de-l-universite/accueil--706278.kjsp> (дата звернення: 23.09.2020).
13. Університет міста Бордо: веб-сайт. URL: https://www.u-bordeaux.fr/formation/2017/PRMA_111/droit-international (дата звернення: 23.09.2020).
14. «Про організацію іспитів у державних навчальних закладах Франції»: веб-сайт. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000771847&categorieLien=id> (дата звернення: 23.09.2020).
15. Закон № 84-52 від 26 січня 1984 року про вищу освіту / *Loi n°84-52 du 26 janvier 1984 sur l'enseignement supérieur*: веб-сайт. URL: [https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do;jsessionid=A11ECB95FB56B472CDCE46597895F113.tplgfr27s_1?cidTexte=JORFTEXT000000692733&dateTexte=19920721] (дата звернення: 23.09.2020).
16. Правила проведення іспитів, Париж Сорбонна Асас: веб-сайт. URL: <https://www.u-paris2.fr/fr/formations/examens/reglements-des-examens>, дата звернення: 29.09.2020).
17. Правила проведення іспитів, Париж Пантеон Сорбонна: веб-сайт. URL: <https://www.pantheonsorbonne.fr/diplomes/master-droit-du-numerique/la-formation/infos-pratiques/modalites-du-controle-de-connaissances/> (дата звернення: 29.09.2020).
18. Правила проведення іспитів, Париж Версаль: веб-сайт. URL: <https://www.jm.universite-paris-saclay.fr/formation/reglement-des-etudes-et-modalites-de-controle-des-connaissances-mcc> (дата звернення: 29.09.2020).
19. Правила проведення іспитів, Париж Сержі Понтуаз: веб-сайт. URL: <https://www.u-cergy.fr/fr/formations/reglement-modalites-de-controle-des-connaissances.html> (дата звернення: 29.09.2020).
20. Правила проведення іспитів, університет Екс-Марсель: веб-сайт. URL: <https://facdedroit.univ-amu.fr/news/4520/modalites-controle-connaissances-covid-19> (дата звернення: 30.09.2020).
21. Положення про адвокатський іспит: веб-сайт. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000356568> (дата звернення: 01.10.2020).

**Науковий керівник – проф.Микитенко Н.О.,
Завідувач кафедри іноземних мов
для природничих факультетів
факультету іноземних мов ЛНУ ім.І.Франка**

УДК 378:005.6

*Дубовик Оксана, викладач
ВСП «Львівський навчально-науковий центр професійного освіти»
НПУ ім. М. П. Драгоманова,
Львів, Україна*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМ ПІДГОТОВКИ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

В статье раскрывается актуальность исследования проблем подготовки высококвалифицированных рабочих кадров в педагогической науке и практике.

Ключевые слова: *квалифицированный специалист, коммунальный колледж, профессиональная подготовка, сравнительная педагогика.*

*Dubovyk Oksana, Lecturer
SSU «Lviv Educational and Scientific Center of Vocational Education»
of the National Pedagogical Dragomanov University
Lviv, Ukraine*

URGENCY OF PROBLEMS OF TRAINING HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS IN PEDAGOGICAL SCIENCE

The author considers the relevance of the study of the problems of training highly qualified workers in pedagogical science and practice.

Key words: *qualified specialist, community college, vocational training, comparative pedagogy.*

У нових суспільно-економічних умовах глобалізації, інформатизації та формування високотехнологічного виробництва актуальності набувають питання вдосконалення професійної підготовки виробничого персоналу. У зв'язку з необхідністю забезпечення тісної взаємодії навчальних закладів з промисловістю, в якій відбуваються зміни сутнісного характеру, виняткового значення сьогодні набуває ефективне функціонування системи підготовки фахівців з технічних спеціальностей. Досвід розвинутих європейських країн та, особливо, США свідчить про спрямованість освітніх систем на виробничі потреби, яка вимагає випереджального характеру змісту професійно-теоретичної та професійно-практичної підготовки спеціалістів-техніків.

У документах провідних міжнародних організацій (Міжнародної організації праці, Організації Економічної Співпраці і Розвитку (ОЕСР), Ради Європи, Світового банку, ЮНЕСКО) рушійною силою економічного розвитку в новому тисячолітті визнано людський капітал, який створює і використовує знання, підвищує якість суспільного життя. Нині конкурентоспроможність держави визначають не природні ресурси, а наявність висококваліфікованих виробничих кадрів, здатних створювати і поширювати сучасні технології, здійснювати інноваційний пошук, діяти на випередження. Перетворення знань на важливий чинник економічного розвитку має враховуватись у модернізації

національних систем освіти, передусім під час впровадження новітніх підходів до професійної підготовки фахівців технічного профілю.

Законами України “Про професійно-технічну освіту” (2019 р.), “Про освіту” (2017 р.), Національною програмою інформатизації (2016 р.), Національною доктриною розвитку освіти (2002 р.) та “Концепцією Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011–2015 роки” наголошується необхідність модернізації вітчизняної системи професійної освіти у контексті вимог ХХІ ст., наближення якості підготовки фахівців до рівня розвинутих країн, що зумовлено процесами інтеграції нашої держави у світове економічне співтовариство та входженням України в єдиний інформаційний освітній простір. Для утвердження України як економічно розвинутої держави всебічна підтримка і розвиток професійно-технічної освіти має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики.

Аналіз наукових джерел та освітньої практики засвідчив низку суперечностей у системі професійно-технічної освіти в Україні між: вимогами сучасного виробництва до компетентності молодших спеціалістів і недостатньою якістю їх загальної та професійної підготовки, спричиненою повільним впровадженням новітніх стандартів та національної рамки кваліфікацій; загальносвітовою тенденцією динамічних змін у структурі виробництва і потребами у спеціалістах відповідного профілю та неготовністю вітчизняних навчальних закладів до модернізації змісту і методів професійної підготовки; потребою інтеграції українського ринку праці у глобальну економіку та недостатньою гнучкістю і прогностичністю системи професійно-технічної освіти України; появою високоефективних інноваційних технологій підготовки кваліфікованих спеціалістів технічного профілю у розвинутих країнах, зокрема США, та недостатнім рівнем вивчення й упровадження прогресивного зарубіжного досвіду професійної підготовки у систему освіти України.

Звернення до досвіду США зумовлено помітним поширенням міжнародної співпраці в галузі освіти, високим рівнем економічного розвитку цієї країни, врегульованим механізмом забезпечення зайнятості населення, низькою питомою вагою безробіття, високим рівнем організації виробництва, розвитком науки й техніки завдяки науково обґрунтованій, гнучкій і варіативній структурі освітньої діяльності.

Аналіз джерельної бази показав, що впродовж останніх десятиліть вітчизняними науковцями активно здійснювалися порівняльно-педагогічні дослідження розвитку освіти у найбільш економічно розвинених країнах – Великій Британії, Канаді, Китаї, Німеччині, країнах Скандинавії, США, Франції та ін. Загальні проблеми професійного навчання і виховання, реформування освіти дорослих, інтеграційні та глобалізаційні процеси у неперервній освіті

досліджені Н. Абашкіною, Н. Авшенюк, Т. Десятовим, В. Жуковським, Н. Журавською, Т. Кошмановою, В. Кудіним, М. Лещенко, Л. Лук'яною, О. Матвієнко, Н. Мукан, Н. Микитенко, О. Огієнко, В. Олійником, Л. Пуховською, С. Романовою, А. Сбруєвою, О. Сухомлинською, Л. Хомич та ін. Важливе значення з проблем освіти мають дисертаційні дослідження з порівняльної педагогіки Ю. Грегоращук, Н. Емельянової, Л. Зеніної, Т. Капелюшної, К. Онушкіної, Н. Рожак, З. Сафіної, М. Сороки, О. Сьоміної, О. Стойки, О. Федотової, Р. Шарана та інших вітчизняних і російських вчених.

Проблемам виникнення й розвитку системи освіти в США присвячені праці Ч. Беннетта (Ch. Bennett), Л. Гончарова, Л. Креміна (L. A. Kremin), К. Лукаса (C. J. Lucas), З. Малькової, Л. Півневої, О. Романовського, Дж. Р'юрі (J. L. Rury) та ін. Дослідження університетської педагогічної освіти, зокрема у США, її історії, сучасного стану й тенденцій розвитку здійснив О. Глузман; проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти в класичних університетах США висвітлені у працях Р. Беланової; процеси розвитку теорії та практики морально-етичного виховання в американській школі (1830-1990) розглянуто у дослідженнях В. Жуковського; значення гуманітарної освіти у підготовці спеціалістів інженерно-технічного профілю в університетах США дослідили Б. Гонтарев, Л. Грознер, В. Параїл, С. Романова, Т. Тартарашвілі, В. Шубін та ін. Історії виникнення і перспективам подальшого розвитку комунальних коледжів у Америці присвячені роботи Г. Бейкера (G. A. Baker), Ф. Бройєра (F. V. Brawer), А. Коуена (A. M. Cohen), Дж. Левіна (J. S. Levin), Т. О'Бейніона (T. O'Banion) та ін.

У контексті наукового пошуку важливими є дослідження соціально-економічних аспектів професійної підготовки (С. Бандур, М. Баранов, К. Кязімов, П. Новіков, О. Рикова, В. Савченко, І. Терюханова, В. Шеметов та ін.); особливостей змісту, форм, методів та інноваційних технологій навчання (А. Алексюк, Г. Бевз, В. Биков, Т. Браже, Д. Колб, Ю. Кузнецова, О. Лейбович, М. Ноулз, О. Падалка, О. Пехота, С. Сисоєва та ін.); формування і розвитку професійної майстерності і компетентності фахівців (Л. Алексеєва, Г. Вершловський, Ю. Галагузова, Ю. Калиновський, В. Орлов, В. Поліщук, В. Тименко, М. Целих та ін.); реалізації компетентнісного підходу в освіті (І. Зимня, О. Овчарук, В. Лозовецька, А. Хуторський, В. Ягупов та ін.).

Значний інтерес становлять результати досліджень науковців США з проблем професійного навчання (Дж. Адамс, Т. Брамелльд, Дж. Брунер, К. Гоул, Г. Даркенвальд, Дж. Дьюї, Дж. Каунтс, А. Маслоу, Ш. Мерріам, Дж. Мезіров, М. Ноулз, Р. Петерсон, П. Роелфс, Е. Торндайк, П. Фрейре та ін.), а також психологічних аспектів професійного становлення, адаптації і самоактуалізації особистості (В. Адкінс, Б. Гросс, Дж. Еппс, Д. Колб, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.).

Разом з тим, не зважаючи на значний науковий інтерес до зарубіжних психолого-педагогічних напрацювань, аналіз свідчить, що проблеми підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів з урахуванням глобалізаційних та інтеграційних процесів, системних змін на ринку праці та появи новітніх технологій висвітлені недостатньо. Питання, що стосуються професійної підготовки у дворічних коледжах США, залишаються недостатньо вивченими. Зокрема відсутні праці, в яких цілісно б досліджувалися тенденції розвитку освіти на початку третього тисячоліття, місце технологічної підготовки в американській вищій школі та інші питання. Як наслідок виникають суперечності між соціальною і педагогічною значущістю використання зарубіжного, зокрема американського, досвіду, для розроблення, модернізації професійно-технічної освіти в Україні і недостатнім його вивченням; теоретичним визнанням вагомості розроблених американських стандартів та відсутністю практично зорієнтованих рекомендацій для їх застосування в українській освіті.

Все це спонукає до ретельного вивчення теорії та практики професійної освіти розвинутих країн, які необхідно розглядати з урахуванням національних особливостей з метою пошуку оптимальних та ефективних зразків для вітчизняної системи підготовки висококваліфікованих робітничих кадрів. У цьому контексті цінні напрацювання й багаторічні традиції має професійна освіта США, основними рисами якої є поліфункціональність, багатопрофільність, багаторівневість, децентралізація та регіоналізація підготовки спеціалістів технічного профілю початкової ланки. Основна роль у підготовці висококваліфікованого робітничого персоналу для американської промисловості належить молодшим (комунальним) дворічним коледжам, досвід становлення і розвитку яких заслуговує на всебічне вивчення.

Ці коледжі, що утворилися в результаті об'єднання технічних та професійних шкіл з коледжами молодшого ступеня свого регіону, – це специфічно американські навчальні заклади, які не мають аналогів у світовій освітній практиці. Комунальні коледжі знаходяться під юрисдикцією місцевої влади, а молодші – це, переважно, приватні навчальні заклади. Зараз ця різниця нівелювалася і загальноприйнятим терміном із 1970-х років є термін “комунальний”, хоча в назвах деяких коледжів, заснованих раніше термін “молодший” залишився (напр., молодший коледж Джоліет (Joliet Junior College), шт. Іллінойс; молодші коледжі у м. Бріджпорт, Чарлстон і Моргантаун (West Virginia Junior Colleges in Bridgeport, Charleston and Morgantown), шт. Західна Вірджинія; молодший коледж Клінтон (Clinton Junior College), м. Рок-хіл, шт. Південна Кароліна; молодший коледж Форрест (Forrest Junior College), м. Андерсон, шт. Південна Кароліна) [2, с. 1і]. На думку деяких вчених, історично склалася назва “молодші коледжі”, адже ці навчальні заклади

були нижчими підрозділами університетів. У деяких вітчизняних джерелах зустрічається назва «громадські» (О. Романовський), або «муніципальні», що, на нашу думку, є також доречним, оскільки підкреслює той факт, що у цих навчальних закладах навчаються, переважно, студенти із місцевої громади (*local community*), і знаходяться ці заклади на балансі місцевого бюджету [1].

Нині понад 50% молоді вперше включається у вищу освіту через комунальні коледжі (близько 1 млн. студентів на рік). Загальна кількість американців старше 18 років, охоплених навчанням у комунальних коледжах, коливається від штату до штату в межах від 0,5% (шт. Монтана) до 6,1% (шт. Арізона). Тут продовжують навчання випускники середніх шкіл і доросле населення без обмеження віку. В останні роки популярністю користуються програми загальноосвітнього трансферу та перехідні професійно-технічні програми (*tech prep*), запропоновані школярам старших класів середньої школи. За програмами неповного навчального дня в комунальних коледжах займається 64% студентів (причому майже половина з них має вік 25 років і вище). Кількість таких студентів постійно зростає: за останні 10 років вона збільшилася на 19% (в той час як кількість студентів, що навчаються повний навчальний день зросла лише на 7%). 37% тих, хто навчається у комунальних коледжах, мають вік 25 років і вище (тільки 21% із цієї вікової групи займаються за програмами повного навчального дня).

Нажаль, проблема функціонування американських комунальних коледжів недостатньо досліджена у сучасній педагогічній науці й практиці, про що свідчить відносно невелика кількість публікацій. Упровадження профільного навчання у вітчизняній середній школі потребує об'єднання зусиль вчителів середніх шкіл та викладачів і майстрів виробничого навчання ЗПТО. На наш погляд, доцільно було б організувати подібні американським програми професійного навчання у вітчизняних ЗПТО, передусім технологічного профілю.

Список використаних джерел

1. Дубовик О. В. Історико-педагогічні засади виникнення комунальних коледжів США. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи*: зб. наук. праць / [упорядник Ю. І. Колісник-Гуменюк]. Вип. 2. Львів – Гомель, 2018. С. 64-72.
2. Phillippe K. A., Conzáles Sullivan L. *National Profile of Community Colleges: Trends & Statistics*. 4th edition. Wash. Community College Press, 2005. 190 p.

УДК 377.1

Сьома Богдан, викладач кафедри управління повсякденною діяльністю військ та тилового забезпечення, Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного Львів, Україна

ОСОБЛИВОСТІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ СЬОГОДЕННЯ ТА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ ДО БОРОТЬБИ З НИМИ

Розглянуто основні категорії надзвичайних ситуацій: надзвичайна ситуація, надзвичайна подія, джерело, зона ураження, вогнище ураження. Проаналізовано причини виникнення, наслідки надзвичайних ситуацій. Розрізнено надзвичайні ситуації за комплексністю та важкістю наслідків: кризові; катастрофічні; надзвичайні; суспільні біди. Досліджено чинники впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях: характер надзвичайної ситуації, режим готовності, рівень загрози. Визначено рівні готовності: режим повсякденного функціонування, режим підвищеної готовності, готовність до діяльності в режимі надзвичайної ситуації, готовність до діяльності в режимі надзвичайного стану.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, діяльність в надзвичайних ситуаціях, режим готовності, готовність військових, рівень загрози.

Syoma Bohdan, teacher
Department of Management of Daily Activities of Troops and Logistics,
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
Lviv, Ukraine

FEATURES OF CONTEMPORARY EMERGENCY SITUATIONS AND READINESS OF THE MILITARY FORCES TO FIGHT THEM

The main categories of emergencies are considered: emergency, emergency, source, affected area, lesion. The causes, consequences of emergencies are analyzed. Emergencies are distinguished by the complexity and severity of the consequences: crisis; catastrophic; extraordinary; social troubles. The factors influencing the readiness of the military to act in emergency situations are studied: the nature of the emergency situation, the mode of readiness, the level of threat. Levels of readiness are determined: mode of daily functioning, mode of increased readiness, readiness for activity in the state of emergency, readiness for activity in the state of emergency.

Key words: emergency situation, emergency activity, readiness mode, military readiness, threat level.

У наш час майже в кожній державі відбуваються події, пов'язані з природними, екологічними, техногенними та технічними катастрофами. Вони часто спричиняють не лише масштабні руйнування, але й загибель великої кількості людей. Надзвичайні ситуації (НС) сьогодні вимагають підвищеної уваги, тому що збільшується їх кількість та рівень складності. Посилюється тенденція інтенсифікації загрози техносфери, оскільки без упину множиться число радіаційних, хімічних, біологічних, пожежо- і вибухонебезпечних виробництв та технологій. Отже, зростає ймовірність виникнення загроз та необхідна посилена увага до готовності військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Для діяльності в надзвичайних ситуаціях необхідна емоційно-вольова стійкість, оптимальне використання особистих можливостей для досягнення успіху та безпеки. Проблемами підготовки військових до боротьби з надзвичайними ситуаціями займалися В. Андрієнко, О. Бондаренко, П. Волянський, О. Гудович, М. Долгий, О. Ковальов, В. Мазуренко, В. Михайлов, О. Євсюков, А. Терент'єва, С. Осипенко, С. Потеряйко, Ю. Переверзін, І. Соколовський, В. Юрченко та ін.. Питаннями готовності військових до діяльності в НС займалися О. Горохівський; О. Євсюков; А. Капля; Н. Карпунова; Д. Коваленко; М. Коваль; М. Козяр; С. Левченко; Т. Ткаченко; Р. Ваврик та ін..

Мета статті – проаналізувати особливості надзвичайних ситуацій сьогодення та дослідити чинники впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайні ситуації – це ситуації, які для людини незвичайні, фізично і психологічно важкі, а часто пов'язані з ризиком для життя і вимагають від неї неймовірно великого напруження внутрішніх сил, емоційно-вольової стійкості та оптимального використання особистих можливостей для досягнення успіху безпеки.

Тому необхідно розглянути основні категорії надзвичайних ситуацій, такі як надзвичайна ситуація, надзвичайна подія, джерело, зона ураження, вогнище ураження. Надзвичайна ситуація – це соціально та економічно напружене становище, в якому опинилися люди (суспільство) внаслідок природної та техногенної надзвичайної події [6, с.291].

Надзвичайна подія – це загрозливе природне явище, техногенно-руйнівний випадок або соціально-небезпечний прояв, що призвели до жертв та масштабного порушення умов життєдіяльності суспільства.

Зона надзвичайної ситуації – це місцевість (територія, простір), де склалася надзвичайна ситуація.

Джерело ураження – це небезпечне природне явище, аварія або техногенна катастрофа, інфекційна хвороба людей, тварин і рослин, в результаті яких може виникнути надзвичайна ситуація.

Статистика свідчить, що в Україні протягом одного року виникає приблизно 540÷650 надзвичайних ситуацій, у тому числі: техногенного характеру – 320÷350; природного характеру – 100÷120; іншого характеру – 115÷145. Із них загальнодержавного масштабу – 4÷6, регіонального – 30÷40, місцевого – 75÷100, об'єктового – 430÷520 [4, с.5].

Надзвичайні ситуації багаточисельні та різноманітні. Вони розрізняються за важкістю, ступенем і характером загрози, можливими наслідками.

Розглянемо сучасні класифікації надзвичайних ситуацій [8, с.18].

Класифікація за *ступенем надзвичайності*.

Нормальні – це повсякденні ситуації, які не несуть небезпеки, потребують лише загальної активності людини і загалом завершуються позитивним результатом. Такі ситуації не є надзвичайними, проте можуть бути пов'язані зі стресами.

Паранадзвичайні – близькі до надзвичайних ситуації, які призводять до невдач та здатні викликати в людини сильну внутрішню напругу. Це можуть бути і ситуації із повсякденного життя, які несуть загрозу для звичної життєдіяльності людини: втрата роботи, смерть близької людини, розлучення, життєві кризи особистості, при яких стається переоцінка існуючих цінностей, тощо.

Надзвичайні – це ситуації, які характеризуються граничною або близькою до граничної внутрішньою напругою та перенапругою людини. У цих ситуаціях є вірогідність зниження успіху, зриву діяльності та великий ступінь неблагополучних наслідків. Наприклад, за даними військових дослідників, при активних цілодобових бойових діях без сну протягом трьох діб, на четверту добу боєздатність особового складу втрачається повністю. Удвічі вона знижується протягом шести днів, якщо солдати сплять лише 1,5 години на добу. Участь у бойових діях, при постійному контакті з ворогом більше, ніж 30÷40 діб, непродуктивна. Пік морально-психологічних можливостей настає на 20÷25 добу [8, с.67].

Гіпернадзвичайні – це ситуації, які викликають внутрішню напругу, що перевищує можливості людини, порушує звичну поведінку і призводить до згубних наслідків.

За причинами виникнення надзвичайні ситуації поділяються на такі:

- стихійні (стихійні лиха – землетруси, цунамі, повінь тощо);
- техногенні (техногенного характеру – аварії на біологічних та вибухонебезпечних виробництвах);
- антропогенні;
- змішані.

Класифікації деколи проводяться *за обсягом збитків*. Оцінка ступеня збитків внаслідок катастрофи проводиться за такими критеріями:

- прямі втрати внаслідок надзвичайної ситуації;
- витрати на проведення аварійно-рятувальних робіт;
- обсяг операцій з евакуації та витрати на їх проведення;
- витрати на ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації;
- другорядні збитки [6, с.18].

Розрізняють надзвичайні ситуації за комплексністю та *важкістю наслідків*:

- кризові;

- катастрофічні;
- надзвичайні;
- суспільні біди.

За тривалістю надзвичайні ситуації поділяють на короткочасні, середньої тривалості та довготривалі.

Для організації роботи військових рятувальних підрозділів надзвичайні ситуації доцільно розділити на п'ять категорій, а саме:

1. *НС V категорії* характеризується ймовірністю загрози для життя людини, яка знаходиться в межах від 0 до 0,2. Умови та обставини не є складні та небезпечні і не супроводжуються психічним напруженням.

2. *НС IV категорії* характеризується ймовірністю загрози для життя людини, яка знаходиться в межах від 0,21 до 0,4. Умови та обставини при певних змінах можуть ускладнювати діяльність військових рятувальних підрозділів та характеризуються низькою ймовірністю загрози для їхнього життя і низьким психічним напруженням.

3. *НС III категорії* характеризується ймовірністю загрози для життя людини, яка знаходиться в межах від 0,41 до 0,6. Умови і обставини ситуації досить складні і можуть призвести до травмування, каліцтва та навіть смерті, характеризуються помірною психічною напругою.

4. *НС II категорії* характеризується ймовірністю загрози для життя людини, яка знаходиться в межах від 0,61 до 0,8. Умови та обставини високого рівня складності з потенційною загрозою для життя і високою внутрішньою напругою.

5. *НС I категорії* характеризується ймовірністю загрози для життя людини, яка знаходиться в межах від 0,81 до 1. Умови й обставини максимально високого рівня складності, при яких є безпосередня загроза для життя; характеризуються межовими переживаннями, напруженням та перенапруженням.

Для більш детального аналізу потрібно зупинитися на класифікації надзвичайних ситуацій, яка прийнята Постановою кабінету Міністрів України № 1099 від 15 липня 1998 року «Про порядок класифікації надзвичайних ситуацій» [3], де виділяють такі види надзвичайних ситуацій *відповідно до причин походження*.

НС природного характеру. Ці ситуації виникають внаслідок дії стихійних сил природи: землетрусів, повеней, тайфунів та смерчів, виверження вулканів, цунамі, снігових заносів та лавин, епідемій інфекційних захворювань. До природних можна віднести й надзвичайні ситуації біологічного походження: масові інфекційні захворювання людей та тварин (епідемії та епізоотії), отруєння, екологічні зміни. Так, декілька років тому вся світова спільнота боролася з, так званим, «пташиним грипом». Але тоді ситуація не розрослася до

рівня пандемії, як складається із COVID-19. Масовість захворювання і смерті людей зумовили необхідність залучення військових.

НС техногенного характеру – до них належать транспортні аварії, пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загрози, аварії з викидом небезпечних речовин, гідродинамічні аварії на греблях та дамбах, руйнування споруд.

НС соціального характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей, спричинене протиправними діями терористичного і антиконституційного спрямування, або пов'язане із викраденням зброї та небезпечних речовин, нещасними випадками з людьми тощо.

НС воєнного характеру – порушення нормальних умов життя та діяльності людей, спричинене застосуванням звичайної зброї або зброї масового ураження, під час якого виникають вторинні чинники ураження населення.

Залежно від обсягів заподіяних НС наслідків, кількості постраждалих і загиблих, обсягів технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для ліквідації її наслідків, визначають такі їх рівні: державний, регіональний, місцевий та об'єктовий.

Зазначаємо, що НС можуть мати комплексний характер.

Структура системи методів боротьби з наслідками НС включають такі основні елементи: встановлення рівнів прийняттого ризику, виходячи з економічних і соціальних чинників; моніторинг навколишнього середовища та прогнозування НС; аналіз ризику для життєдіяльності населення та прийняття рішень про проведення заходів захисту; раціональний розподіл засобів і ресурсів на заходи запобігання щодо зниження ризику і зменшення масштабів НС; проведення аварійно-рятувальних і відновних робіт у разі НС [9].

Залежно від обстановки, ступеня поширення прогнозованої або такої, що виникла, НС у межах конкретної території в установленому законодавством порядку запроваджується один з таких режимів функціонування системи захисту населення і територій:

режим повсякденного функціонування – за умов нормальної виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), сейсмічної, гідрогеологічної і гідрометеорологічної обстановки, за відсутності епідемій, епізоотій, епіфітотій тощо;

режим підвищеної готовності – у разі істотного погіршення виробничо-промислової, радіаційної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), сейсмічної, гідрогеологічної і гідрометеорологічної обстановки або отримання інформації (прогнозу) про загрозу можливості виникнення надзвичайних ситуації державного рівня, а також у разі раптового її виникнення;

режим надзвичайної ситуації – у разі виникнення надзвичайних ситуації і під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

режим надзвичайного стану – встановлюється відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Розглянемо критерії та показники готовності військових до діяльності в НС. Види та рівні готовності детально вивчалися з позицій психології. С. Максименко визначає готовність як складну динамічну структуру, комплекс інтелектуальних, емоційних, вольових якостей особистості, які узгоджуються із зовнішніми умовами та запланованими завданнями. Розрізняють тимчасову та довготривалу готовність. У структуру довготривалої готовності входять позитивне ставлення до діяльності, професії, риси характеру, здібності, темперамент, мотивація; знання, навички, вміння; професійно важливі особливості пізнавальної сфери (сприймання, увага, мислення тощо), емоційних та вольових процесів [7, с. 72].

У дослідженні С. Будника надається перевага особистісному підходу до розуміння сутності професійної готовності майбутніх офіцерів. Готовність розглядається як соціально-детермінований і психічно зумовлений процес, як сконцентрований показник професіоналізму, як результат підготовки до діяльності, як стійке, багатоаспектне утворення особистості, що включає низку компонентів, адекватних її змісту та умовам [1, с. 5].

У дослідженні Ю. Корнійчука готовність визначена як інтегроване системне поєднання знань, умінь, навичок та особистісних якостей майбутнього офіцера, що характеризують його переконання, погляди, мотиви, почуття, ставлення та відношення, а також вміння практичного застосування цих знань, умінь, навичок та особистісних якостей у процесі діяльності за місцем служби [5, с. 8].

Ми спиралися на визначення готовності як особистісного утворення і враховували, що структура готовності передбачає позитивне ставлення та мотивацію до того чи іншого виду діяльності, професійно важливі риси характеру, здібності, темперамент, необхідні знання, вміння та навички; емоційні та вольові процеси .

Формування готовності військових до діяльності в НС починається з мотиваційної сфери – постановки мети на основі потреб та цілей або усвідомлення людиною окресленого завдання. Важливим є те, що особистісний підхід за своєю суттю, направленістю, цілями, технологічними особливостями найбільше спрямовує курсанта на самореалізацію, а його професійне становлення забезпечує активізацію механізмів самовиховання, саморозвитку, саморегуляції особистості, що є важливою основою формування готовності військових до діяльності в НС.

На нашу думку визначальними чинниками впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях є: характер НС, режим готовності, рівень загрози рятувальникам (див табл..).

Чинники впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях

Характер НС	Режим готовності	Рівень загрози
готовність до діяльності в НС природного характеру	готовність до діяльності в режимі повсякденного функціонування	готовність до діяльності в НС I категорії загрози
готовність до діяльності в НС техногенного характеру	режим підвищеної готовності	готовність до діяльності в НС II категорії загрози
готовність до діяльності в НС соціального характеру	готовність до діяльності в режимі надзвичайної ситуації	готовність до діяльності в НС III категорії загрози
готовність до діяльності в НС воєнного характеру	готовність до діяльності в режимі надзвичайного стану	готовність до діяльності в НС IV категорії загрози
		готовність до діяльності в НС V категорії загрози

На готовності військових до діяльності в НС впливають: стимули – спонукання військових до діяльності в НС; обмеження – стримування виконання дій в НС; настанови щодо діяльності в НС – взаємозв’язок індивіда та середовища.

У військових закладах вищої освіти України це передбачає актуалізацію навчально-виховного процесу на мотивації видів діяльності курсантів, наповненні їх соціально-моральним змістом, стимулюванням процесів самоудосконалення, розвиток самостійності, ініціативи, відповідальності [2, с. 8].

Критерії готовності військових до діяльності в НС визначаються за рівнями:

сформованості позитивного ставлення до професії, професійного інтересу, поглядів і намірів;

освоєння знань та уявлень щодо особливостей і умов професійної діяльності;

оволодіння способами, засобами, технологіями професійної діяльності;

самоконтроль, уміння керувати своїми професійними діями;

самооцінювання своєї професійної підготовки стосовно вимог професійної діяльності;

мобілізація сил, оцінювання труднощів, що можуть виникнути на професійному шляху.

Висновки. За причинами виникнення надзвичайні ситуації поділяються на стихійні; техногенні; антропогенні; змішані. Розрізняють надзвичайні ситуації за комплексністю та важкістю наслідків: кризові; катастрофічні; надзвичайні; суспільні біди. Чинниками впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях є: характер НС, режим готовності, рівень загрози рятувальникам. Визначено рівні готовності: режим повсякденного функціонування, режим підвищеної готовності, готовність до діяльності в

режимі надзвичайної ситуації, готовність до діяльності в режимі надзвичайного стану.

Перспективи подальших досліджень. Подальшим напрямом наукових досліджень із зазначеної проблематики вбачається у побудові моделі підготовки курсантів до діяльності в НС.

Список використаних джерел

1. Будник С. М. Формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до творчого вирішення завдань управлінської діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Хмельницький, 2006. 20 с.
2. Васильєв Г. І. Педагогічні умови адаптації курсантів до навчання у вузах МВС: автореф. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Одеса, 1997. 24 с.
3. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010: Національний класифікатор України // База даних "Законодавство України" / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10>
4. Козяр М.М. Екстремально-професійна підготовка до діяльності у надзвичайних ситуаціях. Львів: «СПОЛОМ», 2004. 376с.
5. Корнійчук Ю. Г. Формування готовності майбутніх офіцерів до організації виховної діяльності з військовослужбовцями строкової служби : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Житомир, 2011. 284 с.
6. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях. М.: Политиздат, 1989. – 304 с.
7. Максименко С. Д., Пелех О. М. Фахівця потрібно моделювати. Рідна школа. 1994. № 3–4. С. 68–72.
8. Столяренко А.М. Экстремальная психопедагогика. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 607с.
9. Шевченко Р.І. Аналіз сучасних тенденцій наукових досліджень в галузі моніторингу надзвичайних ситуацій. Проблеми надзвичайних ситуацій. Зб. наук. пр. . Харків: НУЦЗУ. 2015. Вип. 21. С.132-142

УДК 377.1

Пенцак Павло, викладач
кафедри водіння бойових машин та автомобілів,
Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного
Львів, Україна

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКО-ПАТРІОТИЧНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ

З метою виявлення сутності громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів розглянуто поняття «громадянськості» та «патріотизму». Встановлено, що витoki громадянсько-патріотичного виховання містяться в особливостях суспільного розвитку на різних етапах історії. Значення патріотизму зростає у ті історичні періоди, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням напруження сил його громадян. Громадянсько-патріотична позиція майбутніх офіцерів виявляється у вірності військовому обов'язку, у самовідданій службі Батьківщині. Запропоновано комплекс підходів щодо її вирішення: аксіологічний, особистісно орієнтований, історичний, культурологічний.

Ключові слова: громадянсько-патріотична позиція, громадянськість, патріотизм, громадянсько-патріотичне виховання, громадянські цінності, методи виховання, майбутні офіцери.

*Pentsak Pavlo, teacher of the department of driving combat vehicles and cars,
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
Lviv, Ukraine*

ESSENCE AND FEATURES OF FORMATION OF THE CIVIL-PATRIOTIC POSITION OF FUTURE OFFICERS

In order to identify the essence of the civic and patriotic position of future officers, the concepts of “citizenship” and “patriotism” are considered. It is established that the origins of civic and patriotic education are contained in the peculiarities of social development at different stages of history. The importance of patriotism grows in those historical periods when the objective tendencies of development of a society are accompanied by increasing tension of forces of its citizens. The civic and patriotic position of future officers is manifested in loyalty to military duty, in selfless service to the Motherland. A set of approaches to its solution is proposed: axiological, personality-oriented, historical, culturological.

Key words: *civic-patriotic position, citizenship, patriotism, civic-patriotic education, civic values, methods of education, future officers.*

На сучасному етапі розвитку суспільства значна увага приділяється вихованню моральних якостей майбутніх воїнів. Актуальність формування їх громадянсько-патріотичної позиції зумовлена об'єктивною необхідністю стосовно сьогоденної соціально-економічної ситуації та воєнно-політичної обстановки в країні, бо особливої значимості набуває готовність юнаків захищати інтереси України, представляти себе як громадянина і патріота, наявність позитивного ставлення до Збройних Сил України та служби в них. Значна увага громадянсько-патріотичному вихованню приділена у працях сучасних вітчизняних науковців (І. Бех, М. Боришевський, О. Вишневецький, П. Ігнатенко, О. Киричук, О. Кобернік, Н. Косарев, Л. Крицька, О. Паламарчук, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, М. Чепіль, К. Чорна та ін.).

Разом з тим, дослідження присвячені формуванню громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів практично відсутні.

Мета статті – проаналізувати сутність громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів та окреслити підходи до її формування.

Виклад основного матеріалу. У виявленні сутності громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів значна увага приділяється поняттям «громадянськість» та «патріотизм».

Багатоаспектність поняття «громадянськість» обумовлює різні позиції вчених щодо його розуміння. Громадянськість визначається як стан свідомості особистості, неформальне ставлення громадянина до своєї держави, підкреслюючи, що якщо громадянство надається, то громадянськість виховується [2, с.183]. Громадянськість охоплює внутрішню свободу і повагу до державної влади, почуття самоповаги та культуру міжнаціонального спілкування [3, с. 16].

Ю. Ївженко визначає почуття громадянськості як комплекс емоцій особистості, які фіксують патріотичне ставлення до своєї держави, її потреб і норм суспільного життя, до її символів, культури, мови, історії, що відображається у громадськосзначущих діях, вчинках, спрямованих на забезпечення життєвих інтересів і прав людини, і впливає на зміну соціального середовища, відповідно до актуальних суспільних проблем [4, с. 114].

С. Гончаренко зазначав, що громадянськість – це інтегративна якість, яка дає можливість індивіду відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним. До основних елементів громадянськості належить моральна й правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, в повазі й довірі до інших громадян і до державної влади, здатної виконувати свої обов'язки, в гармонічному поєднанні патріотичних, національних та інтернаціональних почуттів [5, с.75].

Щодо трактування патріотизму традиційно існують різні підходи серед науковців та практиків. У словнику зазначається, що патріотизм – це любов до Батьківщини, відданість їй, готовність служити її інтересам, іти на самопожертву. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму розпочинається з виховання у них любові до рідної мови, культури народу та його традицій, поваги до сімейних реліквій, пов'язаних із трудовими і бойовими сторонами життя предків, близьких родичів, земляків [1, с. 244].

У Програмі патріотичного виховання дітей та учнівської молоді зазначається, що любов до Батьківщини в українського патріота поєднується з вірою в неї, в її покликання, прекрасне майбутнє, що обов'язково відбудеться. Справжній патріот, керуючись живим досвідом і героїчним минулим народу, вірить, що він справиться зі своїми історичними випробовуваннями і вийде з них міцнішим і духовнішим. Утім, свідомий патріот бачить не лише духовну красу свого народу, а й його слабкості, помилки і недосконалості, розуміє, що в історії Вітчизни є і темні, важкі сторінки. Любити свій народ не означає улещати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо викривати їх і боротися з ними. У цьому полягає вияв громадянської мужності. Національна гордість не повинна вироджуватись у самозадоволення [8].

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один з найважливіших компонентів індивідуального та суспільного способу життя. На особистісному рівні патріотизм є пріоритетною стійкою характеристикою людини, яка виявляється в її свідомості, моральних ідеалах і цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Це звичайний моральний стан життя людини. Він виявляється не лише в незвичайних ситуаціях, а в повсякденному виконанні особистістю своєї роботи, яка приносить користь і людині, і суспільству. Отже, суб'єктом –

носієм патріотизму – є сама людина. Завдяки її творчій праці, любові, відданості розвивається почуття патріотизму [8, с. 3–34].

Патріотизм – це одна із найбільш значимих, незмінних цінностей, що властива всім сферам життя суспільства й держави, виражає ставлення особистості до своєї Батьківщини і характеризує вищий рівень її розвитку в процесі діяльності на благо Батьківщини [10, с.160]. Почуття патріотизму і сьогодні є вищою моральною цінністю та найбільш переконливим змістом військової служби в Збройних Силах України, службі в інших структурах сектору оборони і безпеки держави, яка повинна бути привабливою, престижною, конкурентоспроможною на ринку праці [5, с. 227].

Патріотизм є творчим актом духовного самовизначення особистості. Це свідомо громадянська позиція – особлива спрямованість самореалізації і соціальної поведінки громадянина. У випадку загрози національній безпеці патріотизм виявляється у готовності служити Україні, встати на її захист, у визнанні пріоритету суспільних і державних інтересів над особистісними. Таке розуміння є основним для усвідомлення сутності цього феномену в умовах розбудови незалежної держави [7, с. 31-32]. Критеріями патріотизму є любов, вірність і служіння Батьківщині, турбота про забезпечення цілісності і суверенітету України, піклування про її постійний розвиток на шляху демократичного національного відродження, сприяння гармонізації державних, суспільних та особистісних інтересів у повсякденному житті. Тому для дослідження формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів важливим є аксіологічний підхід.

Патріотизм – це комплексна якість людини, яка має конкретно-історичний, суспільно-політичний, національний характер. Без національних ознак патріотизм перетворюється в абстрактно-бюрократичний, чиновницький [6].

На особистісному рівні людину-патріота характеризують такі риси, як наявність сталого світогляду, моральних ідеалів, дотримання норм поведінки. На громадському рівні патріотизм можна розуміти як прагнення підсилити значимість своєї держави, підвищити її авторитет у світовому співтоваристві, захистити її суверенітет та цілісність. Патріот любить свою Батьківщину не за те, що вона дає йому якісь блага і привілеї перед іншими народами, а тому, що це його Батьківщина.

О. Стьопіною визначено структуру патріотизму, яку складають такі компоненти:

- 1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, відчуття духовного зв'язку зі своїм народом);
- 2) когнітивний (комплексні знання з історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість);

3) ціннісний (потреба в інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких належне місце посідає патріотизм);

4) діяльнісний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо);

5) ідентифікаційний: етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших народів на основі позитивної етнічної самоідентифікації); національна ідентифікація (національна гідність, відчуття своєї належності до нації, позитивне ставлення до співвітчизників); громадянськість (потреба у належному виконанні громадянських обов'язків) [9].

У патріотизмі гармонійно поєднуються найкращі національні традиції українського народу із відданістю Вітчизні та готовністю до її захисту. У цьому контексті слушною є думка, що патріотизм – це професійна якість військовослужбовців. Він входить у структуру їх особистісних якостей, тому

розвиток патріотизму не зводиться тільки до виховних заходів, а містить спеціальні моделі систем, соціальні й педагогічні механізми, технології, цінності, теоретичні засади й матеріальні ресурси. Для військовослужбовців патріотизм, крім вищевказаного, є: а) фактором вибору військової професії; б) критерієм професійної придатності; в) соціальною відповідальністю щодо захисту інтересів Батьківщини, народів, що її населяють. Усі зазначені якості і властивості особистості тісно взаємодіють один з одним. Ослаблення дієвості одного з елементів цієї системи веде до ослаблення всієї системи патріотичних якостей і до збоїв у цій системі. Отже, патріотизм – це не просто «почуття», «відданість ідеалам» або «діяльність, спрямована на служіння інтересам своєї Батьківщини». Дух патріотизму – універсальний моральний ідеал. Він лежить в основі будь-якої національної військової системи, а якщо ні, то вона не має ніякої цінності.

Патріотизм – явище соціально-історичне і є тим чинником, який визначає соціальну сутність людства. Адже кожна людина, а тим більше соціальна група мають свої специфічні інтереси, і цим визначається її розуміння патріотизму [5, с. 224].

Витоки громадянсько-патріотичного виховання містяться в особливостях суспільного розвитку на різних етапах історії. Значення патріотизму зростає у ті історичні періоди, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням напруження сил його громадян. Протягом століть патріотизм виконував важливу інтеграційну функцію, об'єднуючи народ (народи), держави в боротьбі із зовнішньою агресією. Тому для дослідження формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів важливим є історичний та культурологічний підходи.

Отже, на підставі аналізу сучасних наукових досліджень зазначаємо, що громадянсько-патріотична позиція майбутніх офіцерів виявляється у вірності військовому обов'язку, у самовідданій службі Батьківщині.

Беручи до уваги думку, що патріотизм на рівні буття – це складна інтегративна якість особистості, яка складається з компонентів, що відображають емоційну, інтелектуальну та діяльнісну сфери, зазначимо, що процес формування патріотизму містить комплекс знань про Батьківщину, почуття любові до неї та активну діяльність, спрямовану на її процвітання. Для того щоб своєю діяльністю здійснювати волю нації, не досить лише одного бажання чи переконання. Необхідно мати ще відповідні знання й уміння, а також вимогливе, критичне ставлення до власних патріотичних знань та умінь. Освітнє середовище вищого військового навчального закладу має сприяти формуванню цих характеристик через використання різноманітних форм і методів. Тому для дослідження формування громадянсько-патріотичної позиції майбутніх офіцерів важливим є особистісно орієнтований підхід.

Запропоновано комплекс підходів щодо її вирішення: аксіологічний, особистісно орієнтований, історичний, культурологічний підходи.

Висновки. За причинами виникнення надзвичайні ситуації поділяються на стихійні; техногенні; антропогенні; змішані. Розрізняють надзвичайні ситуації за комплексністю та важкістю наслідків: кризові; катастрофічні; надзвичайні; суспільні біди. Чинниками впливу на готовність військових до діяльності в надзвичайних ситуаціях є: характер НС, режим готовності, рівень загрози рятувальникам. Визначено рівні готовності: режим повсякденного функціонування, режим підвищеної готовності, готовність до діяльності в режимі надзвичайної ситуації, готовність до діяльності в режимі надзвичайного стану.

Перспективи подальших досліджень. Подальшим напрямом наукових досліджень із зазначеної проблематики вбачається у побудові моделі підготовки курсантів до діяльності в НС.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. *Український педагогічний словник: наук. вид. К.: Либідь, 1997. 374 с.*
2. Душек М. О. *Зміст та сутність громадянського виховання у сучасних умовах українського державотворення. Людинознавчі студії: зб. наук. праць Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. Ред. кол. Т. Біленко (голов. ред.), В. Крем'як, Г. Васянович та ін. Дрогобич: Вимір, 2005. Вип. 11. Педагогіка. С.14–24.*
3. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. *Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посібник. К. : ІЗМН, 1997. 252 с.*
4. Ївженко Ю. В. *Деякі аспекти формування почуття громадянськості у студентів. Духовність особистості: методологія, теорія і практика : електрон. наук. фахове видання. № 5. 2016. С.113–119.*

5. Каменюк Ю. В. *Формування патріотизму воїна Збройних Сил України: сучасний стан та шляхи покращання. Вісник Національного університету оборони України. 2014. № 3 (40). С. 222–229*
6. Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. *Основи національного виховання: концептуальні положення. Умань : Христинівська районна друкарня, 1993. 108 с.*
7. Максютюв А. О. *Патріотичне виховання майбутніх учителів географії в процесі пошукової туристсько-краєзнавчої діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2014. 215 с.*
8. *Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді; за ред. Беха І. Д., Чорної К. І. Київ: Світ виховання, 2007. 31 с.*
9. Стьопіна О. Г. *Виховання патріотизму у студентської молоді засобами мистецтва : автореф. канд. пед. наук. Луганськ. 2007. 23 с.*
10. Сявавко Є. *Українська етнопедagogіка в її історичному розвитку. К.: Наукова думка, 1974. 151 с.*

УДК 37.013.2

*Лазур Клавдія, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист
Львівське вище професійне училище технології та сервісу
Львів, Україна*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Сучасне суспільство, побудоване на нових соціально-економічних засадах та потребує системної підготовки висококваліфікованих, конкурентоспроможних на ринку праці робітників. Це значною мірою залежить від рівня професійного зростання, стану та розвитку професійно-технічних навчальних закладах в Україні. Від правильної організації навчально-виховного процесу, управління професійно-технічними навчальними закладами та їх матеріально-технічного забезпечення залежить якість підготовки фахівців.

Ключові слова: професійне самовизначення, високваліфіковані працівники, рівень підготовки, розвиток особистості.

*Lazur Klavdiya, specialist of the highest category, teacher-methodologist
Lviv Higher Vocational School of Technology and Service
Lviv, Ukraine*

THE PLACE AND ROLE OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. Modern society, built on new socio-economic principles, requires systematic training of highly skilled, competitive workers in the labor market. It significantly depends on the level of professional growth, wealth condition, and constant development of vocational schools in Ukraine. The quality of education depends on the proper organization of the educational process, management of vocational schools, and inventory and technical maintenance.

Keywords: professional self-determination, highly qualified employees, level of education, personal development.

В сучасному світі пріоритетне місце займає прагнення до професійного вдосконалення і професійного зростання. Існує величезна потреба у високопрофесійних, соціально активних людях, що володіють ініціативою, організованістю і творчим потенціалом. Проблема становлення професіонала –

це, в першу чергу, проблема особового і соціального розвитку майбутнього фахівця як суб'єкта соціальної дії.

До вибору професії слід відноситися як до однієї з найважливіших життєвих подій. Виділяють основні чинники, що впливають на вибір професії, які звичайно об'єднують в дві групи: суб'єктивні і об'єктивні. До суб'єктивних відносять інтереси, здібності, особливості темпераменту і характеру. До об'єктивних – рівень підготовки (успішності), стан здоров'я і інформованість про світ професій, вплив навколишнього соціального середовища, засобів масової інформації, літератури і мистецтва, культури і та інших, які в умовах суспільних трансформацій якщо й не втрачають колишню визначеність, то принаймні змінюють її під впливом ринкових і демократичних інновацій. До об'єктивних чинників тісно примикають соціальні характеристики, наприклад такі, як освітній рівень батьків, соціальне оточення і ін.

Вибір професії невід'ємно пов'язаний із існуючою структурою суспільного розподілу праці. Різке зниження рівня життя, офіційне і приховане безробіття, поглиблення галузевих диспропорцій зайнятості, посилення міграційних процесів – ось характерний спектр ознак, що визначають стан справ на сучасному ринку праці. Згадані чинники суттєво впливають на трансформацію ціннісних орієнтацій та соціальну поведінку

молодих людей, перед якими стоїть питання визначитися професійно.

Е.А. Клімова виділяє два рівні професійного самовизначення [2, с. 26]:

- 1) гностичний (перебудова свідомості і самосвідомості);
- 2) практичний (реальні зміни соціального статусу людини).

Поняття професійне становлення особистості мається на увазі як процес прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій, професійної діяльності і власної активності, спрямованої на самовдосконалення. Професійне становлення є досить складний, тривалий, вельми рухомий, багатоплановий і часом суперечливий процес, в якому виразно виділяються чотири стадії.

Перша стадія професійного становлення особистості пов'язана із зародженням і формуванням професійних намірів під впливом загального розвитку особистості і первинного орієнтування в різних сферах трудової діяльності, в світі праці і світі професій.

Друга стадія – це період професійного навчання і виховання, тобто цілеспрямованої підготовки по вибраній професійній діяльності і оволодіння всією тонкістю професійної майстерності.

Третя стадія – активне входження в професійне середовище, що відображає перехід учня до нового типу діяльності – до професійної праці в різних її формах в умовах реального виробництва, виконання службових обов'язків.

Четверта стадія припускає повну або часткову реалізацію професійних спрямувань і можливостей особистості в самостійній праці.

Практично на всьому протязі процесу професійного становлення і розвитку перехід від однієї стадії до іншої часто може супроводжуватися виникненням у людини тих або інших труднощів і суперечностей, а нерідко і кризових ситуацій. Дослідження показують, що точні вікові межі періодів професійного самовизначення важко встановити, оскільки існують великі індивідуальні відмінності в термінах соціального дорослішання – одні визначаються з вибором професії ще до закінчення школи, до інших зрілість професійного вибору приходиться лише до 30 років [1, с. 26].

Окрім індивідуально-особистісних особливостей, які впливають на терміни професійного самовизначення, до чинників, що детермінують такий вибір, відносять приналежність до тієї або іншої соціальної групи, а також гендерні відмінності в професійному самовизначенні.

На думку одного з провідних фахівців у області психології праці Е.А. Клімової [2, с. 26], професійний вибір визначається вісьмома основними чинниками. А саме:

1. **Позиція батьків, старших членів сім'ї.** Дуже часто батьки надають дитині повну свободу вибору, вимагаючи тим самим від неї самостійності, відповідальності, ініціативи. Правильному вибору професії часто заважають установки батьків, які прагнуть, щоб діти компенсували їхні недоліки в майбутньому, у тій діяльності, у якій вони не змогли себе повністю виявити в свій час. Спостереження показують, що в більшості випадків діти погоджуються з вибором батьків, розраховуючи на їхню допомогу при вступі в який - небудь навчальний заклад.

2. **Позиція однолітків.** Дружні відносини старшокласників є досить міцними вплив їх на вибір професії не виключено. Позиція мікрогрупи може навіть стати вирішальною у професійному самовизначенні. Особливо це актуально для людей зі стандартизованим мисленням, схильних до наслідування і стереотипів, не спроможних чітко сформулювати власну життєву позицію. Споживачів а не творців (якщо такий умовний поділ доречний). Звісно, в рамках розумного, почуття групи, орієнтація на однолітків - позитивні особливості молоді. Вони потрібні для освоєння норм поведінки в суспільстві, формування образу «Я» і самооцінки.

3. **Позиція шкільного педагогічного колективу (вчителі, класні керівники і т.д.).** Кожен учитель, спостерігаючи за поведінкою учня під час навчального процесу, аналізує його інтереси, схильності, напрямки мислення і звісно може дати дуже цінну пораду, до того ж, досвідчений педагог здатен запобігти такій розповсюдженій помилці при виборі професії, як ототожнення шкільного

предмета і певної, спорідненої з ним професії. Він допоможе чітко розрізнити ці поняття.

4. Особисті професійні і життєві плани. Під планами у цьому випадку маються на увазі уявлення про етапи освоєння професії, засоби потрібні для цього. Плани формуються залежно від складу розуму й характеру людини. Якщо виникають ускладнення, розумно звернутися до спеціаліста, котрий допоможе побудувати професійний план.

5. Здібності і їх прояви. Це індивідуальні психологічні особливості людини, що проявляються в трудовій або іншій діяльності і є умовою успішності її здійснення. Від здібностей залежить швидкість, глибина, легкість і міцність процесу оволодіння знаннями, набуття умінь і навичок. Але самі здібності не зводяться до знань й умінь. Розвиток здібностей має відбуватись протягом всього життя. Про своєрідність своїх здібностей треба судити не тільки по успіхах у навчанні, але й по досягненнях у найрізноманітніших видах діяльності. Об'єктивне уявлення про них формується також за допомогою спеціальних досліджень, тестувань, спрямованих на активізацію самопізнання. Це запобігає наклеюванню ярлика про те, яка людина.

6. Домагання на суспільне визнання. Плануючи власний трудовий шлях, дуже важливо подбати про реалістичність своїх домагань. Невідповідність внутрішніх образів людини життєвим реаліям неминуче призведе до розчарування.

7. Інформованість про ту або іншу професійну діяльність. Важливо подбати про те, щоб відомості, котрі здобуваються людиною, про ту або іншу професію не виявилися перекрученими, неповними, однобічними. Захоплення тільки зовнішньою або якою-небудь приватною стороною професії може призвести до серйозних помилок і розчарувань.

8. Схильності. Схильності проявляються в улюблених заняттях, на які витрачається більша частина вільного часу. Це – інтереси, підкріплені певними здібностями.

Серед суб'єктивних чинників, що впливають на вибір професії, особливо відзначають рівень інтелекту людини, її здібності і спрямованість інтересів. Ряд фахівців вважає, що для кожної професії існують свої критичні параметри інтелекту, тому люди з нижчими розумовими показниками не можуть успішно справлятися з функціональним вмістом даної професії [3, с. 98]. Крім того, розвинений інтелект дозволяє людині критично і реалістично співвідносити себе з вимогами, що пред'являються професією, успішно навчатися, враховуючи досвід своєї професійної діяльності. Відомо, що вибір професії, професійне самовизначення вимагає високої активності суб'єкта і залежать від ступеню розвитку його контрольно-оціночної сфери [4, с. 156].

Отже, професійна соціалізація - це процес, за допомогою якого людина залучається до певних професійних цінностей, включає їх в свій внутрішній світ, формує професійну свідомість і культуру, об'єктивно і суб'єктивно готується для професійної діяльності. Через свій соціальний характер, професіоналізація особи здійснюється за допомогою діяльності певних суспільних структур і соціальних інститутів. Соціальними агентами професіоналізації є сім'я, загальні освітні установи, соціальні організації і трудові колективи, держава в цілому. Оскільки, на сучасному етапі, проблема становлення професіонала – це, в першу чергу, проблема особистого і соціального розвитку майбутнього фахівця як суб'єкта соціальної дії. Розвиток особистості (її спрямованості, компетентності, гнучкості, самосвідомості) визначає вибір і підготовку до професії, і разом з тим сам цей вибір і розвиток тієї або іншої професійної діяльності визначає стратегію розвитку особистості. Чим раніше почнеться особистий і професійний розвиток, тим більшою мірою можна прогнозувати психологічне благополуччя, задоволеність життям і особисте зростання кожної людини в сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Гальчинський А.С., Геєць В.М., Кінах А.К., Семиноженко В.П. *Інноваційна стратегія українських реформ*. К.: Знання України, 2002. 326с.
2. Фокин В.А., Буякас Т.М., Родина О.Н. и др. *Психолог. Введение в профессию*. Под ред. Е.А. Климова. М., 2007. 235с.
3. Протасова Н.Г. *Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку: [монографія]*. К.: Знання. 1998. 176 с.
4. Сиченко В.В. *Механізми регулювання системи освіти: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія*. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 400 с.

УДК 378.091.313

*Годій Олена, вчитель історії вищої категорії
Городоцької ЗОШ №3 I-III ступенів імені Героя України Івана Бльока
Городок, Україна*

СУЧАСНІ ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Анотація. У роботі подано теоретичний, методичний і практичний аспекти проблеми використання інтерактивних моделей, форм і методів організації навчальної роботи учнів на уроках історії. Описано власний практичний досвід учителя, котрий спрямовано на підвищення результативності навчання учнів та вивчення ними історії рідного краю.

Ключові слова: учні, інтерактивні методи навчання, історія, урок.

*Hodiy Olena, History teacher of the highest category
Horodok Secondary School №3 of I-III degrees by Hero of Ukraine Ivan Blok
Horodok, Ukraine*

MODERN INTERACTIVE TECHNOLOGIES OF EDUCATION ON HISTORY LESSONS

Abstract. *The paper presents the theoretical, methodological and practical aspects of the problem of using interactive models, forms and methods of organizing the educational work of students in history lessons. The teacher's own practical experience is described, which is aimed at increasing the effectiveness of students' learning and their study of the history of the native land.*

Key words: *students, interactive teaching methods, history, lesson.*

Реформування освіти в Україні зумовило корінні зміни у навчальному процесі. Навчальні заклади України впроваджують нові технології навчання, серед яких є комп'ютерне та дистанційне навчання, методи проектів, інтерактивні методики. Основне завдання, яке стоїть перед освітянами сьогодні, – це формування освіченої, творчої, морально та фізично здорової особистості [4, с. 118]. Тому сучасна педагогічна наука перебуває у пошуку таких технологій навчання, які б забезпечили всебічний розвиток особистості.

Розроблення елементів інтерактивного навчання знаходимо у працях В. Сухомлинського, творчості вчителів-новаторів (Ш. Амонашвілі, К. Баханов [1], С. Геніг [2], В. Шаталов, С. Лисенкова), теорії розвивального навчання (В. Давидов, О. Дусаविцький). Застосування інтерактивних методів навчання досліджували В. Жирова, М. Кларін, Т. Кошманова, Колісник-Гуменюк Ю.І., Л. Пуховська та ін.; специфіку і завдання інтерактивних технологій навчання в освіті України вивчали К. Баханов, І. Дичківська, О. Комар, О. Пометун, Л. Пироженко та ін.

Педагогам, котрі відважилися працювати з інтерактивними методами, пропонується запам'ятати кілька правил організації навчання на уроках.

Правило перше. Треба залучити до роботи в тій чи іншій мірі всіх учасників (учнів). Для цього корисно використовувати методи, що дозволяють включити всіх учасників семінару в обговорення.

Правило друге. Треба потурбуватися про психологічну підготовку учасників. А саме, не всі, хто прийшов на урок, готові психологічно до безпосередньої участі задіяння в тій чи іншій формі роботи. Дається взнаки закомплексованість, скованість, традиційність поведінки. З огляду на це корисними є розминки, постійне заохочення учнів до активної участі в роботі, надання можливості для самореалізації учня.

Правило третє. Тих, хто навчається методиці інтерактиву, не повинно бути багато. Кількість учасників і якість навчання можуть бути пропорційно залежними. В роботі не повинні брати участь більше як 30 осіб. Тільки за такої

умови можлива продуктивна робота в малих групах. Важливо, щоб кожного почули, щоб кожна група мала можливість виступити з проблемою.

Правило четверте. Уважно підготуйте приміщення для роботи. Це суттєвий аспект. Клас повинен бути підготовлений так, щоб учасники могли легко пересідати для роботи у великих і малих групах. Іншими словами, треба створити фізичний комфорт для учасників.

Погано, якщо комусь з учасників доведеться сидіти на занятті з «вивернутою» шиєю. Тому столи краще поставити «ялинкою», щоб кожен учень сидів, напівобернувшись до ведучого, і міг спілкуватися у малій групі. Бажано заздалегідь підготувати матеріали, необхідні для творчої роботи.

Правило п'яте. З увагою поставтеся до питань процедури з регламенту. Намагайтеся не порушувати їх. Наприклад корисним буде домовитись про те, щоб всі учасники виявили толерантність стосовно будь-якої позиції, поважали право кожного на свободу слова, повагу до його гідності.

Правило шосте. З увагою поставтеся до поділу учасників семінару на групи. Спочатку на добровільних засадах. Потім доречно використовувати принципи випадкового вибору.

Сучасні дослідження в галузі освіти доводять, що традиційне навчання з найпоширенішими лекційними та запитальними методами не підходять більшості учням. Учні по-різному сприймають, обробляють, відтворюють, класифікують та застосовують знання. Одні відчувають глибоко, а інші осмислюють. Чутливі отримують інформацію через органи чуття, а ті, хто осмислюють, підходять до всього логічним шляхом. Одні спочатку вивчають ситуацію, а потім самі пробують з'ясувати суть проблеми, а інші відразу, довго не замислюючись, починають щось робити, бо хочуть відразу випробувати на собі, засвоїти нові знання. Кожен спосіб сприйняття знань та інформації має свої переваги та недоліки. Тому навчання має бути пристосоване до індивідуальних потреб різних учнів. Це вимагає від учителя різноманітних підходів у навчанні. Від уроків, де в центрі уваги знаходиться вчитель, слід переходити до уроків, де самі учні доходять висновків з допомогою вчителя.

Наведемо деякі приклади сучасних методів навчання:

1. Метод «Мікрофон» надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою думку чи позицію. Правила проведення такі: говорити має тільки той чи та, у кого «символічний» мікрофон; відповіді не коментуються і не оцінюються; коли хтось висловлюється, інші не можуть говорити або викрикувати з місця.

2. Робота в малих групах. Робота в малих групах дозволяє набути навичок, які необхідні для спілкування та співпраці [3]. Після того як учитель об'єднав учнів у малі групи і вони отримали завдання, кожна група за короткий

час (3-5 хв.) повинна виконати це завдання та оголосити результати роботи своєї групи.

Пропонуються правила роботи в малих групах, які допоможуть учням організувати свою роботу:

Швидко розподілити роль в групі:

Спікер (керівник групи):

- Зачитує завдання групи;
- Організовує порядок виконання;
- Пропонує учасникам групи висловитись по черзі;
- Заохочує групу до роботи;
- За згодою групи визначає доповідача.

Секретар:

- Веде коротко і розбірливо записи результатів роботи своєї групи;
- Як член групи має бути готовим висловити думку групи при підведенні підсумків, або допомогти доповідачеві.

Спостерігач (тайм-скіпер):

- Слідкує за часом;
- Заохочує групу до роботи.

Доповідач:

- Чітко висловлює думки групи;
- Заохочує групи до роботи.

Починайте висловлюватися спочатку за бажанням, а потім по черзі.

Дотримуйтесь одного з правил активного слухання, головне не перебивайте один одного.

Обговорюйте ідеї, а не особи учнів, які висловили цю ідею. Утримуйтесь від оцінок та образ учасників групи. Намагайтеся в групі дійти спільної думки, хоча в деяких випадках у груп може бути особлива думка і воно має право на існування.

3. «Мозковий штурм». Це ефективний метод колективного обговорення, пошук рішень, що спонукає учасників проявляти свою увагу та творчість, який досягається шляхом вільного вираження думок усіх учасників та учасниць і допомагає знаходити кілька рішень з конкретної теми.

Учитель на уроці називає тему дискусії та запрошує вас взяти участь у її обговоренні шляхом «штурму», який організовується за такими етапами:

Всі учасники «штурму» пропонують ідеї щодо розв'язання висунутої проблеми (ідеї можуть бути будь-якими, навіть фантастичними). Учень або учениця записує на дошці всі ідеї, що пропонуються. Коли група вважає кількість поданих ідей достатньою, їх подання припиняється. Після того, як майже всі ідеї зібрані, вони групуються, аналізуються, розвиваються групою.

Вибираються ті, що, на вашу думку, допоможуть вирішити поставлену проблему.

Правила поведінки під час «мозкового штурму»:

- намагатися зібрати якомога більше ідей щодо вирішення завдання або проблеми;
- примусити працювати свою увагу: не відкидати ніяку ідею тільки тому, що вона суперечить загальноприйнятій думці;
- не можете подавати скільки завгодно ідей або розвивати ідеї інших учасників;
- не можна обговорювати і критикувати висловлювання інших та намагатися давати оцінку запропонованим ідеям.

4. Метод «Займи позицію». Цей метод допомагає проводити дискусію із суперечливої теми. Надає можливість висловлюватися кожному, продемонструвати різні думки з теми, обґрунтувати свою позицію в будь-який час, якщо його переконали та назвати більш переконливі аргументи.

Порядок проведення:

- учитель називає тему та пропонує висловити свою думку та пропонує висловити свою думку з досліджуваної теми;
- учню потрібно стати біля того плакату, який збігається з його точкою зору;
- учень готується до обґрунтування своєї позиції, чому саме її він обрав;
- якщо після обговорення дискусійного питання учень змінив точку зору, то може перейти до іншого плакату і пояснити причини свого переходу, а також назвати найбільш переконливу ідею або аргумент протилежної сторони.

5. Метод «Навчаючи – вчуся». Цей метод надає можливість взяти участь у навчанні та передачі своїх знань іншим, у даному випадку своїм однокласникам та однокласницям під час уроку.

Робота організовується так:

- Після того як учитель назвав тему та тему уроку, роздав учням картки із завданням, їм потрібно ознайомитися з інформацією, що міститься на кожній картці;
- Якщо учням щось незрозуміло, вони отримують інформацію вчителя;
- Учні готуються до передачі цієї інформації іншим у доступній формі;
- Учень має право говорити тільки з однією особою. Його завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями і самому дізнатися про певну інформацію з іншими учнями і самому дізнатися про певну інформацію від них;

Тоді, коли всі поділилися та отримали інформацію, учні висловлюють свої думки з приводу виконаного завдання.

Цей метод надає можливість взяти участь у навчанні та передачі своїх знань іншим, у даному випадку своїм однокласникам та однокласницям під час уроку.

6. Робота в парах. Робота в парах є різновидом роботи в малих групах. Ця форма роботи дозволить учням набути навичок співпраці, оволодіти умінням висловлюватись та активно слухати.

Організуйте роботу так (правила для учнів):

- Прочитайте надане завдання та інформацію до його виконання.
- Визначте, хто буде говорити першим.
- Висловіть свої думки, погляди на проблему по черзі.
- Дійдіть спільної думки.
- Визначте, хто буде очолювати результати роботи класу та підготуйтеся до нього.

Для ефективного спілкування в парах вам необхідно враховувати кілька моментів.

Зверніть увагу на:

- сідайте обличчям до того з ким говорите нахилийтесь вперед, встановіть контакт очима;
- допомагайте партнерові говорити, використовуючи звуки та жести заохочення: кивок головою, доброзичливу посмішку, слова «так-так»;
- якщо необхідно, ставте уточнюючі запитання (запитання, які допомагають прояснити ситуацію, уточнити дещо з того, що вже відомо. Наприклад, «Ти дійсно маєш на увазі, що...?», «Чи правильно я зрозуміла, що...?»). Під час висловлювання говоріть чітко, по суті справи, наводячи приклади і пояснюючи свої думки.

Запам'ятайте чого не треба робити під час активного слухання:

- давати поради;
- змінювати тему розмови;
- давати оцінку особі, яка говорить;
- перебивати;
- розповідати про власний досвід.

7. Метод «Акваріум». Ефективним методом розвитку вмінь ведення дискусії є «акваріум». Після того як учитель розподілив учнів на дві-чотири групи і запропонував їм завдання для виконання та необхідну інформацію, одна з груп сідає в центр класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти), утворивши внутрішнє коло. Учасники цієї групи починають обговорювати запропоновану вчителем проблему. Всі інші учні мовчки спостерігають за обговоренням.

Групі, що працює, для виконання завдання необхідно:

- прочитати вголос ситуацію;
- обговорити її в групі, використовуючи метод дискусії;
- дійти спільного рішення

На цю роботу групі дається 3-5 хв. Усі інші учні класу мають тільки слухати, не втручаючись у хід обговорення, спостерігають, чи відбувається дискусія за визначеними правилами. Після закінчення часу група займає свої місця, а вчитель ставить до класу запитання:

- Чи погоджуєтесь ви з думкою групи?
- Чи була ця думка достатньо аргументована, доведена?
- Який з аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?

Після цього місце в «акваріумі» займає інша група і обговорює наступну ситуацію (проблему).

Всі групи по черзі мають побувати в «акваріумі», і результати роботи кожної з них мають бути обговорені у класі.

Після цього уроку учні зможуть: розповідати про те, як історики довідуються про минулі часи на основі географічних, історичних та етнографічних назв; наводити приклади назв своєї місцевості, з яких можна довідатися про минуле; пояснювати, як назви стають у пригоді історикам [5].

Інтерактивне навчання на сьогодні має значні переваги над традиційними методами навчання. Інтерактивні навчально-педагогічні технології дають змогу краще розвивати, засвоювати навчально-програмовий матеріал, вони допомагають вчителю активізувати учнів, дають поштовх до поліпшення логічного мислення. Інтерактивне навчання допомагає вчителю тісніше згуртовувати учнів на співпрацю, на високий кінцевий результат.

Створюючи на уроках атмосферу діловитості, активності (за допомогою інтерактивних технологій, учні домагаються значно кращих навчальних досягнень). Вчитель легше розвиває в учнів самостійність. За допомогою сучасних методів навчання учні впевнено набувають комплексу повноцінності. Тут вони проявляють себе як справжні учасники навчального процесу. Бо саме на таких нетрадиційних уроках, як: урок – гра, дискусія, урок з використанням тестів, алгоритмів, урок з використанням таких методів, як: «Мікрофон», «Мозковий штурм», «Займи позицію», «Навчаючи – вчуся», «Робота в парах», діти активізуються, стають емоційно-енергійними логічно розвиненими. В кінцевому рахунку ерудованими.

Використовуючи інтерактивне навчання, можна зробити висновок, що вчителю і учням набагато легше і цікавіше на уроці. Та й знання стають міцнішими.

Список використаної літератури

1. Баханов К. *Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя 2000.*

2. Геніг С. Використання інтерактивних технологій в умовах групового навчання // *Історія в школі*. 2008. № 33.
3. Громова Г. Робота в малих групах. «Історія в школі». 2001. № 14.
4. Колісник-Гуменюк Ю. Сучасні інтерактивні технології навчання // *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 5. С. 118-124.
5. Пометун О., Пироженко Л.В. *Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід*. К., 2002. 135 с.

УДК 372

*Криштопчик Александра, магистр, учитель-дефектолог
СШ № 177. Минск, Республика Беларусь*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ВРЕМЕНИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С НАРУШЕНИЯМИ ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ (ТРУДНОСТЯМИ В ОБУЧЕНИИ)

Аннотация. В статье приведены основные теоретические аспекты изучения времени у младших школьников с нарушениями психического развития (трудностями в обучении), выделены основные принципы и подходы в коррекционной работе по формированию представлений о времени у детей с нарушениями психического развития (трудностями в обучении).

Ключевые слова: представления о времени, восприятие времени, младшие школьники с нарушениями психического развития (трудностями в обучении), принципы коррекционной работы по развитию представлений о времени, подходы в обучении и воспитании детей с нарушениями психического развития (трудностями в обучении).

*Krishtopchik Alexandra, Master, teacher-defectologist
School No. 177. Minsk, Republic of Belarus*

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF CONCEPTS OF TIME FOR YOUNGER PUPILS WITH MENTAL DEVELOPMENTAL DISABILITIES (LEARNING DIFFICULTIES)

Abstract. The article presents the main theoretical aspects of studying time in younger schoolchildren with mental developmental disorders (learning difficulties), highlights the basic principles and approaches in correctional work on the formation of ideas about time in children with mental disorders (learning difficulties).

Keywords: ideas about time, perception of time, junior schoolchildren with mental developmental disorders (learning difficulties), principles of correctional work to develop ideas about time, approaches to teaching and upbringing of children with mental disorders (learning difficulties).

Вопрос изучения времени волновал многих исследователей. На этот счёт возникало большое количество предположений и гипотез. Так, каждая наука опирается на своё определение времени и рассматривает время с необходимой для неё стороны.

В философии время является одним из основных атрибутов бытия. Время – априорная форма внутреннего чувства (внутреннего созерцания) (И. Кант) [6].

Аристотель в своих трудах пытался определить природу времени. Он считал, что: «...время, скорее всего, представляется каким-то движением и изменением» [1]. Так же он сопоставлял категорию времени с другими категориями бытия, например, движением («*Время есть число движения*»). Аристотелю удалось выделить атрибуты времени и дать им подробную характеристику. Он говорил, что время – это не движение, но постоянно ассоциируется с ним. Он сопоставляет время с числом или мерой движения, рассматривает их с точки зрения «раньше – позже». Бытие во времени, по Аристотелю, означает одно из трёх: 1. быть измеряемым временем; 2. быть частью времени; 3. быть временным [1].

Декарт поддерживал Аристотеля в мнении, что: «*Время есть число движения*», но для него категория времени служила объяснением совокупности известных тогда явлений.

Представления И. Канта значительно отличались от Аристотеля и Декарта. Время не являлось для него чем-то объективным и не соответствовало «народному» пониманию. По Канту можно ответить на вопрос лишь о том, какое событие было раньше, а какое позже, конкретным содержанием он его не наделяет [5].

Гегель не отождествлял время с реальным изменением пространства, а только лишь с развитием духа. Он писал: «*Время подобно пространству есть чистая форма чувственности, или, созерцания, нечувственное чувство*» [3].

О том, что в XX веке произошли интерпретации в определении времени в своих исследованиях пишут С. Хокинг и Р. Пенроуз. Они упоминают, что небывалый скачок в развитии науки принадлежал А. Эйнштейну. Согласно его общей теории относительности, время течет по-разному в разных частях нашей планеты. Для Эйнштейна нет абсолютного (т.е. независимого, автономного) времени, для каждого человека есть своя собственная мера времени, зависящая от того, где и как движется человек [13; 14].

Таким образом, рассмотренные теории можно разделить на две группы: первая говорит о том, что время – это такая форма бытия, которая не зависит от какого-либо человека или явления, а вторая группа считает, что время подвержено всем событиям и явлениям окружающего мира.

Время, которое переживает человек, называется психологическим. Деятельность человека, его рост, развитие происходит во времени, отсюда и интерес к нему психологической науки.

К. Левин поставил вопрос о существовании психологического времени различного масштаба в зависимости от ситуации и определяющих границ

«психологического поля в данный момент». Поле представляет теперешнее положение индивида и его представления о настоящем и будущем. Он первым из психологов построил пространственно-временную модель. Во времени он выделил зоны настоящего, ближайшего и отдалённого прошлого и будущего.

К. Левин говорит, что у детей младшего школьного возраста почти не дифференцирована правда и выдумка, в отличие от более старших детей [7].

В работах А.Р. Лурии времени, как самостоятельного объекта исследований практически не существовало. Оно было связано с другими психическими процессами – речью, памятью и другими. Он трактовал восприятие времени как образное отражение окружающей действительности, так как оно протекает во внутреннем плане, то и судить о нём можно только исходя из субъективных данных [9].

У человека нет специальных анализаторов для восприятия времени, поэтому оно может быть воспринято через движение, ритм жизненных процессов или с помощью часов. У взрослого человека восприятие времени происходит через слаженную работу систему анализаторов, у детей такой системы нет.

Восприятие времени может изменяться в зависимости от значимости различных событий для человека, его содержательной наполненностью.

С.Л. Рубинштейн утверждал, что время текуче. Ни одна, даже самая мельчайшая частица времени, не может быть воспринята сразу, «одномоментно», а лишь последовательно: начало, а потом конец. Время необратимо. Мы можем вернуться от того места пространства, откуда ушли, но не можем вернуть то время, которое прошло [11].

Д.Г. Элькин считает, что на восприятие времени влияют врождённые процессы (биение сердца, чувство голода, утомление). Так же существует и способность к осознанной оценке времени [17].

Восприятие времени у детей складываются довольно поздно. Овладение детьми дифференцировкой времени прямо пропорционально ходу их психического развития, овладением ими знаниями в процессе обучения. Лучше всего они будут ориентироваться в тех промежутках времени, которые будут связаны с их повседневной жизнью.

На субъективную оценку времени могут влиять события, которыми заполнен определённый промежуток времени. Продолжительность приятных, эмоционально-окрашенных событий будет казаться дольше чем время, проведённое в бездействии. Каждый раз, когда субъект обращает внимание на течение времени, оно кажется ему длиннее.

Субъект, время которого занято мотивированной деятельностью, будет ощущать, что время идёт быстрее, чем время, которое он провёл в бездействии.

В своих исследованиях Б. И. Цуканов изучал восприятие времени людьми с различными типами темперамента. Самый короткий интервал восприятия времени оказался у холериков, далее идут сангвиники и меланхолики, на последнем месте оказались флегматики. Всем испытуемым задали вопрос: «Вам хватает времени?». Холерики ответили, что они не успевают, времени мало, а флегматики говорили, что время идёт медленно и его у них в избытке [15; 16].

Таким образом, у человека нет определённого анализатора для восприятия времени. На восприятие времени могут действовать различные факторы: темперамент, наполненность времени различными событиями, мотивационная составляющая, возраст субъекта и другие.

В психологии детей с особенностями психического развития (трудностями в обучении) представления о времени были освещены такими учёными, как В.И. Лубовский, Т.А. Власова, Н.А. Никашина, М.С. Певзнер, К.С. Лебединская.

Развитие представлений о времени происходит в процессе систематических наблюдений за сезонными изменениями в природе (в жизни растений и животных), за трудом людей в течение года (сбор урожая, чистка снега). Осознание длительности времени происходит в процессе предметно-практической деятельности, а чувство времени развивается в процессе этой деятельности, при выполнении различных заданий. В.И. Лубовский, Т.А. Власова, Н.А. Никашина в своём пособии упоминают, что закрепление представлений о времени и введение терминов и понятий происходит в процессе изучения тем «Наблюдения за сезонными изменениями в природе и труде», «Моя семья», «Наша школа, наш класс» [2; 4; 5; 8; 10; 12].

Важными принципами, дающими обоснование коррекционной работы по развитию представлений о времени у младших школьников с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) выступают следующие:

- непрерывность – представления о времени начинают формироваться уже в дошкольном возрасте, и работа по их формированию продолжается в школе, благодаря этому обеспечивается непрерывность процесса, что можно проследить на содержании программ по учебным предметам «Математика» и «Человек и мир»;

- системность – предполагает построение работы в системе, разделение материала на логически завершённые части, использование планов, построение схем, обеспечивающих системность знаний, планирование такой работы может носить как долгосрочный (на год), так и краткосрочный характер (1 четверть);

- комплексность – предполагает осуществление целостного педагогического процесса, предназначен для обеспечения единства обучения и воспитания, что достигается при взаимодействии педагога и учащихся, это

предполагает использование различных средств и технологий, обеспечивающих его эффективность, формирование представлений о времени осуществляется не только на уроках, коррекционных занятиях, но и во внеучебной деятельности, в бытовых ситуациях, педагогами и родителями;

- межпредметность – влияет на отбор и структуру учебного материала ряда учебных предметов, усиливает системность знаний, ориентирует на применение комплексных форм организации обучения, обеспечивает единство учебно-воспитательного процесса.

В обучении и воспитании детей с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) выделяются следующие подходы:

деятельностный – в центре обучения находится личность учащегося, его мотивы, цели, потребности, а условием самореализации личности является деятельность. Представления о времени формируются в зависимости от мотивов, целей и потребностей учащихся в процессе целенаправленной деятельности;

индивидуальный и дифференцированный подход – раскрывает индивидуальные особенности учащегося, а затем учитывает их в процессе обучения во всех формах, методах, приёмах, объёме и темпе. Создаются условия для усвоения знаний каждым учащимся. Для учащихся с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) следует использовать большее количество наглядно-практических чем словесных методов формирования представлений о времени, чем для нормально развивающихся сверстников. Но внутри группы учащихся с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) будут выделяться подгруппы более сильных и более слабых учеников, для которых будут использованы разные приёмы по формированию тех же представлений;

средовый – представляет собой теорию и технологию опосредованного (через среду) управления образовательным процессом, направленным на развитие ребёнка. Среда – источник разнообразного культурного опыта. Педагог не только взаимодействует с учащимся, но и обеспечивает формирование обучающей среды, способствующей его саморазвитию. В контексте формирования представлений о времени следует насыщать среду различными средствами, способствующими формированию этих представлений, например, календари природы, модели частей суток, времён года и другие.

Таким образом, философские теории можно разделить на две группы: первая говорит о том, что время – это такая форма бытия, которая не зависит от какого-либо человека или явления, а вторая группа считает, что время подвержено всем событиям и явлениям окружающего мира.

В психологии время определяется как субъективное образное отражение окружающей действительности. Так как у человека нет определённого

анализатора для восприятия времени, и на его восприятие времени могут действовать различные факторы: темперамент, наполненность времени различными событиями, мотивационная составляющая, возраст субъекта и другие, то длительность и чувство времени будут восприниматься сквозь эту призму в процессе предметно-практической деятельности.

Основными принципами и подходами в обучении детей с нарушениями психического развития (трудностями в обучении) выступают принципы непрерывности, системности, комплексности; деятельностный, средовой, индивидуальный и дифференцированный подходы.

Список литературы:

1. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / Аристотель; вступ. ст. и примеч. И.Д. Рожанский. М. : Мысль, 1981. Т. 3 : Физика. 613 с.
2. Власова Т. А., Певзнер М. С. О детях с отклонениями в развитии. – М.: Просвещение, 1973. 175 с.
3. Гладкая, В. В. Планирование коррекционной работы с учащимися с трудностями в обучении : метод. пособие. Минск : Зорны верасень, 2008. 112 с.
4. Дмитриев, А. С. Физиологические основы восприятия времени у человека / А.С. Дмитриев // Успехи соврем. биологии. – 1964. – Т. 57, вып. 2. – С. 245–268.
5. Кант, И. Собрание сочинений : в 8 т. / И. Кант. – М. : Чоро, 1994. – Т. 3 : Критика чистого разума. – 799 с.
6. Коганов, А. В. Математический аспект изучения категории времени [Электронный ресурс] / А. В. Коганов // Институт исследований природы времени. – Режим доступа: http://www.chronos.msu.ru/old/RREPORTS/koganov_matematich.pdf. – Дата доступа: 11.10.2019.
7. Левин, К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – М. : Акад. проект, 2017. – 316 с.
8. Лубовский, В. И. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей / В. И. Лубовский. – М. : Педагогика, 1989. – 104 с.
9. Лурия, А. Р. Лекции по общей психологии / А. Р. Лурия. – СПб. : Питер, 2006. – 320 с.
10. Обучение детей с ЗПП : пособие для учителей / под ред. В. И. Лубовского. – Смоленск : Русич, 1994. – 128 с.
11. Рубинштейн, С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2015. – 705 с.
12. Специальная психология : учеб. пособие для студентов вузов / В. И. Лубовский [и др.] ; под ред. В. И. Лубовского. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 2005. – 464 с.
13. Хокинг, С. Кратчайшая история времени / С. Хокинг, Л. Млодинов. – СПб. : Амфора, 2006. – 180 с.
14. Хокинг, С. Природа пространства и времени / С. Хокинг, Р. Пенроуз. – СПб. : Амфора, 2000. – 161 с.
15. Цуканов, Б. И. Время в психике человека / Б. И. Цуканов. – Одесса : АстроПринт, 2000. – 218 с.
16. Цуканов, Б. И. Качество внутренних часов и проблема интеллекта / Б. И. Цуканов // Психол. журнал. – 1991. – № 3. – С. 38–44.
17. Элькин, Д. Г. Восприятие времени / Д. Г. Элькин. – М. : Акад. пед. наук РСФСР, 1962. – 312 с.

УДК 372.853

*Глебович Валентина, аспирант физико-технического факультета
УО «Гродненский государственный университет имени Янки Купалы»
Гродно, Республика Беларусь*

КАЧЕСТВЕННЫЕ ЗАДАЧИ ПО ФИЗИКЕ НА АНАЛИЗ СЕМЕЙСТВА ГРАФИКОВ

В статье рассмотрены качественные графические задачи на анализ семейства графиков как особый вид качественных графических задач. Описаны преимущества использования таких задач. Выделены основные требования и приведены примеры качественных графических задач на анализ семейства графиков по некоторым разделам школьного курса физики.

***Ключевые слова:** качественная задача, график, зависимость, физический процесс, учебный процесс.*

***Hlebovich Valiantsina, graduate student of the faculty of physics and technology
Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno, Republic of Belarus***

QUALITATIVE PROBLEMS IN PHYSICS FOR ANALYSIS OF A FAMILY OF GRAPHICS

The article deals with high-quality graphic tasks for the analysis of a family of graphs as a special type of high-quality graphic tasks. The advantages of using such tasks are described. The main requirements are highlighted and examples of high-quality graphic tasks for the analysis of a family of graphs for some sections of the school physics course are given.

***Key words:** qualitative task, schedule, dependence, physical process, educational process.*

Особым видом качественных графических задач по физике выступают задачи на анализ семейства графиков. Это задачи, в условии которых дано сразу несколько графиков зависимостей физических величин. Предложенные графики необходимо проанализировать и ответить на поставленные в задаче вопросы. Зависимости физических величин могут быть представлены как на разных координатных плоскостях, так и на одной координатной плоскости. Последний случай является более наглядным, поскольку дает возможность сравнивать графики более детально.

Качественные задачи на анализ семейства графиков дают возможность сравнивать и анализировать ход представленных физических процессов и явлений, наглядно рассмотреть различия и сходства описываемых физических зависимостей, способствуют углублению знаний учащихся. Грамотное использование задач такого рода в учебном процессе по физике повышает уровень логического мышления, дает возможность анализировать, а не просто искать ответ в учебнике или интернете.

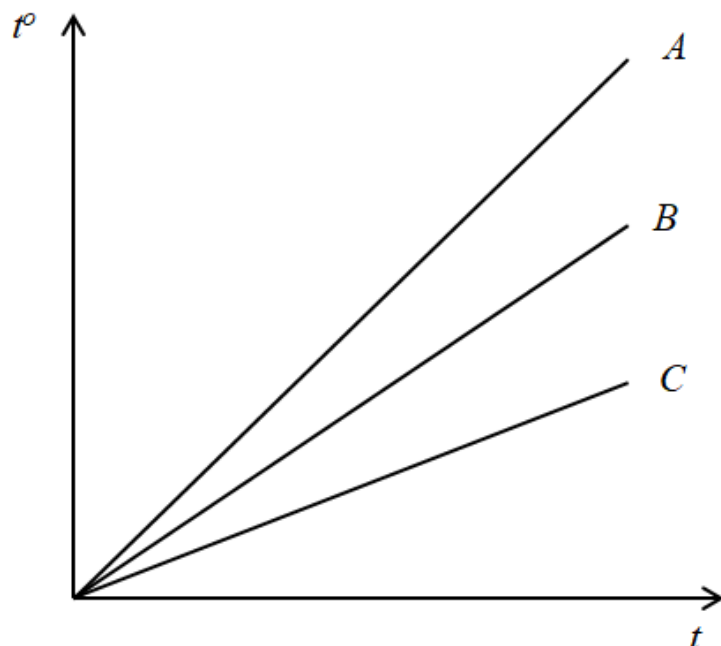
Анализ сборников качественных задач по физике [1–3] и методической литературы, позволил выделить следующие требования качественных задач на анализ семейства графиков:

- 1) описать параметры, условия и направления протекания физических процессов, представленных в виде графиков зависимостей физических величин;
- 2) указать график из предложенного семейства графиков, соответствующий описанию характера протекания физического процесса;
- 3) представить имеющиеся графики в других координатных осях или изобразить для них графики других физических процессов;
- 4) дополнить семейство графиков еще одним графиком, удовлетворяющим требованиям задачи;
- 5) определить лишний график из представленного семейства и обосновать свой выбор;
- 6) определить, чем отличаются и что общего в представленных графиках и обосновать свой выбор;
- 7) определить график из предложенного семейства графиков, соответствующий максимальному (минимальному) параметру описываемого процесса или установить графики по возрастанию (убыванию) соответствующего параметра.

Рассмотрим примеры качественных задач по физике на анализ семейства графиков. Все задачи, рассмотренные ниже, отвечают перечисленным требованиям.

1. На горелках, дающих в равные промежутки времени одинаковое количество теплоты, нагревались одинаковые массы воды, меди, железа. Укажите, какой из графиков зависимости температуры t^0 нагрева от времени t (рисунок 1) построен для воды, какой для меди и какой для железа. (8 класс).

Рисунок 1. – Графики зависимости температуры нагрева воды, меди, железа от времени

Ответ: график A соответствует нагреву меди, график B – железу, график C – воде. Это связано с удельной теплоемкостью вещества. Удельная теплоемкость воды больше остальных, поэтому за одинаковый промежуток

времени она нагреется меньше и график будет пологим. Удельная теплоемкость меди меньше остальных, поэтому график будет самым крутым.

2. Графики зависимости силы тока от приложенного напряжения для трех металлических проводников приведены на рисунке 2. У какого из них электрическое сопротивление наибольшее? (8 класс).

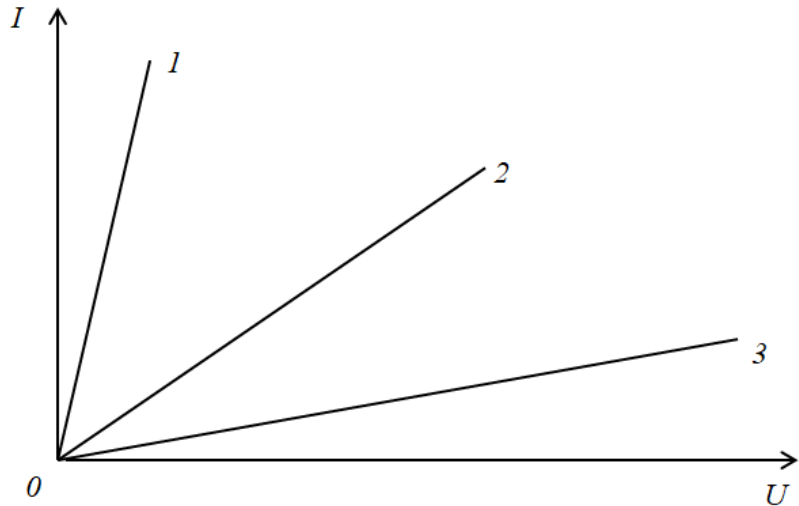

Рисунок 2. – Графики зависимости силы тока от приложенного напряжения для трех металлических тел
Ответ: у проводника 3.

3. На рисунке 3 приведены графики зависимости ускорения некоторых тел от времени. Начертите графики зависимости скорости и пути этих тел от времени, зная, что начальная скорость тел во всех случаях равна нулю. (9 класс)

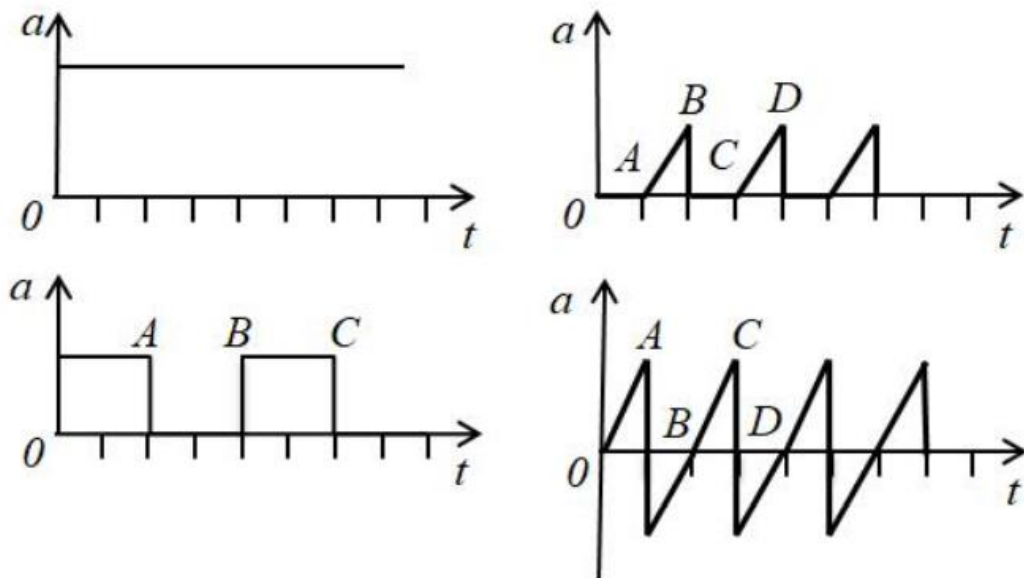

Рисунок 3. – Графики ускорения некоторых тел от времени

4. На рисунке 4 изображены графики четырех процессов изменения состояния идеального газа. Какой из графиков отображает изобарный процесс? Изохорный процесс? Изотермический процесс? (10 класс)

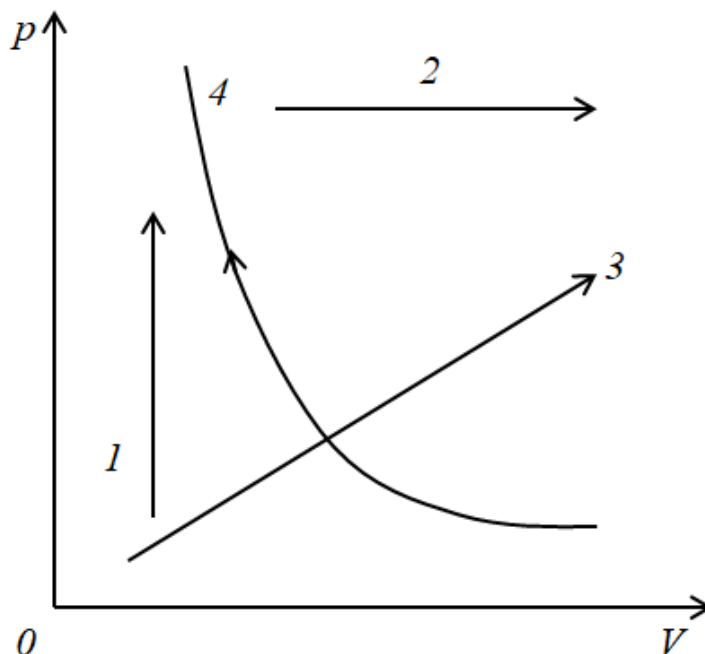

Рисунок 4. – Процессы изменения состояния идеального газа

Ответ: график 2, график 1, график 4.

5. В каком из представленных на рисунке 5 процессов изменения состояния идеального газа ab , ac или ad совершается наибольшая работа? Почему? (10 класс)

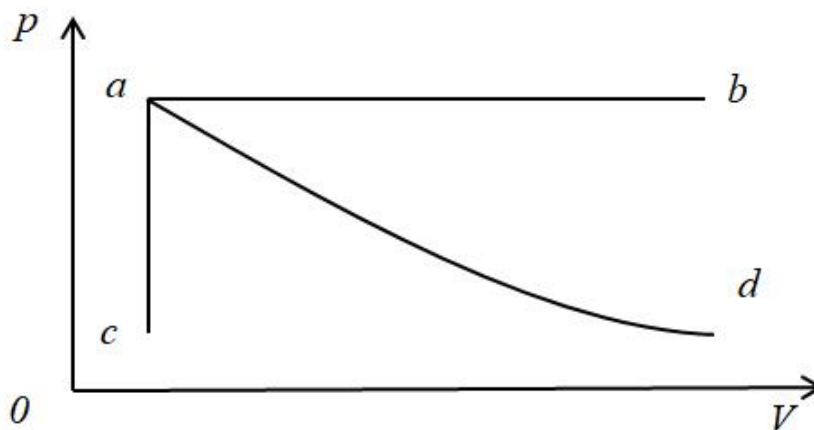

Рисунок 5. – Процессы изменения состояния идеального газа

Ответ: в процессе ab , чем больше площадь фигуры под графиком функции, тем больше работа.

6. На рисунку 6 показана залежність тиску насичених парів від температури (крива ABCD). Чому дана залежність не є лінійною на відміну від закону Шарля для газів? В якому випадку залежність тиску парів від температури буде зображатися лініями ABF або ABCE? (10 клас)

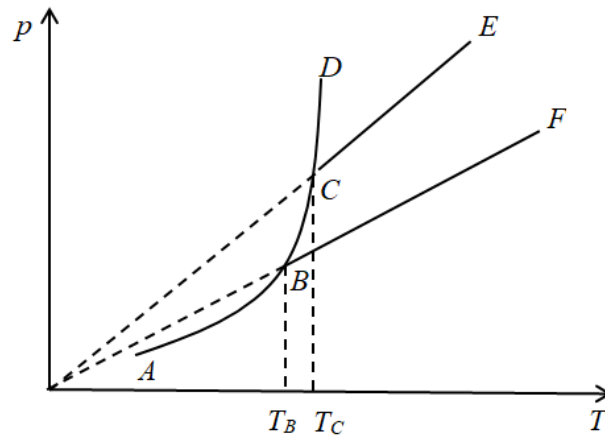

Рисунок 6. – Залежність тиску насиченого пара від температури

Відповідь: так як в посуді знаходилась деяка кількість рідини, то при підвищенні температури тиск пара зростає не тільки за рахунок збільшення швидкості руху молекул, але й за рахунок збільшення його густоти. Точки згинання (B і C) графіка означають, що рідина тут повністю випарувалась.

7. На рисунку 7 показані графіки зміни температури трьох твердих тіл по мірі поглинання ними тепла. Маса тіл однакова. Який з графіків відповідає нагріву аморфного тіла? Який з графіків відповідає твердому тілу з найбільшою теплоємністю? (10 клас)

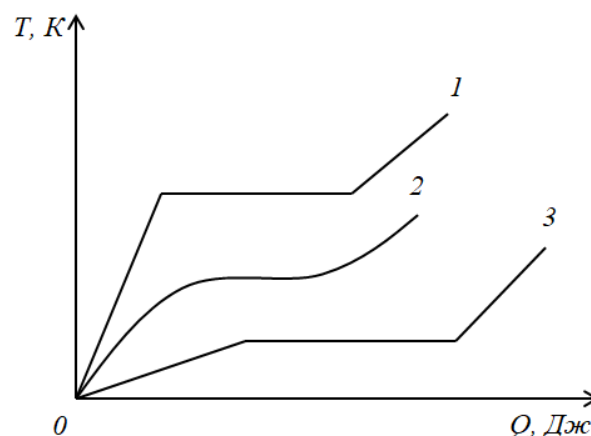

Рисунок 7. – Графіки зміни температури трьох твердих тіл по мірі поглинання ними тепла

Відповідь: аморфному тілу – графік 2, твердому тілу з найбільшою теплоємністю – графік 1.

8. К трем проводникам с одинаковыми сопротивлениями и длинами поочередно приложено одно и то же напряжение. Потеря напряжения в проводниках графически изображена на рисунке 8.

А. Как изменяется поперечное сечение каждого проводника?

Б. Какому участку кривой II соответствует наибольшее сопротивление единицы длины проводника?

В. Какому участку кривой III соответствует наибольшая средняя потеря напряжения на единицу длины проводника? (10 класс)

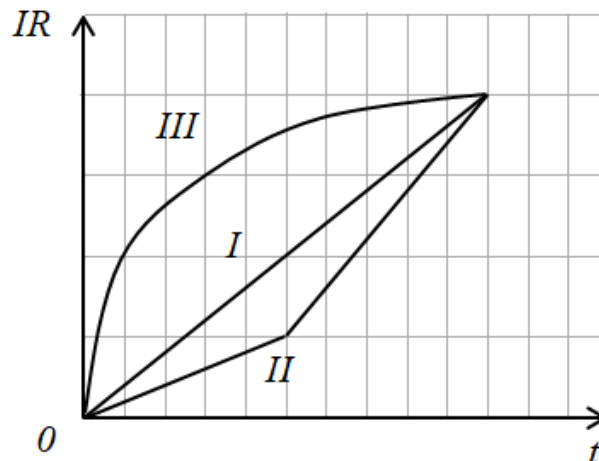

Рисунок 8. – Графики потери напряжения в трех проводниках

Ответ: А. Проводник I имеет одинаковое поперечное сечение по всей длине. Поперечное сечение проводника II – изменяется скачком в точках M и N, а проводника III – плавно от точки к точке. Б. Участку NK. В. Участку OD.

9. На рисунке 9 показаны графики затухающих колебаний в двух колебательных контурах. В чем их отличие? (11 класс)

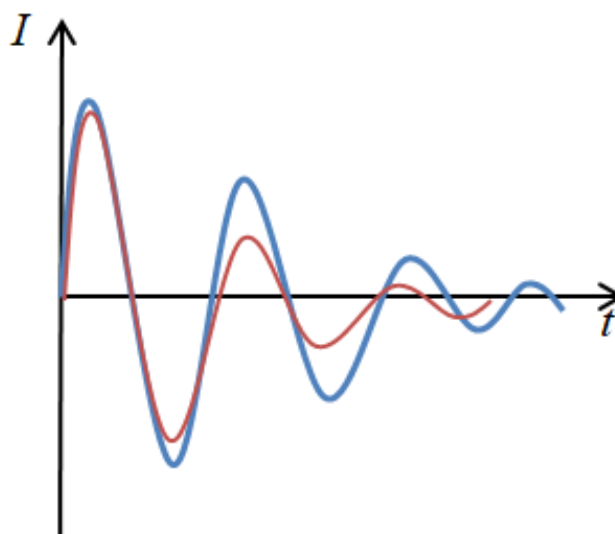

Рисунок 9. – Затухающие колебания в двух колебательных контурах

Ответ: неодинаковым является активное сопротивление контуров. Колебания затухают быстрее в контуре с большим активным сопротивлением.

10. Математический маятник совершает колебания относительно положения равновесия. Какой из графиков на рисунке 10 соответствует зависимости полной механической энергии от времени? А если маятник пружинный? (11 класс) [1]

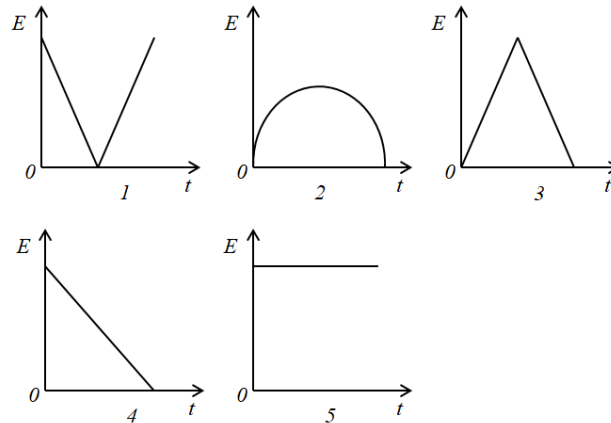

Рисунок 10. – Графики зависимости энергии от времени

Ответ: в обоих случаях график 5.

11. На рисунке 11 даны зависимости смещения маятника, его кинетической и потенциальной энергии от времени. Чем отличается частота периодических изменений кинетической (потенциальной) энергии колеблющегося тела и частота колебаний маятника? Почему? (11 класс)

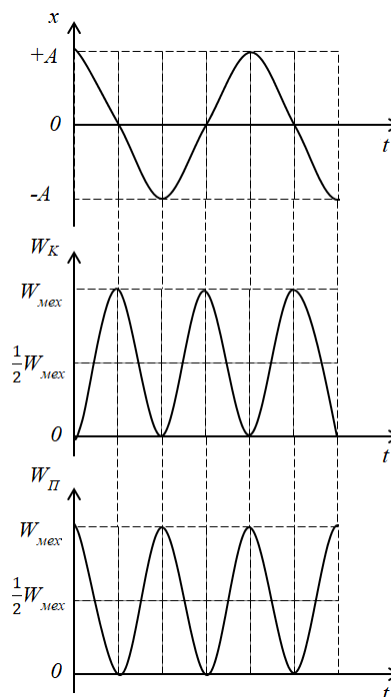

Рисунок 11. – Зависимости смещения маятника, его кинетической и потенциальной энергии от времени

Ответ: частота периодических изменений кинетической (потенциальной) энергии колеблющегося тела в два раза больше частоты колебаний маятника.

Дважды за период механическая энергия тела будет полностью превращаться в потенциальную (в двух крайних положениях маятника) и дважды за период – в кинетическую (при его прохождении через положение равновесия).

Таким образом, качественные задачи на анализ семейства графиков позволяют выявить уровень понимания сущности физических явлений и процессов, а также уровень математических знаний и умений, владение которыми необходимо для исследования графиков.

Список литературы:

1. Коновалихин, С. В. Сборник качественных задач по физике. М.: Бюро Квантум, 2010. 176 с.
2. Резников Л. И. Графический метод в преподавании физики. М.: Учпедгиз, 1960. 348 с.
3. Тульчинский, М. Е. Качественные задачи по физике в средней школе: пособие для учителей . Изд. 4-е, перераб. и доп. М. : Просвещение, 1972. 240 с.

УДК 37

*ЦалкоТатьяна, аспирант кафедры педагогики и менеджмента образования
Государственного учреждения образования «Академия последипломного образования»
Минск, Беларусь*

ОРГАНИЗАЦИОННО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ФОРМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. В статье раскрываются суть понятий «условия», «факторы». Представлены основные ориентиры, определяющие качества дошкольного образования в условиях диверсификации форм образовательного процесса. Анализируются организационно-управленческие условия и факторы диверсификации форм образовательного процесса

Ключевые слова: условия, факторы, диверсификация, качество дошкольного образования, организационно-управленческие условия и факторы.

*Tsalko Tatiana, postgraduate student
of the Department of pedagogy and education management
State educational institution "Academy of postgraduate education"
Minsk, Belarus*

ORGANIZATIONAL AND MANAGERIAL CONDITIONS AND FACTORS OF DIVERSIFICATION OF EDUCATIONAL PROCESS FORMS

Abstract. The article reveals the essence of the concepts "conditions" and "factors". The main guidelines that determine the quality of preschool education in the conditions of diversification of forms of the educational process are presented. Organizational and managerial conditions and factors of diversification of educational process forms are analyzed

Keywords: conditions, factors, diversification, quality of preschool education, organizational and managerial conditions and factors.

Одним из основных требований к современному образовательному процессу является обеспечение его качества. Качество выступает как совокупность свойств и характеристик объекта, отражающие его способность удовлетворять установленные и предполагаемые запросы потребителя. Основываясь на определении сущности дошкольного образования в образовательных стандартах дошкольного образования, категорию «качество дошкольного образования» можно трактовать как удовлетворение запросов семьи, общества и государства на разностороннее развитие личности ребёнка дошкольного возраста в соответствии с его возрастными и индивидуальными возможностями, способностями и потребностями, формирование у него нравственных норм, приобретение им социального опыта [4].

Новая концепция национального богатства важными общественными ресурсами провозглашает не только природные материальные ресурсы, но и интеллектуальные. В число главных условий развития дошкольного образования является диверсификация.

В дошкольном образовании диверсификация проявляется в тенденциях расширяющего разнообразия: программного содержания, форм организации образовательного процесса, методов и средств обучения, оценок его качества. Рождающееся разнообразие переходит во взаимопроникновение, слияние, комбинации различных процессов в связи с ресурсным ограничением количественного роста. Возникает новое качество форм, методов и средств, в конечном итоге новое качество образования. Так процессы диверсификации способствуют росту его качества.

Самые динамичные и наиболее эффективные составляющие человеческого капитала – это не просто образование, наука и культура, но и качество. Согласно образовательным стандартам первой ступенью общего образования является дошкольное образование. Поэтому проблема диверсификации форм организации образовательного процесса в дошкольном учреждении актуальна как никогда.

Перед педагогами стоит задача – построить свою работу так, чтобы она не только соответствовала запросам общества, но и обеспечивала сохранение самооценности, неповторимости дошкольного периода детства. Это достигается, в первую очередь, высоким качеством организации воспитательно-образовательного процесса в дошкольном учреждении.

В настоящее время проведен ряд научных исследований сущности и составляющих качество дошкольного образования, поиска эффективных технологий образовательного процесса в учреждениях дошкольного образования, управления качеством дошкольного образования. Данные вопросы освещались в трудах К.Ю. Белая, И.В. Житко, О.В. Князева,

В.Т. Кудрявцев, Л.В. Поздняк, О.В. Сафонова, Р.Б. Стёркина, Л.Г. Тарусова, Л.И. Фалюшкина и др.

«Дошкольное образование нацелено на разностороннее развитие личности ребёнка раннего и дошкольного возраста в соответствии с его возрастными и индивидуальными возможностями, потребностями, формирование у него нравственных норм, приобретением социального опыта» [4].

Анализ научно-методической литературы по проблеме диверсификации форм образовательного процесса, позволил нам выделить основные ориентиры, определяющие качества современного дошкольного образования:

*возможность удовлетворения потребности семьи и ребёнка в организации воспитательно-образовательного процесса в учреждении;

*сохранение самооценности дошкольного детства;

*готовность УДО к обеспечению необходимой коррекции недостатков развития;

*ориентированность на успешность ребёнка на следующей ступени образования; выбор различных форм организации образовательного процесса;

*рост профессионального мастерства педагогических кадров.

Проблема диверсификации форм образовательного процесса связана с выявлением, описанием, реализацией целого комплекса условий. Условие как философская категория выражает отношение предмета к окружающим его явлениям, без которых он существовать не может. Условия могут быть определены как обстоятельства, от которых зависит ход функционирования и развития какого-либо объекта [5]. Под условиями функционирования образовательного процесса можно понимать совокупность содержания, форм, методов, приёмов, технологий, направленных на решение поставленных задач [2]. В структуре условий функционирования образовательного процесса можно выделить: педагогические, организационные, социально-психологические, материально-технические и др. Особого внимания заслуживают организационно-управленческие условия, специально создаваемые управлением для лучшей организации управляемого процесса, для повышения эффективности управляемой системы и продуктивности управленческого взаимодействия. Таким образом, создаваемые в учреждении дошкольного образования организационно-управленческие условия — это условия, упорядочивающие управленческое взаимодействие и оптимизирующие организационную структуру учреждения образования для наилучшего функционирования и развития управляемого процесса.

Вопросы организационно-управленческих условий дошкольного образования в последнее время становятся предметом исследования учёных и практиков с позиции системного подхода, таких как К.Ю. Белая,

П.И. Третьяков, Л.И. Фалюшина и др. Авторами изучались функции управленческой деятельности, качество деятельности по её результату.

К организационно-управленческим условиям диверсификации форм образовательного процесса можно отнести:

*создание благоприятной среды в учреждении дошкольного образования для развития и образования дошкольников и педагогов: *установление гуманных отношений между педагогами и руководством* (главная задача является — понять общественные цели и направить усилия других людей на их достижение); *мотивирование педагогов на совместную деятельность* (само по себе включение в ситуацию совместной деятельности не создаёт достаточной мотивации общения, такая деятельность должна строиться с учётом мнения партнёров); *среда является главным источником творческого саморазвития личности педагога и ребёнка* (только в благоприятной среде педагог может реализовывать свои педагогические идеи);

*разностороннее развитие личности педагога (постоянное совершенствование профессиональной компетенции педагогов по вопросам организации образовательного процесса);

*опора на принцип управления — педагогическая система является управляемой системой, эффективность её функционирования и развития зависит от её управления и реализуется через анализ, целеполагание, планирование, организацию, координацию, исполнение и контроль: *осуществление планирования деятельности учреждения дошкольного образования в вопросах организации образовательного процесса* (изучение будущего и набросок плана действия, центральное звено любой деятельности, оно включает постановку целей, разработку правил и последовательности действий, предвидение и прогнозирование результатов); *владение способностью педагогического анализа в вопросах организации образовательного процесса в учреждении дошкольного образования* (для управления образовательным процессом необходимо иметь систему получения информации о его результативности, чтобы видеть отклонения или положительную динамику в этом процессе, а в случае необходимости корректировки образовательных или управленческих целей и путей их достижения); *осуществление координации и контроля педагогического процесса в учреждении дошкольного образования; координирование взаимодействия между сотрудниками учреждения дошкольного образования* (оперативное руководство текущей деятельностью, постановка и распределение задач между сотрудниками);

*новизна и разнообразие педагогической деятельности (*моделирование образовательных и педагогических ситуаций в учреждении дошкольного образования; грамотный, свободный выбор форм образовательного процесса*)

**перспективность образования систематическое, коллективное (обсуждение состояние образовательного процесса и принятие управленческих решений)*

Организационно-управленческие условия диверсификации форм образовательного процесса в современных условиях можно разделить на две группы: первая определяет условия реализации содержательных задач – управленческая; вторая характеризует организационные условия образовательного учреждения.

Одним из условий диверсификации форм образовательного процесса выступает его оптимальное управление. Можно даже сказать, что это условие выступает как стержневое, системаобразующее.

Управление – это целенаправленная деятельность руководителя по созданию необходимых условий для оптимального функционирования и развития дошкольного образовательного учреждения [1].

В управлении учреждением образования выделяют две стороны:

**управление непосредственно образовательным процессом — организация учебного процесса и воспитательных мероприятий, реализация основных функций управления учебно-воспитательного процесса;*

**управление педагогическим и детским коллективом учреждения образования. При этом образовательный процесс и коллектив учреждения образования рассматривается как управляемые системы [3].*

Мы рассматриваем управление в развитии. Любой уровень управления, любое звено должно исходить в своих решениях из конкретных условий.

Наряду с организационно-управленческими условиями организации форм образовательного процесса имеют значения факторы. Фактор — активный элемент воздействия на педагогический процесс [6]. К ним можно отнести:

**научно-методический, который занимает особое место в системе управления учреждением дошкольного образования. Включает: систематическое образование педагогического персонала, повышения профессионального развития педагогов, его самореализация, самообразование, педагогическое общение, решения профессиональных проблем;*

**прогностический направлен на определение предполагаемого конечного результата от выбора и использования в практике той или иной формы организации образовательного процесса;*

**консультативный предполагает оказание педагогам консультативной помощи по вопросам организации образовательного процесса;*

**организационный направлен на реализацию запланированных результатов;*

*інформаційний передбачає вибір різноманітних форм організації освітнього процесу, які залежать від цілей і завдань змісту навчання, рівня підготовленості вихованців, вікових і індивідуально-типологічних особливостей дітей, рівня професійної компетентності педагогів;

*експертно-діагностичний заключається в періодичному відслідковуванні поточних, проміжних, контрольних результатів по ефективному використанню різноманітних форм організації освітнього процесу;

*координаційний спрямований на впровадження нових форм освітнього процесу, моніторинг ефективності освітньої діяльності, вдосконалення системи освіти, проведення конкурсів педагогічного майстерства.

Вище викладена система диверсифікації форм освітнього процесу змінює якісні показники в рівні розвитку дітей і освітнього процесу в цілому. Оскільки вказана система належить до освітніх, педагогічних систем, її суттєві характеристики, пов'язані з цільовими установками, змістом, технологіями діяльності і др., також є педагогічними. Отже, організаційно-управлінські умови і фактори неминуче набувають ознак умов і факторів педагогічних.

Список літератури

1. Бєлая, К. Ю. 300 відповідей на запитання керівниці дитячим садом. М.: ООО «Ізд-во Астрель», 2002. 399 с.
2. Бєліков, В. А. Філософія освіти особистості: діяльнісний аспект: монографія. М. : Владос, 2004. 357 с.
3. Боритко Н.М., Соловцова І.А. Управління освітніми системами: підручник для студ. пед. вузів. Волгоград : Ізд-во ВГІПК РО, 2006. 48 с.
4. Освітні стандарти дошкільної освіти [Електронний ресурс]: утв. постановлення Міністерства освіти Респ. Білорусь, 15 вересня 2019 г. № 137. – Режим доступу: <http://adu.by/images>. Дата доступу: 20.05.2020
5. Ожегов, С. І. Словарь російської мови: ок 53000 слів / під загальною ред. проф. Л. І. Скворцова. 24-е изд., испр. М.: ООО Ізд-во Мир і освіта, 2007. 640 с.
6. Олешков М.Ю., Уваров Р.М. Сучасний освітній процес : основні поняття і терміни. М. : Компанія Спутник+, 2006. 191 с.

Научний керівник: Перережко Ірина Ростиславівна

УДК 37.018.11

*Жук-Гординський Юрій, студент 6 курсу магістратури
Українського Католицького Університету, Львів, Україна*

ВПЛИВ АВТОРИТЕТУ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ СТУДЕНТА

***Анотація.** Представлено аналіз питання впливу авторитету родинного виховання на формування аксіологічної складової студента. Проаналізовано низку чинників, які впливають на сприйняття чи відторгнення молоддю родинних цінностей, їхнє значення в сприйнятті освітніх програм та матеріалів. Порівняно стереотипні та традиційні бачення аксіологічного соціуму при релігійному та світському вихованні.*

***Ключові слова:** аксіологія, мораль, виховання, педагогіка, родина, освіта, студенти, формація.*

*Zhuk-Hordynskiy Yurii, Student of the 6th year of magistracy
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine*

THE INFLUENCE OF THE FAMILY'S UPBRINGING AUTHORITY ON THE FORMATION OF THE STUDENT'S AXIOLOGICAL COMPONENT

***Abstract.** An analysis of the influence of the family's upbringing authority on the formation of the student's axiological component is presented. A number of factors have been analyzed that affect on the perception or rejection of family values by young people, their importance in the perception of educational programs and materials. Stereotypical and traditional visions of axiological society in religious and secular education have been compared.*

***Key words:** axiology, morality, upbringing, pedagogy, family, education, students, formation.*

Психологія середовища, в якому починає формацію людина змалку, є наріжним каменем становлення аксіологічних та моральних орієнтирів особи. Беззаперечно, що протягом свого життя під тиском соціально-політичних, релігійних, економічних, соціокультурних та інших трансформаційних впливів людина набуває конкретний досвід, при цьому доповнює, поглиблює чи коригує свій світогляд. Саме родинне (в протилежному випадку – його відсутність) виховання формує ту постать, з якою комунікує соціум, виховує педагог навчального закладу, гуртує військо, приймає релігійна громада або гурток/організація інтересів. Тому від самого початку вся відповідальність знаходиться на основі сімейного становлення психологічної та смислової сфери особистості, цінності та норми поведінки якого були покладені в основу виховного світосприйняття [2, с. 252].

Педагоги навчального закладу будь-якого виду та рівня акредитації працюють з особою яка починає важливий етап свого життя, при цьому опираючись на набуті в дитинстві та юнацтві термінальні постулати. Тому, коли мова йде про молодь, як найбільш схильну до будь-яких змін інституцію,

не слід сприймати їхні основні вектори соціальних орієнтацій як єдину складову інтеграції інтересів соціуму в ряд нормативів власних потреб.

Мета статті – висвітлити явище впливу родинного виховання на формування аксіологічної складової студента. Його значення в сприйнятті викладів та засвоєнні матеріалів студентами з огляду на родинні традиційні та релігійні заохочення чи моральні заборони.

Аксіологічна складова являється основним рушієм змін соціальної орієнтації. Вона є основоположною у визначенні ступеня та рівня соціальних потреб, життєвої спрямованості студента. Проте не слід сприймати її як сталість, адже в залежності від впливу та інтересу соціуму, власних індивідуальних потреб, ця складова місцями може піддаватися суттєвій корекції поглядів [6, с. 181].

В традиційному розумінні родиною вважається та соціальна група, яка складається з осіб протилежної статі, чоловіка та жінки, які, в класичному розумінні, перебувають у шлюбі (цивільному та релігійному), їхніх рідних або прийомних дітей, які поєднанні обов'язками родинного побуту, кровного рідства, здійснюючи спільне виховання дітей, ведучи спільний економічний та морально-психічний уклад на спільній взаємовідповідальності [4, с. 114]. Саме така дефініція родини як з християнської, так і з традиційної світської вважається нормальною та повноцінною.

Незважаючи на спільний дефініційний уклад між світським та релігійним баченням родини, постулативні засади та практики виховання в них знаходять фундаментальні розбіжності. Таким чином через призму традицій та моральних орієнтирів в сім'ї студент неодноразово сприйматиме певний дисциплінарний виклад, як відмінну нав'язану засаду проти світогляду його родини. Мова йде про відмінне відношення до, скажімо, клонування людини, штучного запліднення, абортів, трансплантації органів, переливання крові та іншого втручання в зону інтимного антропологізму.

Через певні вікові особливості студентам складно визнавати, що їхнє сумління здатне бути підпорядкованим зовнішньому обов'язку. Ці особливості змушують визнавати аксіологічним лише те, що добровільно взято на себе [5, с. 19]. Саме тому моральним вчинком може бути визнана дія, яка є вчинена свідомо, без зовнішнього примусу, з особистою згодою. Такі критерії як панування над собою та гідність – не слід відносити під загал. Власне ця зумовленість дає фактичне свідчення того, що вчинки бувають морально добрими та морально злими. І ця відмінність від світського та релігійного виховання – є метрономом аксіологічного виховання в традиційній родині.

Родинний фундаменталізм є явищем важливим, проте не всюдисущим. Також є діти, які виховувались чи виховуються в неповних сім'ях. Зазвичай провідними факторами в таких випадках є вплив опікуна (чи опікунів) або

повний супротив цьому. Це також несе певний вплив на освітній процес та аксіологічний вибір, тільки з важливою ремаркою – ціннісною автономією виховному середовищу.

Вплив релігійного виховання на аксіологічну складову також є дуже вагомим. Етика вчинку матиме позитивний вплив лише при вихованні прикладом. Мова йде не про радикально-консервативне або сектантське виховання, але традиційний поміркований адекватний релігійний устрій. Тут вартують уваги судження не про позитивний чи негативний моральний вчинок, а про соціальну свободу в загалом. Скажімо, якщо молода людина перебуває під впливом сектантського середовища, причому неважливо якого роду та рівня є секта, вона отримує заборону на здобуття освіти. Причин для цього є достатньо. Найперше, звичайно, це вигода в неосвіченості adeptів. Коли людина немає критичного мислення, психологічні маніпуляції над неї здійснюються з більшою легкістю. Також це стосується соціуму. Якщо вилучити людину зі звичних умов, простору для маніпуляцією над нею буде вдосталь. Проте одна справа, коли молода людина потрапляє в певному віці в секту та зовсім інша, коли молода людина вихована в родині сектантів. Таким чином цінності, які заклали батьки при вихованні, будуть трактувати все відмінне, як сатанинське та вороже [3, 142].

При відсутності родинного виховання дітей виховує соціум їхнього перебування. Незважаючи на причини сирітства, виховання, розвиток та опіка, усвідомлення її психологічних потреб та особливостей є надважливими і являються своєрідним метрономом економічного, суспільного, гуманного та культурного розвитку країн [8, с. 166].

Незважаючи на опосередкованість або небажання впливу дорослих, статеве життя та репродуктивна поведінка молодої людини, буде залежати від особливості виховання, впливу оточення та освітнього рівня [7, с. 2]. Також дослідження Шипіциної Л. свідчить про те, що діти виховані демократичними батьками виявились більш схильними до самоконтролю, впевненості в собі та зростали соціально компетентними [9, с. 95]. Це є важливим сигналом того, що достатньо вилучити дитину з родинного середовища, як вона почне під примусовим тиском піддаватися різним чинникам впливу. Фактично ламати себе. Як зазначає Шиделко А.: «підліткам-сиротам притаманна занижена або негативна самооцінка, яка формується з огляду на важливі причини: дитина вважає себе «поганою» тому, що її залишили, відмовилися від неї, відчувається покинутою, зраженою» [8, с. 168]. Тому при відсутності родинного виховання дещо складніше соціалізуватись до традиційної уставної моралі, посередництвом освітніх та культурних закладів.

Даючи моральну оцінку діям, поведінці, прикладу, законодавству, викладам, правам, людина покладається на власний аксіологічний апарат.

Неможливо мати нейтральне судження того, що стосується тебе безпосередньо. Навіть явище релігійного чи антирелігійного пацифізму змушує займати позицію, якій дають чітку характеристику з огляду на власні цінності та моральні орієнтири. Якщо студент вже пройшов певний шлях гарту та звичних соціальних перемін (зміна місця проживання, навчання, середовища, компанії, праці, нові стосунки тощо), то молода людина, яка тільки починає свій шлях, несе в собі «ікону» родинного виховання.

Таким чином, ми можемо підсумувати, що родинне виховання надає вагомий фундаментальний вплив на формування аксіологічної складової студента. Молода людина вступає в соціум вже з певними сформованими переконаннями, сповідуваннями, світоглядними дефініціями, інтересами, постулатами, схильностями та судженнями. Релігійне та світське виховання не будує чіткого бар'єру в перспективі освітнього розвитку молоді чи їхнього подальшого кар'єрного зростання. Все ж головними відмінними рисами цих двох педагогічних шкіл є, скажімо, антропологічна аксіологія. Атеїстичне або нерелігійне виховання може бути відмінним в поглядах на цінність людського життя та життя, як таке в загальному. Наприклад, чи вважати плід до 22 тижня вагітності живою істотою з душею чи вважати це біомасою або несвідомим елементом. Скажімо для християнина в цій ситуації буде діяти так званий «аргумент сумніву», при якому він повинен обрати те, в чому має більшу впевненість та ймовірність не зашкодити. [1, с. 69]. Те саме може стосуватись репродуктивних технологій. Молода людина з дійсним релігійним вихованням неоднозначно віднесеться, наприклад, до такого явища, як сурогатне материнство. Для когось також евтаназія є гріхом вбивства, а хтось приймає її як гуманну смерть. Звідси різне бачення ситуації породжує її сприйняття посередництвом прикладу або висловлення позиції стосовно критеріїв оцінювання. Комуś це стане проблемою, а хто класифікуватиме це як звичне явище.

Отже, в світі загальної свободи та вседозволеності, студент ХХІ століття здатний відрізнитися самостійним вибором на користь родинним цінностям. Більш того, якщо молода людина висловлює неповагу до родини, стоїть в опозиції до їхнього звичного стилю життя, то це також можна класифікувати, як вплив родинного виховання на її поточний аксіологічний стан. Як приклад, так і антиприклад являються дієвими педагогічними важілями. Це все при тому, що сучасна молодь має майже загальну аксіологічну орієнтацію. Незалежно від того чи вона обмежена політичними, тоталітарними чи монархічними амбітними режимами, ера глобалізації будуватиме на їхніх молодих сформованих фундаментальних баченнях суперечність оточуючої дійсності з традиційним та звичним для них родинним вихованням.

Подальші наукові дослідження вбачаємо у дослідженні концептуальних підходів до формування аксіології та моральних орієнтирів молоді в нетрадиційних релігійних соціумах, а також аналізі впливу цих релігійних формувань на освітні та наукові заборони, їх опозицію розвитку критичного мислення.

Список використаних джерел

1. Бойко І. Біоетика: Скрипти для студентів, вид. 2-ге, виправлене. Львів: Видавництво УКУ, 2008. 178 с.
2. Горбачова О. Ю. Сімейне виховання як чинник формування ціннісних орієнтацій дошкільника // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. Випуск 12. К.: Аксіома, 2011. С. 252-259.
3. Жук-Гординський Ю.В. Морально-освітня соціалізація молоді, яка покинула тоталітарні секти // Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми та перспективи: зб. наук. праць. Вип. 6 / [гол. ред. Ю. І. Колісник-Гуменюк]. Київ-Львів-Бережани-Гомель, 2020. 469 с.
4. Липка О. Християнська родина в інформаційному просторі: реакція на виклики часу // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» № 723, 2012. 114–119 с.
5. Обер Ж.-М. Моральне богослов'я. Львів: Стрім, 1997. 296 с.
6. Шапошникова І. В. Формування ціннісних орієнтацій сучасної української молоді // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Випуск 57, 2013. 181-187 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2013_57_26.
7. Шиделко А. В. Роль соціальних зв'язків у формуванні статевої культури підлітків. С. 1–8. Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/6280/1/Одесса-Роль_соціальних_зв'язків_у_форм_статев_культури_підлітків.pdf.
8. Шиделко А.В. Сирітство в Україні: психологічні особливості біологічних і соціальних дітей-сиріт // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. Випуск 2. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 276 с.
9. Шипицина Л.М. Психология детей-сирот: учебное пособие. СПб: Издательство СПУ, 2005. 628 с.

Науковий керівник: Шиделко Анна Володимирівна

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, факультету психології, Львівського державного університету внутрішніх справ

УДК 316.58

Захарчишин Зоряна, студентка 6 курсу магістратури
Українського Католицького Університету
Львів, Україна

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ « ДІТИ ВУЛИЦІ »

Анотація. У статті проаналізовано вітчизняні підходи науковців до вивчення проблеми безпритульності. Подано класифікацію безпритульних дітей та причини їх появи на вулиці. Висвітлено категорії безпритульності.

Ключові слова: «діти вулиці», безпритульність, соціальне сирітство.

Zacharchyshyn Zoryana, 6th year student of the magistracy
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine

ETYMOLOGY OF THE CONCEPT OF «STREET CHILDREN»

Abstract. *The article analyzes the domestic approaches of scientists to the study of homelessness. The classification of homeless children and the reasons for their appearance on the street are given. The categories of homelessness are highlighted.*

Keywords. «street children», homelessness, social orphanhood.

Термін «безпритульний» виник у XVII ст. у зв'язку з здійсненням державної політики щодо незахищених і бідних верств населення. Уже в кінці XVII ст. даний термін починають активно використовувати щодо підлітків, без постійного місця проживання.

Мета статті – висвітлити розвиток поняття «діти вулиці» у працях українських та зарубіжних вчених.

Вчені виділяють чотири хвилі масової безпритульності дітей :

1) 1919 – 1920 рр. – зародилася в часи царської Росії, причинами її стали перша світова війна, громадянська революція, біженство, голод, евакуація, безробіття; У цей період соціальні, правові, психологічні та педагогічні аспекти безпритульних дітей досліджували: П. Блонського, Л. Василевського, Л. Виготського, А. Залкінда, А. Макаренка, М. Левітної та інших.

2) 1931 – 1933 рр. її спонукали процеси колективізації, розкуркулення, Голодомор, репресії;

3) Виникла внаслідок Другої світової війни, тоді мільйони дітей залишилися сиротами і безпритульними [6].

На початку 90 — х рр. XX ст., за результатом розпаду Радянського союзу, перехід до нових економічних відносин, і триває до сьогоднішнього дня [3]

Починаючи з середини 90 – х рр. XX ст в Україні проводяться різноманітні дослідження щодо визначення «дітей вулиці», їхніх потреб, детермінантів які породжують це явище, вуличного стилю життя.

О. Карпенко відносить такі умови появи «дітей вулиці»:

- загострення протиріч і конфліктів між батьками і дітьми;
- ослаблення роботи з організації дозвілля дітей за місцем їхнього проживання;

- погіршення матеріального становища у сім'ях;

- збільшення кількості незайнятих підлітків;

- зменшення відповідальності батьків за утримання і виховання дітей;

- Залучення дітей до жебракування, крадіжок, махінацій;

- пропаганда у ЗМІ насилля і легкого життя [2, с. 276].

3. Рогач вказує на іншу позицію і умови появи зазначеного явища, а саме :

1) Невідповідність роботи центральних органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо політики з охорони дитинства та сімейних цінностей у відповідності до реальних викликів;

2) Неспроможність батьків утримувати власних дітей, що породжує велику кількість дітей, які виховуються у притулках;

3) Жорстокі форми виховання дітей;

4) Небажання або не спроможність батьків виховувати власних дітей;

5) Перебування дітей під опікою матеріально неспроможних родичів;

6) Експлуатація батьками дитячої праці, що призводить до зниження мотивації до навчання;

7) Нездатність державної системи притулків та інтернатів забезпечити соціалізацію вихованців відповідно до розвитку суспільства та власних потреб дітей;

8) Низька результативність роботи органів опіки та піклування, недосконала система виявлення неблагополучних сімей [5, с. 161].

Питання безпритульності підлітків на сучасному етапі досліджували А. Зінченко, Н. Максимова, І. Пеша, О. Бреєва, Є. Слуцький, Л. Волинець, специфіку діяльності соціального педагога з безпритульними дітьми опрацьовували Л. Артющкіна, М. Галагузова, Л. Мардахаєв, Л. Гурковська, А. Бикова, особливості процесу соціальної реабілітації визначали І. Зверєва, Т. Мальцева, М. Тютюнник та С. Чернега.

А. Зінченко вважає, що поняття безпритульності і бездоглядності є аналогічними, обидва вказують на відсутність умов для нормального фізичного, духовного та інтелектуального розвитку [2, 80].

Теоретико – методичні та науково – практичні основи соціальної профілактики дитячої безпритульності були закладені у працях таких вітчизняних педагогів, як О. Безпалько, Т. Журавель, А. Капської, В. Оржеховської, І. Пінчука, О. Пилипенка, В. Понамапенка, ряд психологів досліджували дану проблему серед яких Л. Бутузова, Ю. Калашникова, Н. Сирота.

Як визначає А. Капська поняття «дітей вулиці», як дітей, які офіційно не позбавлені батьківської опіки, але можуть бути віднесені до категорії соціальних сиріт через те, що у них відсутній належний догляд з боку батьків. На її погляд поняття «діти вулиці» включає в себе два поняття безпритульних

дітей і бездомних дітей. Варто зазначити, що А. Капська виділяє бездоглядних і безпритульних дітей за місцем проживання, наявністю сім'ї, характеристикою сімейних відносин на такі групи:

1) діти, які не мають сім'ї і постійно проживають на вулиці;

2) діти, які постійно проживають на вулиці, але мають асоціальну сім'ю;

3) діти, які постійно проживають на вулиці, але мають нормальну сім'ю;

4) діти, які не мають сімей, але періодично проживають на вулиці та вдома;

5) діти, які періодами живуть вдома та на вулиці, але мають асоціальну сім'ю;

б) діти, які періодами живуть вдома та на вулиці, але мають нормальну сім'ю;

7) діти, які проживають вдома, але не мають батьків;

8) діти, які проживають вдома, але мають асоціальну сім'ю;

9) діти, які живуть вдома, мають нормальну сім'ю, але весь свій час або більшу його частину проводять на вулиці [4].

На думку В. Вакуленка поняття «безпритульних дітей» включає в себе бездоглядних дітей. За цим підходом він класифікував на дві великі групи:

1) безпритульні діти, які втратили батьків чи опікунів або контакти з ними і внаслідок цього опинилися на вулиці;

2) бездоглядні діти, які мають батьків чи опікунів, але не мають належного матеріального забезпечення, належного виховання, житлових умов і як наслідок цього проводять свій день на вулиці. [1, с. 94].

Питанням як на соціально – педагогічному рівні надати допомогу «дітям вулиці» розмірковували: С. Бородуліна, Ю. Гапон, С. Новік, В. Бочарова, Р. Дахно, Ю. Клейберг, М. Шакурова, Л. Моруга, О. Гуляр.

Проблему визначення детермінантів безпритульних дітей досліджували С. Бадора, І. Дубровіна, В. Зарецький, С. Кононенко, М. Лисіна, А. Паляничко, Т. Шатохіна, О. Антонова-Турченко, Л. Волинець.

Проблематику соціально – правового захисту дітей досліджували такі вчені: М. Батенчук, І. Горобець, Н. Гусак, О. Кабанець, О. Карпенко, З. Кияниця, М. Мельник, Т. Семигіна, Ю. Саєнко, Н. Романова.

Отже, праці українських та закордонних вчених трактують безпритульність у двох аспектах: соціальному (з точки зору соціальних умов у суспільстві в якому проживає дитина), психологічному (внутрішні чинники і мотивація дитини покинути дім).

Список використаних джерел

1. Вакуленко В. М. Досвід подолання дитячої безпритульності в радянській Україні // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 2. С. 93–100.
2. Зінченко А. Безпритульність як соціальне явище (до історії розв'язання проблеми)// *Соціальна політика і соціальна робота*. – 1998. - № 1 – 2. С.78 – 86.
3. Кравчук Л. Ф. *Теоретичні аспекти дитячої бездоглядності та безпритульності в Україні. Теорія та практика державного управління* вип. 2(33). 2011р.
4. *Організація і технології соціальної роботи з дітьми вулиці / за ред. А. Капської. К: Інтернаціональний союз; Ліга соціальних працівників України, 2003. 260 с*
5. Рогач З. І. Безпритульні і бездоглядні «діти вулиці» як проблема сучасного українського суспільства//*Наукові праці МАУП. К., 2010. Вип.3 (26). С. 160 –165*
6. *Соціальна робота: технологічний аспект: навч. посіб / за ред. А.Й. Капської. К.: Центр навч. Літ-ри, 2004. 2004. 352 с.*

Науковий керівник: Шиделко Анна Володимирівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, факультету психології, Львівського державного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 37.018.43:37.015.324-057.875

Гапанович-Кайдалова Екатерина
кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин ИПК и П
УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь

ОТНОШЕНИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ГОТОВНОСТЬ СЛУШАТЕЛЕЙ ИПК И П К ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ЭЛЕМЕНТОВ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье приведены результаты эмпирического исследования отношения и готовности слушателей ИПК и П к использованию дистанционного обучения. Проанализированы преимущества и недостатки дистанционного обучения, выделены его основные особенности. Обозначены проблемы, связанные с его внедрением в практику работы учреждений образования.

Ключевые слова: дистанционное обучение, эпидемиологическая ситуация, переподготовка кадров, отношение к дистанционному обучению, готовность к дистанционному обучению.

*Gapanovich-Kaidalova Ekaterina, PhD in Psychology, associated professor
of the department of social and humanitarian disciplines
Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, the Republic of Belarus*

RETRAINING COURSES STUDENTS' ATTITUDE AND THEIR PSYCHOLOGICAL READINESS TOWARDS USING DISTANCE LEARNING ELEMENTS

Abstract. The empirical study results of retraining courses students' and their psychological readiness towards using distance learning are considered in the article. The advantages and disadvantages and the main features of distance learning were analyzed. The problems associated with its implementation in the practice of educational institutions are identified.

Key words: distance learning, epidemiological situation, staff retraining, attitude to distance learning, readiness for distance learning.

Система переподготовки кадров ориентирована, прежде всего, на развитие у слушателей способности к профессионально-личностному развитию, формирование у них психологической готовности к эффективной деятельности в изменяющемся образовательном пространстве (А.П. Гурко, Е.Н. Панько и др.). При этом нужно принимать во внимание, что взрослый обучающийся является сложившейся личностью с высоким уровнем самосознания, жизненным опытом, обладающей психологической, социальной и нравственной зрелостью, стремлением к самореализации и самоуправлению (Б.Г. Ананьев, С.И. Змеев, Ю.Н. Кулюткин).

Эпидемиологическая ситуация, сложившаяся в последнее время в Республике Беларусь и в мире в целом, привела к необходимости введения профилактических мер COVID-19. В связи с этим целый ряд учреждений высшего образования перешел на дистанционное обучение или очное обучение с элементами дистанционного. Поскольку данная мера была вынужденной и обучающиеся оказались в ситуации отсутствия выбора, смена формы обучения привела к возникновению определенных затруднений у участников образовательного процесса, связанных с различными аспектами готовности к ее реализации.

Согласно статье 17 Кодекса Республики Беларусь об образовании, «дистанционная форма получения образования – вид заочной формы получения образования, когда получение образования осуществляется преимущественно с использованием современных коммуникационных и информационных технологий» [1].

Существуют различные точки зрения относительно определения понятия «дистанционное обучение». Так, ряд авторов рассматривают его как форму обучения (А.А. Андреев, М.Ю. Бахаркина, М.В. Моисеева, Е.С. Полат и др.). В то же время в справочной педагогической литературе дистанционное обучение определяется как «технология целенаправленного и методически организованного руководства учебно-познавательной деятельностью учащихся (независимо от уровня получаемого ими образования), проживающих на расстоянии от образовательного центра. Дистанционное обучение осуществляется с помощью средств и методов педагогического общения преподавателя и обучаемого при минимальном количестве обязательных занятий. По методам организации учебного процесса дистанционное обучение близко к заочной форме обучения, а по насыщенности и интенсивности учебного процесса – к очной форме» [2, с. 73].

На основании анализа исследований по проблемам дистанционного обучения мы пришли к выводу, что дистанционное обучение представляет собой форму обучения, обладающую следующими особенностями:

- осуществление взаимодействия субъектов образовательного процесса посредством использования информационно-коммуникативных технологий;
- расширение возможностей для получения образовательных услуг, коммуникации студентов, студентов и преподавателей, самообразования в силу отсутствия пространственных и временных границ;
- ориентация на самоизменение обучающихся;
- развитие самостоятельности студентов, формирование у них навыков самоорганизации.

К основным преимуществам дистанционного обучения относят: доступность для широкого круга людей, высокую технологичность, свободу

выбора учебного заведения, осуществление индивидуального подхода, сокращение финансовых затрат на обучение, развитие навыков самостоятельной работы обучающихся, возможности постоянного повышения уровня квалификации.

Однако исследователи отмечают наличие ряда психолого-педагогических проблем, связанных с внедрением в практику работы учреждений образования дистанционно обучения. В частности, В.С. Шаров к таковым относит: трудности установления межличностных контактов между участниками процесса обучения; проблемы формирования эффективно работающих малых групп при обучении в сотрудничестве; определение индивидуальных особенностей восприятия информации у слушателей и стилей обучения для более эффективной организации учебного процесса; актуализация и поддержание мотивации обучения; адекватность поведения самого преподавателя выбранным для дистанционного обучения методике и педагогической технологии [3].

По результатам наших наблюдений и опроса слушателей ИПК и П трудности реализации дистанционного обучения связаны с недостаточной готовностью обучающихся к использованию данной формы обучения.

Исследователи указывают на то, что готовность к реализации дистанционного обучения включает несколько взаимосвязанных компонентов. Так, Д.Б.Милохин, рассматривая готовность к реализации дистанционного обучения как устойчивое интегральное динамическое качество личности, определяющее содержание, направленность и характер ее деятельности в процессе профессионального самоопределения и самореализации, выделяет в ее структуре мотивационно-когнитивную готовность, технологическую готовность и рефлексивно-результативную оценку деятельности по реализации дистанционного обучения [4, с. 173].

Целью нашего исследования было выявление отношения и психологической готовности слушателей ИПК и П к использованию элементов дистанционного обучения.

Выборка составила 49 слушателей ИПК и П психолого-педагогических специальностей.

С респондентами был проведен опрос, в ходе которого им предлагалось обозначить: преимущества и недостатки дистанционного обучения; предпочитаемую форму организации учебного процесса (дистанционное обучение, очное обучение с элементами дистанционного, очное обучение); оценить уровень своей технической готовности (оборудование, Интернет) и личностной (необходимые навыки) готовности к дистанционному обучению; основные трудности, которые возникли у них при реализации дистанционного обучения.

Обсуждение результатов.

К наиболее значимым преимуществам дистанционного обучения слушатели относят: возможность планирования своего времени, доступность информации вне зависимости от времени и расстояния, развитие навыков самостоятельной работы.

Наиболее существенными недостатками дистанционного обучения респонденты считают: низкое качество программного обеспечения и интернет-соединения; сложность освоения практических навыков и отсутствие живого контакта, что затрудняет самораскрытие и влияет на эффективность коммуникации, в частности, при проведении тренинговых занятий, организации коллективных обсуждений.

Слушатели, будучи людьми зрелыми и самостоятельными, выбрали форму получения образования, исходя из своих возрастных, личностных особенностей, с учетом занятости на работе и ситуации в семье. Поэтому, признавая наличие ряда преимуществ дистанционного обучения, они не считают данную форму обучения наиболее приемлемой для себя. По результатам опроса, лишь 10% респондентов согласились бы обучаться дистанционно. Среди них преобладают слушатели в возрасте до 30 лет, которые не имеют собственной семьи и детей. Остальные отдают предпочтение очному обучению как наиболее привычному по используемым средствам и методам. В то же время участники опроса согласны, что часть занятий, например, лекционных, можно проводить дистанционно в режиме телеконференций и других возможностей интернет-технологий.

Трудности, с которыми столкнулись слушатели при использовании элементов дистанционного обучения:

1) низкий уровень технической оснащенности. Участники опроса отметили, что не у всех есть необходимое оборудование достаточно хорошего качества и средства для его приобретения. Проблемы с техническим оснащением сказываются на качестве связи и восприятии материала;

2) отсутствие опыта применения многих современных методов и средств дистанционного обучения, навыков работы на компьютере, использования интернет-технологий. Особенно это характерно для слушателей в возрасте старше 45 лет, профессиональная деятельность которых не связана с использованием компьютерных технологий;

3) слабая мотивация использования данной формы обучения и освоения соответствующих ей навыков работы в силу восприятия их как временных, применяемых только в условиях карантина;

4) организационные трудности, связанные с необходимостью совмещать выполнение повседневных домашних хозяйственных и родительских обязанностей с занятиями. Слушатели отмечают, что, находясь дома, не в

полной мере погружаются в учебный процесс, отвлекаются на посторонние раздражители.

В целом, у респондентов можно отметить средний уровень готовности к дистанционному обучению. Существенных различий в уровне технической и личностной готовности не было обнаружено. Участники опроса имеют необходимое для дистанционного обучения оборудование, умеют пользоваться Интернетом. Слушатели не в полной мере владеют необходимыми навыками работы, поскольку редко в рамках традиционного обучения имеют возможность приобрести опыт участия в научных Интернет-конференциях, онлайн-консультациях, вебинарах и т.п. Как правило, ограничиваются самостоятельным использованием электронных учебников и библиотек, образовательных Интернет-ресурсов.

На самооценку уровня готовности к дистанционному обучению влияют:

– возраст испытуемых. Респонденты моложе 30 лет выше оценивают свою техническую и личностную готовность, поскольку имели опыт использования современных интернет-технологий при получении первого образования, больше осведомлены и чаще применяют их в быту и для самообразования и саморазвития;

– профессиональная деятельность. Слушатели, профессиональная деятельность которых связана с использованием информационно-коммуникационных технологий, выше оценивают уровень своей технической готовности к дистанционному обучению;

– наличие опыта исследовательской деятельности. Респонденты, занимающиеся исследовательской деятельностью в рамках обучения в магистратуре, проводившие исследования в рамках выполнения курсовых и дипломных работ, участвовавшие в научных конференциях выше оценивают свою личностную готовность к дистанционному обучению;

– регулярность включения средств и методов дистанционного обучения в учебную деятельность. Участники опроса отметили, что постоянное применение интернет-технологий способствовало повышению их уверенности в своей готовности к дистанционному обучению, позволило приобрести необходимые навыки использования информационно-коммуникационных технологий и самостоятельной работы.

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать выводы:

– слушатели ИПК и П, в целом, положительно относятся к дистанционному обучению, основными его преимуществами считают возможность планирования своего времени, доступность информации вне зависимости от времени и расстояния, развитие навыков самостоятельной работы;

– респонденты отмечают у себя средний уровень готовности к дистанционному обучению; отдают предпочтение очному обучению или очному обучению с элементами дистанционного;

– трудности реализации дистанционного обучения связаны с низким уровнем технической оснащённости слушателей; отсутствием у них опыта применения многих современных методов и средств дистанционного обучения, навыков работы на компьютере, использования интернет-технологий; слабой мотивации использования данной формы обучения и освоения соответствующих ей навыков работы; организационными трудностями, связанными с необходимостью совмещать выполнение повседневных домашних хозяйственных и родительских обязанностей с занятиями;

– на самооценку уровня готовности к дистанционному обучению влияют: возраст испытуемых, профессиональная деятельность, наличие опыта исследовательской деятельности, регулярность включения средств и методов дистанционного обучения в учебную деятельность.

Список литературы:

1. *Кодекс Республики Беларусь об образовании: принят Палатой представителей 2 декабря 2010 г.: одобрен Советом Республики Беларусь 22 декабря 2010 г.* Мн.: НЦПІ, 2011. 400 с.
2. *Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б.М. Бим-Бад.* М.: Большая российская энциклопедия, 2009. 527 с.
3. Шаров В.С. Дистанционное обучение: форма, технология, средство *Известия Российского педагогического университета им. А.И. Герцена.* 2009. № 94. С. 236-240.
4. Милохин Д.Б. Оценка готовности студентов вузов к реализации дистанционного обучения // *Вестник ОГУ.* 2010. №9 (115). С. 172-177.

УДК 159.923.3-058.855:316.613.42

*Лупекина Елена,
кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии
УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь*

СОСТРАДАНИЕ, ЭМПАТИЯ И АЛЬТРУИЗМ ПРИЕМНЫХ РОДИТЕЛЕЙ КАК ОСНОВА ПОМОГАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ

Статья посвящена актуальной проблеме современного общества – явлению социального сиротства. В статье рассматриваются приемные семьи как альтернативная форма жизнеустройства детей-сирот. Анализируется психологический подход к приемной семье как примеру просоциального (помогающего) поведения. Представлены результаты исследования проявлений заботы приемных родителей: сострадание, альтруизм, эмпатия. Представлен сравнительный анализ выделенных аспектов в группах приемных матерей и матерей, воспитывающих кровных детей.

Ключевые слова: приёмная семья, просоциальное поведение, сострадание, альтруизм, эмпатия.

*Lupekina Elena, PhD in Psychology, associated professor of the Psychology department
Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, the Republic of Belarus*

FOSTER PARENTS' COMPASSION, EMPATHY AND ALTRUISM AS THE BASIS FOR HELPING BEHAVIOR

The article is devoted to the actual problem of modern society – the phenomenon of social orphanhood. The article considers foster families as an alternative form of life arrangement for orphaned children. The article analyzes the psychological approach to the foster family as an example of prosocial (helping) behavior. The article presents the results of a study of foster parents' expressions of care: compassion, altruism, empathy. A comparative analysis of the selected aspects in the groups of foster mothers and mothers raising blood children is presented.

Keywords: *foster family, prosocial behavior, compassion, altruism, empathy.*

Проблема социального сиротства является одной из наиболее актуальных для многих современных государств. Социальными сиротами становятся дети из социально неблагополучных семьях, утративших способность воспитывать собственных детей. Именно поэтому возникает необходимость в замещающих семьях, взявших на себя воспитание социальных сирот.

Одним из принципов социальной политики Республики Беларусь в отношении детей-сирот является приоритетное отношение к семейным формам устройства. В Беларуси созданы различные формы замещающих семей. Одна из них – приемная семья.

Помощь другим людям в любом цивилизованном обществе считается одной из важнейших человеческих ценностей. Помогающее поведение – это предоставление непосредственной помощи кому-то, кто в ней нуждается. С точки зрения психологических дефиниций помогающее поведение относят к категории просоциальной активности.

В жизни много примеров заранее обдуманной, целенаправленной помощи. Например, благотворительность, добровольная работа ради благополучия других, волонтерская помощь.

Профессия приемного родителя рассматривается нами как вариант просоциального поведения. Профессия приемного родителя – это помощь обдуманная, намеченная заранее, а не ситуативная. Поэтому такое проявление просоциального поведения не ситуативное, а длительное и целенаправленное, следует рассматривать с позиций направленности личности (т.е. совокупности устойчивых мотивов, которые характеризуются интересами, склонностями, убеждениями, идеалами, установками человека).

В настоящее время в психолого-педагогической литературе можно выделить понятия «приемная семья», понимаемое в широком контексте. Согласно данному определению приемной семьей может называться любая форма семейного устройства ребенка-сироты, а также семья, в которой ребенок является приемным по отношению к одному из родителей.

Узкое понимание понятия «приемная семья» основывается на современном семейном законодательстве и трактуется как форма устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

В Республике Беларусь приемная семья – это модель семейного устройства детей-сирот, где труд родителей оплачивается государством. Положение о приёмной семье утверждено постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 28 октября 1999 г. № 1678. В западных странах (Великобритании, Швеции, Германии и др.) подобная практика ведётся много несколько десятилетий.

В Республике Беларусь численность детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, находящихся на воспитании в семьях (в детских домах семейного типа, опекунских и приемных семьях) на конец 2018 г. составила 13876 [4, с. 160]. В целом в **Республике проживают более 18 тыс. детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.**

Воспитание детей с особенной судьбой на условиях создания приемной семьи – это профессиональная деятельность, ответственная и серьезная работа, которая требует значительных личностных ресурсов от родителя [2, с. 37]. Ключевым моментом мотивации человека, работающего приемным родителем, является желание помочь детям-сиротам, т.е. просоциальность поведения.

На наш взгляд внешнее подкрепление в виде заработной платы приемного родителя и детского пособия не является достаточным для того, чтобы человек принял решение стать приемным родителем. Сегодняшнее положение дел таково, что все, кто хотел работать приемным родителем, уже это сделали, а новые кандидаты находятся с трудом. Так на примере г. Гомеля приемные родители – это женщины, более 60% из них в возрасте старше 50 лет, воспитывающие детей от 11 до 18 лет (72%). Новых кандидаток на роль приемного родителя за год в г. Гомеле не более 10 человек.

Нас интересует вопрос, почему одни люди готовы принять на воспитание чужого ребенка и делают это, а другие – нет. В контексте рассмотрения профессии приемного родителя как целенаправленного просоциального поведения в 2019-2020 г. было проведено психологическое исследование на базе Учреждения образования «Гомельский городской социально-педагогический центр», одной из основных сфер деятельности которого является подбор и подготовка кандидатов в приемные родители (родители-воспитатели), создание приемной семьи (и других форм замещения), психолого-педагогическое сопровождение приемной семьи.

В исследовании приняли участие приемные родители и родители-воспитатели детских домов семейного типа г. Гомеля в количестве 51 человек, женщины, средний возраст – 46 лет, стаж работы приемным родителем более 5 лет, образование – средне-специальное.

В качестве контрольной группы в исследовании приняли участие 60 женщин, средний возраст – 38 лет, наличие биологических детей – 2, образование – высшее и средне-специальное.

Гипотеза нашего исследования выражалась в том, что, возможно, существуют различия в проявлениях заботы, т.е. выраженности сострадания, эмпатии и альтруизма между приемными родителями и родителями, воспитывающими кровных детей.

Важными качествами личности любого родителя, и особенно приемного, являются эмпатия, отзывчивость, альтруизм, ответственность, желание оказывать помощь. Эти характеристики составляют содержание просоциальной идентичности.

Методика исследования «Методика измерения заботы» (Н. Kohut, В. J. Boome, F. N. Kerlinger), адаптированная И. А. Фурмановым, Н. В. Кухтовой [1 с. 34]. *Цель:* измерить заботу через проявление сострадания, эмпатии и альтруизма.

Описание методики. Представляет собой опросник, состоящий из 3 шкал: сострадания, сочувствия (эмпатии), альтруизма.

Для статистической обработки данных использовался t-критерия Стьюдента.

По результатам нашего исследования показатели по шкалам «Сострадание» и «Эмпатия» между группами женщин, работающих приемными родителями, и женщины, воспитывающие кровных детей, достоверно не отличаются (Таблица 1). Однако достоверные различия между данными группами обнаружены по шкале «Альтруизм».

Таблица 1 – Измерения заботы, средние показатели по двум выборкам

Измерения заботы	Женщины, работающие приемными родителями	Женщины, воспитывающие только кровных детей	Различия
Шкала «Сострадание»	17,29	17,27	$t_{Эмп} = 0,1$ $t_{кр} = 1,97$ при $p \leq 0,05$
Шкала «Эмпатия»	15,92	15,3	$t_{Эмп} = 0,7$ $t_{кр} = 1,97$ при $p \leq 0,05$
Шкала «Альтруизм»	18,9	16,95	$t_{Эмп} = 2,0$ $t_{кр} = 1,97$ при $p \leq 0,05$

Выводы: женщины, много лет работающие приемными родителями, заявляют о большей склонности к альтруизму, чем женщины, воспитывающие кровных детей. Т.е. приемные матери больше склонны к бескорыстной заботе о благополучии других, к самоотверженности, доброте и милосердию.

По Я. Рейковскому альтруистическое поведение определяется как «любовь и забота о других», «стремление к благополучию других при отсутствии

выгоды для себя», «склонность безвозмездно жертвовать собой ради группы», «желание помочь другому, даже если это повлечет за собой какие-то издержки для помогающего» [3]. На наш взгляд, такое понимание альтруизма ближе всего к позиции большинства приемных родителей, для которых профессия приемного родителя неотъемлемо предполагает вложение огромного количества сил, доброты, терпения, соучастия в жизнь приемного ребенка.

Список литературы:

1. Кухтова Н. В. *Просоциальное поведение специалистов, ориентированных на оказание помощи: теоретические основы и методики изучения. Методические рекомендации. УО ВГУ им. П.М. Машерова. Витебск. 2011. – 44 с.*
2. Лупекина Е. А., Личностные качества эффективных приёмных родителей. *Адукацыя і выхаванне. 2018. № 7. С. 37-43.*
3. Рейковский Я. *Просоциальная деятельность и понятие собственного «Я» Вестн. Московского ун-та. Сер. 14, Психология. 1981. № 1. С. 14-22.*
4. *Статистический ежегодник Республики Беларусь 2020 / пред. ред. кол. И.В. Медведева // Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Мн., 2020. 436 с.*

УДК 159.942 (076)

*Матійків Ірина, канд. психол. наук, ст. н. сп., доцент,
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
НПУ імені М.П. Драгоманова
Львів, Україна*

ПРОФІЛЬ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИКЛАДАЧА В РОЛІ ТРЕНЕРА

У статті наведено перелік компетенцій викладача в ролі тренера та їх короткий опис.

Ключові слова: професійна освіта, соціально-психологічний тренінг, викладач-тренер, профіль компетенцій тренера, фасилітація, модерація, зворотний зв'язок.

*Matyukiv Iryna, PhD (Psychological Sciences), Senior Researcher,
Associated professor of Lviv Scientific and Practical center of Vocational Education
M.P.Dragomanov National Pedagogical University
Lviv, Ukraine*

PROFILE OF THE TEACHER-COACH'S COMPETENCE

The article includes lists of the teacher's competence as a coach role and brief description.

Key words: professional education, socially-psychological training, teacher-trainer, competence profile, facilitation, moderation, feedback.

Включення соціально-психологічного тренінгу (СПТ) у процес професійної підготовки майбутніх фахівців має важливе значення для підвищення якості професійної освіти. Слід констатувати, що масштаби і форми впровадження СПТ у систему освіти не відповідають його психолого-педагогічному потенціалу, а викладачі потребують спеціальної підготовки з

основ проведення тренінгу.

Мета статті полягає у висвітленні розробленого нами профілю компетенцій сучасного викладача як тренера.

Якісне проведення тренінгу передбачає наявність тренерської компетентності, конкретних компетенцій: функціональних і базових (психологічних, особистісних). У цій статті особлива увага приділяється базовим компетенціям тренера.

Базові компетенції – це знання, уміння, навички, якості, цінності й досвід викладача, які дають змогу майстерно управляти групою та досягати максимально ефективних результатів під час навчання. Виокремлюємо десять базових компетенцій викладача в ролі тренера:

1. Взаємодіє з групою та управляє груповою динамікою.
2. Спрямовує групу на досягнення запланованого результату, мотивує до дій.
3. Підтримує позитивну налаштованість.
4. Володіє арсеналом тренінгових методів та інструментів.
5. Створює ситуації «проживання досвіду».
6. Володіє вербальними методами впливу на групу.
7. Надає зворотний зв'язок.
8. Володіє системним мисленням.
9. Управляє часом.
10. Емоційна компетентність, стресостійкість.

Наводимо короткий опис базових компетенцій тренера.

1. Взаємодіє з групою та управляє груповою динамікою. Засвоєння знань на тренінгу, набуття компетенцій відбувається через стосунки викладача-тренера з аудиторією, їхнє спілкування та взаємодію. Налагодження взаємин у площині «тренер – учасники», «учасник – учасник», створення робочого «простору розвитку», у якому поважають різні думки й учасники не бояться чесно висловлюватися, є психологічною основою досягнення запланованих результатів тренінгу. Основна мета тренінгу – через налагодження доброї комунікації та засвоєння тренінгового матеріалу досягти запланованих результатів тренінгу.

Для налагодження контакту з учасниками слугують вербальні (з допомогою слів) і невербальні засоби. Уміле використання тренером «мови» власного тіла й розуміння невербальних проявів учасників допомагає впливати на них, налагоджувати спілкування, керувати процесом тренінгу.

Такі невербальні ознаки як зацікавлений вираз обличчя, який змінюється залежно від контексту ситуації; кивок головою; підтримка зорового контакту; невимушеність, ледь нахилене вперед тіло свідчать про те, що людина уважно слухає й зацікавлена тим, що відбувається.

Важливо створити такі умови, щоби кожен з учасників відчував себе включеним у групу, мав можливість зробити свій внесок та «залишався собою» в спілкуванні.

2. Спрямовує групу на досягнення запланованого результату, мотивує до дій. Уявіть, що тренінг це «подорож із пункту А в пункт В». Як можна досягти максимально ефективних результатів найкоротшим шляхом? Упродовж тренінгу професійний тренер концентрується як на процесі так і на результаті, якого мають досягти учасники. Є методи та інструменти тренерської роботи, які прискорюють процес навчання та спрямовують його до досягнення результатів. Головними з них є фасилітація, модерація, постановка запитань, розроблення інструкцій до вправ, організація процесу рефлексії учасників. Розглянемо їх.

Фасилітація прискорює процес навчання й набуття досвіду. Навички фасилітації допомагають тренеру в несподіваних і напружених ситуаціях почуватися «як риба у воді» й навіть використовувати непередбачувані ситуації для навчання та розвитку учасників.

Модерація. Модерувати роботу групи – означає структурувати груповий процес, використовуючи техніки візуалізації і спрямовувати на досягнення запланованого результату.

Формулювання запитань. Професійний тренер керує групою з допомогою формулювання запитань, які активізують мудрість групи на пошук відповідей і спрямовують до досягнення запланованих результатів. Чекаєш на мудру відповідь, – тоді мудро запитуй! (*Й. Гете*).

Запитання «включають» учасників, – вони спонукають думати й підштовхують до конкретних дій. Учасники починають самі шукати відповіді, між ними активізуються діалоги, обговорення й дискусії і через власні осяяння й рішення вони прямують до результату. З допомогою запитань учасники досліджують, прояснюють і знаходять вихід із ситуації, над якою працюють. Пошук відповідей на запитання впродовж тренінгу не тільки активізує учасників, полегшує процес вирішення тренінгових завдань, а і спрямовує груповий процес у напрямку до запланованих результатів.

Приклади коучингових запитань: «Які результати плануєте отримати на тренінгу?», «Що допоможе вам досягти запланованих результатів?», «Що може перешкодити досягненню запланованих результатів?», «Як будемо давати собі раду?», «Як те, що ми зараз робимо наближає нас до результату?», «Що спричинило цю ситуацію, на вашу думку?», «Як виглядатиме ситуація, що вирішиться найкращим чином?», «Яка модель поведінки є найоптимальнішою в цій ситуації?», «Яка стратегія мислення допоможе досягнути запланованих результатів?», «Які ресурси потрібні (внутрішні, зовнішні) для вирішення цієї ситуації?», «Які ресурси ви вже маєте й чого ще потрібно навчитися?», «Які

конкретні кроки маєте зробити, щоби досягти бажаних результатів?», «Що зрозуміли з цієї ситуації? Над чим ще подумаете?», «Що ви тепер будете робити інакше? Від чого вирішили відмовитися? Що хочете вдосконалити?», «Що і як зміниться в житті, коли впровадите зміни?»

Складання інструкцій до вправ. Важливим питанням для тренера є інструкції, а саме «Як сформулювати інструкцію до вправи так, щоби максимально наблизитися до запланованих результатів тренінгу?». Цікаво, що одну й ту ж вправу можна використовувати на тренінгах різної тематики й досягати різних цілей залежно від інструкції. Тому тренеру потрібно заздалегідь осмислити і скласти чіткі або, навпаки, нечіткі інструкції до вправ, що забезпечують рух до результату. Інструкції типу «Піди туди, не знаю куди, зроби те, не знаю що...» спричиняють злість в учасників і група перетворюється у «важку» на порожньому місці та може чинити опір.

Організація процесу рефлексії. Учасники здобувають нові знання, досвід через добре організовану процедуру рефлексії.

3. Підтримує позитивну налаштованість. Очевидно, що сприятливою умовою для навчання є позитивна налаштованість тренера та атмосфера партнерства між учасниками і тренером.

4. Володіє арсеналом тренінгових методів та інструментів. Є чимало дієвих методів, інструментів, вправ, технік, методичних прийомів для проведення тренінгів. Майстерність тренера полягає саме у тому, щоби знати, орудувати і гнучко застосовувати їх залежно від особливостей групи, ситуації, стадії тренінгу, запланованих результатів та ін. [4].

5. Створює ситуації «проживання досвіду». Дорослі люди найкраще навчаються на власному досвіді. Вони засвоюють і запам'ятовують інформацію надовго, коли мають можливість «прожити» і відчувати її. Тренінгова група виконує роль своєрідного «полігону», де можна творчо експериментувати, поводитися інакше, ніж зазвичай, «приміряти» нові моделі поведінки, опановувати вміння – і все це в «просторі розвитку й підтримки». Фахівці рекомендують за основу навчання брати модель, розроблену Д. Колбом [2, с. 12]. Тренер заздалегідь планує яскраві тренінгові переживання.

6. Володіє методами вербальними впливу на групу.

1. Засобами емоційно-мовного впливу слугують спосіб подання матеріалу, його змістовність, осмисленість, структурованість; голосові характеристики тренера (інтонація, гучність, тембр голосу), акценти, паузи тощо. Має суттєве значення не лише те, що він говорить, а й як він це говорить.

Досвідчений тренер використовує прийоми ораторського мистецтва:

- чітко і зрозуміло викладає свої міркування, коротко формулює основну думку повідомлення; час від часу змінює темп мовлення, що додає промові виразності;

- обирає середній темп мовлення. Швидка мова тренера втомлює і спричиняє недовіру, повільна – сонливість або спонукає інтерпретувати паузи неправильно;

- інтригує слухачів; змінює інтонацію (понижуючи або підвищуючи голос, акцентує слово чи фразу);

- виокремлює суттєве; голосом і жестами підкреслює найважливіші слова;

- переконливо аргументує (вагоміші докази наводить наприкінці викладення матеріалу); робить паузи до й після висловлення важливих думок;

- деколи ставить запитання й сам на них відповідає. Висловлює різноманітні сумніви, заперечення, досліджує їх і доходить певних висновків;

- використовує професійну лексику, яка відповідає особливостям аудиторії; говорить зрозумілою, простою та доступною мовою;

- пожвавлює виступ прикладами з художньої літератури, прислів'ями, приказками, анекдотами.

Водночас пам'ятаємо, що одну й ту ж інформацію різні люди сприймають по-різному: кожен по-своєму розставляє акценти, бачить сенс, формулює висновки. До того ж ефективно засвоєння інформації пов'язано з тим, наскільки залучені зір, слух і рухова активність учасників.

7. Надає зворотний зв'язок. Перевага роботи в тренінговій групі – можливість отримувати та надавати через зворотний зв'язок підтримку та інформацію про дії учасників та можливі їхні наслідки. На будь-яку дію або подію під час тренінгу учасники можуть одразу відреагувати, – поділитися думками й відчуттями щодо того, що відбулося. Вчитися – означає змінювати себе, орієнтуючись на зворотний зв'язок, що надходить від інших у результаті наших дій. Завдяки зворотному зв'язку:

- учасники розуміють те, як інші сприймають їхні думки, почуття, слова і вчинки, наскільки точним є їхнє самосприйняття;

- учасники розвивають вміння конструктивно сприймати й висловлювати інформацію, рефлексувати, краще розуміти себе та інших;

- тренер спостерігає за динамікою групи, вчасно коригує перебіг тренінгу.

Рекомендації для налагодження зворотного зв'язку [1, с. 268-271]:

1. Надавати інформацію щодо поведінки, а не властивостей особистості «загалом» (замість «Ви – порушник домовленостей» правильніше сказати «Протягом 10 хвилин Ви три рази перебили колегу, тим самим порушили домовленість уважного слухання»).

2. Зворотний зв'язок базується на спостереженні та фактах, а не припущеннях. Краще описувати те, що побачили, ніж робити припущення, оцінювати поведінку як хорошу чи погану, правильну або неправильну.

3. Надавати зворотний зв'язок щодо актуальних подій «тут і тепер», а не тих, що були в минулому або відкладати надання зворотного зв'язку до кінця

тренінгу («колись або потім»). Зворотний зв'язок, наданий своєчасно, одразу ж після виконання завдання є більш цінним для учасника.

4. Зворотний зв'язок містить фактичну інформацію, а не поради, готові відповіді або рішення. Тренер дає можливість учаснику самому вирішувати, як використовувати одержану інформацію. Дорога крашанка до Великодня!

5. Зворотний зв'язок відповідає потребам учасника, а не амбіціям тренера. Інформація від тренера не має становити загрозу, що спричиняє оборону власного «Я». Учасники цінують коректність, повагу до їхніх думок і доброзичливе налаштування.

6. Зворотний зв'язок має бути зрозумілим для учасника і практичним. Сприймається позитивно, коли тренер допомагає учасникам осмислити свої переваги і враховувати в подальшій практиці «зони розвитку», а не «ловить» їх на помилках.

7. Надавати зворотний зв'язок у вигляді «Я – висловлювань» (а не «Ти – висловлювань»), тобто замість критичних зауважень, оцінних суджень описувати власні емоційні стани у зв'язку з тим, що відбулося (напр., замість «Ти порушив мою рівновагу» краще сказати «Я втрачаю рівновагу, коли...»).

8. Системне мислення тренера проявляється в здатності бачити тренінговий процес загалом і кожен його елемент окремо; виявляти зв'язки між об'єктами, частинами, поняттями, класифікувати та структурувати інформацію в процесі проведення тренінгу.

9. Управляє часом. Кожна секунда тренінгу є цінною, і тому важливо, щоби тренер ретельно продумав розподіл часу [5].

Відчуття часу підказує тренеру, коли варто вже завершити обговорення, змінити тему або перервати учасника, який говорить надто довго, коли обговорювати далі понад запланований час, і коли тиша може тривати трохи довше. Дотримання часу також важливо для забезпечення структури навчання, тобто врегулювання початку й закінчення занять, встановлення чіткого регламенту для виступів.

10. Емоційна компетентність, стресостійкість. Тренер є учасником складного процесу і перебуває на «арені», де вирують різні сили.

Іноді трапляються ситуації, коли тренер може втягнутися в суперечку, підвищити голос тощо. Тому є необхідністю навчитися управляти своїми емоціями, «включати» потрібний емоційний стан і тренерську позицію, позбутися емоційної напруженості, страху перед аудиторією, зрощувати упевненість у собі як спеціалісті [3].

Розвиток тренерських компетенцій педагогів має важливе значення для підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців, прискорить процес досягнення студентами особистісної зрілості та як суб'єктів діяльності.

Список використаних джерел

1. Венщикова И. А. *Технология организации и ведения бизнес-тренинга: метод. пособие.* СПб.: Речь, 2006. 342 с.
2. Гуревич А. М. *Ролевые игры и кейсы в бизнес-тренингах.* СПб.: Речь, 2006. 144 с.
3. Матійків І. М. *Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник.* К.: Педагогічна думка, 2012. 112 с.
4. Матійків І. М., Якимів А.І., Черняк Т.Г *Основи тренерської майстерності: навч.-метод. посіб.* Львів: Компанія "Манускрипт", 2012. 392 с.
5. Фопель К. *Психологические принципы обучения взрослых. Проведение ворк-шопов: семинаров, мастер-класов.* [Пер. с нем.]. М. : Генезис, 2010. 360 с.

УДК 159.944:616.89-008.488

Павлова Юлия, аспирант
УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь

ТРУДОГОЛИЗМ: ПОЗИТИВНЫЕ И НЕГАТИВНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Аннотация: В статье рассматривается феномен трудоголизма и его негативные и позитивные последствия. По мнению ряда исследователей, в долгосрочной перспективе трудоголизм имеет больше негативных последствий. Однако в краткосрочной перспективе трудоголизм может позитивно сказываться на работнике, особенно в таких аспектах как удовлетворенность работой и карьерным продвижением, а также достигаемыми финансовыми результатами. Вместе с тем в долгосрочной перспективе трудоголизм ведет к плохому физическому здоровью и ухудшению психологического состояния, отрицательно сказывается на качестве работы, отношениях со значимыми другими.

Ключевые слова: трудоголизм, вовлеченность в работу, мотивация, личность, аддикция, трудолюбие, патология поведения.

Pavlova Yuliya, postgraduate student
Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, the Republic of Belarus

WORKAHOLISM: POSITIVE AND NEGATIVE CONSEQUENCES

Abstract: The article deals with the phenomenon of workaholism and its negative and positive consequences. According to some researchers, workaholism has more negative consequences in the long term. However, workaholism can have a positive impact on the employee in the short term, especially in such aspects as job satisfaction, career advancement and financial results achieved. However, workaholism causes poor physical health and psychological deterioration, negatively affects the quality of work and destroys relationships with significant others in the long term.

Key words: workaholism, work involvement, work enjoyment, personality, addiction, motivation, behavior pathology.

Термин трудоголизм был введен в психологическую науку в 1971 году христианским психологом Уэйном Оутсом, который описал трудоголизм как неконтролируемую потребность работать непрерывно [8, с. 11]. С этого времени прошло уже полвека и сейчас уже не осталось сомнений в значимости проблемы трудоголизма, как аддиктивного поведения, поскольку стало

очевидно, до какой степени сместился фокус человеческой жизни в сторону рабочей сферы.

Предприятия заинтересованы в том, чтобы сотрудники были максимально вовлечены в работу и оставались лояльны организации, чтобы эффективно использовать и сохранять человеческий капитал. Работа перестала быть обязанностью и тяжелым бременем, но стала возможностью самореализации и проявления себя в социуме. Нелюбимая работа сегодня зачастую расценивается как неактивность человека в поисках своего призвания, как неудача по личной вине, она перестает восприниматься как средство для выживания. В постиндустриальном обществе люди хотят получать от работы удовлетворение, ощущение принадлежности и признания. Организации в свою очередь тоже меняются, заинтересовывая работника не только финансово, но и проникая в другие сферы жизни, декларируя в своей деятельности этические и общественно-значимые цели.

Однако, постепенно становясь центральной сферой жизни человека труд становится значимым для все большего количества людей, готовых прилагать все больше усилий и затрачивать на него все больше времени.

Важно понимать, что, хотя трудоголизм связан с затратами чрезмерного количества времени на работу, нельзя определять трудоголиков лишь по этому фактору. Причины и мотивация, по которым человек уделяет работе больше времени, чем это нормировано, могут быть различными.

Исследователи трудоголизма по-разному определяют его природу и, соответственно, дают разные определения этому явлению. М.А. Clark с коллегами попытались дать интегрирующий взгляд на это явление, выделив следующие общие ключевые черты: внутреннее принуждение к работе; навязчивые мысли о работе вне рабочих ситуаций и рабочего времени; сверхурочная работа в объеме, превышающем разумные требования и ожидания, обусловленные установленными организацией требованиями или основными экономическими потребностями, без оглядки на потенциальные негативные последствия (например, семейные проблемы и пр.) [6, с. 1841].

Как мы видим из этого определения, трудоголикам свойственно неумение распорядиться своим досугом и им угрожает потенциальная возможность разрушения и вытеснения прочих, не рабочих, сфер жизни и отношений.

В современных условиях транзитивного общества, когда, с одной стороны, все больше работодателей постепенно приходят к готовности сокращать рабочий день сотрудников без потери продуктивности, с другой стороны, постоянно существует угроза утраты рабочего места и потеря востребованности профессии, возрастает значимость умения эффективно использовать свободное от работы время для восстановления и поддержания физического и психологического здоровья, а также для развития вариативности и гибкости

своей личности – готовности и способности быстро переориентироваться в меняющейся обстановке.

Лишение человека содержательного и плодотворного, обогащающего его жизнь, досуга приводит к тому, что человек начинает лишь на работе воспринимать свою жизнь содержательной и осмысленной.

Вместе с тем, исследователи все еще не сходятся в своей оценке трудоголизма, нет единого мнения по поводу того, следует ли считать трудоголизм положительным или отрицательным явлением. Так К.Ю. Белоусов утверждает, что изучение феномена позитивных отклонений в сферах девиантологии, менеджмента, психологии организаций, теории управления позволяет считать позитивной девиацией намеренные поведенческие отклонения, имеющие созидательный характер [1, с. 58]. Ряд исследователей все еще относит трудоголизм к позитивным аддикциям.

В общественном сознании трудоголизм соотносится с рядом положительных результатов, например, таких как удовлетворенность работой и жизнью и высокая производительность, нередко трудоголики становятся образцом для подражания на производстве.

Согласно обзору, сделанному А.В. Ловаковым, трудоголики имеют более успешную карьеру с точки зрения заработной платы и продвижения, а также позитивно оценивают собственные карьерные перспективы. Это можно объяснить тем, что руководители, как правило, поощряют тех, кто много и усердно работает, а поощрение как раз и проявляется в зарплате и продвижении [3, с. 38].

Однако Т.В.Н. Ng с коллегами утверждают, что трудоголизм может привести к положительным результатам (удовлетворенность работой, высокая производительность труда) только в краткосрочной перспективе, и при этом, как правило, он приводит к отрицательным результатам (плохое здоровье, проблемы в отношениях) в долгосрочной перспективе [7, с.130].

Е.П. Ильин указывает, что нередко трудоголизм приводит к бессоннице, раздражительности, забывчивости и быстрым сменам настроения от глубокой депрессии до радужной эйфории. Клинические проявления трудоголизма – головные боли, постоянная усталость, несварение желудка, кислородная недостаточность, нервные тики и головокружения. Кроме этого, по словам Е.П. Ильина, трудоголизму часто сопутствуют алкогольная и никотиновая зависимость [2, с.156].

Очень часто трудоголизм принимается за вовлеченность в работу и энтузиазм к труду. Некоторые авторы делят трудоголиков на разные типы, выделяя положительные и отрицательные виды трудоголиков. Это создает некоторую путаницу в отношении концептуализации трудоголизма, поскольку размываются границы между трудоголизмом и связанными с ним конструктами

(например, вовлеченностью в работу, драйвом по отношению к работе, преданностью организации). Кроме того на сегодняшний день все еще не хватает лонгитюдных исследований трудоголизма, позволяющих более полно оценить его последствия.

W.B. Schaufeli и коллеги определяют вовлеченность в работу как позитивное, приносящее удовольствие, связанное с работой состояние ума, которое характеризуется энергичностью, психологической устойчивостью, самоотдачей, упорством и поглощенностью деятельностью [9, с. 176]. Несомненно, поведение трудоголиков и занятых работников выглядит схоже, потому что в обоих случаях эти люди часто работают больше и дольше, чем другие люди, и им сложно оторваться от своей работы.

L. Avanzi и коллеги, говоря о связи трудоголизма и идентификации сотрудника с организацией, замечают, что трудоголики тратят много времени на работу и, часто, не успевают восстанавливаться после приложенных чрезмерных усилий. То, что они думают о своей работе и производственных задачах с маниакальным упорством, даже когда они находятся не на работе, приводит к повышенному уровню напряжения и стресса и в итоге к жалобам на состояние здоровья. При этом они пишут, что идентификация с организацией оказывает положительное влияние на благосостояние сотрудников, но только в определенной степени, за пределами которой положительный эффект превращается в отрицательный, а вовлеченный в работу сотрудник превращается в трудоголика [5, с. 294].

На тот факт, что у трудоголиков страдает сфера личных отношений и семейной жизни, обращает внимание в своем исследовании О.В. Лукьянов, он указывает, что по представлениям, характерным для трудоголиков, они проводят со своими близкими достаточно много времени – столько, сколько они хотят. При этом для не трудоголиков характерно противоположное представление – они хотели бы проводить с близкими больше времени. Вероятно, этот показатель связан не столько с количеством, сколько с качеством времени, проводимого с близкими. Трудоголикам нечего делать со своими близкими, поэтому им и не требуется много времени на такое общение [4, с. 155].

Учитывая, как быстро меняется сегодня сфера труда, насколько изменился уже характер рабочего места (пандемия, вызванная COVID-19 продемонстрировала это со всей очевидностью), еще более важно, чем когда-либо прежде, понять предпосылки и последствия трудоголизма. Технологические достижения (смартфоны, ноутбуки, Интернет), глобальный переход к удаленной работе размывают границы между работой и домом. Будущие исследования трудоголизма было бы интересно и важно нацелить на последствия изменения характера работы с офисной на удаленную.

Список литературы

1. Белоусов, К.Ю. Трудоголизм как форма позитивных социальных отклонений // Вектор науки ТГУ. 2014. №2 (28). С. 58-62
2. Ильин, Е.П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень / Е.П. Ильин. – СПб: Питер. –2011. – 224с.
3. Ловаков, А.В. Трудоголизм: понятие, методики измерения, предикторы и последствия // Организационная психология. 2012.– Т.2, № 4. С. 28 –42
4. Лукьянов О.В., Щеглова Э.А., Неяскина Ю.Ю. Современный психологический образ трудоголика – человек, извращенно представляющий место и роль труда в его жизни // Вестник Томского государственного университета. 2013. № 376. С. 153–156.
5. Avanzi L., van Dick R., Fraccaroli F., & Sarchielli G. The downside of organizational identification: Relations between identification, workaholism and well-being. *Work and Stress*. 2012 № 26(3). P. 289–307.
6. Clark M. A., Michel J. S., Zhdanova L., Pui S. Y., & Baltes B. B. All Work and No Play? A Meta-Analytic Examination of the Correlates and Outcomes of Workaholism. *Journal of Management*. 2016 № 42(7). P. 1836–1873.
7. Ng, T. W. H., Sorensen, K. L., & Feldman, D. C. (2007). Dimensions, antecedents, and consequences of workaholism: A conceptual integration and extension. *Journal of Organizational Behavior*, 28(1), 111–136.
8. Oates, W.E. *Confessions of a workaholic: The facts about work addiction* / W.E. Oates. New York: World Publishing, 1971. 122p.
9. Schaufeli, W.B., Taris T.W., van Rhenen Willem. Workaholism, Burnout and Work engagement: three of a kind or three different kinds of employee Well-being? // *Applied psychology: an international review*. 2008. 57(2). p. 173-203.

**Научный руководитель: Фурманов Игорь Александрович
заведующий кафедрой психологии, доктор психологических наук, профессор**

УДК 316.624.2-058.51:316.42

Санина Марина, аспирант
УО «Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины»
Гомель, Республика Беларусь

ВЛИЯНИЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ НА ПРОЦЕСС ИЗМЕНЕНИЯ АСОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЦА БОМЖ

Аннотация: В статье определены основные процессы социальной патологии поведенческих реакций лица БОМЖ, неприспособленного к существующей общественной системе. Деструктивность чаще всего проявляется у тех лиц БОМЖ, которые еще не донца подчинены системе, не полностью вписались в социальный процесс и не утратили механизма сопротивления. Развитие личности достигается только упорным кропотливым трудом, сосредоточенностью, умением взять себя в руки, сконцентрировать свое внимание. Сфера личности является главным руководителем действий и поступков человека, направление которых находится в зависимости от органических потребностей организма, тогда как цель определяется теми внешними впечатлениями, которые стоят в ближайшей ассоциативной связи с этими потребностями. Отсутствие поддержки развивающейся личности со стороны общества препятствует формированию позитивного поведенческого «стереотипа» и ведет личность к дезадаптации и девиации.

Ключевые слова: психосоциальная адаптация, модель поведения, асоциальное поведение, лицо БОМЖ, дезадаптация.

*Sanina Marina, postgraduate student
Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, the Republic of Belarus*

INFLUENCE OF THE SURROUNDING REALITY ON THE PROCESS OF CHANGING THE ASOCIAL BEHAVIOR OF THE HOMELESS PERSON

Abstract: the article defines the main processes of social pathology of behavioral reactions of a HOMELESS person who is not adapted to the existing social system. Destructiveness is most often manifested in those HOMELESS people who are not yet completely subordinated to the system, do not fully fit into the social process and have not lost the mechanism of resistance. Personal development is achieved only through hard work, concentration, the ability to pull yourself together, to concentrate your attention. The sphere of personality is the main guide of human actions and actions, the direction of which depends on the organic needs of the body, while the goal is determined by those external impressions that are in the closest associative connection with these needs. The lack of support for the developing personality from society prevents the formation of a positive behavioral “stereotype” and leads the individual to maladaptation and deviation.

Keywords: psychosocial adaptation, behavior model, asocial behavior, HOMELESS person, maladaptation.

Человеческая психология оказалась значительно более деструктивной в связи с тем, что человек не только создал себе условия жизни, способствующие агрессивности (перенаселение и т.д.), но и сделал эти условия не исключением, а нормой [3, с. 281]. Человек часто ведет себя деструктивно даже в таких ситуациях, когда для этой реакции нет никаких условий. Индивиды могут иметь такие черты характера, вследствие которых они с нетерпением ждут ситуации, позволяющей им разрядить свою деструктивную энергию, а если таковой не наступают, они подчас искусственно создают ее.

Л. фон Берталанфи пишет: «В человеческой психике, без сомнения, есть некоторые деструктивные тенденции, которые похожи на биологические задатки. Однако самые угрожающие формы агрессивности далеко выходят за рамки проблемы самосохранения и саморазрушения. Они коренятся в собственно человеческой форме жизни, которая выше биологической и специфика которой обусловлена способностью к абстрактному мышлению, к созданию особого символического мира мысли, речи и общения» [6].

Биологически неадаптивная, злокачественная агрессивность (дезадаптация, агрессия) не является защитой, она не заложена в филогенезе, она специфична только для человека и приносит биологический вред и социальное разрешение. В основе деструктивности не инстинкт, а некий человеческий потенциал, уходящий корнями в условия существования человека.

Эрих Фромм считает, что злокачественная доля агрессии не является врожденной, а следовательно, она не может считаться неискоренимой. С другой стороны, допускается, что злокачественная агрессивность представляет собой некий человеческий потенциал, более значимый, чем одна из возможных

моделей поведения, которой можно по желанию обучиться и от которой можно легко освободиться, приняв другую модель [3, с. 284].

Человек в течение своей жизни изменяет мир вокруг себя. Его знания растут, но чем больше он узнает, тем больше он осознает свое невежество. Он чувствует себя не только частью общества, но и отдельным индивидом, а отсюда усиливается его чувство одиночества и изолированности. Люди объединяются между собой в социальные группы, человек внутри такой общности меняется, он становится подчиненным и боязливым. Он достигает известной степени свободы, но одновременно им овладевает страх перед этой свободой.

Человеческое существование очень противоречиво, с одной стороны, оно сводится к основной биологической дихотомии между инстинктами, которых человеку недостает, с другой стороны, оно представлено самосознанием, которое бывает в избытке. Экзистенциальный конфликт создает определенные психологические потребности – каждый человек вынужден преодолевать свой страх, свою изолированность в мире, свою беспомощность и заброшенность и искать новые формы связи с миром, в которых он хочет обрести безопасность и покой.

Экзистенциальные потребности могут быть удовлетворены разными способами, эти способы зависят от общественного положения и проявляются в любви, стремлении к справедливости, независимости и правде, в ненависти, деструктивности, садизме, мазохизме.

К. Маркс говорит о двух типах человеческих потребностей и влечений: первые – это постоянные, устойчивые потребности (как голод и секс), они составляют общую для всех людей компоненту человеческой природы и почти не зависят от социальных и культурных обстоятельств, и относительные потребности (влечения), которые возникают в связи с определенной социальной структурой и формируются конкретными условиями производства и потребления. Некоторые из этих потребностей Маркс назвал нечеловеческими, неестественными или придуманными [7].

Самосознание и способность к предвидению принесли с собой свободу и ответственность. Человек свободен внутри себя, в планировании и осуществлении своих планов, но чувство ответственности ограничивает эту радость. Человек чувствует в связи с этим раздвоение души.

Человек в отрыве от своей естественной среды чувствует себя одиноким, покинутым, и все, что он знает, это то, что он ничего не знает... и поэтому его первым чувством становится экзистенциальный страх, который может довести его до глубокого отчаяния [5, с. 110].

Осознав свою изолированность, человек должен найти новые связи со своими согражданами, от этого зависит его душевное здоровье. Без

эмоциональных связей с миром он будет невыносимо страдать от своего одиночества и потерянности.

Человек имеет имманентную цель, а его биологическое устройство является источником нормальной жизни. У него есть возможность достигнуть полного роста и совершенного развития, если внешние условия будут благоприятствовать достижению этой цели. Если же таких условий нет, то человек превращается в ограниченное существо с враждебным отношением к жизни.

Разные социальные группы в разной мере способствуют развитию индивидов. Только такое общество дает возможность для полного самовыражения личности, в котором на каждой стадии индивидуального развития человек находит условия для реализации своих способностей и удовлетворения своих потребностей. Человек становится деструктивным и жестоким оттого, что у него сложились неблагоприятные условия, недостаточные для дальнейшего роста.

Главную роль мотивационной сферы человека составляют страсти – на рациональном и иррациональном уровне: потребность в любви, нежности и солидарности, в свободе и правде, в сохранении чести и достоинства. Человеком владеют такие страсти как жажда власти, подчинения и разрушения; такие слабости, как нарциссизм, жадность, зависть и тщеславие. Эти страсти влекут его по жизни, становятся причиной волнений и тревог; они являются источником значимости жизни.

Индивид живет в обществе, которое снабжает его готовыми моделями мышления и поведения, эти стереотипы создают у человека иллюзию смысла жизни. Так, например, в нашем обществе считается, что если человек «сам зарабатывает себе на хлеб», кормит семью, является хорошим гражданином, потребителем товаров и развлечений, то его жизнь полна смысла. И хотя такие представления в сознании большинства людей сидят очень крепко, они все же не имеют для них настоящего значения и не могут восполнить отсутствие внутреннего стержня. Внутренние стереотипы постепенно утрачивают свою силу и все чаще не срабатывают. Об этом свидетельствует рост наркомании, снижение уровня интересов, интеллектуальной и творческой активности населения, а также рост преступности, насилия и деструктивности [3, с. 416].

Для понимания процесса развития личности в системе социальных отношений необходимо раскрыть динамику функционирования и развития систем, в которых происходит становление личности. Одним из важных компонентов по развитию личности является ее мотив к деятельности. Мотив способствует вступлению личности в новые социальные связи с другими людьми и может стать их мотивом деятельности. Эти системные качества человека образуют суть его личности.

Согласно Дж. Уотсону, за поведение человека несет ответственность не он сам, а окружающая его среда [2, с. 6]. Личность стремится к поддержанию социальных связей, приспособляясь к ее требованиям и повторяя за другими, включенными в эту социальную группу. В зависимости от качеств, присущих социальной группе, личность «как сосуд» наполняется ими. В положительно развивающейся группе личность будет стремиться к саморазвитию и духовному росту, а в дезадаптивной группе — подстраивается под ее требования и начинает себя вести, чувствовать и мыслить в рамках требований этой социальной группы. Личность в асоциальной группе развивается в деструктивной направленности и асоциальная группа оказывает на развитие личности дезадаптивную функцию.

Современные экономические и социальные ситуации влияют на личность стрессогенными факторами разной природы, носят очень часто чрезвычайно напряженный характер, достигают иногда критического состояния. Несомненный факт, что одним из основных экстраперсональных факторов, обуславливающих социально-психологическую дезадаптацию, является экстремальность, особенно маргинальность условий жизни и деятельности. Очевидно, к таким условиям будет целесообразно отнести ситуацию относительной социальной изоляции. Длительное пребывание в условиях относительной социальной изоляции приводит к нарушению межличностных контактов, неспособности справляться с социальными функциями, трудностям в организации своей деятельности, а иногда даже лежит в анамнезе широкого спектра психогенных расстройств.

Адаптация личности индивида в ситуациях взаимодействия его с деструктивными факторами социальной среды является укреплением и сохранением психического здоровья человека. В современной нестабильном в психологическом плане мире назрела необходимость совершенствования и оптимизации адаптационных процессов в неблагоприятных условиях со стороны социума, являющихся причиной повышенного психического напряжения. Стрессогенные факторы современной социальной ситуации актуализируют психические и психосоциальные факторы в этиологии и генезе психопатологических расстройств.

Девальвация высших ценностей, утрата смысла жизни, системный кризис в стране расширяет группу риска, обуславливая развитие психических расстройств, нарушение адаптации и распространение различных форм отклоняющегося поведения. Неизбежность переживания подобных кризисов любым человеком является необходимостью процесса индивидуализации, социально-психологического становления личности и группы. Увеличение числа патологически переживаемых кризисов на уровне социума приводит к росту маргинальности, деструктивности.

Потребность в социальном общении будет способствовать саморазвитию личности. Это будет всего лишь средство с помощью, которого личность может стать лучше для общества, и станет необходимой другим людям. Неспособность индивида адаптироваться с учетом своих ценностных ориентаций требованиям социальной среды, приводит ее к дезадаптации.

Не способность принимать и выполнять требования социальной среды и неспособность реализовывать свою индивидуальность в конкретных социальных условиях ведет личность к маргинализации под влиянием неблагоприятных социальных условий.

Идеи, стремления и поступки отдельных лиц не могут считаться чем-то вполне обособленным, принадлежащим только им одним, так как в характере этих идей, стремлений и поступков всегда сказывается в большей или меньшей мере и влияние окружающей среды. Отсюда так называемое затягивающее влияние среды на отдельных лиц, которые не в состоянии подняться выше этой среды, выделиться из массы. В обществе этот психический микроб, понимаемый под словом «внушение», является в значительной мере нивелирующим элементом, и, смотря по тому, представляется ли отдельное лицо выше или ниже окружающей среды, оно от влияния последней делается хуже или лучше, т.е. выигрывает или проигрывает [1, с. 168].

Внушение зависит от направляющей силы и важной задачей является в искусстве направления чувств и мыслей каждого отдельного индивида к возвышенным целям и благородным стремлениям. Внушение является важным социальным фактором и играет важную роль не только в жизни каждого индивида, но и социальной группы.

А. Богински считает, что под влиянием дурной среды создаются дурные привычки, дурные нравы, ложь, преступность и обратно – созданные под влиянием дурной среды дурные привычки и понятия благодаря применению и улучшению среды исчезают и сменяются лучшими [4, с. 27].

Таким образом, можно сделать вывод, что влияние окружающей действительности на процесс изменения асоциального поведения лица БОМЖ возможен с возвращением его в социум трансформацией его эмоционально-волевых сфер.

Список литературы

1. Бехтерев В. М. *Гипноз, внушение и психотерапия и их лечебное значение // Настоящее издание.* – М., 1994С. 215
2. Уотсон Дж. *Психология как наука о поведении.* — М., 1926. С. 6.
3. Фромм, Эрих *Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; [пер. с нем. Э. Телятниковой].* — Москва : Издательство АСТ, 2018. — 736 с. — (Эксклюзивная классика).
4. Baginski. *Beitrage z. Rinderforschung und Heilerziehung. Helf 27.*
5. Bergounioux F.M., 1961: *Notes on the Mentality of Primitive Man, in: Social Life of Early Man, ed, S.L. Washburn, p. 106-118, Chicago, 1961 (Aldine).*

6. *Betralanffy L. von, 1956: Comments on Aggression (Bericht, vorgelegt beim Wintertreffen der Amtrican Psychoanalytic Association, New York City, 1956)*

7. *Marx K., MEGA, Karl Marx und Friedlich Engels, Histeilungtoririschkritische Gesamtausgabe (= MEGA,). Werke-Schriften-Briefe, im Auftrag des Mark-Engels-Lenin-Institute Moskau, herausgegeben von V. Adoratskij 1. Abteilung: Samtliche Werke und Schriften mit Ausnahme des "Kapital", 6 Bande, zitiert: I, 1 bis 6, 2 Abteilung: Das "Kapital" mit Vorarbeiten, 3. Arbeilung: Briewechsel, 4. Abteilung: Gentralregister, Berlin 1932.*

Научный руководитель: Фурманов Игорь Александрович – заведующий кафедрой психологии, доктор психологических наук, профессор

УДК 371.-056.264:376.1-056.34

*Пихальська Наталія, студентка 6 курсу магістратури
Українського Католицького Університету, Львів, Україна*

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ РОЗУМОВА ВІДСТАЛІСТЬ У ПСИХОГОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРОБЛЕМІ

Анотація. У цій статті розглядається формування поняття розумова відсталість у психолого-педагогічній проблемі. Проаналізовано формування та розвиток цього поняття у світі та Україні. Визначено основні чинники впливу на формування поняття розумової неповносправності.

Ключові слова. Розумова неповносправність, інтелектуальні порушення, навчання, виховання, термінологія.

*Pyhalska Nataliya, student of the 6th year of magistracy
Ukrainian Catholic University, Lviv, Ukraine*

FORMATION OF THE CONCEPT OF MENTAL DELAY IN THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. This article considers the formation of the concept of mental retardation in the psychological and pedagogical problem. The formation and development of this concept in the world and in Ukraine are analyzed. The main factors influencing the formation of the concept of mental disability are identified.

Keywords. Mental disability, intellectual disabilities, training, education, terminology.

У VI столітті до н.е. відбулися перші спроби пояснення походження та причин психічних захворювань. У часі формування древньої греко-римської цивілізації Піфагор один із перших висловив свою думку про розміщення розуму у головному мозку, а душі у серці. Згодом, багато дослідників дотримувалися цієї теорії та продовжували її розвивати.

У давньому Римі було узаконене вбивство дітей, про що свідчить римський філософ Сенека – вбивство дітей, які народжувались з певними порушеннями для того, щоб відділити немічне від здорових, і чинили це розумом [2, 11]. Цельс і Соран були першими римськими вченими, які поширили вчення про розумову неповносправність та інші психофізичні

розлади. А також, висловлювали свою позицію – за турботливе ставлення до людей з неповносправностями. Соран розробив терапію роботи з людьми з розумовою неповносправністю, у якій пояснює толерантне та позитивне ставлення [3, 41]. До цієї проблеми а також до виникнення психічних хвороб долучився арабський лікар Авіцена [3, 51].

У X-XI століттях освіченою частиною населення стає духовенство, і аме воно починає розвивати науку у різних галузях, безпосередньо у медицині. При монастирях почали відкривалися притулки, у яких займалися лікуванням. Деякі ордени спеціально займалися медициною – бенедиктинці, алексіанці, госпітальєри, іоаніти набули досвіду в догляді за хворими. Разом з при церквою медициною починає розвиватися і світська, яка до IX століття набула розквіту. Однією з них є Селеріанська школа, в яку привозили людей з психічними хворобами і розумовою неповносправністю. Згодом в XII столітті відкриваються університети на зразок цієї школи.

У середньовічній Європі класифікували інтелектуальні та поведінкові відхилення. Парацельс відмежовував зв'язок психозів і розумової відсталості і спадковості, пропонував лікування цих розладів хімічними речовинами [7, 73].

Французькому лікарю-психіатрові Феліксу Платтеру належать перші наукові праці про розумову неповносправність. Він розробляє класифікацію душевнохворих, розрізняє порушення інтелекту, емоцій і фізичного стану хворих. Свої дослідження Платтер описує у працях «Спостереження» (1614р.) та «Медична практика» (1625 р.) [5, 34-40].

В епоху Відродження формуються ставлення філософів до людей з розумовою неповносправністю, вони прагнуть вникнути та зрозуміти світ людей з розумовою та психічною неповносправністю. Одним з філософів був Еразм Роттердамський. З педагогів одним з перших розглянув дитину з розумовою неповносправністю чи іншими вадами інтелектуального розвитку – Ян Амос Коменський. Саме він намагався віднайти зв'язок інтелектуальних порушень з поведінкою дитини. Результатом цього дослідження стало виділення шістьох типів дітей, які відрізняються ступенем розумового розвитку і особливостями характеру, і навчаються у школах.

Французький лікар-психіатр Філіп Пінель розробив свою класифікацію розумової неповносправності. Своїм дослідженням він зроби великий вклад у медицину і став першим психіатром, який розглядав зупинку та порушення інтелектуального та афективного розвитку, а також розділив дві форми психозу: *тугодумство* та *ідіотію*. Ще одним важливим досягненням було введення терміну *норестрент*, який змінив обмежувальні й каральні заходи для людей з розумовою неповносправністю. Наслідком цього стало зміна стосунків лікаря та пацієнта, тепер в основі яких стали довіра та увага один до одного.

Саме цей досвід допоміг досягти ще одного позитивного результату – наслідування [6, 30-84].

Жан Етьєн Домінік Ескіроль учень Філіпа Пінеля, спробував встановити взаємозалежність між симптомами, і ввів поняття *імбецилізм, ідіотія, розумова відсталість*. У своїй праці під назвою «Про психічні хвороби» враховує соматичні прояви хвороби і створює симптоматичну класифікацію на основі мовлення, завдяки якій підтвердив зв'язок мовлення у порушенні інтелектуального розвитку людини. Як наслідок – розумова неповносправність стає окремою психіатричною наукою, а згодом психолого-педагогічною наукою.

З розвитком природничих наук, в кінці XIX – початку XX століття у педагогіці та психології почалися експериментальні методи дослідження. З яких утворилися клініко-психологічний та психолого-педагогічний напрями. Перші представники яких є: В. Гризінгер, Д. Бурневілья, Б. Морель, В. Вейгандом, П. Ковалевський, Е. Крепелін, С. Корсаков, Г. Трошин, Г. Россолімо та інші. Вони досліджували розумову неповносправність, як наслідок певного впливу. Представники других: А. Біне, Т. Симон, Санте де Санктіс – працювали над легкими формами розумової неповносправності, і з'ясовували що впливає на інтелектуальне відставання розвитку дитини від її нормального розвитку.

У Франції з початком XX століття почали працювати над навчанням дітей з інтелектуальними порушеннями. Це засвідчують видання наукових праць, у яких розглядаються основи фізичного, розумового та морального виховання. Згодом у суспільстві було змінено ставлення до людей з розумовою неповносправністю, і вона набуло гуманного та демократичного погляду.

Е. Сеген звернув увагу на необхідності лікування й виховання осіб з розумовою неповносправністю, а також дав визначення та клінічний опис ідіотії та імбецильності, склав свою систему їх лікувальної і педагогічної корекції.

Перші спроби навчання дітей з затримкою розвитку належать швейцарському педагогу Йогану Генріху Песталоцці. Під час навчання він використовував комплекс спеціальних засобів та дидактичних матеріалів поєднуючи їх з розумовою та фізичною працею. А французький психіатр Жан Ітар використав метод розвитку почуттів.

На початку XX століття французький педагог Жан Філіп і лікар Поль Гонкур визначили у дітей нездатність навчатися спільно. Вони розділили дітей на дві групи: діти, які не можуть жити в суспільстві без опіки та догляду інших та діти, для яких через їхню розумову неповносправність потрібно застосовувати спеціальні педагогічні прийоми.

А. Біне і С. Сімон в 1905 році запропонували три ступеня відсталості, а у 1914 році У. Штерн увів поняття інтелектуального коефіцієнта (IQ).

У 1906 році появилася праця П. Ковалевського «Відсталі діти, їх лікування і виховання», яка допомагала підготувати спеціалістів для роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

В. Кашенко створює інститут дефектології, яким потім опікується Л. Виготський. У 1970-х роках формуються загальнодержавні служби освіти, виховання і лікування дефективних дітей.

У 1994 році Г. Каплан і Б. Седок розглядають термін *розумова відсталість* як поведінковий синдром, який не має механізму, динаміки та прогнозу [4, 206-230].

Значний внесок у розвиток практики навчання і виховання дітей з розумовою неповносправністю внесли вчені: А. Бабушкіна, А. Ватажина, С. Забрамна, Т. Ісаєва, І. Бгажнікова, М. Рейдибойм, Л. Шипіцина, М. Кузьмицька, А. Маллер, Е. Агеєва та інші. Допомога дітям з важкими інтелектуальними вадами та їхнім батькам були дослідження: М. Бірюкової, С. Забрамної, Н. Лур'є, М. Генінг, Т. Чернікової та інші.

В Україні цією проблемою займаються такі науковці, як: Л. Вавіна, О. Гаврилов, О. Гармаш, Т. Сак, А. Висоцька, В. Золотоверх, А. Колупаєва, Ю. Галецька, О. Хохліна, М. Матвеева та інші.

Згодом в різних країнах почали появлятися різні діфініції, і це призвело до певного хаосу термінологічних формулювань. Наслідком цього Всесвітня організація охорони здоров'я у класифікації хвороб і наявної там «Міжнародної класифікації психічних і поведінкових розладів» ввела термін різних видів вродженої розумової неповносправності розглядати під єдиною назвою *розумова відсталість*. Цю пропозицію підтримало більше 30 країн, в тому числі й Україна. Це стало подоланням багатогранності термінології та стало поштовхом до змін у трактуванні розумової відсталості, її причин, механізмів виникнення, ступенів, форм, діагностики тощо [1, 398].

Поступово формується новий науковий напрям, у визначенні якого розумова відсталість є сукупністю факторів: причинних, патогенетичних (механізмів порушення мозкової діяльності), адаптивних, клінічних, соціокультурних, психологічних, поведінкових та інших. Відповідно до міжнародної класифікації хвороб позначенні розумової відсталості (F – розумова відсталість, F, F70 – F73), які використовуються спеціалістами психолого-медико-педагогічних консультацій та психіатрами.

Термінологія за Міжнародною класифікацією хвороб МКХ-10

№	Рівень розвитку інтелекту	Вербальне визначення	Межі IQ
1.	Дуже високий рівень	Інтелект набагато перевищує середній рівень	IQ > 129
2.	Високий рівень	Інтелект вище середнього	IQ 115 – 129
3.	Нормальний рівень	Середній рівень інтелекту	IQ 85 – 114
4.	Низький рівень	Інтелект нижче середнього рівня, субдебільність	IQ 70 – 84
5.	Розумова відсталість (F7)	Стан затримки або неповноцінного розвитку психічних функцій; особливо страждають здібності, що маніфестують у період розвитку і мають значення для рівня інтелектуального розвитку; когнітивні функції, мова, моторика і соціальні навички. Недорозвинення інтелекту може поєднуватися з іншими психічними або соматичними розладами.	IQ 50 – 69 (у дорослих – інтелектуальний вік 9-12 років)
6.	Легка розумова відсталість (F70)	Дебільність	IQ 35 – 49 (у дорослих – інтелектуальний вік 6-9 років)
7.	Середній ступінь розумової відсталості (F71)	Імбецильність	IQ 20 – 34 (у дорослих – інтелектуальний вік 3-6 років)
8.	Важка розумова відсталість (F72)	Виражена імбецильність	IQ 20 (у дорослих – інтелектуальний вік < 3 років)
9.	Важка розумова відсталість (F73)	Ідіотія	

В Україні дотримуються традиційного визначення: розумова відсталість (неповносправність) – це стійке порушення пізнавальних процесів внаслідок органічного ураження головного мозку, набутого або спадкового.

Отже, формування визначення розумової неповносправності як психолого-педагогічної проблеми, яке б могло включати всі параметри патології, до сьогодні перебуває в стані розвитку і потребує подальших досліджень. Зокрема це підтверджує що визначення ефективності інноваційних підходів у процесі виховання та навчання дітей з розумовою неповносправністю потребує уваги. На сьогодні наукових напрацювань у цій сфері є недостатньо.

Список використаних джерел:

1. Дьякова А.И. (ред.) *Краткий дефектологический словарь*. Москва 1964. 398 с.
2. Замский Х. С. *История олигофренопедагогики*. Москва 1980. 11 с.
3. Каннабих Ю. В. *История психиатрии*. Москва 2002. С. 41-51.
4. Каплан Г.И., Седок Б.Дж. *Клиническая психиатрия*. Т. 2. М. «Медицина» 1998. С. 206-230.
5. Маллер А.Р., Цикото Г.В. *Основные принципы коррекционно воспитательной работы с глубоко умственно отсталыми детьми // Дефектология* 1. 1984. С. 34-40.
6. Мартинюк А.І. *Патопсихологія. Навчальний посібник*. Київ 2008. С. 30-84.
7. Самохвалова В.П. (ред.) *Психиатрия*. Ростов на Дону 2002.

Науковий керівник: Шиделко Анна Володимирівна
кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології,
факультету психології, Львівського державного університету внутрішніх справ.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111

*Бирюк Ирина, доцент
Могилевский государственный университет имени А.А.Кулешова
Могилев, Республика Беларусь*

ЭВФЕМИЗМЫ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ МЕДИЦИНСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. В статье рассматривается медицинский англоязычный дискурс как средство реализации коммуникации между врачом и пациентом. Одним из распространенных приемов при разъяснении медицинских терминов и понятий является эвфемизация. Эвфемизмы представляют собой тропы, заменяющие сложное, неприятное или неудобное обозначение какого-либо понятия. Фактическим материалом явились диалогические реплики из американских медицинских сериалов “House M.D” и “The Good Doctor”.

Ключевые слова: медицинский дискурс, врач, пациент, коммуникация, эвфемизм.

*Biryuk Irina, associated professor
Mogilev State A.Kuleshov University
Mogilev, Republic of Belarus*

EUPHEMISMS IN ENGLISH LANGUAGE MEDICAL DISCOURSE

Abstract. The article considers the medical English-language discourse as a means of implementing communication between a doctor and a patient. One of the common techniques used to explain medical terms and concepts is euphemization. Euphemisms are tropes that replace a difficult, unpleasant or inconvenient designation of a concept. The factual material was dialogical remarks from the American medical series "House M.D" and "The Good Doctor".

Key words: medical discourse, doctor, patient, communication, euphemism.

Процесс коммуникации между врачом и пациентом является актуальным вопросом во все времена. Трудности, которые могут возникнуть в процессе общения, оказывают большое влияние на дальнейшую медицинскую помощь. Современные пациенты хотят быть всесторонне информированными о своей болезни и о должном уходе в период лечения. Произошедшая эволюция в отношениях между врачом и пациентом привела к необходимости информирования и получения согласия пациента на то или иное врачебное вмешательство. В связи с этим у врача появляется задача правильного соотношения размеров врачебной тайны и открытой для больного информации. Это доставляет определенные сложности при построении диалога с пациентом.

Вопросами успешной реализации процесса общения между врачом и пациентом занимается отдельный раздел в области теории и практики построения текста – медицинский дискурс. Медицинский дискурс представляет собой совокупность вербальных и невербальных структур, обладающих определенными прагматическими особенностями и функционирующих в

медицинской среде для реализации функций лечения и профилактики [1, с. 47]. Это понятие можно также определить как многомерное коммуникативное образование, системообразующими признаками которого являются его цель, типовые участники (врач и пациент) и социокультурные обстоятельства общения [2, с. 104].

Медицинский язык – это особая система коммуникации, насыщенная специальной терминологией для каждого заболевания, симптома и лечения. Медицинский язык с точки зрения пациента специфичен, зачастую не понятен, и порой бывает пугающим. Сложная для восприятия лексика может установить дистанцию между врачом и больным. Объясняя пациенту его диагноз или заболевание, последствия или методы лечения, врачу необходимо адаптировать свою речь так, чтобы была понятна и правильно воспринята вся передаваемая информация. Установление адекватного и доверительного диалога является важным моментом в успешной реализации коммуникации «врач-пациент» [3].

Медицинский дискурс в английском языке имеет ряд особенностей. Одна из них наличие большего количества синонимичных единиц для обозначения одного и того же понятия. Например, для термина *oncology* есть такие синонимичные обозначения как *cancer*, *tumor*, *carcinoma*. Вместо термина *rhinitis* используются общеупотребительные синонимы *runny nose*, *the snuffles*. Подобных синонимичных рядов большое разнообразие. От выбора необходимых лексических единиц из синонимичного ряда в процессе коммуникации зависит очень многое, ведь с их помощью общение можно сделать как понятным, так и неоднозначным.

Одним из распространенных приемов при разъяснении медицинского термина или понятия является использование эвфемизма – слова или выражения, заменяющего другое, которое по каким-либо причинам нежелательно употреблять в определенной ситуации. По определению Д.Н. Ушакова «эвфемизм (от греч. *euphemeo* – говорю вежливо) – троп, употребляемый для непрямого, прикрытого обозначения какого-нибудь предмета или явления, называть которое его прямым именем в данной обстановке неудобно, неприлично, не принято (например “в интересном положении” вместо “беременна”; “если с больным ничего не случится” вместо “если больной не умрет”))».

Анализ использования эвфемизмов в англоязычном медицинском дискурсе был проведен на примере американских сериалов “House M.D” и “The Good Doctor”.

Медицинские эвфемизмы принадлежат к разным семантическим полям. Самыми частотными эвфемизмами в коммуникативном процессе «врач — пациент» являются эвфемизмы, принадлежащие к семантическому полю

«смерть». В любой коммуникативной ситуации врач избегает слов *to die, death* и использует их более мягкие аналоги, например:

*It's a very serious operation and there is a risk of **bad outcome**.*

*I'm afraid, that you have **no chance**. Sorry.*

*Unless we figure out what's causing your liver failure ... **you have three or four days**.*

*If you refuse to take pill, then you **would go to last home**.*

В приведенных примерах вместо слова *смерть (death)* врач использует эвфемизмы, указывающие на плохие последствия (*bad outcome*), предупреждает о том, что пациент обречен (*no chance*) или у него осталось три-четыре дня (*you have three or four days*), а также прибегает к метафоре, упоминая о последнем пристанище (*last home*).

Эвфемизмы, которые заменяют или смягчают слова, связанные со смертью, могут быть отнесены к профессиональным, поскольку они являются неотъемлемой частью речи медиков. Считается, что именно для профессионалов в медицинской сфере данные эвфемизмы стали важным инструментом при сообщении плохих новостей. Однако не только медики, но и пациенты прибегают к употреблению в речи эвфемизмов смерти, например:

*My life... Is it **the end**?*

*My dad, granddad also had mental disorder. I'll **end up** like them.*

Опасаясь прямого упоминания о смерти, пациенты прибегают к использованию в беседе с врачами эвфемизмов - *конец (the end), закончить (end up)*.

Отдельную группу составляют эвфемизмы, которые связаны с названиями болезней. Наиболее близкими по ассоциации со смертью являются онкологические заболевания. Понятно, почему именно онкологические диагнозы подвергаются эвфемистическим заменам, например:

*We found **a mass** in your pancreas.*

*Here is **a small growth**, but don't worry. Our doctors will remove it.*

*X-ray shows **a lump** near your kidney.*

*And the biopsy confirms it was full of **abnormal cells**.*

В данных примерах в качестве эвфемизмов вместо прямого упоминания тяжелого диагноза используются такие слова и выражения, как *образование (mass, growth), шишка, бугор (lump), ненормальные клетки (abnormal cells)*. Эти эвфемизмы часто употребляются в речи медиков вместо слов *рак (cancer)* или *опухоль (tumor)*. Они не подменяют диагноз и не заслоняют собой истинное положение дел, а лишь помогают ослабить негативное восприятие сообщения.

Эвфемизации подвержены не только сами онкологические заболевания, но и связанное с этим лечение, лекарства и т.д. Чаще всего встречаются эвфемизмы в ситуациях, когда речь идет о сложной терапии, которая несет

серьезные последствия для пациента. И врач, и пациент понимают, какие побочные эффекты будут в результате лечения, поэтому доктор старается уменьшить эмоциональную нагрузку на больного с помощью эвфемизма.

*You need **more aggressive treatment.***

Отдельно следует отметить эвфемизмы, которые используются при разговорах о проблемах с лишним весом. Данная область также представлена большим количеством эвфемизмов, встречающихся в повседневной речи, например:

*Ohh... you are so ... **big.***

*We look for a disease that connected with your ... **size.***

Врач не использует такие слова, как *fat, overweight, obese*, а заменяет их эвфемизмами *big, your size*.

Интерес вызывает семантическая группа эвфемизмов, которые относятся к названиям частей тела (как правило, интимных) и его функциям. Без упоминания этих понятий невозможно адекватно провести врачебный прием или консультацию с больным по соответствующей медицинской проблеме.

*... and I have to look **under your blouse** ...*

– Have you any problems with sex?

–No.

*–That's good. Your «**friend**» is in right state.*

При обсуждении интимной сферы наиболее «доходчивым» средством является использование метафоры.

Эвфемизации подвергается не только коннотативно негативная лексика, но и та часть словарного состава из области физиологии, которая описывает интимные функции человеческого организма. Например, упоминание об испражнениях создают неприятную и неловкую ситуацию. Обозначение этих процессов чаще всего происходит не при помощи медицинских терминов, а с использованием просторечья, сленга, звукоподражающей лексики, например:

*Do you **poop**? Do you notice something strange?*

*The color of your **pee-pee** is unusual. There is blood in it.*

*I'm going to **tap my kidneys.***

*I need to **look at the crops.***

Когда речь идет о мочеиспускании, например, то слово *urine* – моча, часто заменяется на разговорно-бытовой эвфемизм (*pee-pee*), или используется сленговое выражение *постучать по почкам* (*to tap one's kidney*), а для сообщения о посещении туалета употребляется эвфемизм *сходить в одно место* (*to look at the crops*).

Стоит отметить тот факт, что практически все эвфемизмы, тематически связанные с функциями человеческого организма, являются узуальными, типичными для повседневной разговорной речи. Это говорит о том, что тема

«нижней части» человека является одной из самых эвфемизируемых. Благодаря этому, в коммуникативном пространстве «врач — пациент» семантическая группа эвфемизмов, связанных с человеческим низом, служит в качестве некой общей для врача и пациента лексико-стилистической основы, неисчерпаемыми средствами которой пользуются оба участника коммуникации и с помощью которых они могут устанавливать контакт друг с другом.

Таким образом, общение между врачом и пациентом – это особая разновидность коммуникации, объектом которой является здоровье. Врач должен контролировать свою речевую деятельность в процессе коммуникации. Общение между врачом и больным должно быть не только доброжелательным и искренним, но и комфортным для всех участников данного процесса. Это является залогом успешного диалога, а, следовательно, положительного результата лечения.

Список литературы

1. Маджаева С. И., Касимцева Л. М. Речевое поведение врача при коммуникации с пациентом // Вестник Калмыцкого университета. 2019. № 2. С. 46–52.
2. Бейлинсон Л.М. Медицинский дискурс // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. Волгоград, 2000. С. 103-117.
3. Болучевская, В.В., Павлюкова А.И. Общение врача: вербальная и невербальная коммуникация // Медицинская психология в России: электрон.науч.журн. 2011. № 2. URL: http://www.medpsy.ru/mprj/archiv_global/2011_2_7/nomer/nomer19.php. Дата доступа: 30.04.2020.

УДК 523.3:27-225]:[115+008:39(=161.3)]

*Котович Оксана, магистр педагогических наук,
старший преподаватель кафедры режиссуры
Белорусского государственного университета культуры и искусств
Минск, Республика Беларусь*

ІЕРАФАНІЯ МЕСЯЦА ЯК СТРУКТУРАЎТВАРАЛЬНЫ ФАКТАР ПАРАДКАВАННЯ ЧАСУ

Анотацыя. У артыкуле разглядаецца праблема касмізацыі сакральнага календара беларусаў, які будаваўся на падставе цыклічнай рытмічнасці Сонца і Месяца. Пры гэтым дзённае свяціла прадвызначала духоўную складовую міфарытуальных практык беларусаў, а іерафанія Месяца задавала касмічныя рытмы прагматычным аспектам жыццядзейнасці этнасу. Фазы Месяца палярызуюцца па прынцыпе бінарных апазіцый, таму аксіялогія іх характарыстык з’яўляецца дамінантай вызначэння іх этнакультурнай сутнасці.

Ключавыя словы: традыцыйная культура, прыродна-касімічныя рытмы, часавыя працягласці, фазы Месяца, аксіялагічныя характарыстыкі, прагматыка этнічных уяўленняў.

*Kotovich Oksana, master of pedagogical sciences,
senior lecturer of the Department of directing
Belarusian state University of culture and arts
Minsk, Republic of Belarus*

HIEROPHY OF THE MOON AS A STRUCTURAL FACTOR OF THE ORDER OF TIME

Abstract. The article considers the problem of cosmization of the sacred calendar of Belarusians, which was built on the basis of the cyclical rhythm of the Sun and the Moon. At the same time, the daylight predetermined the spiritual component of the mythological practices of Belarusians, and the hierophany of the Moon set the cosmic rhythms to the pragmatic aspects of the life of the ethnos. The phases of the Moon are polarized according to the principle of binary oppositions, so the axiology of their characteristics is dominant in determining their ethnocultural essence.

Keywords: traditional culture, natural and cosmic rhythms, time durations, phases of the Moon, axiological characteristics, pragmatics of ethnic ideas.

У аснове славянскай сістэмы парадкавання часу ляжалі вызначальныя касмічныя фактары: рух Сонца па небасхіле, па задзякальным коле ўтвараў такую класічную працягласць, як каляндарны год (365, 25 сутак), а таксама задаваў сутачны рытм жыцця. Другім базавым прыродна-касмічным метраномам з'яўляўся Месяц, які за 29,5 дзён праходзіў чатыры фазы – поўны цыкл – рознай яго бачнасці з паверхні Зямлі і адпаведна гэтаму задаваў рытмічную паўтараемасць часу, працягласцю ў адзін месяц, адпаведна адна фаза Месяца стала падставай для ўзнікнення адрэзка часу працягласцю ў тыдзень (7 сутак).

М. Эліадэ правёў зместавую паралель паміж міфалагічнай сімвалізацыяй Сонца і Месяца і адзначыў, што Сонца “заўсёды роўнае сабе, ніколі ні ў якім сэнсе не бывае ў станаўленні” [16, с. 145], г. зн. што яно як Бог, сімвал вечнасці, устойлівасці, самастойнасці, самадастатковасці. Яно заўсёды нязменнае ўжо хаця б таму, што якраз яно – адно, адзінае ў гэтым свеце, хто мае дазвол на права штодзень бываць у свеце продкаў (у “тым” свеце, куды свяціла трапляе ноччу) і вяртаецца (!) (нікому з жывых пакуль што здзейсніць гэта не ўдалося) у тым жа стане і знешнім выглядзе, у якім яно ўчора апусцілася за гарызонт, “пад зямлю”. “Месяц жа, – працягвае даследчык, – павялічваецца, змяншаецца і знікае, ён – цела, якое падуладна ўсеагульнаму закону станаўлення, нараджэння і смерці” [16, с. 154]. У сувязі з тым, што чаргаванне фаз адбываецца з выключнай дакладнасцю і паслядоўнасцю, Месяц стаў “мерай рытмічных зменаў”, “усеагульным мярылам”. “Час, які кіруецца і вымяраецца фазамі Месяца, можна назваць “жывым” часам. Ён звязаны з рэальнасцю жыцця і прыроды, дажджамі і прылівамі, часам сяўбы, менструальным цыклам жанчыны<...>. Месяц вымярае, аднак ён таксама і аб'ядноўвае. Увесь Сусвет бачыцца як структура, якая падпарадкоўваецца

агульным законам. Свет – ужо не бясконца прастора, запоўненая дзейнасцю шматлікіх раз’яднаных, самастойных істот; унутры гэтай прасторы можна бачыць адпаведнасць і ўзаемную зладжанасць” [16, с. 155].

Даследчык гісторыі фарміравання старажытных календароў Б. А. Фралоў таксама прыходзіць да высновы што дынамічны ў сваёй зменлівасці і пастаянны ў сваёй паўтараемасці Месяц быў значна больш пашыраным аб’ектам касмічнай суаднасенасці ў працоўнай дзейнасці чалавека: “Мяркуючы па дайшоўшых да нас, вывучаных этнографамі і астраномам і архаічных каляндарных сістэм, якраз з рухам Месяца спалучаны самыя старажытныя каляндарныя адзінкі, а першабытная міфалогія звяртаецца да Месяца ў цэлым значна часцей, чым да Сонца. І гэта невыпадкова. Месяц – самае вялікае нябеснае свяціла, якое можа назіраць няўзброеным вокам жыхар Зямлі. Пры гэтым ні адно з нябесных свяціл не перажывае такіх значных зменаў у сваёй бачнай форме, як Месяц. У месячным цыкле можна вылучыць некалькі каляндарных межаў, рубяжоў, якія раней за іншыя маглі звярнуць на сябе ўвагу старажытнага чалавека. Як ужо адзначалася, праз 27 дзён 7 гадзін 43 хвіліны Месяц звяртаецца да папярэдняга бачнага становішча сярод зорак (зоркавы або сідэрычны месяц). Пасля маладзіка першая чвэрць Месяца надыходзіць праз 7 дзён 10 гадзін, другая – праз 14 дзён 18 гадзін (поўня), трэцяя – праз 22 дні 3 гадзіны і чацвёртая – наступны маладзік. У час маладзіку яго нельга бачыць на працягу аднаго або двух дзён на небе” [14, с. 12-13].

І ўсё ж той каляндар, якім на працягу апошніх стагоддзяў карысталіся нашы продкі, можна назваць сонечна-месяцовым. Сонца задавала праекцыю глабальных касмічных рытмаў, а Месяц уплываў на прагматыку чалавечай дзейнасці, менавіта таму аксіялагічны аспект стаў галоўным індыкатарам ў фарміраванні міфапаэтычнага вобраза кожнай фазы Месяца: “Дзякуючы гэтаму Месяц стаў у народных уяўленнях сімвалам біялагічнага, жыццёвага цыклу ад нараджэння і да смерці” [1, с. 147].

Аснову міфапаэтычнай карціны свету складалі шматлікія бінарныя апазіцыі, у якіх акцэнтавалася ўвага на ключавых касмічных, прыродных і сацыяльных процістаяннях: дзень і ноч, верх і ніз, мужчынскае і жаночае і інш. [3, с.312-312]. У народных касмаганічных і міфапаэтычных уяўленнях Месяц заўсёды супрацьпастаўлялі Сонцу і асацыяравалі з “тым” светам, светам памёршых: “Што гэта за вочы: адно свеціць удзень, а другое – уночы”. Па меркаваннях сялян Заходняй Беларусі, Месяц – гэта “пусты незаселены свет, дзе няма нічога, толькі крыжык стаіць» [1, с. 144]. У час, калі на небе з’яўляўся маладзік, трэба было маліцца “<...> за тую душу, што не дачакаліся Месяца маладога” [1, с. 145]. Лічылі, што Месяц свеціць “чужым, хто не знае божай веры” і называлі *цыганскім сонцам* [1, с. 144].

У традыцыйнай культуры **Месяц**, які нагадваў серп, лічылі сімвалам мужчынскага, **Поўню** (Луну, “жоўтае кола”) – ўвасабленнем жаночага пачаткаў. У вясельных, жніўных песнях хлопец (жаніх, сын) часцей за ўсё параўноўваюцца з Месяцам: “На небе маладзік нараджаецца, // Валодзя ў дарожку выпраўляецца...; “Узышло, узышло тры Месяцы, // Гэй, Каляда, Каляда! // Тры Месяцы, усе тры ясны. // Было ў маткі тры сыночкі<...>” [11, с. 141, 526].

Сярод беларусаў спрадвеку існавала ўяўленне: усе справы, скіраваныя на працяг роду, паляпшэнне дабрабыту або пачатак, трэба рабіць на *мужчынскі* Месяц (*маладзік* або *старык*), і не рабіць у *жаночую* Поўню: “<...> дом строіць, так строілі ў старом. Коли ў старом, так усё будзе добрэ и дом доўго стояць и крэпкі”; “Уходзіны ў хату дзелалі ў першую нядзелю маладзика” [13, с. 136]. Для параўн.: існавала павер’е: калі на Новы год першым у хату зойдзе (сустрэнеш) мужчына, гэта будзе знакам шчаслівага навалецця, дабрабыту, а калі жанчына – наадварот: “дужа хварэць будзеш” [10, с. 231].

У асяродзі беларусаў поўны цыкл Месяца падзяляецца на наступныя фазы: *Межы*, *Маладзік*, *Поўня*, *Ветах* або *Збыта* [8, с. 47]. У традыцыйнай светапогляднай сістэме кожная фаза прадстаўлена рознабакова і з’яўляецца своеасаблівым кодам або універсальным алгарытмам, у адпаведнасці з якім на працягу шматлікіх стагоддзяў праводзіліся асноўныя сельскагаспадарчыя, земляробчыя, жывёлагадоўчыя, будаўнічыя і вытворчыя работы, асэнсоўвалася бязмежная колькасць рытуальна-абрадавых, сімвалічных дзеянняў і адраснай прымеркаванасці ў сферы народнай аграноміі, ветэрынарыі, медыцыны; з апорай на вопыт назіранняў за станам надвор’я прагназаваўся будучы ўраджай або рабіліся аддаленыя па часе прадказанні.

Межы, чарнец — «пераходная» фаза Месяца

“*Не ляжы на мяжы, хваробу наклічаш*” – у народнай культуры беларусаў месца разрыву – памежжа (узмежак, мяжа, якая падзяляла поле, луг, сваю і чужую гаспадарку) надзяляліся негатыўнымі якасцямі, лічылася небяспечным [9, с. 64]. Часавая мяжа паміж “маладым” і “старым” Месяцам таксама атрымала прасторавае найменне – **межы**: “Місяц кончаецца, другому перадасть, между ними – межа” [13, с. 143]. Фазу Месяца, калі яго не бачна на небе, яшчэ называлі *чарнец* або *чорная луна* [13, с. 200]. У адным з паданняў расказваецца як Каін, які забіў Авеля, засмаліў Месяц (абмазаў смалой), таму што той бачыў забойства. З той пары Месяц выходзіць ноччу, а некалькі дзён яго ўвогуле нябачна. На Берасцейшчыне вядома павер’е пра канец свету, калі б Вялікдзень здарыўся *на межах* (што немагчыма ў адпаведнасці з правіламі

вызначэння часу яго святкавання): “Як на Паску будэ чэрнец, усёму сьвіету будэ koniec” [1, с. 150].

Фаза Месяца *межы*, або *чарнец* (С.М.І., 1934 г.н.) лічылася пераходнай і ўспрымалася ў народнай сьвядомасці негатыўна. Адна з прычын – адсутнасць начнога свяцілы на небасхіле. Месяц называлі Сонцам іншасвету (“загробнага мира”) і верылі, што ў гэты час ён вяртаецца з свету памёршых, а ў такім становішчы мог прыцягнуць да чалавека бяду [1, с. 144]. Другая прычына – вера, што той момант, калі Бог не глядзіць на зямлю ніводным вокам (Месяц і Сонейка лічыліся вачыма Бога), спрыяе нячыстай сіле (ведзьмакам, калдунам, нячысцікам), тварыць свае “цёмныя”, а, значыцца, не асвечаныя ні Сонцам, ні Месяцам, справы [1, с. 146]. Менавіта пра гэта расказваецца ў казках і паданнях, калі чорт або ведзьма выкрадае з неба Месяц, каб нашкодзіць людзям і жывёле.

Калі разглядаць гаспадарчую ці магічна-абрадавую дзейнасць чалавека у дачыненні да фазаў Месяца, то неабходна падкрэсліць, што ў гэтым выпадку дамінаваў фундаментальны прынцып народнай культуры “падобнае выклікае падобнае”. Сувязь была празрыстай і выразна матываванай: адсутнасць свяціла ў начным небе, г. зн. “касмічная пустэча”, магла справакаваць “пустэчу” як у жыцці, так і ў працоўнай дзейнасці чалавека. Адна з назваў гэтай фазы, якая прыжылася на Палессі, *пустыя дні* [13, с. 200]. Адсюль узніклі прадказанні і папераджальныя правілы, а таксама парада пераचाкаць гэты неспрыяльны час. Лічылася: чалавек ці жывёла, зачатыя ў *межы*, не будуць жыць доўга (Г.І.І., 1935 г.н.); нараджэнне на *межах* успрымалі прадказаннем будучай бяздзетнасці (чалавек будзе такім жа “пустым”, як неба ў гэты час), рана аўдавец [13, с. 143]; кураняты, вылупленыя ў гэты час, ніколі не будуць удалымі [1, с. 150]. На *межах* стараліся не спраўляць вяселле, не вадзілі карову на злучку; не саджалі наседку на яйкі; не адпраўляліся ў дарогу, не куплялі жывёлу, не саджалі і не сеялі, лічылі, гэтыя справы “пустымі” [13, с. 200]. Назва *межаў*, зафіксаваная Талстой С. М на Палессі: “*Ні то, ні сё; ні сяго, ні таго; ні сакэ, ні такэ*”, – даволі выразна паказвае адносіны беларусаў да гэтага часу [13, с. 156]. *Межы* выкарыстоўвалі ў кантэксце дзеянняў, скіраваных на “знішчэнне” або “ліквідаванне”: рабілі пасынкаванне памідораў, падразалі дрэвы і кусты, знішчалі пустазелле; пазбаўляліся ад бародавак, мазалёў, лішаёў [1, с. 150].

«*Маладзік малады, твой рог залаты*», або
«першая» фаза Месяца

Найбольшая колькасць рэгламентацый, зафіксаваных у сьвядомасці нашых продкаў і адлюстраваных у творах вусна-паэтычнай спадчыны ўсходніх славян, звязана з першай квадрай Месяца – *маладзіком*. “*З высокай дарогі глядзіць*

бычок крутарогі” – так, з-за сваёй выявы у першую і трэцюю фазу Месяц параўноўвалі з бычком ці каровай, якія маюць рогі. Аднак часцей за ўсё ў загадках яго называлі рагатым пастухом, які пасе на небе авечак (зоры): “*Поле не мерана, авечкі не злічаны, пастух рагаты*”.

Станоўчыя адносіны да *маладзіка* грунтуюцца на асацыяцыі пачатку, росту: “У маладзіковы тыдзень у Беларусі звычайна пачынаюць сеяць, жаць, касіць і выконваць іншыя сельскагаспадарчыя работы, гледзячы па тым, што абяцае маладзік – пагоду ці дождж, мароз ці адлігу. Селяніну-земляробу<...> было вельмі лёгка, канешне, заўважыць, што з надыходам маладзіка вельмі часта мяняецца надвор’е, а таму не дзіва, што маладзіковы тыдзень і да гэтага часу займае значнае месца ў беларускіх народных прыкметах” [6, с. 49-50]. Менавіта ў гэтую фазу Месяца, якая прадвызначаецца патэнцыялам растучага, набіраючага моц Месяца, выконвалі шэраг магічных і рытуальна-абрадавых дзеянняў для дасягнення жадаемага выніку, для паляпшэння дабрабыту ў гаспадарцы: капалі калодзеж; прышчэплівалі дрэвы; стрыглі валасы і пазногці [6, с. 48-50]; “лён мочуць толькі ў маладзіку<...>будзе белым” [10, с. 110]; білі кабана [2, с. 149]; збіралі зёлкі [7, с. 170]. Разам з тым: “не гадзіцца чысціць коміны ў маладзік”, яны хутка засмецяцца зноў [10, с. 218]. Меркавалі, што дзіця, якое народзіцца на *маладзічок*, будзе даўгавечным, а ў старасці добра выглядаць з твару (Ч.Н.С., 1936 г.н.).

Шмат захворванняў раілі лячыць або “загаворваць” на *маладзік*, напрыклад, “выгрызаць” грыжу [5, с. 227], лячыць застарэлую хваробу, вочы, зубны боль: “*Маладзік малады... Табе цёмныя ночы – мне светлыя вочы<...> Табе на ўбытак, а мне на прыбытак. Пытаўся стары ў маладога, ці баляць зубы (галава) ў мятвога. Не баляць у смерці і ў мяне да смерці*” [5, с. 182-189]. А. К. Сержпутоўскі апісвае спосаб лячэння дзіцячай касавокасці: неабходна ў пятніцу на маладзік перавязаць вока чорнай хусткай і не здымаць да наступнага маладзіка [12, с. 211]. Разам з тым было заўважана, што “любое маленькае раненне цела, якое хутка праходзіць у другі час, на *маладзік* утварае нарывы, якія загояцца толькі да наступнага маладзіка” [10, с. 218]. Па той жа прычыне укукус змяі, ваўка ці шалёнага сабакі ў гэты час можа стаць трагічным для чалавека [2, с. 149].

Верылі, калі *малады* Месяц убачыць першы раз з правага боку, то увесь каляндарны месяц будзе суправаджаць поспех, калі з левага – чакай непрыемнасцей [6, с. 49; 6, с. 72]. Каб хлопцы прыехалі сватацца, “дзеўкі сцерагуць з’яўленне *маладзіка*, і калі ўбачаць яго, круцяцца на пяце правай нагі, прымаўляючы: “*Млад месяц, увівай каля мяне жаніхоў, як я ўвіваюся ля цябе*” [5, с. 25]. Каб прысніўся суджаны, дзяўчына перад сном звярталася да *маладзіка* з замовай: “*Месяц, месяц малады, // У цябе рог златы, // Ты ўвесь свет абыдзі, // А мне пару знайдзі, // З кім век векаваць, // Каб ва сне павідаць*” [5,

с. 26]. Да маладзіка стараліся прымеркаваць пачатак доўгатэрміновай справы, напрыклад, вяселля: “Найлепшы час, каб жаніцца – на поўню, як луна расце, гэта харошая ўрэмя, но не ў коім случае як убывае. Луна яна дзействуе на нашу жыццё, на жыва ўсё. Еслі думаеш жаніцца, то толькі як Луна расце” (Ч.Н.С., 1936 г.н.).

Акрамя таго, ведалі, што самымі спрыяльнымі для такіх спраў днямі з’яўляюцца некалькі дзён, **максімальна прыбліжаных да поўні** – “каб місяц одужыў” [2, с. 149]. Нашы продкі верылі, што існуе непасрэдная сувязь паміж чалавекам і космасам, таму, абапіраючыся на прынцып падабенства, меркавалі: “Як Месяц на небе расце, прыбывае, так і шчасце, дабрабыт, грошы, здароўе ў хаце і сям’і будуць прыбываць”; “каб усё было поўна” (Ш.Ю.А., 1940 г.н.): “Перад поўню самы лепшы час <...> сеяць і саджаць у агародзе, сячы лес на будоўлю, а галоўнае – хату закладваць, каб была, як кажуць, поўнаю чашаю” [6, с. 35]. На Палессі самымі шчаслівымі лічылі тых, хто справіў вяселле за некалькі дзён да поўні [2, с. 149]. Бацькі стараліся прыгадаць, каб справіць вяселле сваім дзецям менавіта ў гэты час. Нездарма адно з пажаданняў гучыць менавіта так: “Жадаем шчасця поўню” [8, с. 623-624]. Тыя, хто займаўся рыбным промыслам, прасілі, каб ніткі на сеці прала цяжарная жанчына і абавязкова пад поўню, каб у сецях было “поўна” рыбы [10, с. 198].

«У месяцовай поўні таямніц поўна»

Семантычным эквівалентам лацінскага слова “Luna” ў беларускай моўнай традыцыі з’яўляецца паняцце “**поўня**”, менавіта яна стала прадметам асаблівага стаўлення у свядомасці беларусаў [9, с. 69]. Ці то за поўняй хаваецца старажытная міфалагічная аснова ўяўленняў аб Месяцы цалкам, ці на самой справе ўплыў поўнага Месяца на чалавека і на ўсё наваколле быў сапраўды настолькі моцным і ўсеабаковым, што самыя супярэчлівыя рэгламентацыі тычацца непасрэдна гэтай фазы. Нездарма казалі, што «У месяцовай поўні таямніц поўна». Гэты час раілі перачакаць, ўстрымацца ад падарожжаў, не пачыналі доўгатэрміновых спраў.

Поўня максімальна “напаўняла” арганізмы вадкасцю, таму ў гэты час не нарыхтоўвалі дровы або “будаўнічы матэрыял” для новай хаты [6, с. 49, 149; 263, с. 245]; не абразалі, не прышчэплівалі дрэвы [2, с. 149]. У поўню трэба ліць менш малака, класці менш мукі для выпечкі хлеба, “іначай будзе пералівацца цераз край” [6с. 49]. Забаранялася што-небудзь выносіць з хаты, пазычаць ці аддаваць, каб не вынесці з хаты “сваю поўню”, г. зн. шчасце, дабрабыт. Засцерагаліся, каб свет поўні не падаў на чалавека, інакш яму будуць сніцца

жахі, яго будзе турбаваць бяссонніца, твар стане непрыгожым, чалавек захварэе [4, с. 74-75]. Разам з тым у характарыстыцы *поўні* былі і станоўчыя моманты: раілі класці новую печ [10, с. 137]; зачынаць сяўбу, каб “калоссе было поўным” [2, с. 149]; сеяць або саджаць “круглую” гародніну (гарбузы, капусту), яны будуць вялікімі, як *поўня* [6, с. 314, 321]. У дні *поўні* апоўначы замаўлялі “лунацікаў”: “Дай, Хрыстос, ноч, каб пачываць, а не брадзіць, не гуляць з заплюшчанымі вачамі луннымі начамі. Месяцу на небе стаяць, а рабу (імя) у пасцелі ляжаць<...>” [7, с. 290]; дзяцей, якія грызуць пазногці: “Трэба было памыць дзіцяці рукі і сказаць на поўную луну<...>” [5, с. 51]; раілі займацца запасамі, “штоб усюды было поўна ўсякага дабра” [6, с. 49] (Дадатак А-1: поўня).

«Пасеяўшы на сходу, не дажыдай плоду» – апошняя фаза Месяца

Неспрыяльнай для правядзення сельскагаспадарчых і дамашніх работ, а таксама для перспектывы будучага жыцця лічылася трэцяя квадра Месяца, якую ў народзе называлі *старык, збыта, на сходні, ветах* [2, с. 149; 13, с. 245]. У некаторых мясцінах пачатак апошняй квадры Месяца называюць *рушанне* [13, с. 218]. Сімволіка *збыта* або знішчэння абумоўлівала характар працы: у гэты час займаліся праполкай, пасынкаваннем, выкарчоўвалі кусты, “падстрыгалі” дрэвы; знішчалі шкоднікаў садоў і агародаў [2, с. 149-150]; самы лепшы час для нарыхтоўкі пер’я для пасцелі [2, с. 149]. Разам з тым “<...>трэцяя квадра і маладзік лічацца часам, неспрыяльным для вывазу гною і іншых палявых работ. У гэты час селянін Гарадзенскай губ., не толькі беларус, але і жмудзін, не пачне ні араць, ні вазіць гной, ні сеяць” [15, с. 243]. Нездарма казалі: “Пасеяўшы на сходу, не дажыдай плоду” [9, с. 71].

Акрэсленыя адносіны да фазаў Месяца і свядомае разуменне сэнсу прыродна-касмічных працэсаў і рытмаў адпаведна праецыраваліся і на час нараджэння або смерці чалавека. В. А. Астаповіч ў в. Данілевічы Лельчыцкага раёна заўважыў: “Гаварылі: калі чалавек памёр на збыта, то праз некаторы час і гаспадарка ўся сыйдзе” (А.В.А., 1950 г.н.). Пра тое ж самае расказалі і ў Лепельскім раёне: “Калі памёр гаспадар ветахом, тады кепска, тады тры гады будзе ўпадак у гаспадарцы. Нічога не будзе весціся. Ці прападзець парся, ці карова (С.М.І., 1934 г.н.). Недаўгавечнымі лічылі дзяцей, народжаных падчас трэцяй квадры ці ў тыя дні, калі Месяц ўвогуле не бачна на начным небасхіле [4, с. 90-91; 12, с. 273]. У сувязі з гэтым народная традыцыя выпрацавала адпаведныя правілы, з дапамогай якіх можна было хоць нейкім чынам “падкарэктаваць” негатыўную сітуацыю: хрысціць дзіця на *маладзіку* (Г.І.І.,

1935 г.н.). *На збыта пазбягалі ладзіць вяселлі, улазіны, пачынаць доўгатэрміновыя справы, адпраўляцца ў падарожжа, кіруючыся мудрымі словамі: “Які пойдэ місяц на збыт, дак навывывае усялякае няшчасце на світ”* С.М.І., 1934 г.н.). Аналіз часу правядзення рытуальных дзеянняў у народнай медыцыне, скіраваных на знішчэнне, прыпыненне хваробы, паказвае, што практычна ўсе іх трэба праводзіць *на збыта* [2, с. 150]. Каб звесці бародаўкі, трэба *на ветаху* ўзяць белую нітку, завязаць над кожнай бародаўкай вузельчык, а затым яе закапаць. Калі нітка згніе ў зямлі, тады і бародаўкі знікнуць (Г.І.І., 1935 г.н.); “*веташком* самае лепшае ад глістоў даваць дзецям лекі і наогул выкарыстоўваць сродкі знішчэння шкоднай жамыры і чарвей на агародзе” [6, с. 51]; лячыць перапалох: змешваць попел з вадой і “змываць толькі сходнімі днямі, як сонца заходзіць. Маладзіком няможна” [5, с. 227].

Спіс літаратуры:

1. Белова, О. В. Луна / О. В. Белова, С. М. Толстая // *Славянские древности: этнолингвистический словарь* : в 5 т. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики; под общ. ред. Н. И. Толстого. – М., 2004. – Т. 3. – С. 143–147.
2. Белова, О. В. Лунное время / О. В. Белова, С. М. Толстая // *Славянские древности: этнолингвистический словарь* : в 5 т. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики ; под общ. ред. Н. И. Толстого. – М., 2004. – Т. 3. – С. 147–150.
3. Валенцова, М. М. Мужской – женский / М. М. Валенцова // *Славянские древности: этнолингвистический словарь* : в 5 т. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики ; под общ. ред. Н. И. Толстого. – М., 2004. – Т. 3. – С. 311–317.
4. *Жыцця адвечны лад / уклад., прадм. і пер. У. Васілевіча. Мінск : Маст. літ., 1998. 607с. (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 2.)*
5. *Замовы / Акад. навук БССР, Ин-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; [рэдкал.: В. К. Бандарчык, К. П. Кабаінікаў, А. С. Фядосік ; уклад., уступ. арт. Г.А. Барташэвіч]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. 597 с.*
6. *Зямля стаіць пасярод свету... / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 591 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 1.)*
7. *Зямная дарога ў вырай/ уклад., прадм., пер. У. Васілевіча. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 654 с. – (Беларускія народныя прыкметы і павер’і ; кн. 3.)*
8. *Котович, О.В. Белорусская свадьба в пространстве традиционной культуры : научн. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск: Адукацыя і выхаванне, 2012. – 848 с. 28.*
9. *Котович, О.В. Сакральны мир традиции. 99 уроков народной культуры : научн. изд. / О. Котович, Я. Крук. – Минск: Адукацыя і выхаванне, 2019. – 576 с.*
10. *Никифоровский, Н. Я. Очерки простонародного житья-бытья в Витебской Белоруссии и описание предметов обиходности : (этнографические данные): с географическим видом Витебской губернии и четырьмя чертежами в тексте / составил Н. Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. Типография, 1895. – 652 с.*
11. *Паэзія беларускага земляробчага календара / Акад. навук БССР, Ин-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору ; [уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. А. С. Ліса, народны календар падрыхтаваў У. А. Васілевіч ; рэд. А. С. Фядосік ; рэдкал.: В. К. Бандарчык і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992 – 613 с.*
12. *Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 302 с.*
13. *Толстая, С. М. Полесский народный календарь / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2005. – 599 с.*

14. Фролов, Б. А. Происхождение календаря / Б.А. Фролов // Календарь в культуре народов мира : сб. ст. / [отв. ред.: Н. Л. Жуковская, С. Я. Серов]. – М., 1993. – С. 7–36.203.
15. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : [в 3 т.] / собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном. – Санктпетербург, [1887–1902] (Типография Императорской Академии наук). – Т. 1., ч. 2: Бытовая и семейная жизнь белоруса в обрядах и песнях. – 1890. – 712 с.
16. Элиаде, М. Очерки сравнительного религиоведения : пер. с англ. / М. Элиаде ; отв. ред. В. Я. Петрухин. – М. : Ладомир, 1999. – 488 с.

ПЕРАЛІК СКАРАЧЭННЯЎ

Спіс інфарматараў*

- А.В.А., 1950 г.н. Астаповіч Васіль Андрэевіч, в. Данілевічы Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці
- Г.І.І., 1935 г.н. Гецольд Ірына Іванаўна, в. Маісеевічы Ваўкавыскага раёна Гродненскай вобласці
- С.М.І., 1934 г.н. Станкевіч Марыя Іванаўна, в. Вялікія Поўсвежы Лепельскага раёна Віцебскай вобласці
- Ч.Н.С., 1936 г.н. Чыжонак Ніна Сяргеёўна, в. Любонічы Кіраўскага раёна Магілёўскай вобласці
- Ш.Ю.А., 1940 г.н. Шумянцава Юлія Андрэеўна, в. Басценавічы Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці

* *Выкарыстаны матэрыялы ўласных запісаў, зробленых падчас фальклорна-этнаграфічных экспедыцый на працягу 2004-2019 гг.*

УДК 882.6.09

*Мішчанчук Ірына, кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Загадчык кафедры беларускай і замежнай літаратуры
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
Минск, Республика Беларусь*

ФЕНОМЕН ФІЛАЛАГІЧНАГА ПАКАЛЕННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ І ШАСЦІДЗЯСЯТНІКАЎ У РУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Анатацыя. У артыкуле асэнсоўваецца станаўленне паняцця «філалагічнае пакаленне» ў беларускім літаратуразнаўстве і яго адпаведнасць паняццю «пакаленне шасцідзясятнікаў» ў рускай, вызначаюцца адметнасці творчага падыходу іх прадстаўнікоў.

Ключавыя словы: шасцідзясятнікі, філалагічнае пакаленне, дзеці вайны, бязбацькавічы, адліга.

*Mishchanchuk Iryna, PhD (Philology), Associated professor,
Head of the Department of Belarusian and Foreign Literature
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University
Minsk, Republic of Belarus*

THE PHENOMENON OF PHILOLOGICAL GENERATION IN BELARUSIAN AND THE SIXTIERS IN RUSSIAN LITERATURE

Abstract. The article comprehends the formation of the concept of «philological generation» in Belarusian literary criticism and its correspondence to the concept of «generation of the sixtiers» in Russian, identifies the creative approach of their representatives.

Key words: sixtiers, philological generation, children of war, orphans, thaw.

Напрыканцы мінулага стагоддзя на старонках часопіса «Крыніца» (2001, № 11–12) была ініцыяваная дыскусія наконт тэрміна «філалагічнае пакаленне»: на разгляд пісьменнікаў і літаратуразнаўцаў (Серафім Андраюк, Алесь Бельскі, Алена Васілевіч, Анатоль Вярцінскі, Васіль Зуёнак, Віктар Каваленка, Ганна Кісліцына, Мікола Мішчанчук, Ала Сямёнава, Галіна Тычко, Міхась Тычына) былі вынесены 12 пытанняў, якія датычацца характарыстыкі асноўных прынцыпаў пісьма прадстаўнікоў гэтай творчай генерацыі. Спрэчкі выклікала ўжо пастаноўка назвы «філалагічнае пакаленне». Адны з удзельнікаў дыскусіі поўнасьцю прызналі яго, «надтачылі» дадатковымі вызначэннямі – пасляваеннае, «шасцідзясятнікі», паэты-бязбацькавічы (М. Мішчанчук), «дзеці вайны» (С. Андраюк, А. Васілевіч, В. Зуёнак). У пэўнай ступені з названым тэрмінам згодныя і А. Бельскі, які адзначае, што «філалагічнае пакаленне – паняцце ўмоўнае і ўсё ж <...> прыдатнае для характарыстыкі літаратурнай генерацыі творчай моладзі пасляваеннага прызыву» [4, с. 219], і М. Тычына, які выкарыстоўвае тэрмін «шасцідзясятнікі» [14, с. 194]. Другія ўдзельнікі дыскусіі лічаць тэрмін «філалагічнае пакаленне» прыблізным, досыць штучным і павярхоўным [12, с. 235], міфам, прыдуманым крытыкамі для эканоміі друкаванай плошчы [9, с. 240], «умоўным, адносным, надзвычай няўдалым» [13, с. 244], адзначаюць, што стаўленне да тэрміна «не мае істотнага значэння, бо ў літаратуразнаўстве ён трывала замацаваўся ў дачыненні да творцаў толькі аднаго канкрэтна вызначанага перыяду: тых, хто прыйшоў у літаратуру на пачатку 60-х гадоў» [13, с. 245]. Трэція (В. Каваленка) нават не ўпэўненыя ў тым, ці існавала выразна выяўленае філалагічнае пакаленне ў Беларусі [8, с. 249], бо «філалагічнай па сваёй прыродзе з’явай <...> можа называцца тая літаратурная з’ява, пачатак якой выцякае з глыбінь філалагічнай філасофіі і ставіць сваёй задачай менавіта філалагічнымі сродкамі пабудаваць свет, ці то, прынамсі, моцна паўплываць на яго абнаўленне» [8, с. 249].

Аднак усе названыя пісьменнікі і літаратуразнаўцы абсалютна адзінадушныя ў высокай ацэнцы значэння творчасці літаратараў, аб’яднаных названымі вышэй тэрмінамі, у тым, што «без філалагічнага пакалення літаратурны працэс быў бы далёка не поўны, збеднены на каштоўнасці агульначалавечай вартасці і значнасці» [10, с. 11], што яно «ўзнікла і генетычна было запраграмавана і ўзрасло на ваеннай глебе» [7, с. 212]. Трэба мець на ўвазе таксама два значэнні гэтага тэрміна: вузкае – амаль усе прадстаўнікі адзначанага пакалення вучыліся на філалагічных факультэтах, і шырокае – «значэнне тэрміна вызначаецца высокай культурай творчасці (найперш філалагічнай), эрудзіраванасцю, прафесіяналізмам (менавіта прадстаўнікі гэтага пакалення разнастаілі стылі, жанры, звярнулі ўвагу на дасягненні літаратуры мадэрнісцкай)...» [10, с. 200]. Рыгор Барадулін унёс сваё меркаванне ў абзначэнне тэрміна і прапанаваў «казаць пра пакаленне, прапаленае

большавіцкай, антычалавечнай ідэалогіяй, пакаленне, скалечанае саветызацыяй» [3, с. 240].

Абапіраючыся на вышэйсказанае, раскроем свой погляд на філалагічнае пакаленне, якое, па словах М. Арочкі, унесла значны ўклад у гісторыю станаўлення літаратуры: «Наша літаратура няшмат знае такіх дзесяцігоддзяў, як 60-я гады, што ўзнялі нашу паэзію на прынцыпова новую якасную вышыню» [2, с. 153]. Дададзім, што 1960-я гады не з'яўляюцца замкнёным, завершаным гістарычным этапам, у іх утрымліваюцца ўсе перадумовы навацый перабудовы ўжо 1980 – 1990-х гадоў.

Філалагічнае пакаленне – пакаленне канца 1950–1960-х гадоў ці пасляваеннае, а яшчэ пакаленне шасцідзясятнікаў. Пакаленне няспраўджаных надзей, расчараваных рамантыкаў. У рускай літаратуры – гэта Роберт Радзественскі, Андрэй Вазнясенскі, Яўген Еўтушэнка, Яўген Вінакураў, Іосіф Бродскі, Бэла Ахмадуліна і многія іншыя.

«Вайна наклала глыбокі адбітак на нашу псіхалогію, на наша светаадчуванне, вызначыла ў значнай ступені нашу маральна-філасофскую арыентацыю (вядома, не толькі ў негатыўным, але і ў станоўчым сэнсе, у сэнсе нашай большай жыццязстойкасці, больш устойлівага аптымізму) <...> мы, жывыя сведкі вайны, не маем маральнага права маўчаць» [6, с. 254] – гэтыя радкі можна ўзяць эпіграфам да ўсёй паэзіі (і не толькі паэзіі, але і прозы) пакалення шасцідзясятнікаў, якую характарызуе бескампраміснасць, грамадзянская страснасць, непрымірымасць да зла і раўнадушша, нежаданне здраджваць гуманістычным ідэалам, вера ў будучыню. Усё гэта настройвала паэтаў-пасляваенцаў на высокі адычны лад, часам святочны, надавала іх творам рамантычную афарбоўку, часам адычны настрой перабіваўся элегічным, на змену радасці прыходзіла сентыментальнае замілаванне родным краем, сакаўнымі фарбамі, малюнкамі, лагоднасць ад перажытых сустрэч з блізкімі, прызнанні ў каханні. Аднак усё роўна ў творчасці названых паэтаў на першым месцы аказвалася асэнсаванне асабістай далучанасці да лёсу народа і Радзімы, праўдзівая ацэнка ваенных падзей, а таксама «неабходнасць гаварыць пра сябе, як пра час, і пра час – як пра сябе, гарэць у вершах усёй сваёй чалавечай сутнасцю» [6, с. 265]. Творчасць паэтаў-шасцідзясятнікаў прасвечана наскрозь барацьбой з фальшам і маной. Мана – ад дзяржаўнай да асабістай – стала галоўным ворагам 1960-х гадоў, таму вектар грамадскай свядомасці ў іх пачатку быў накіраваны ў будучыню, а ў канцы дзесяцігоддзя – у мінулае, што заканамерна прывяло да міфатворчасці, а сімвал дарогі быў і застаецца ключавым тэрмінам, бо, на погляд і рускіх і беларускіх крытыкаў, «адной з важных стылявых дамінантаў 60-х была ідэя руху» [5, с. 251].

Да таго ж прадстаўнікі філалагічнага пакалення арыентаваліся ў сваёй творчасці «на нацыянальную і сусветную класіку, маўкліва абмінаючы вопыт

савецкай літаратуры, хоць і не ігнаруючы яго цалкам» [14, с. 197], актыўна спрыялі ўключэнню беларускай літаратуры ў еўрапейскі культурна-гістарычны кантэкст.

З поўным правам можна гаварыць пра жанрава-стыльвую сістэму творчасці паэтаў пасляваеннага пакалення як з'яву цэласную, замкнёную вобразамі-сімваламі «вера», «вернасць», «давер», узросшую на глебе непрымірымасці да ўсяго, што супрацьстаіць ім, з выразнымі грамадзянскімі крытэрыямі і бескампраміснасцю. Усё астатняе ў гэтай «стылявой цэласнасці» – вытворнае: грамадзянская «экзальтацыя», адычны і элегічна-баладны «жанравыя настроі», павышаная эмацыйнасць, што ўплывае на выкарыстанне сродкаў мастацкай выразнасці, на паэтычны сінтаксіс («неспакойны», «узрушаны»), і жаданне выказацца на поўны голас, прайсці па зямлі «на поўны рост», настроенасць на размову ад імя народа, пакалення, грамады ў цэлым. Гэтую сістэму гарманізуюць, цэментуюць выразна акрэсленыя крытэрыі добра і справядлівасці. Творчасць філалагічнага пакалення для ўсіх даследчыкаў літаратуры – «сведчанне значных і паказальных зрухаў у стылявым абнаўленні паэзіі» [11, с. 298], «калі паэзія даваеннага часу і першага пасляваеннага дзесяцігоддзя знаходзілася ў палоне спрашчэнства, клішыраваных (аднолькавых, збітых) формаў, адналінейнага руху, то маладое філалагічнае пакаленне парушыла застоі і статыку, кардынальна абнавіла паэтыку і стыль пісьма» [4, с. 222].

Адзінства і знешня першапачатковая замкнёнасць стылявой сістэмы паэзіі шасцідзясятнікаў грунтуецца на арыгінальнасці і самабытнасці пошукаў кожнай творчай індывідуальнасці, гэта замкнёнасць агульнага на аснове арганічнага спалучэння індывідуальнага. У 1950 – 1960-я гады, усе паэты былі шчырыя ў сваёй веры, спадзяваліся, што хрушчоўскае пацяпленне і адліга стануць бясконцымі, таму, як заўважыла Г. Тычко, «духоўны воблік гэтага пакалення сфармавала грамадска-палітычная атмасфера канца 50-х – пачатку 60-х гадоў <...>, час перамен, час спадзяванняў і веры» [13, с. 245]. Менавіта па гэтай прычыне іх творчасць выбудавалася ў непадзельны ланцуг «дзяржаўнае – пазадзяржаўнае – народнае». Адсюль сацыяльны і маральны аптымізм паэзіі пасляваеннага пакалення прыкладна двух дзесяцігоддзяў, вера ў пераадоленне, у ачышчэнне грамадства і сябе.

У 1980-я гады гэты ланцуг пачне разрывацца, бо, па словах даследчыкаў літаратуры, «у пазнейшыя гады, калі грамадска-палітычная сітуацыя змянілася, і змянілася не ў лепшы бок, тэндэнцыя праўды жыцця і шчырасці ў літаратуры захавалася, набыўшы больш шырокія вымярэнні і больш глыбінны характар» [1, с. 234]. У 1990-я на змену веры прыйдзе расчараванне, абвострыцца боль, узмацніцца канфрантацыя з ідэйным прыстасаванствам і фарысействам. Маральна-этычнае – быць ці не быць чалавеку чалавекам? – паступова

становіцца галоўным змястоўным і формаўтваральным фактарам у паэзіі філалагічнага пакалення. Яно – у абароне добра і праўды, у барацьбе з сытасцю і двурушніцтвам, у пастаянных зваротах да ваеннага мінулага, да памяці пра бацькоў, пра матчыну хату, да пошуку высокага неба ідэалу.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Андрэюк С. *Сфармавана атмасферай часу* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 228–235.
2. Арочка М. *Галоўная служба паэзіі: зб. крыт. арт.* Мінск: Маст.літ., 1974. 205 с.
3. Барадулін Р. *Першы склад перад націскам* // *Аратай, які пасвіць аблогі сярбоўскае слова, эсэ і некананізаваныя ўспаміны.* Мінск : Маст. літ., 1995. 350 с.
4. Бельскі А. *Сузор’е выспелай рабіны* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 219–227.
5. Вайль П., Геніс А. *Страна слов* // *Новый мир.* 1991. № 4. С.243–250.
6. Вяцінскі А. *Высокае неба ідэала : літ. крытыка і публіцыстыка.* Мінск : Маст. літ., 1980. 336 с.
7. Зуёнак В. *Гэта было як адхланне* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 212–218.
8. Каваленка В. *Пакаленне – гэта аднадумцы* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 249–251.
9. Кісліцына Г. *Пакаленне сівых туманоў* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 240–241.
10. Мішчанчук М. *Феномен гэтага пакалення вызначаны тым рамантычна-ўзнёслым часам* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 198–204.
11. Мішчанчук М.І., Шпакоўскі І.С. *Беларуская літаратура XX стагоддзя : вучэб. дапам.* Мінск : Выш. шк., 2001. 352 с.
12. Сямёнава А. *Што застанецца?* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 235–240.
13. Тычко Г. *Іх яднае не дыплом БДУ* // Крыніца. 2001. № 11–12. С. 244–248.
14. Тычына М. *Акно ў мінулае* // Крыніца. 1997. № 5. С. 5–8.

УДК 811.124: [61:378.12

Цисык Андрей, кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры латинского языка

Круглик Наталья, кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой латинского языка

Капитула Людмила, кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры латинского языка

УО «Белорусский государственный медицинский университет»
Минск, Республика Беларусь

НЕКОТОРЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К СОВРЕМЕННОМУ УРОВНЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ЛАТИНСКОГО ЯЗЫКА МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

Аннотация. В статье обсуждаются некоторые компоненты профессиональной компетентности преподавателя латинского языка медицинского вуза: владение основами древнегреческого языка наравне с основами латинского и английского языков, знание профессиональной литературы, умение привести этимологический и культурно-исторический комментарий, умение вовлекать студентов в эмоциональное и интеллектуальное сопереживание учебного материала.

Ключевые слова: преподаватель вуза, медико-биологическая латынь, древнегреческий, латинский и английский языки, профессиональная компетентность, этимологический и историко-культурный комментарий, эмоциональное и интеллектуальное сопереживание.

Tsisyk Andrey, PhD (Philology), Associated Professor of the Latin language department
Kruglik Natalia, PhD (Pedagogy), Head, Associated Professor of the Latin language department
Kapitula Liudmila, PhD (Philology), Associated Professor of the Latin language department
Belorussian State Medical University, Minsk Republic of Belarus

SOME REQUIREMENTS FOR THE CURRENT LEVEL OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF A LATIN LANGUAGE TEACHER AT THE MEDICAL UNIVERSITY

Abstract. *The article discusses some components of the professional competence of a modern Latin teacher at the medical university: knowledge of the ancient Greek basics along with the basics of Latin and English, knowledge of professional literature, the ability to provide an etymological and cultural -historical commentary on the material, the ability to involve students in the emotional and intellectual empathy of educational material.*

Key words: *medical university teacher, biomedical Latin, Greek, Latin and English languages, professional competition, etymological and cultural-historical comment, emotional and intellectual empathy.*

Латинская медико-биологическая и отчасти клиническая терминология в наши дни – одна из немногих областей социально и профессионально обоснованного применения элементов латинской лексики, грамматики и некоторых элементов синтаксиса в повседневной профессиональной деятельности специалистов. Важнейшую роль в таком особом статусе латинского языка в данной области играют системы международных медико-биологических номенклатур, в которых главенствующую роль занимают латинские варианты терминов. Сформировать у будущих специалистов базовые знания в области профессиональной латинской терминологии предназначена учебная деятельность преподавателей латинского языка. В наши дни она проводится в современных университетах дипломированными специалистами, работающими в соответствии с учебными программами и календарно-тематическими планами занятий. Однако существуют определенные требования к профессиональной компетентности, без которых вряд ли можно представить себе высокий профессиональный уровень современного преподавателя-латиниста.

Прежде всего, отметим, что многолетняя практика преподавания курса латинского языка будущим врачам, анатомам, гистологам, фармацевтам и биологам убеждает в том, что в роли преподавателя должен выступать филолог, знающий основы древнегреческого и латинского языков, античной истории и культуры. Хочется верить, что канули в Лету те времена, когда в роли таких преподавателей, в силу отсутствия филологов-классиков, выступали специалисты по иностранным языкам, историки, анатомы или фармацевты. Одному из авторов данной статьи, начинавшему преподавательскую деятельность в Минском медицинском институте в 1975 году, пришлось встретиться именно с такой ситуацией, так как в Республике Беларусь только в

1994 году был осуществлен первый выпуск отечественных специалистов по латинскому и древнегреческому языкам. Почему так важно, чтобы латинист медицинского вуза знал основы древнегреческого языка, думается, сегодня нет необходимости доказывать, так как по этому поводу уже сказано очень много и не однажды [7]. И поэтому не случайно в последнее время поднимается вопрос о том, что назрела пора вузовский терминологический курс медицинской латыни озаглавить «Греко-латинское медицинское терминоведение» [5, с. 261].

Однако, молодой специалист, даже с дипломом филолога-классика, начиная трудовую деятельность в должности преподавателя латинского языка медицинского вуза, в течении первых двух-трех лет работы должен освоить значительный объем специфической лексики, практически новой для него, так как во время учебы в университете он имел дело с древнегреческими и латинскими текстами немедицинского содержания, а не с новолатинскими медико-биологическими номенклатурами. Главным объектом внимания и изучения в медицинском вузе является термин и все его лингвистические аспекты – морфологический, семантический, этимологический и функционально-синтаксический. Поэтому преподаватель не только должен знать весь лексический или грамматический материал каждого занятия, но и постоянно держать в поле зрения все лингвистические аспекты лексики, чтобы быть готовым, помимо прочего, ответить на вопросы любознательных студентов. А такие вопросы могут появляться и во внеаудиторное время. Вспоминается, как на одном из занятий по анатомическому разделу программы во время перерыва подошел студент и попросил объяснить, что значит буквально слово «*sphencoidalis*», которое упоминал преподаватель на занятии по анатомии. Первым делом понадобилось спросить студента, в какой анатомической структуре он встретил такое прилагательное, ибо в лексике домашних заданий по анатомическому разделу курса латинского языка оно не встречается, нет его и в лексике Международной анатомической номенклатуры. Услышав, что речь идет о клиновидной кости (*os sphenoidale*), вспомнилось, что прилагательное «*sphencoidalis*» или его вариант «*sphencoideus*» встречается в «Словаре анатомических терминов» П.И. Карузина, где речь идет о вариантах названия этой кости [3, с. 200]. Прилагательное *sphencoidalis*, е образовано от древнегреческого существительного *sphex*, *sphékós* «оса». Клиновидная кость имеет сходство с летящим насекомым, и кому-то из средневековых анатомов пришла мысль о сходстве формы этой кости с летящей осой, что и отразилось в названии *os sphenoidale*. Однако тут же не обойтись без упоминания о том, что «клиновидной» эту кость впервые назвал древнегреческий анатом II века н. э. Клавдий Гален, который считал, что она, подобно клину (древнегреческое *sphen*, *sphenós*) залегает между черепом и челюстью [3, с. 200]. Можно привести примеры и других обращений студентов по поводу анатомической

лексики, и в большинстве случаев именно знакомство с содержанием словаря П.И. Карузина помогало дать исчерпывающий ответ студенту. К слову, словарь П.И. Карузина уже давно следовало бы переиздать и предоставить и студентам, и преподавателям свободный доступ к этому весьма интересному и необходимому справочному изданию, которое вышло в России еще в далеком 1928 году.

История с названием клиновидной кости ещё раз наглядно свидетельствует о том, что преподавателю-латинисту при подготовке к занятию нельзя ограничиваться только материалом учебника, полагаясь на отменное знание грамматического и лексического материала. Если речь идет о занятиях анатомического раздела учебной программы, то лексический материал каждого занятия следует сверять с последней редакцией Международной анатомической номенклатуры [4], а также с упомянутым выше «Словарем анатомических терминов» П.И.Карузина. Оба издания имеются на кафедре латинского языка БГМУ и хранятся в сейфе, учитывая их библиографическую ценность, но каждый преподаватель может взять любое из них и в течение необходимого времени сделать нужные выписки. Естественно, такую работу желательно провести еще в первые годы преподавательской деятельности, и таким образом подготовить себе необходимый источник информации для будущего. А чтобы придать такой работе целенаправленный и систематический характер, молодому преподавателю целесообразно включить в свой индивидуальный кафедральный план работы освоение словаря П.И.Карузина и расписать конкретные шаги по использованию его материалов в приложении к конкретным занятиям. Это существенно повысит профессиональную компетентность молодого преподавателя в области античных и новоевропейских источников анатомических терминов и его готовность ответить на вопросы не только студентов, но и преподавателей-анатомов. В связи с этим нам представляется, что преподавателям кафедр латинского языка, нормальной анатомии и гистологии Беларуси и Украины пришла пора приступить к созданию алфавитного историко-этимологического и толковательного словаря латинской морфологической (анатомической и гистологической) терминологии. Такая работа, и главное, ее результат, несомненно, укрепили бы не только теоретические основы этой терминологии, но и творческие и познавательные связи между латинистами и представителями этих двух морфологических дисциплин. А в ожидании реализации такого довольно трудоемкого проекта можно было бы в содержании каждого занятия предусмотреть 5-7минутные экскурсии, посвященные истории того или иного термина, когда латинист на основании этимологических словарей древнегреческого и латинского языков раскрывал бы особенности становления современного термина. Например, при изучении

того же анатомического раздела студентам будет весьма интересно узнать, что слово **basis** «основание», производное от древнегреческого глагола *baino* «ходить», «шагать» [1, т. 1, с. 285, с. 291], первоначально имело значение «шаг (вперед или в сторону)», поскольку такая позиция ног придавала человеку устойчивость. В древнегреческом языке многие понятия начинают свой терминологический путь от конкретного предметного значения, подобно слову **basis**. Например, известное всем слово «центр» восходит к латинскому существительному **centrum** с тем же известным нам всем значением [2, с. 133]. Но данное латинское слово заимствовано из греческого *kétron*, первоначально не имеющего ничего общего с этим значением. Если заглянуть в словарь древнегреческого языка, то первые значения слова *kentron* – это нечто колющее (игла, оружие, жало, острие), и только седьмым по счету в словарной статье появляется значение «срединная точка, средоточие» как результат действия этого колющего предмета, а затем возникает абстрактное понятие «центр», как точка равномерного удаления от окружающих объектов [1, т. 1, с. 934].

К преподавателю – латинисту за консультацией нередко обращаются не только студенты, но и преподаватели медико-биологических и клинических кафедр. Известно, что преподаватели этих кафедр не изучали основ древнегреческого языка, да и знания профессиональной латыни не у каждого из них находятся на надлежащем уровне. Чаще всего к латинистам обращаются преподаватели анатомии с просьбой разъяснить семантику или историю терминов древнегреческого происхождения. Так, недавно попросили объяснить значение прилагательного *phrenicus* в составе термина *nervus phrenicus*. Естественно, что начинающий преподаватель-латинист не готов сразу дать исчерпывающий ответ на такой вопрос. Однако латиниста, проработавшего уже несколько лет, такой вопрос не должен застать врасплох. Ибо за эти годы преподаватель уже обязан освоить и содержание словаря анатомической терминологии П.И. Карузина, и основные греческие основы и аффиксальные элементы, с помощью которых строится современная Международная анатомическая номенклатура. К тому же неоценимую услугу преподавателю с классическим образованием оказывает знание основ древнегреческого языка. Со студенческих лет и чтения текстов древнегреческих авторов вспоминается существительное *phren*, *phrenos* со значениями «грудобрюшинная преграда», «грудь», а затем то, что, согласно верованиям древних греков, скрывается в груди – «сердце», «душа», «ум», «мышление» [1, т. 2, с. 1746]. Тут же должен вспоминаться и термин «schizophrenia», букв. «расщепление ума», с которым встречаемся в клиническом разделе программы курса латинского языка. Но прилагательного *phrenicus* греческая античность не знает – оно появляется, по данным словаря П.И. Карузина, только в XVI веке в работах франко-

швейцарского анатома Каспара Баугина [3, с. 172]. Nervus phrenicus переводится как «диафрагмальный нерв». Этот нерв проходит по передней лестничной мышце, опускается к диафрагме и обеспечивает ее иннервацию [6, с. 336-337]. На первый взгляд, между латинским и русским названиями данного нерва существует определенное лексическое несоответствие, но на самом деле в этих названиях нет смысловых противоречий, если вспомнить, что одно из значений существительное phren, phrenos – это грудобрюшинная преграда», т. диафрагма.

Работа преподавателя с лексикой на каждом занятии не должна ограничиваться сухой констатацией степени ее знания и оценки за ответ. Отличие латиниста от преподавателя другой специальности в том, что он, как лингвист, знающий основы классических языков, должен постоянно осознавать себя сопричастным к истории каждого термина, возникающего на основе античного лексического материала, понимать, как древнее понятие переосмысливается и заключается в форму современного латинского термина. А на почве экскурса в историю термина нередко складываются условия для краткого экскурса лингвистического или культурологического характера. Например, при работе с термином Eucalyptus можно разъяснить морфологическую структуру этого имени (греч. eu- «хорошо» + греч. kalupto «закрывать», «прятать»): дерево получило свое название из-за того, что в его цветках бутоны хорошо скрыты за чашелистиками. Такую справку целесообразно привести, так как далеко не все студенты получили данную информацию на уроках ботаники в средней школе. Следует использовать и возможность указать на греческий глагол apokalupto «открывать», и производное от него существительное apocalypsis, букв. «открытие», «откровение» [1, т. 1, с. 203]. А дальше можно рассказать студентам, что данное слово получило мировую известность по названию последней книги апостола Иоанна «Откровение Иоанна Богослова», в которой дано описание ужасных катаклизмов на земле, которые должны произойти перед вторым пришествием Иисуса Христа. Отсюда слово «апокалипсис» получило значение «страшный катаклизм» или «катастрофа мирового уровня» (ср.: «ядерная война» – «мировой апокалипсис»), или просто «большая катастрофа», «большое потрясение». В этом значении и под таким названием в мировом кинематографе было снято 6 фильмов, из которых можно выделить «Апокалипсис сегодня» режиссера Фрэнка Копполы и «Апокалипсис» режиссера Мела Гибсона, которые наверняка известны части студенческой аудитории.

Надлежащий уровень профессиональной компетентности современного преподавателя-латиниста должен проявляться и в качестве его методических докладов, которые предусмотрены кафедральным планом повышения

квалификации, и в умении подобрать актуальную, новую по содержанию, интересную и по возможности связанную с медициной тематику студенческой научной работы и проследить за ее выполнением, и в готовности поддержать научную дискуссию во время студенческой научной конференции. И одно из актуальнейших требований – владение английским языком. Это требование актуально не только в плане руководства научной студенческой работой, но и в чисто производственном аспекте – современный преподаватель обязан уметь провести занятие в англоязычной группе иностранных учащихся, количество которых ежегодно увеличивается. Но главное качество, которое сегодня требуется от преподавателя – латиниста – его постоянная внутренняя готовность к доброжелательному интеллектуальному и эмоциональному контакту с аудиторией, стремление не только сделать каждое занятие информационно богатым и интересным для студентов, но и вовлечь их в эмоциональное и интеллектуальное сопереживание усваиваемого материала.

Список использованных источников

1. Дворецкий, И.Х. Древнегреческо-русский словарь : ок. 70 000 слов: в 2т. / И.Х.Дворецкий. М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. Т. 1.– 1043 с. , Т.2. 1904 с.
2. . Дворецкий, И. Х. Латинско-русский словарь: ок. 50 000 слов. 3-е изд., испр. / И. Х. Дворецкий. М.: Рус. яз., 1986. 840 с.
3. Карузин, П.И. Словарь анатомических терминов. / П.И.Карузин. М., Л.: Гос. изд-во, 1928. 293 с.
4. Международная анатомическая номенклатура (с официальным списком русских эквивалентов) / Под ред. Д.Л. Колесникова. М: Медицина, 2003. 224 с.
5. Славянская М.Н. Кривда и правда о латинском языке // Язык медицины: международный сборник научных трудов в честь юбилея В.Ф. Новодрановой. Вып.6. Самара, СамГМУ: Изд-во КРУПТЕН-Волга, 2015. С. 260 – 265.
6. Фениш Х. Карманный атлас анатомии человека на основе Международной номенклатуры./ При участии В.Даубера; Перев. с англ. С.Л.Кабак, В.В. Руденок; Пер. под ред. С.Д.Денисова. Мн.: Выш. шк., 1996. 464 с. с ил.
7. Цисык А.З. О содержании и структуре курса древнегреческого языка для студентов медицинского вуза (к постановке проблемы) // Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, Полтава, 11-12 травня 2016 р. / М-во охорони здоров'я, ВДНЗУ "Українська медична стоматологічна академія", Інститут психології та соціального захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності [та ін.]. Харків : ТОВ. «Тім Пабліш Груп», 2016. С. 261-269.

УДК 821.111-391

Рак Марыя

*выкладчык кафедры беларускай і замежнай літаратуры
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
Минск, Республика Беларусь*

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ГАТЫЧНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў ПРОЗЕ Д. СЭТЭРФІЛД І Л. РУБЛЕЎСКАЙ

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца асаблівасці гатычнага жанру, прасочваюцца адметнасць іх выкарыстання і трансфармацыя ў прозе англійскай пісьменніцы Д. Сэтэрфілд і беларускай пісьменніцы Л. Рублеўскай на матэрыяле раманаў, апавесцей і апавяданняў.

Ключавыя словы: жанравы сінкрэтызм, гатычны раман, паралельны хранатоп, містыка, жахі.

Rak Maryia

*Teacher of the Department of Belarusian and Foreign Literature
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University,
Minsk, Republic of Belarus*

TRANSFORMATION OF THE GOTHIC TRADITION IN THE PROSE OF D. SETTERFIELD AND L. RUBLEVSKAYA

Abstract. The article examines the features of the gothic genre, traces the peculiarities of their use and transformation in the prose of English writer D. Setterfield and Belarusian writer L. Rublevskaya on the material of novels, stories and narrations.

Key words: genre syncretism, gothic novel, parallel chronotope, mysticism, horror.

Гатычная літаратура заўсёды выклікала ўвагу ў чытачоў сваёй захапляльнасцю, паэтызацыяй звышнатуральнага, містычнасцю і таемнасцю, а адметнасцю паэтыкі твораў напісаных з арыентацыяй на готыку ці неаготыку стала квінтэсэнцыя жахлівага, незвычайнага, невытлумачальнага: «У гэтых творах настолькі моцныя рысы таямнічага і загадкавага, настолькі незвычайныя і казачныя апісанні, што яны ў значнай ступені дапамагаюць абудзіць ўсю моц ўяўлення, запоўніць вашу душу велічнымі і таямнічымі вобразамі» [1].

Непасрэдна гатычны раман як непаўторны і адметная літаратурна-мастацкі жанр узнік у Англіі на мяжы XVIII–XIX стагоддзяў у час ранняга рамантызму. Заснавальнікам гэтага жанру стаў Хорас Уолпал, твор якога «Замак Атранта» да гэтага часу з'яўляецца папулярным у чытачоў. Росквіт жа готыкі ў літаратуры пачынаецца ў 90-я гг. XVIII стагоддзя, калі заходнееўрапейскае грамадства, сутыкнуўшыся з крывавым тэрорам і гвалтам, паспрабавала вызваліцца ад сваіх комплексаў і жахаў, увасобіўшы іх у вобразах гатычнай літаратуры.

Некаторыя даследчыкі вызначаюць толькі тры адметнасці сталых гатычных раманаў: «суб'ектыўнасць іх аўтараў, схільнасць да яркай малюнкавасці, якая становіцца жарсцю да звышнатуральнага і жахлівага, і, патрэчнае, бессвядомае супрацьпастаўленне сваёй творчасці эстэтычным

прынцыпам асветніцкага рэалізму» [4, с. 248]. Мы ж адзначым наступныя дамінантныя асаблівасці гатычных твораў: таямніца ў аснове сюжэта; наяўнасць звышнатуральнага, якое не тлумачыцца логікай; жахліва-вусцішны пачатак; выключныя асобы, незвычайныя знешне ці інфернальныя істоты (прывіды, ведзьмы, варажбіткі, пачвары і інш.) [3]; разгортванне падзей у напаяўразбураных будынках і змрочных месцах (замках, на могілках, вежах, халодных пустках, закінутых дамах і г.д.), літаральна наскрозь прасякнутых атмасферай вусцішнасці; наяўнасць галоўнай (часта і другараднай) жанчыны-гераіні з паламаным або нешчаслівым лёсам. Дададзім да пералічаных фактараў яшчэ і адметнасць часава-прасторавай арганізацыі гатычных твораў: паралельны хранатоп, які падсвечвае сучаснасць мінулым, і такім чынам арганізуе тэкст, што ён становіцца «слаёным пірагом».

Адной з самых яркіх прадстаўніц гатычнага жанру ў брытанскай літаратуры з'яўляецца Дыяна Сэтэрфілд, якая неаднаразова зазначала, што ў юнацтве захаплялася творамі Льва Талстога, Фёдара Дастаеўскага, Шарлоты і Эмілі Брантэ, Джэйн Осцін і інш., у многіх з якіх можна таксама знайсці рысы гатычнай літаратуры. Раман «Трынаццатая казка» напісаны ў поўнай адпаведнасці з гатычнай традыцыяй: наяўнасць гатычнага маэнтка з мноствам таямніц, у якім жыве Віда Вінтэр; зарослы сад, дзе галоўная гераіня – Маргарэт Лі – нібыта сустракаецца з прывідам, а на самой справе сапраўднай дачкой гаспадароў маэнтка; знікненне і смерць (Чарлі, Ізабэла, Эстэр і інш.); вогнішчы і пажары (Анджэлфілд-Хаўс); цёмныя, дажджлівыя ночы; кровазмяшэнне; садызм; невылечная смяротная хвароба і інш. Напоўніцу гатычны стыль выяўляецца ў наступных словах Віды Вінтэр: «Гэта гісторыя пра дом з прывідамі... Гэта гісторыя пра старадаўнія кнігі... Гэта гісторыя пра блізнят» [5, с. 62]. Адным з ключавых прыёмаў аповеду Д. Сэтэрфілд з'яўляецца такая нарматыўная стратэгія, як «кніга ў кнізе»: падзеі аспісваюцца з пункту гледжання Маргарэт, якая складае біяграфію знакамітай пісьменніцы Віды Вінтэр, а таксама самой Віды і дзённіка былой гувернанткі Эстэр і Аўрэліўса.

Прозе ж Людмілы Рублеўскай ўласціва спалучэнне неарамантычнага, гатычнага, містычнага падыходаў да ўзнаўлення мінулага, без ведання якога, на думку аўтара, не будзе будучыні. Працягваючы рамантычныя традыцыі еўрапейскай і беларускай літаратур, пісьменніца ставіць праблемы годнасці чалавека, сучаснасць пераплятаецца з даўнінай і пацвярджае тэзіс пра адказнасць кожнага пакалення і за мінулае, і за будучыню. Гэта сведчыць пра плённае выкарыстанне аўтарам традыцый англійскай літаратуры.

У паралельным рамане «Золата забытых магіл» Л. Рублеўская імкнецца выявіць вытокі нацыянальнай ментальнасці, якая дазваляе беларусам «людзьмі звацца», уводзіць паняцце «міфалагічны час» (памяць, містыка снабчанняў, народнае разуменне свету). Паралельны хранатоп як адметнасць мастацкай

інтэрпрэтацыі сёвай даўніны і паказчык паспяховасці аўтарскай стратэгіі пісьменніцы актуалізуе мінулае і сучаснасць: гістарычны час не дае спакою людзям, хавае шмат таямніц, якія чакаюць свайго адкрыцця; час галоўнай гераіні ў сваю чаргу пераплятаецца з 1863–1864 гадамі.

У гатычных апавяданнях «Шклянка цемры з прысмакам крыві», «Дыярыуш пані», «Жаніх пані Данусі» і інш. актыўна выкарыстоўваюцца элементы гатычнай паэтыкі: дзеянне адбываецца ў змрочных замках, сядзібах, касцёлах, на могілках, пераважна ноччу, у неспрыяльнае надвор'е, прысутнічаюць тагасветныя істоты, чытач запалоханы прадчуваннем блізкай трагедыі.

Гатычны раман «Скокі смерці» – цікавая мастацкая знаходка пісьменніцы, «твор, які сінтэзуе элементы гатычнага, прыгодніцка-дэтэктыўнага, філасофскага раманаў, дзе удала спалучаны нацыянальна-гістарычныя (этнанацыянальная самаіндэнтыфікацыя беларусаў, захаванне гістарычнай памяці) і так званыя вечныя праблемы (пачуццё і абавязак, вернасць і здрада, мэтазгоднасць і мараль, дабро і зло)» [2, с. 150]. Пісьменніца асучаснівае традыцыі класічнага англійскага гатычнага рамана. Сам жанр гатычнага рамана, як абалонка твора, абраны пісьменніцай наўмысна: звяртаючыся да таямніц і загадак змрочнага былога, Л. Рублеўская імкнецца падкрэсліць сувязь мінуўшчыны і будучыні, паказаць, да чаго можа прывесці выкарыстанне звышзброі прагнучымі сусветнага панавання людзьмі.

Л. Рублеўская ідзе ўслед за жанравым канонам: яе раман заснаваны на фантастычным сюжэце, дзеянне адбываецца ў незвычайных абставінах (ратуша, старажытны замак, закінутая мясцовасць, сутарэнні і г.д.), а рэалістычнасць у апісанні і дэталю побыту стварае напружанасць аповеду. Варта адзначыць, што ў жанравай парадыгме рамана, нароўні з гатычнымі, выкарыстоўваюцца і рамантычныя, і дэтэктыўныя, і фантастычныя элементы.

Цэнтральны і нязменны вобраз гатычных твораў – замак – прысутнічае ў творы і трансфармуецца ў адпаведнасці з мясцовымі рэаліямі: гэта вежа, якую абыходзяць, як магілу вісельніка, маёнтак ўплывовага алігарха, старадаўні палац, апошні ўладальнік якога звар'яцеў. У рамане прысутнічаюць таксама наступныя «гатычныя» топасы: халодныя пусткі, закінутыя дамы і могілкі, апусцелыя ўдалечыні ад цывілізацыі мястэчкі, сутарэнні, схаваныя пераходы і схованкі. Пераважная пара года, у якую разгортваецца падзеі, – восень, часта на мяжы з зімой, што стварае змрочную і трывожную атмасферу паступовага памірання і адзіноты. Дзеянне часта разгортваецца ў цёмны час або ў непагоду, калі неба нізка зацягнута шэрымі аблокамі, сонечныя промні вельмі рэдка з'яўляюцца на старонках. У стылістыцы ўрбаністычнай готыкі горад і яго будынкi набываюць рысы падземнага царства мёртвых, дзе асфальт – рака Лета,

мухі (інсекты) – вешчуну Аіда, зграі гарадскіх птушак нагадваюць магільныя крыжы, а транспарт параўноўваецца з ладдзёй Харона.

Як і ў Д. Сэтэрфілд, у гатычных творах Л. Рублеўскай прысутнічаюць і пераплятаюцца некалькіх часавых пластоў, аднак гісторыя краіны інтэрпрэтуецца і ўспрымаецца праз асабістае і сямейнае. У цэнтры аповеду, як правіла, аказваецца кананічны гатычны матыў радавога праклёну, які можа быць звязаны з рэальным грахам або злачынствам, што перадаецца з пакалення ў пакаленне выпадковым, а часцей наўмысным знішчэннем уласнай гістарычнай памяці, што непазбежна прыводзіць да асобаснага крызісу, варажнечы паміж пакаленнямі адной сям’і. Яшчэ адзін важны гатычны матыў у творах Л. Рублеўскай – матыў ізаляцыі, які знаходзіць вырашэнне пра паказ адзіноты герояў. Цэнтральнымі персанажамі становяцца людзі, «не такія, як усе»: несучасныя «паненкі», паўстанцы, ідэалісты-выгнаннікі, добраахвотныя пустэльнікі, якія атрымліваюць канатацыйную ацэнку «вар’ят», «дзівак».

Гатычная традыцыя арганічна ўваходзіць у сучасны гістарычны раман Л. Рублеўскай дзякуючы актуальнасці сваёй праблематыкі: аднаўленне сямейных сувязяў і пераемнасці пакаленняў, ўсведамленне беларусамі нацыянальнай адметнасці, пошук раўнавагі ў хаатычным свеце. Гатычная стылістыка дазваляе Л. Рублеўскай белетрызавана паказаць мінулае і сучаснасць у іх непарыўнай сувязі, выявіць супярэчнасці ў гістарычным развіцці і адлюстравать праблемы і комплексы новых пакаленняў, а таксама паразважаць над прычынамі і спосабамі іх пераадолення.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Watt, I. *The Rise of the Novel*. URL: http://www.uni-koeln.de/phil-fak/englisch/lehre/downloads/essaythemen_ma.htm. Дата доступу: 13.10.2020.
2. Бароўка, В. Ю. Раманы Людмілы Рублеўскай як мастацкі дыялог з жанравай традыцыяй. *Біаўраўчэнне Біаўраўчэнне*. Том 7. Біаўраўчэнне. 2015. С. 147–160.
3. Лавкрафт, Г. *Сверхъестественный ужас в литературе*. URL: http://lib.ru/INOFANT/LAWKRAFT/sverhestestvennyj_uzhas_v_literature.txt. Дата доступу: 13.10.2020.
4. Николукин, А. *Готический роман. Вопросы литературы*. № 2. С. 248.
5. Сеттерфилд, Д. *Тринадцатая сказка*. СПб : Прогресс, 2013. 446 с.

УДК 811.161.1'37:81'28

*Головаш Дарья,
Магістрант кафедри язукознавання і лінгводидактики
Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
Минск, Республика Беларусь*

СТРУКТУРНАЯ СПЕЦИФИКА И ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РЕЧЕВОГО ЖАНРА «НАРОДНАЯ ПРИМЕТА»

Аннотация: В статье подробно рассмотрены основные функции народных примет, выделяются основные особенности их структуры, указываются специфика двухчастных и трёхчастных народных примет.

Ключевые слова: народная примета, структура, функции народных примет, имплицитный уровень, эксплицитный уровень.

*Golovash Darya, Master student of the Department of Linguistics and Linguodidactics,
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University, Minsk, Republic of Belarus*

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS AND STRUCTURAL SPECIFICS OF THE SPEECH GENRE “FOLK SUPERSTITION”

Abstract: the article describes the main functions of people take notable features of their structure are specified specifics two-part and three-part folk will.

Keywords: folk sign, structure, functions of folk signs, implicit level, explicit level.

Актуальность народных примет, их частотность в языке и речи, устойчивый характер в современной языковой картине мира осмысляются в особенностях их языковой структуры, которые в свою очередь демонстрируют особенности их функционирования. К функциям народных примет исследователи относят прогнозирующую, регуляторную, воспитывающую функции [4, с. 79].

Прогнозирующая функция народной приметы является основополагающей [1, с. 28]; с ее помощью становится возможным разграничение приметы, поговорки и пословицы, так как именно примета содержит прогноз (будущей ситуации, будущего действия и др.). Сравним: *Убить таракана – к дождю* (примета); *Семь пятниц на неделе* (поговорка), *Под лежащий камень вода не течет* (пословица).

Регуляторная функция примет направлена на описание трудового процесса (ритмизацию труда, как правило, крестьян), а также на описание народной медицины (как и когда лечить болезнь). Приведем примеры реализации регуляторной функции в народных приметах из работы А. С. Ермолова «Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках, приметах» [2]: *Землю ори – доорешься до хлеба; Орать паашню – копить кваашню; Паашня – не баашня, и состроишь, да и ничего не спроворишь; Сказанное при пааште – при молотье отзовется* и др.

Воспитывающая функция народных примет, как правило, находит себя в приметах о быте. Прогноз в примете можете реализоваться, а может и нет, но он указывает на значимость аспектов быта, ежедневных мелочей, концентрирует внимание на настоящем, требует сознательного отношения к «жизни в данный момент». Сам страх беды, несчастья имеет в примете воспитательный аспект, так как изначально приметы создавались для побуждения, принуждения, запугивания (*Убить насекомое – к беде; Споткнуться на левую ногу – к неудаче; Рыбу ловить – к болезни; Парное дарят покойнику*).

С точки зрения структуры выделяют:

- 1) двухчастные народные приметы с эксплицитно представленными суждениями (событие, прогноз);
- 2) двухчастные народные приметы, одно из суждений, семантика которых (прогноз) выявляется на имплицитном уровне;
- 3) трехчастные народные приметы [3, с. 122].

В результате изучения народных примет выявляется общая структура: как правило, левая часть – событие, правая – прогноз, т.е. то, что означает конкретная ситуация. Такой вид характерен для календарных и метеорологических примет, тогда как бытовые приметы часто дополняются еще и третьей частью.

Двухчастные народные приметы с эксплицитно представленными суждениями представляют собой бессоюзные сложные предложения, вторая часть которых эллиптирована до предложно-именной формы со значением прогноза: *Птица стучит в окно – к горю; Ветер порывами – к тихой погоде; Нельзя оставлять мелочь на столе – к слезам; Зеркало разбить – к разлуке; На дороге попадет лиса – к худу*. Для таких примет характерна смысловая емкость и в то же время словесная сжатость.

Народные приметы с эксплицитно представленными суждениями легко подвергаются свертыванию. Можно выделить несколько схем такого свертывания:

1. «Если S, то P»: *Если солонину готовить во время новолуния, то она скоро испортится; Если оставить книгу открытой, то можно лишиться памяти; Если солонину готовить во время новолуния, то она скоро испортится; Если супруги поели одной ложкой, скоро они поссорятся*.

2. «S, то (так, значит) P»: *Поперхнулся за столом – значит, кто-то к обеду спешит; Пересаливает женщина еду – значит, влюбилась; Щекотки боится – значит, ревнивый*.

Ко второй группе относятся двухчастные приметы, смысл которых выявляется на имплицитном уровне: *Не убирай в доме, когда хлеб в печи (к беде); На пороге не сиди (к беде); Нельзя оставлять мелочь на столе; Моряки в*

понедельник не уходят в рейс (к беде); Беременным нельзя есть тайком (ребенок родится пугливым). Такие приметы представляют собой определенно-личные или безличные односоставные предложения.

Необходимо отметить, что двухчастные приметы чаще всего имеют структуру сложноподчиненного предложения с придаточной условия, в которых придаточная часть расположена на первом месте: *Если ты уронишь зонт и поднимешь его сам – быть тебе беде; Если в день свадьбы сильный ветер – жизнь у молодых будет ветреной; Если в дождь тянет погулять – кто-то по тебе плачет или тоскует; Если человек накануне большого праздника веселится и смеется – в праздник он будет плакать и скучать.* Встречаются также предложения, в которых придаточная условия находится после главной части: *Квашеная капуста не испортится, если в нее ветку осины положить; День будет удачным, если вы первым увидели младенца.* Также следует отметить сложноподчинённые предложения с придаточной определительной: *Кто ест без соли, того никто не любит; Кто поет перед завтраком, тот будет плакать перед сном; Кто солоно ест, тот влюблен; Не рекомендуется дарить часы человеку, с которым хотите расстаться; За кем допиваешь, того грехи принимаешь.*

Можно выделить и предложения с придаточной частью места: *Где водятся голуби, там дом не горит;* с придаточной частью меры и степени: *Сколько глубоких морщин на лбу между бровями, столько и мужей (жен);* образа действия: *Как Новый год встретите, так его и проведете.*

Особую группу народных примет составляют трехчастные, в состав которых входит третья часть – «страховка». Она используется только в случае плохого прогноза. Эти приметы, как правило, представляют собой сложные предложения с разными видами связи: *Увидел новорожденный месяц – хватайся за золото, чтобы деньги водились* (бессоюзная связь + придаточная цели); *Не убирай в дому, когда хлеб в печи, – достатка не будет* (придаточная времени + бессоюзная связь); *Бутылку, которая опустела, не оставляют на столе – денег не будет* (придаточная определительная + бессоюзная связь).

Необходимо также отметить низкую частотность примет, оформленных простыми предложениями: *Обратная дорога всегда короче* (двусоставное, распространенное; сказуемое выражено краткой формой прилагательного в сравнительной степени); *Голову мыть перед экзаменом – плохая примета* (двусоставное; подлежащее выражено инфинитивом, сказуемое – существительным в именительном падеже); *Цифра 13 – плохая примета* (двусоставные; подлежащее и сказуемое выражены существительными в именительном падеже).

Целесообразно выделить следующие структурные особенности примет:

1. использование в прогнозе падежной формы существительного (дательный падеж): *Ложку на столе после обеда забыть – к гостю; Нельзя оставлять мелочь на столе – к слезам; Аист свил на крыше гнездо – к удаче и благополучию; Белый голубь, летящий вокруг дома – к близкой смерти; Вши приснились – к деньгам, к богатству;*

2. использование инфинитива в событии и/или прогнозе: *Носить чужие вещи – судьбу изменишь; На столе сидеть – бедным быть; Встретить беременную женщину – к удаче; Вытирать стол бумагой – готовиться к ссоре с кем-то; Дарить желтые цветы – к разлуке;*

3. Использование формы множественного числа в календарных приметах: *Гром в марте – возвращение холодов; Гром зимой – к сильным ветрам;*

4. Использование формы множественного числа в приметах с абстрактными именами существительными: *Убить божью коровку – к беде, несчастьям; Чесаться в гостях нельзя – неприятности будут;*

5. использование категории состояния: *В пятницу дождь – в воскресенье ясно; Через полено шагать – тяжело детей рожать;*

6. использование глаголов, обозначающих начало действия: *Жаворонки летят – скоро придет тепло; За столом не смеются – бес в кушанье нагадит;*

7. использования эллипсиса в одной из частей предложения: *Ветер порывами – к тихой погоде; Мыло выскальзывает из рук – не к добру;*

8. использование слов, несущих собой «рекомендательный» характер, или форм глаголов в побудительном наклонении: *Не рекомендуется дарить часы человеку, с которым хотите расстаться; Не убирай в доме, когда хлеб в печи, – достатка не будет; Беременным нельзя смотреть на страшное: ребенок будет некрасив;*

9. использование синтаксического параллелизма: *Передавать свой платок – передать свои слезы; Убить божью коровку – накликают беду; Соль просыпать – слезы проливать;*

10. использование слов / устойчивых сочетаний типа «значит», «а то», «иначе», «тогда» и т.п.: *Щекотки боится – значит, ревнивый; Любящие не дарят друг другу фотографии – иначе расстанутся; До Иванова дня женщины ягод не едят, а то дети умирать будут.*

Выводы:

1. Использование речевого жанра «народная примета» указывает на их устойчивость в языке и речи и демонстрирует их актуальность в наши дни, особенности их языка. Функциями народных примет являются прогнозирующая, регуляторная и воспитывающая функции.

2. С точки зрения структуры, мы выделили следующие: двухчастные народные приметы с эксплицитно представленными суждениями; двухчастные приметы, одно из суждений которых выявляется на имплицитном уровне; сложноподчинённые предложения с придаточной условия, придаточной определительной, придаточной места, придаточной меры и степени, придаточной образа действия; трехчастные приметы – сложные предложения с разными видами связи.

3. Основные особенности в структуре изучаемых примет – падежная форма существительного в прогнозе; инфинитив в событии и/или прогнозе; форма множественного числа в календарных приметах, а также в приметах с абстрактными существительными; категории состояния; глаголы, обозначающих начало действия; эллипсис в одной из частей предложения; слова-якоря с «рекомендательным» характером; синтаксический параллелизм; слова / устойчивые сочетания типа «значит», «а то», «иначе», «тогда» и т.п.

Список литературы:

1. *Белякова, А. Ю.* Функционально-семантические особенности колоронимов (на материале речевого жанра «народная примета») [Электронный ресурс]. *Репозиторий БГПУ*. Режим доступа: <http://elib.bspu.by/handle/doc/26521>. – Дата доступа: 01.10.2020.
2. *Ермолов, А. С.* Народная сельская мудрость в пословицах, поговорках и приметах. IV. Народное погодоведение [Электронный ресурс]. *Вологодская областная научная библиотека*. Режим доступа: <https://www.booksite.ru/fulltext/ermolov/index.htm>. – Дата доступа: 15.09.2020.
3. *Симашко, Т.В.* Структура и семантика народных примет [Электронный ресурс]. *Портал интеллектуального центра – научной библиотеки им. Е. И. Овсянкина*. Режим доступа: <https://narfu.ru/university/library/books/2191.pdf> – Дата доступа: 25.09.2020.
4. *Харченко, В. К.* Язык народной. 1992. № 1. С. 78–82.

**Научный руководитель: Кудреватых Ирина Петровна,
доктор филологических наук, профессор**

УДК 1'373:811.161.1

Лапатинский Павел

Магистрант кафедры языкознания и лингводидактики

*Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
Минск, Республика Беларусь*

БИНАРНЫЕ ОППОЗИЦИИ В РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация: В статье выявляется специфика бинарных оппозиций как базовых компонентов русской фразеологической картины мира; проводится их ранжирование с учетом таких критериев, как системная и контекстуальная семантика компонентов бинарных оппозиций, их внутритекстовые ассоциативные связи.

Ключевые слова: бинарные оппозиции, системные оппозиции, пространственные оппозиции, эстетические оппозиции, экзистенциальные оппозиции, аксиологические оппозиции, русская фразеологическая картина мира, типологический аспект.

*Lapatinsky Pavel, Master student of the Department of Linguistics and Linguodidactics
Belarusian State Pedagogical Maxim Tank University. Minsk, Republic of Belarus*

BINARY OPPOSITIONS IN THE RUSSIAN PHRASEOLOGICAL PICTURE OF THE WORLD: TYPOLOGICAL ASPECT

***Abstract:** The article reveals the specificity of binary oppositions as basic components of the Russian phraseological picture of the world; they are ranked taking into account such criteria as the systemic and contextual semantics of the components of binary oppositions, their intra-text associative links.*

***Key words:** binary oppositions, systemic oppositions, spatial oppositions, aesthetic oppositions, existential oppositions, axiological oppositions, Russian phraseological picture of the world, typological aspect.*

Одним из базовых элементов фразеологической картины мира (далее – ФКМ) являются бинарные оппозиции (далее – БО), которые отражают бинарность материального мира, являются важными компонентами познания и моделирования действительности, а также средством формирования системных представлений о ключевых понятиях, имеющих статус категориальных. БО уже в течение длительного времени являются предметом особого научного интереса, однако в современной литературе отсутствует стройная и непротиворечивая их типология. Лингвисты, как правило, акцентируют внимание на описании лишь отдельных семантических (семиотических) БО, на выявлении специфики их функционирования в разных дискурсах.

Учет системной и контекстуальной семантики компонентов бинарных оппозиций, их внутритекстовых ассоциативных связей позволил выделить и описать 9 наиболее частотных типов БО (всего проанализировано 250 бинарных оппозиций): 1) пространственные; 2) эстетические; 3) экзистенциальные; 4) аксиологические; 5) зоонимические; 6) религиозные; 7) БО с семантикой родства; 8) колоративные; 9) антропоцентрические. В данной статье мы остановимся на характеристике пространственных, эстетических, экзистенциальных, аксиологических БО.

1. Пространственные БО

Это один из наиболее частотных типов бинарных оппозиций в нашей картотеке (39% от общего количества проанализированных БО). Его ядерным компонентом является БО «свой – чужой», которую мы обозначили как пространственную, поскольку базовое, ключевое противопоставление в рамках данной оппозиции с семантической точки зрения – это «мое / свое пространство» – «твое / его / чужое пространство». «Свой – чужой» – это «одна из основных оппозиций семантических в народной культуре, которая мыслится как совокупность концентрических кругов, при этом в самом центре находится человек и его ближайшее окружение» [6, с. 581]. И это вполне логично, так как «проблема противопоставления себя, “своих” всему остальному миру – другим,

“чужим” – является универсальной, базовой для любой культуры, поскольку лежит в основе самоопределения, самоидентификации народа и имеет вневременной характер. Она свойственна человеческому обществу в любую историческую эпоху». [6, с. 21].

Самым частотным средством репрезентации пространственного значения в русской ФКМ – являются признаковые лексемы, среди которых особое место занимают *свой* и *чужой*, отличающиеся высокой степенью валентности и способностью формировать семантическое пространство, сочетаясь с конкретными существительными: *Не садись под чужой забор – а хоть в крапивку, да под свой; В чужом доме побывать – в своем гнилое бревно увидеть.*

Необходимо отметить, что в данном типе БО широко представлена лексема «дом», которая у славян имеет сакральный смысл, олицетворяет благополучие и богатство семьи: *Свой дом не чужой: из него не уйдешь; Свой дом дороже чужого терема.* Дом как жилое пространство семьи противопоставляется внешнему миру (как «свой – чужой») «и потому является объектом разнообразных магических ритуалов, совершаемых для его защиты и ограждения от злых сил» [10, с. 116].

Оппозиция «свой – чужой» относится к группе системных, или онтологических – (по классификации В. Г. Гака), поскольку она зафиксирована в языковой системе, лексикографической практике и ее компоненты воспринимаются носителями русского языка – как противоположные понятия.

Высокая частотность этой бинарной оппозиции объясняется и тем, что именно сквозь призму оппозиции «свой – чужой» выявляется «отношение человека к родине (родной земле) и чужбине (чужой земле). Так, к левому полюсу дихотомии примыкает концепт «родина», а правому – «чужбина» [5, с. 22]. Как свидетельствует наш языковой материал, для русского человека самым дорогим в жизни является родная земля: *Родимая сторона – мать, чужая – мачеха; Свой (домашний) хлеб слаще чужих пирогов; Дома все споро, а в чуже житье хуже.*

Анализируемая оппозиция характеризуется широкой референтной соотнесенностью. По мнению А. А. Аминовой и Р. М. Планкиной, БО «свой – чужой» также могут проявляться в языковых, этнических и конфессиональных отношениях [4, с. 2–3].

Менее частотным является биполярный бином «твой – мой», репрезентирующий пространственную семантику: *Будет твоя душа в раю – помяни и мою; Что мое – мое, что твое – тоже мое.*

Пространственное значение в русской ФКМ репрезентируется также другими единицами тематической группы «пространство»: *город – деревня, в гостях – дома, на дворе – в избе, в дом – вон, за порогом – домой: Бог да город,*

черт да деревня; В городе суета, в деревне маета; В гостях хорошо, а дома лучше; Мужик да собака на дворе, а баба да кошка в избе (дома); Один и дома горюет, а двое и в поле воют; Сын глядит в дом, а дочь глядит вон; Мужнин грех – за порогом остается, а жена все домой несет.

Нами зафиксированы случаи реализации пространственной семантики с помощью лексем «один» и «другой»: *В одном кармане смеркается, <a> в другом заря занимается; В одном месте песни поются, а в другом слезы льются.*

2. Эстетические БО

В рамках этого типа бинарных оппозиций представлены репрезентанты эстетической семантики, которые можно отнести к группе как системных («красивый» – «некрасивый»), так и контекстуальных («пригожа» ('красива' – «негожа» – 'неприлична'; «красота» – «ум»), «красивый» – «умный», «красота» – «доброта»): *Некрасивая женщина боится умереть, красивая – постареть; Лицом пригожа, да нравом негожа; Красота до венца, а ум до конца; Красота приглядится, а ум пригодится; Красота завянет, а ум не обманет; На красивую глядеть хорошо, а с умной жить легко; Не ищи красоты, ищи доброты.*

Стоит отметить, что самой частотной является БО «красивый – умный», а не центральная БО этого типа «красивый – некрасивый», что отражает представления русского человека о соотношении базовых эстетических категорий: *Красота до венца, а ум до конца; Красен, как майский день, а умом – пень; Красота приглядится, а ум пригодится; Красота завянет, а ум не обманет; На красивую глядеть хорошо, а с умной жить легко.*

Семантические границы БО «красивый – некрасивый» – расширяются за счет включения во фразеологизмы представлений о внутренней – и внешней красоте (*Лицом пригожа, да нравом негожа*), смерти и старости (*Некрасивая женщина боится умереть, красивая – постареть*).

БО во фразеологизме *Не ищи красоты, ищи доброты* «красота» получает новый категориальный статус за счет использования лексемы «доброта».

3. Экзистенциальные БО

Категория экзистенциальности – это многогранное понятие, которое включает в себя важнейшие понятия и установки жизненной философии русского народа. Объективация семантики «бытийности» осуществляется благодаря использованию глаголов «жить», «умирать», а также их дериватов: *Жизнь не по молодости, смерть не по старости; Жизнь – умирать не хочется; Кто жить не умел, тому и помирать не выучится; Живой смерти боится; И тяжело живется, а умирать не хочется; Жить тяжело, а умирать еще тяжелей.*

Экзистенциальные понятия «жизнь», «смерть» являются константами реального мира. В них заложена возможность расширять семантические границы БО, компонентами которых они являются, в результате дополнительного использования системных синонимов с темпоральной семантикой: *Нынче жив, а завтра жил*. Уникальность феноменов «жизнь» и «смерть» обусловлена тем, что в них аккумулируются глубинные ментальные ассоциации человека, связанные с представлениями о периоде земного бытия и его завершении.

Экзистенциальная БО «жизнь – смерть» является фундаментальной в духовной человеческой культуре. Смерть – «прекращение, конец, «отсутствие» жизни, ключевой концепт традиционной картины мира; противопоставлен концепту жизни и рождения; в народной антропологии осмысливается как переход из земного в «иной» мир, как начало загробного, вечного существования»

[10, с. 58]. Экзистенциальные понятия «жизнь» и «смерть» представлены в русской ФКМ оппозициями существительных (*Жизнь не по молодости, смерть не по старости; Живой смерти боится*), глаголов (*Век живи, век учишь <а дураком помрешь>; Жить тяжело, а умирать еще тяжелей; И тяжело живется, а умирать не хочется*), прилагательных и глаголов (*Нынче жив, а завтра жил*).

4. Аксиологические БО

Этот вид бинарных оппозиций является одним из многочисленных с точки зрения «репертуара» его подтипов. Особое место в системе этих БО занимают оппозиции «хороший (добрый) – плохой», «добрый – злой», которые репрезентируют отношение представителей русского этноса к базовым категориям морали.

Наш языковой материал позволил установить, что в рамках первой БО сильными, маркированными членами оппозиции выступают как правый, так и левый члены: *Среди плохих и хорошему плохо; Плохой мир лучше хорошей войны; От плохого семени не жди хорошего племени; Добрая слава на печке лежит, а плохая по свету бежит; Хорош на девке шелк, да плохой в ней толк*.

БО с компонентами «доброй» и «злой» вербализуют отношение к добру и злу с учетом эмоционально-чувственного восприятия действительности (*Добрый плачет от жалости, а злой – от зависти; У доброго сердце разрывается, а у злого зависть размножается*); общечеловеческих отношений (*Злой не верит, что есть добрые люди; Пьяный не любит трезвого, а злой – доброго*).

БО с компонентами «любовь», «ненависть» достаточно вариативны с точки зрения набора синонимов, способных выступать в качестве контекстуальных «дублетов» регулярных членов оппозиции. Так, «любовь»

вступает в оппозитивные отношения с лексемами «горе» (*Где любовь да совет, там и горя нет*), «страх» (*Где любовь, там угождение; где страх, там принуждение*), «деньги» (*Деньги – дело наживное, о них нечего тужить, а любовь – дело другое: ею надо дорожить*). Одной из самых многочисленных является оппозиция «любовь» – «зло», репрезентирующая отношение русского человека к любви как благу, которое несовместимо со злом (*Зло в хату – любовь из хаты; Зло – в дверь, любовь – в окно; С любовью везде простор, а со злом всюду тесно*).

БО «друг – враг», «дружба – деньги» реализуют свое значение в рамках констигуаций, связанных со служебными обязанностями (*Дружба дружбой, а служба службой*), общечеловеческими отношениями (*Друг научит, недруг проучит*), материальными возможностями (*Не имей (не держи) сто рублей, <a>имей (держи) сто друзей; Дружба дружбой, а денежки врозь*).

БО «правда – ложь» соотносит компоненты оппозиций со световыми характеристиками (*Правда любит свет, ложь – тьму*), обувью (*Правда – в лаптях, а кривда в сапогах*). В БО «правда – ложь» фиксируется представление предков о том, что жизнь без лжи соответствует христианским ценностям и угодна богу. При этом ложь (часто олицетворена, соотносится с «плохим» человеком) слабее правды, она безнравственна.

Выводы:

1. Пространственные БО являются одними из самых частотных бинарных оппозиций в русской ФКМ. Основным средством репрезентации пространственного значения являются признаковые лексемы *свой* и *чужой*.

2. В рамках эстетических бинарных оппозиций – представлены репрезентанты эстетической семантики, которые можно отнести к группе как системных («красивый» – «некрасивый»), так и контекстуальных («пригожа» ('красива') – «негожа» ('неприлична'); «красота» – «ум», «красивый» – «умный», «красота» – доброта).

3. Объективация семантики «бытийности» осуществляется благодаря использованию в экзистенциальных БО глаголов «жить», – «умирать», а также их дериватов и синонимов. Семантические границы БО расширяются за счет дополнительного использования в экзистенциальных бинарных оппозициях системных синонимов с темпоральной семантикой.

4. Особое место в системе аксиологических БО занимают оппозиции «хороший (добрый) – плохой», «добрый – злой», которые репрезентируют отношение представителей русского этноса к базовым категориям морали.

Список литературы:

1. Абукирова Н.И. Что такое «гендер»? *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 123–125.

2. Аванесов Р.И. К вопросу о фонеме [Электронный ресурс]. *Русский филологический портал*. Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics1/avanesov-52.htm>. – Дата доступа: 12.08.2019.
3. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. 2008. 271с.
4. Аминова А. А. Бинарная оппозиция свой – чужой в русской, татарской и английской лингвокультурах (на материале произведений Л. Н. Толстого, М. Митчелл, Г. Исхаки) [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/binarnaya-oppozitsiya-svoy-chuzhoj-v-russkoy-tatarskoy-i-angliyskoy-lingvokulturah-na-materiale-proizvedeniy-l-n-tolstogo-m-mitchell-g>. – Дата доступа: 18.03.2020.
5. Балуш Т. В., Чуханова, А. В. Дихотомия «свой – чужой» в наивном сознании русского народа. *Адзінаццатыя Танкаўскія чытанні*. 2018. С. 21–23.
6. Бочарникова И. В. Репрезентация системы отношений между компонентами концептуальной диады «жизнь – смерть». *Гуманитар. исслед.*, 2012. – № 2. – С. 26–35.
7. Гриченко Л.В. Концептуальная оппозиция «богатство-бедность» в пословичной картине мира русского народа. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2016. Т. 5. № 3 (16). С. 31–35.
8. Лазукова А.А. Лингвокультурологический анализ фразеологизмов, характеризующих. *Лингвокультурология*. 2008. Вып. 2. С. 137–144.
9. *Славянские древности*. 1995. Т. 1. 575 с.
10. *Славянские древности*. 2004. Т. 3. 704 с.
11. *Славянские древности*. 2012. Т. 5. 736 с.
12. *Славянские древности*. 2009. Т. 4. 656 с.

Научный руководитель:
Чуханова Анжела Викторовна,
доцент кафедры языкознания и лингводидактики БГПУ,
кандидат филологических наук, доцент

МИСТЕЦТВО

УДК – 78. 01: 111. 8

Васянович Григорій

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін і соціальної роботи
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

МУЗИКА ТА ЇЇ ЕСТЕТИКО-ВИХОВНЕ ЗНАЧЕННЯ

*Де музика звучить, там Дух злітає вгору,
Там Бог радіє, як мале дитя!
Танцюють в небі радо спілі зорі,
Екстаз-кураж запалює життя!*

Григорій Васянович

***Анотація.** У статті, на основі філософсько-культурологічної теорії, аналізується сутність і зміст музики, визначаються основні її структурні елементи, а також обґрунтовуються провідні виражальні засоби: мелодія, лад, ритм, темп, динаміка (сила звучання). Висвітлюється функціональний потенціал музики, у тому числі: пізнавальний, світоглядний, терапевтичний, гедоністичний та ін. Розкриваються основні музичні жанри та послідовно доводиться, що музика має потужне естетико-виховне значення, як на особистісному, так суспільному рівнях. Саме тому педагог має добре володіти різноманітними формами, методами та засобами у справі морально-естетичного виховання учнівської та студентської молоді.*

***Ключові поняття:** мелодія, лад, ритм, темп, музичний жанр, виховання*

Vasianovych Hryhoriy,

*Doctor Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Humanities and Social Work
Lviv State University of Live Safety,
Lviv, Ukraine*

MUSIC AND ITS AESTHETIC-EDUCATIONAL SIGNIFICANCE

The article, based on philosophical and cultural theory, analyzes the essence and content of music, determines its main structural elements, as well as substantiates the leading expressive means: melody, mode, rhythm, tempo, dynamics (the power of sound). The functional potential of music is covered, including the cognitive, ideological, therapeutic and hedonistic ones. The main musical genres are revealed and it is consistently proved that music has a powerful aesthetic and educational value, both on a personal and social level. That is why the teacher must be well-versed in various forms, methods and tools for moral and aesthetic education of students.

***Key concepts:** melody, mode, rhythm, tempo, musical genre, education.*

У стихію мелодії людина занурюється всюди: в залі філармонії, у домашньому колі, на дискотеці чи спортивній арені. Музика вже давно стала одним із головних і дієвих засобів людської комунікації. Натомість зазначимо, що музику слухають і розуміють далеко не всі. На жаль, часто-густо приходить зустрічатися з явищами «естетичного обміну, а скоріше – обману», коли «під Моцарта» читають «Камасутру», а «під Бетховена» ковтають детектив, коли перевагу надають несправжнім музичним цінностям, а

музичним «забавкам-одноденкам», шлягерам, «репам» надто сумнівної якості тощо. Сучасний шоу-бізнес не надто переймається духовним світом учнівської та студентської молоді і всіма засобами стимулює розповсюдження антиестетичного, саме такого, що приносить дивіденди. «Антимузика» одурманює дітей і замість прекрасного й піднесеного вони отримують примітивні емоції, і вся почуттєва сфера деформується, спотворюється.

Музика – вид мистецтва, що відображає дійсність у звукових художніх образах й активно впливає на психіку людини [2]. За висловом Л. Толстого, «музика – це найяскравіший доказ духовності нашого існування». Прекрасну характеристику музиці дав А. Луначарський, який писав: «Справжня музика – є неймовірно глибокою і все – смуток і радість, мрію, порив, волю – перетворює в чисте золото надзвичайно напруженою й водночас спокійною красою» [3, с. 99]. Цілком закономірно, що ще Піфагор застосовував музику для лікування людей. Філософ вважав, що ритми музики – це відтворення світового порядку. Музикою можна викликати будь-який ефект – від жаху до естетичного захоплення. Платон та Аристотель усю систему естетичного виховання будували на музичному вихованні та, знаючи силу цього виховного впливу, пропонували встановити державний контроль за використанням музики.

Музика – це не лише потік звуків, що викликають позитивні емоції та надають естетичну насолоду. У музичному мистецтві завжди закладена та чи інша світоглядна ідея, програма. На відміну від живопису, вона позбавлена можливості передавати предметний стан світу. Замість того, щоби зображати якісь речі, явища дійсності, композитор виражає ту емоцію, яка народжена цим предметом. Тому віддзеркалення дійсності в музиці не є прямим, а опосередкованим. Не відображаючи у всій конкретності предметну сторону явищ, музика здатна розкривати їх загальний характер, наприклад, ліризм або напружений драматизм, грандіозність або величавий спокій.

Музика опирається на широке коло асоціацій – зв'язків між тим, що бачимо і тим, що чуємо. Так народжуються яскраво емоційні, просякнуті одухотвореною красою музичні пейзажі рідної природи, наповнені глибоким почуттям до Батьківщини: «Гей поля, поля зелені» Г. Сковороди, «Україно, любий край» М.Сингаївського, «Краю мій лелечий» П. Булаха, «Ми підем, де трави похилі» А. Малишка та ін. Надзвичайним ліризмом вирізняються українські пісні про кохання: «Ой ти, дівчино, з горіха зерня» І. Франка, «Ти моя вірна любов» А. Малишка, «Маки червоні» В. Герасимова, «Червона рута» В. Івасюка та багато ін.

Звукові образи музичного мистецтва сприймаються слухом і розгортаються у часі. Часова природа надає музиці значну перевагу порівняно із образотворчими мистецтвами, оскільки вони фіксують один якийсь момент, взятий із багатьох. Плинучи в часі, музика отримує можливість передавати

загальний характер процесів розвитку – поступовість і раптовість, кількісні накопичення і якісні стрибки, боротьбу протилежних сил.

Однією із важливих відмінностей музики від інших видів мистецтва є те, що вона не існує завжди в єдиному, незмінному вигляді, як полотно художника, творіння скульптора або архітектора. У нотному записі музика живе лише потенційно. Лише тоді, коли вона виконується і, головне, сприймається слухачем, стає реальною дієвою силою. Музика – мистецтво виконавське, вона реалізується у складному процесі взаємодії трьох компонентів: композитор, виконавець, слухач. Основою сприйняття музики є розвинений слух, відчуття ритму, музична пам'ять, здатність до уявлення [4].

Музика є багаторівневою і «багатосмисленневою», це означає, що кожний слухач вносить в неї різний зміст. Чим більше людина встигла пізнати в житті, побачити і відчутти, тим ширшим є коло асоціацій, які вона у нього викликає, і тим цікавішою їй слухати її. Будучи творчим процесом, сприймання музики викликає глибоку естетичну насолоду.

Звернемося до виражальних засобів музичного мистецтва. Серед інших видів мистецтва музика володіє найбільш специфічною системою виражальних засобів, які підпорядковані строгій логіці. Завдяки цій системі музика здатна не лише створювати характерні емоційні стани людини, а й виражати в образній формі її соціально-опосередковане відношення до дійсності.

Музика – мистецтво звукового висловлювання. Її «будівельним матеріалом» є звуки. Втім не всі звуки і шуми, а лише відібрані і створені людиною за висотою, протяжністю, тембром. Натомість яким би не був гарним і сильним звук, він не в стані сам по собі емоційно схвилювати людину. Музика – не набір звуків; як художнє явище вона народжується з допомогою цілої системи виражальних засобів, які в руках митця-музиканта творить справжнє диво.

Найважливішу, можна сказати, вирішальну роль в музичному мистецтві відіграє мелодія – одноголосний вияв завершеної музичної думки. Термін «мелодія» (від грець. «мелос» і «ода») з часів Гомера означав наспів, спів.

У народній музиці мелодія є завершеним художнім твором. Загальноновизнано, що український музичний фольклор – справжня скарбниця мелодій. Український народ є одним із найбільш співучих у цілому світі, він створив понад п'ятсот тисяч прекрасних пісень-шедеврів! Неповторний мелодійний характер притаманний протяжним народним пісням, у яких оспівуються українські степи, ліси і ріки, а також доля народу, його прагнення до свободи, волі.

У класичних музичних творах мелодія – це головний голос в багатоголосному звучанні. Чим виразнішою є мелодія, тим більш доступним є весь музичний твір, тим краще він сприймається. І, навпаки, твір, що не містить

яскравих мелодій, сприймається важко і не запам'ятовується. Образно кажучи, мелодія для музики є тим же, чим малюнок для живопису. Мелодія – це думка, те скорочене і значуще, що несе в собі музичний образ.

У кожній мелодії звуки зливаються між собою в логічну лінію на основі ладу – системі висотних зв'язків звуків. Лад у музиці – це порядок, суголосність звуків. Виразність музики значною мірою залежить від того, в якому ладу вона звучить. Мажорна музика – радісна або урочисто-святкова, як, наприклад гімн України. Мінорний лад надає музиці внутрішню зібраність, суворість. В мінорі, наприклад, написані такі пісні, як: «Пливе кача», «Пісня про сивого лебедя», «Мамина вишня» та багато ін.

Важливим виражальним засобом музики є гармонія побудови взаємопов'язаних акордів, які підтримують і збагачують мелодію. Гармонія відіграє велику роль в розкритті емоційного змісту музики, в створенні яскравого колориту і форми музичного твору. Цьому сприяють і закономірності, що регулюють термін звучання. Найважливіші з них ритм, метр, темп.

Музичний ритм – це співвідношення звуків за часом. Кожний звук музичного твору має свою протяжність. Поза ритмом не може існувати навіть звичайний народний наспів. Часто-густо саме ритм визначає характер музики, завдяки ритму ми здатні відчуті відмінність між маршем і вальсом, польку від мазурки і т. ін.

Ритм в музичному творі нерозривно взаємопов'язаний з метром – послідовною зміною сильних (акцентованих) і слабких (позбавлених акценту) звуків – доль часу. Так в парних розмірах (двох- і чотиридольних) пишуться марші; в тридольних – вальси, мазурки, полонези.

Виражальне значення ритму тісно пов'язане з темпом – загальною швидкістю руху (частотою змін доль і тактів), що визначаються смисловим змістом музики. Темп – разом з іншими складовими музики – значною мірою визначає її лице, настрої і тим самим сприяє передачі тих почуттів і думок, які закладені у творі. У повільному темпі (адажіо, анданте), звучить музика, що виражає стан спокою, роздуму, піднесених емоцій (перша частина «Місячної сонати» Бетховена).

Швидкий темп (алегро, престо, віваче) використовується для передачі збудженого, радісного, драматичного характеру музики, він може бути виявом нестримної енергії, стрімкого руху («Ой попід гай зелененький», «Їхав козак за Дунай», «Ішов козак потайком», «Скрипка грає» та ін.).

Палітра звуку та його якість, що робить відмінним звучання одного інструмента від іншого або голосу співака від іншого, називається тембром. Дзвінко співають труби, їх неповторний тембр відповідає закличному, вольовому характеру музики. У валторни звук м'який, соковитий.

Засобом музичної виразності є також динаміка, або сила звучання. У музиці для динамічних, як і для інших значень, використовуються італійські терміни: «піано» (тихо), «форте» (голосно), «крещендо» (повільне посилення звуку), «дімінуендо» (повільне послаблення звуку). Художній ефект посилення або ослаблення звучання асоціюється з наближенням або віддаленням.

Отже, поняття «музична мова» охоплює різноманітні виражальні засоби, які лише у взаємодії роблять музику мистецтвом, втілюючи в ній яскраві переживання і глибокі думки. Саме тому ми любимо такі твори композиторів, які за своїм стилем вираження, оригінальністю, не подібні один на одного і викликають різні почуття.

У мить високих перемог – Бетховен кличе нас,
Прозріння додають нам Шуберт, Бах і Моцарт,
Шопен хвилює у печалі час,
І додає п'янкий промінчик сонця.
Чюрльоніс піснею і фарбами краси
У феєрію молитов й екстази кличе,
І чути музики предавні голоси –
Гармонія в серцях збирає дивне віче.
І вже у радощах кипить твоя душа,
І сенс буття нуртує неупинно,
Душа у чистоті до Бога вируша,
До янголів – вони живуть невинно.
Ось так нас музика підносить до небес,
Вона нам Дух гартує до звитяг,
Лише у музиці Ісус Христос воскрес,
Людині дав любов і спрагу до життя!

[1, с. 177].

Важливу особливість музичних творів становить спосіб їх виконання. З цього погляду музичні жанри поділяються на дві великі групи: вокальну й інструментальну музику. Жанрами вокальної музики є пісня, романс, хор, хорал, меса, ораторія, кантата, оперна арія (виконуються людським голосом і становлять синтез музики і поезії). Інструментальні жанри включають дві групи музичних творів – камерні і симфонічні. Камерна музика виконується солістом або невеликою групою музикантів у невеликих за розміром концертних залах. Камерні твори – різного роду невеличкі п'єси (прелюдія, ноктюрн, етюд, рапсодія, балада та ін.); сюїти, що складаються із декількох різнохарактерних танців і п'єс, варіацій, сонати.

Симфонічна музика характеризується грандіозністю масштабів, складністю змісту і, на противагу камерній, пишеться для симфонічного оркестру з використанням всіх його інструментів [5].

На основі викладеного можна зробити висновок про те, що музика має надзвичайно потужне виховне значення. Педагог у своїй професійній діяльності повинен використовувати різноманітні форми і методи у справі естетичного виховання учнів/студентів, зокрема музичні лекторії, музичні вікторини, концерти-лекції, бесіди про музику і музикантів, музичні вечори, тематичні комплексні дискотеки, зустрічі з композиторами і виконавцями, радіоконцерти та ін.

Список використаних джерел:

1. *Васянович Г. П. На якорі пісень і танцю. Поезії в 3-х томах. Т.2. Львів: Сполом, 2020. 268 с.*
2. *Кулка Иржи. Психология искусства. Харьков: Гуманитарный центр, 2014. 560 с.*
3. *Луначарский А. В. В мире музыки. М.: «Сов. композитор», 1971. С. 99.*
4. *Рудницька О. П. Педагогіка загальна та мистецька: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.*
5. *Щедролосева К.О. Музичне мистецтво у професійній підготовці вчителів художньої культури: Навчально-методичний посібник. Херсон: Айлант, 2005. 156 с.*

УДК 655.24

*Павельчак Галина, асистент
Українська академія друкарства, Львів, Україна*

СКОРОПИС, ЯК ВІЗИТІВКА БАРОКОВИХ ПЛАСТИЧНИХ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розглядаються величне письмо козацької доби – скоропис, який вирізняється особливою пластичністю графіки літер. Виділяються основні формотворчі елементи, які визначають художньо-пластичні властивості українського скоропису. На основі скорописного письма характеризуються історичні почерки текстів за оригіналами Генеральної Військової канцелярії.*

***Ключові слова:** скоропис, українське бароко, формотворчі елементи, орнамент, пластика, графема, українська культура, композиція, почерк, літери.*

*Pavelchak Halyna, assistant
Ukrainian Academy of Printing, Lviv, Ukraine*

FASTWRITING (CURSIVE) AS A BAROQUE VISITING CARD OF UKRAINIAN PLASTIC ARTS

***Abstract:** the article examines the majestic writing of the Cossack era - skoropys, which is characterized by a special plasticity of the graphics of the letters. The main form-forming elements that determine the artistic and plastic properties of Ukrainian skoropys are distinguished. Historical handwriting of texts based on the originals of the General Military Chancellery is characterized on the basis of skoropys writing.*

***Key words:** skoropys, Ukrainian baroque, formative elements, ornament, plastic, grapheme, Ukrainian culture, composition, handwriting, letters.*

Постановка проблеми. Українське бароко є особливим насамперед через ідею вільного духу та високих ідеалів, яка втілилась в ньому та була так

потрібна людині після братовбивчої майже 20-літньої війни. Ця ідея матеріалізувалась безпосередньо в архітектурі, скульптурі, малярстві, а також в письмі того часу, яке було невід'ємною складовою культурного розвитку людини. Та якщо архітектура та малярство українського бароко є досліджувані та відомі, то письмо цього часу не є часто згадуваним і майже невідомим. Але саме воно відрізняється особливою пластичністю графіки літер, динамікою та свободою рухів, які робить його унікальним за малюнком літер та композицією, прирівнюють до орнаменту та створюють тривимірний просторовий вигляд. Всі ці особливості роблять скоропис по праву візитною карткою українського бароко.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сьогодні, коли відроджується інтерес до національної історії, культури, мови не можна лишати поза увагою і графіку шрифту. Якщо до історії українського шрифту трохи дотикаються книги Г. Логвина «З глибин», Я. Запасака про Івана Федорова, П. Білецького про Нарбута, а також низка видань з української палеографії, то естетичні проблеми української каліграфії, аналіз її мистецьких особливостей та спромож, роль і місце каліграфії в просторі національної культури, зміна її графіки в часі – все це досі є маловідомим.

У своїх публікаціях сучасний шрифтовик В. Мітченко, насамперед двох його статтях, які вийшли майже в один і той самий час в журналі «Український світ», наголошує в загальному про незначне приділення уваги взагалі майже всім кириличним шрифтам. Також він аналізує каліграфію, як пластичне мистецтво в просторі національної культури [1]. Приділяється його увага і скорописному письму, але акцентує він увагу більше на формотворчих елементах скоропису[2]. І це є в значній мірі велике досягнення на даний час.

Свої праці М. М. Таранов також присвячує рукописному шрифту. У книзі «Рукописний шрифт», яка є посібником для студентів, він розглядає історичні форми шрифтів, конкретно аналізує порядок їх виконання. Опис різноманітних форм шрифтів доповнюється ілюстраціями їх історичних примірників та сучасних розробок. В якості доповнюючого матеріалу надається інформація з роботи круглим пером і пензлем [3].

Ще однією досить вагомою працею про український скоропис є «Палеографія українського скоропису другої пол. XVII ст. На матеріалах Лівобережної України» Панащенко В.В. У цій надзвичайно колосальній праці зібрано матеріал про український скоропис 17 ст. з палеографічної точки зору. А саме сукупність органічно пов'язаних і взаємообумовлених елементів зовнішньої форми рукописних текстів, пояснюється сукупністю історичних умов, за яких вони виникли. Характеристика формотворчих скорописних елементів, її періодична зміна розвитку відкриває пластичні сторони скоропису.

Текстовий матеріал доповнюється порівняльними таблицями графем літер скоропису [4].

В «Українському мистецтві» 3 тому авторів Кравича Д.П., Овсійчука В.А., Черепанової С.О. в контексті полікультурного діалогу розглянуто розвиток українського мистецтва 16 – 20 ст. Висвітлено світоглядні естетичні засади трансформації мистецьких стилів. У розділі 2 «Мистецтво періоду бароко і рококо» автори надають характеристику архітектури бароко, джерела інспірації скульптури бароко, рококо та малярства [5]. Проаналізовано ще одне видання Макарова А.М. «Світло українського бароко». У книзі відомого українського дослідника літератури й мистецтва йдеться про барокову культуру 17 – 18 ст. Автор виходить за межі звичних проблем мистецтвознавства та історії літератури. Музичні, поетичні, малярські твори, філософські трактати та архітектурні ансамблі цікавлять його насамперед як виразники особливого стану душі і стилю мислення [6].

Основна частина. Найвищого розквіту мистецтво українського скоропису досягло наприкінці XVI - в середині XVIII ст. Шрифтова культура органічно вписалася в простір культури бароко. Естетика рукописного шрифту гармонійно поєднується з графікою і живописом, вона базується на єдиних формотворчих принципах. Наочні зразки документів того часу свідчать про високу естетику рукописної шрифтової форми, коли декоративна композиція аркуша набуває абсолютної досконалості.

Основними формотворчими частинами літери називають елементи (штрихи), які утворюють її графеми. Графема є графічним зображенням фонем (звукової характеристики літери), завдяки якому можна візуально відрізнити літери [2]. Як відомо, в українському скорописі майже кожна літера має кілька типовим графем в багатьох формах. Типові графеми визначають графічний склад письма, а їх форми – зовнішній вигляд, стиль, почерк тощо. Типи графем більш сталі, менше піддаються змінам і впливам, а їх форми – чисельніші, рухливіші, легше піддаються змінам і впливам, що позначається на зовнішньому вигляді письма, на його стилі. Кожна типова графема при зображенні має численні форми, які, в свою чергу, протягом певного часу значно змінюються аж до появи нової типової графеми. Таким чином, при наявності відносно сталого графічного складу письмо відрізняється загальним виглядом, стилем.

З усього розмаїття прийомів, що використовувалися в скоропису, ми зупинимося на трьох: поєднання літер у слові — горизонтальні лігатури, вертикальні лігатури — винесення літер над рядок і написання окремих слів з їхньою допомогою (рис. 1).

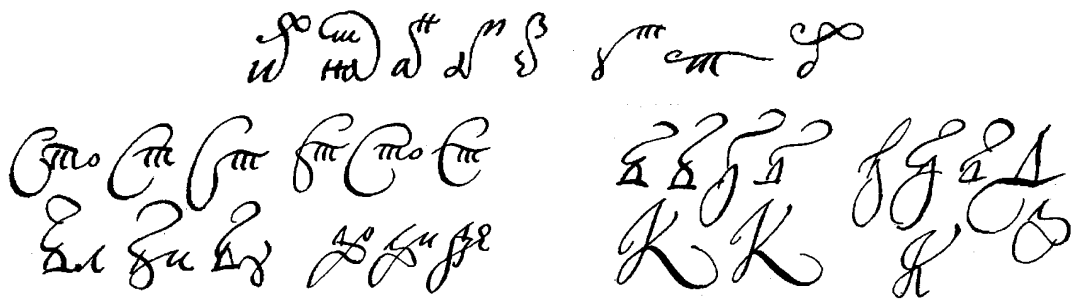

Рис.1. Скорописні лігатури

Як і в будь-якій шрифтовій композиції, не всі літери в скорописному письмі відігравали однаково активну «робочу чи декоративну роль». Так, Л, П, Т, Й, М, О, Ш, А, Н, Е писалися легко й відігравали роль пауз. Основне декоративне навантаження несли букви С, Б, К, З, Д. Вони, як правило, розміщувалися в тексті вище або нижче від головної лінії рядка і своїми емоційними сплесками виносних елементів створювали своєрідну ритміку писання. Не всі букви поєднувалися між собою по горизонталі. Такі поєднання вельми різноманітні й винахідливі, причому в одному написі можна бачити кілька варіантів сполучень одних і тих самих літер. Часто з'єднувальні лінії набувають самостійного декоративного значення. Сув'язь сусідніх літер будується таким чином, що обриси першої мотивують обриси наступної – і водночас від них залежать. Горизонтальні лігатури, з одного боку, посилюють декоративне звучання напису, а з другого – «в'яжуть» рядок, спонукаючи погляд бігти зліва направо. Вертикальні лігатури, поряд із виносними елементами, правлять за зв'язки між рядками, чим дещо затримують «ковзання» погляду по горизонталі рядка. Вертикальні зв'язки створювалися досить винахідливо. Найчастіше над рядком виносилися літери Х, Н, Р, М, Ш, Т.

На укладання просторової пластики українського скоропису впливали такі додаткові компоненти, як віньетки, сплетені з вигадливих петель і спіралей, ритмічні складні розчерки. Ці декоративні елементи на початку і в кінці тексту органічно поєднувалися з розчерковою формою окремих літер, вносили динаміку до прямокутника напису, оскільки акцентували верхній лівий і нижній правий кути аркуша паперу.

Щоб краще побачити всю красу орнаментики скоропису пропонуються скорописні зразки – почерки текстів, а також підписи за оригіналами Генеральної Військової канцелярії, яка була однією з центральних адміністративних установ на Лівобережній Україні.

Скоропис, яким написано Універсал Богдана Хмельницького 24 травня 1651р. (Архів ЛВН АН СРСР, к.68(II) спр.3) належить до другого періоду його розвитку (рис. 2). Про це свідчить пластика і естетика рукописної шрифтової форми. Самий почерк дуже енергійний. Загальна маса несе в собі бурхливий рух, неспокійну вільну ритміку виконання. Ця ритміка підтримується досить

помітним нахилом. Достатньо помітна свobodна розчерковість з великим потовщенням, завдяки натиску пера, розсікає простір відкидаючи матеріальність сторінки. І це нагадує поле козацького бою з розмахами вигнутих щабель і нестримним рухом – все переплітається один з одним і зливається в рухливу масу.

Написання рядкових літер з'єднане. В графемах літер переважають звужені форми. Це добре видно у рядкових літерах Н, М. Літера Н часто замінюється латинською N. Декоративну роль відіграють літери Р, З, Х, Б, Д, П, Й, У. Їхня розчерковість є настільки вільною, що довжина витягнутих ліній подекуди становить 5 величин основного корпусу літери або ж переходить на інший рядок і переплітається з іншою буквою, наче мереживо дикого в'юнкого винограду. А букви Н, М своєю відсутністю виносних елементів зменшують оптичне з'єднання рядків. Утворюється чергування емоційних сплесків і спокою, внаслідок чого створюється гармонійна ритміка.

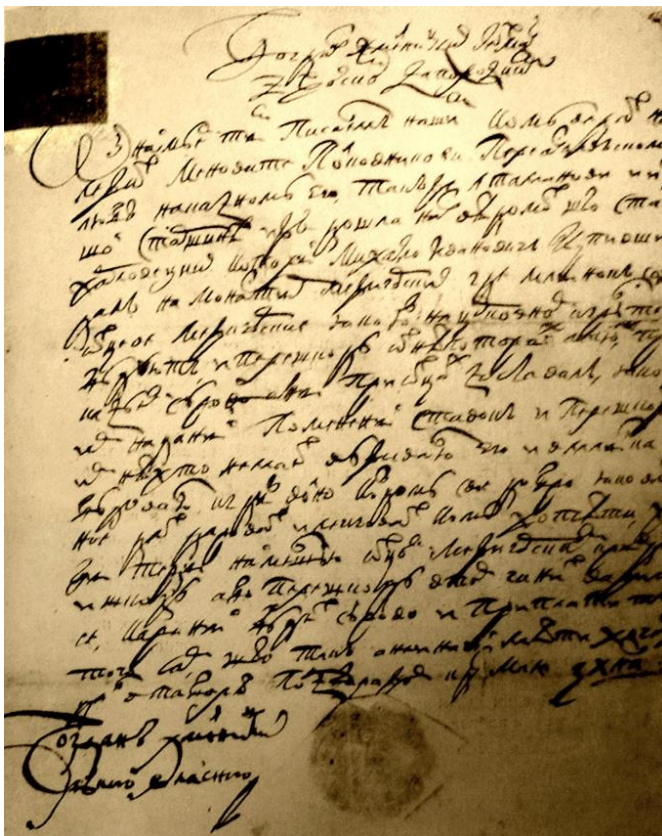

Рис.2. Універсал гетьмана Богдана Хмельницького

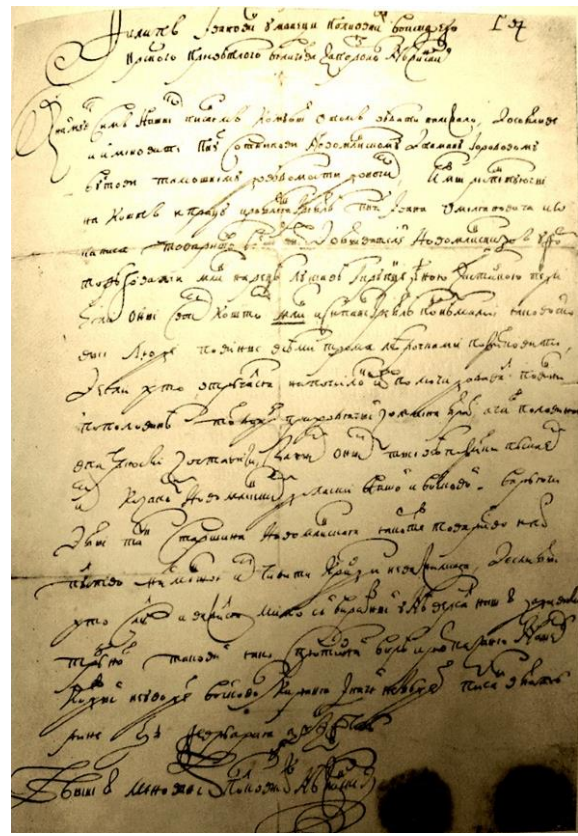

Рис.3. Універсал гетьмана Івана Самойловича

Бароко завжди охоплювало собою якусь таємничу, незбагненно-загадкову недосяжність, піднесення до нереальних висот і часто занепад думки у розчаруванні реального, так немов прокидаєшся з хорошого сну. Боротьба в душі людини бароко над високим і земним повсякденним, піднесенням і занепадом створювала також своєрідну ритміку, яка відбивалася на створюваних нею речах. Рясна декоративність письма затьмарює сам зміст.

Більшість літер у словах поєднуються по горизонталі, що є одним із чинників шрифтового декору. З'єднувальні лінії, особливо ті, які поєднують рядкові графеми з виносними буквами – вертикальні лігатури, теж набувають декоративного значення. Прикладом є поєднання рядкової А і виносної Д на початку четвертого рядка основного тексту. Найчастіше над рядками виноситься літера А у вигляді петлі.

Часті декоративні доповнення «тіла» літер у вигляді виносних ліній створюють надзвичайну красиву розчерковість. Це такі формотворчі елементи як: горизонталь у літер П, Д або просто самі по собі декоративні закручення над словами; гачок – у літерах Р, З (тут присутнє і латинське), Х.

Заголовок за пластичністю написання трохи відрізняється від написання основного тексту. Виконаний він охайніше, з плавними розчерками. Плавну ритміку написання розчерків у букві Ц та латинській Z створюють формотворчі виносні елементи у вигляді хвилі. Це – якби трохи затишна підготовка до наступного кроку. Буквиця основного тексту має красивий природній згин в'юнкої рослини.

Активна гострота, творчий зліт завершує думку. Підпис Б. Хмельницького виражає його бойову гетьманську вдачу, характер захисника, його твердість державницьких ідей, боротьбу за відстоювання свого, що дуже впливає на емоційну суть документу. Пластично нестримна літера Д підкреслює впевненість завдяки сильному натиску пера. Виносний елемент у вигляді «гачка» ще більше роздуває цю впевненість, захоплює наступний рядок і сплітається з буквою Р. Літера Х теж сплітається з В. У кінці – розчерк, схожий на листочок рослинного сплетіння основного тексту. Універсал закріплений печаткою, від якої залишився слід

Якщо порівнювати композиційну ритміку Універсал Івана Самойловича 5 червня 1672 р. (ЦНБ АН УРСР, відділ рукописів, I, 50 468, Лаз 3.) з попереднім документом, то тут вона є зворотньою (рис. 3). Найбільша декоративність шрифтового написання зосереджена на початку тексту, а не в кінці, як переважно.

Саме письмо по пластиці є завихреним з легкою кучерявістю, яка характерна для виносних елементів цього скоропису.

Заголовкова буквиця з надзвичайною пластикою заплітається з буквицею основного тексту. Остання містить в собі велику кількість розчерків і всі вони разом нагадують рослинні зарослі. Саме розуміння буквиць губиться і на перше місце виступає декор, який прикрашає універсал, декор, який створює розрядку офіційного і монотонного, робить композицію цікавою і багатою. На перший план виступає не зміст документу, а його художня цінність. Розбурханість завитків подібна до нескінченної кількості барокових овальних форм, які

здуваючись пишними вигинами створюють просторовість, так наче шрифтова композиція на момент відривається від сторінки.

Літери Г, К, С, В, З найбільше декорують текст. Письмо майже роз'єднане і відсутній нахил. Але невеликий нахил створюють виносні елементи рядкових графем. Загальна картина нагадує невелике мерехтіння. Воно підкреслюється написанням деяких графем під значним натиском пера. Особливо це помітно у виносних елементах графем букви Г і букви К, яка розміщена у центрі композиції.

Для літери С характерний формотворчий елемент горизонталь і вертикаль. Вертикаль переважає у рядкових літерах, а горизонталь – у виносних літерах. Цікаве з'єднання приголосних літер з Ъ – утворюється вертикальна лігатура з видовженою догори петлею.

У письмі надзвичайно багато і горизонтальних лігатур, які закінчуються петлею – декоративним доповненням літери. Ритм створюється завдяки чергуванню горизонтальних і вертикальних лігатур, горизонтальних і вертикальних виносних елементів літер, повторюваністю виносних літер і скорочень слів, окремих виносних горизонтальних розчерків над рядками, що нагадують елемент овалу з невеликим закрученням. Виносні елементи літер переплітаються і дотикаються за рахунок виявлення багатой фантазії писаря.

Шрифтова композиція завершується підписом І. Самойловича і печаткою. Підпис майже втрачає читабельність через скрученість в поєднанні літер і нагадує шматок орнаментальної стрічки. У початковій букві І присутній завиток та буква З має значне потовщення у вертикальному виносному елементі і закінчується завитком, який охоплює основний корпус літери, що робить її дуже пластичною.

Висновки. Формотворчі елементи визначають художньо-пластичні властивості скоропису і одночасно виконують функцію конструктивних знакових графем та декоративно оздоблювальних аксесуарів – виносних елементів та розчерків. Якщо аркуш паперу чи пергаменту уявити простором, тонкі штрихи — «тонучими» в ньому, а насичені лінії рельєфними; якщо спіралі й розчерки в універсалах розглядати, долучаючи й третій вимір — глибину аркуша, то ми відчуємо спільне з усією культурою українського бароко естетичне осмислення простору як стихії, котру треба долати, підкоряти, організувати. Така складна просторово-лінійна ритміка притаманна саме українському скорописові. Всі ці особливості надають тогочасним універсалам та іншим документам неповторного зовнішнього вигляду та особливої художньої пластики, завдяки яким мистецтво українського скоропису органічно вписується в простір національної культури бароко.

Список використаних джерел

1. Віталій Мітченко. *Естетика українського скоропису. Український світ. 1992. № 2. С. 34-35.*
2. Віталій Мітченко. *Мистецтво скоропису в просторі українського бароко. Український світ. 1992. №1. С. 24-25.*
3. Таранов Н.Н. *Рукописний шрифт. Л.: Издательство при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1986.*
4. Панащенко В.В. *Палеографія українського скоропису другої пол. XVII ст: На матеріалах Лівобережної України. К., 1974.*
5. . Макаров А.А. *Світло українського бароко. К.: Мистецтво, 1994. 228 с. іл..*
6. Каманін І. М. *Палерграфический сборник. Материали по истории южно-русского письма в 15-18 вв. К., 1899.*
7. *Орнамент всех времен и стилей./ За гол ред.. Хлебнековой Т.Н. 2 том. М.: Арт-Родник, 2004. 222 ст. 96 с.*
8. Фаворский В. А. *О графике, как об основе книжного искусства. М., 1961.*

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 336.1:159.9

*Байбардина Татьяна, канд. экон. наук, доцент,
заведующий кафедрой маркетинга;*

Бурцева Оксана, старший преподаватель кафедры маркетинга;

Василевич Наталья, магистрант кафедры маркетинга,

*Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации
Гомель, Беларусь*

НЕЙРОМАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ПОТРЕБИТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация: В статье определены современные аспекты формирования нейромаркетинга как науки. Отражены особенности и специфика используемых технологий нейромаркетинга и их влияние на подсознание потребителя в современном обществе.

Ключевые слова: нейромаркетинг, маркетинг, психологическое воздействие, потребитель, подсознание, общество, поведение потребителя.

*Baibardina Tatyana, PhD (economic sciences), Associate professor,
Head of the Marketing Department;*

Burtseva Oksana, senior lecturer, Department of Marketing;

*Vasilevich Nataliya, undergraduate student, Department of Marketing,
Belarusian Trade and Economic University of Consumer Cooperatives
Gomel, Belarus,*

NEUROMARKETING AS A TOOL OF PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON THE CONSUMER IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY

Abstract: The article identifies modern aspects of the formation of neuromarketing as a science. The features and specificity of the neuromarketing technologies used and their influence on the subconscious of the consumer in modern society are reflected.

Keywords: neuromarketing, marketing, psychological impact, consumer, subconscious, society, consumer behavior.

Сегодня как никогда актуален психологический подход к потреблению, и потому современные маркетологи особенно уделяют внимание воздействию на подсознание покупателя, разными способами управляя его эмоциями. В эпоху пресыщенного и оттого расчетливого потребителя эта проблема актуальна как никогда в современном обществе.

Новейшие исследования мозга показали, что поведением человека руководит не разум, а эмоции. По результатам этих исследований и данных классического маркетинга родилась такая наука как нейромаркетинг, которая представляет собой прикладной раздел нейроэкономики, отражающий новый

методологический подход маркетинга, который включает в себя исследование потребительского поведения с применением инструментария нейронаук.

Основные предпосылки зарождения нейромаркетинга вытекают из развития самой культуры потребления и поведенческих аспектов покупателя товара или услуги. Во-первых, сам потребитель становится все более непредсказуем в плане своего покупательского поведения и покупательской оценки качеств товара. Его требования стремительно растут, и если раньше основное внимание уделялось потребительским свойствам или сервису, то сейчас продажа товара выходит на новый эмоциональный уровень. Во-вторых, исходя из первой предпосылки, применяемые инструменты и методы маркетинга стремительно теряют свою действенность и актуальность. Дальнейшее их развитие в виде усложнения программно-аппаратного обеспечения, усиленной сегментации, формирование новых инструментов с дальнейшим «подстраиваем» под них потребителя потребует значительных инвестиций, которые с учетом прослеживаемой потребительской динамики, могут просто не окупиться. Именно поэтому развитие такого инновационного нового направления как нейромаркетинг, приобретает все большую актуальность и имеет потенциально большие возможности развития [1].

Концепция нейромаркетинга была впервые разработана психологами Гарвардского университета (США) в 1990-х гг. Она базируется на утверждении, что за мыслительную деятельность человека и его эмоции на 90% отвечает подсознательная, т.е. неконтролируемая сознанием область мозга. Это дает возможность манипулировать данной областью в целях внедрения в сознание людей нужных реакций. Никто из потребителей не желает стать объектом манипуляций, но поскольку массовое сознание мыслит стереотипами, то любое отклонение от стереотипа вызывает у потребителя «эффект трения», поскольку мозг воспринимает новую информацию не сразу.

Наиболее известная технология нейромаркетинга была разработана в конце 1990-х гг. гарвардским профессором Джерри Залтманом, которым она была запатентована как «Метод извлечения метафор Залтмана». Данный метод предусматривает процесс прощупывания человеческого подсознания с использованием наборов картинок, которые подобраны соответствующим образом. Они способны вызывать эмоциональный позитивный отклик и способствуют активизации скрытых образов-метафор, стимулирующих покупку.

Однако сам термин «нейромаркетинг» впервые был предложен уже в 2002 году Эйлом Смидсом, профессором Университета Эразма Роттердамского. Эйл Смидс описал им коммерческое применение нейробиологии и технологии нейровизуализации, картирования мозга. Он объяснил, что задача нейромаркетинга – «лучше понять потребителя и его реакцию на

маркетинговые раздражители путем прямого измерения процессов в мозгу» и повысить «эффективность методов маркетинга, изучая реакцию мозга». Данный термин сочетал в себе два ключевых смысловых нагрузки данной дисциплины – «нейро», связанную с мозгом потребителя и «маркетинг», имеющий непосредственное отношение к бизнесу и торговле. Но необычное название вызвало всплеск негативных эмоций, так как неподготовленные и несведущие в данных областях люди ассоциативно связали эту науку с внедрением в частную жизнь потребителей, возможностью управления сознанием и прочими аморальными действиями.

По мнению Эйла Смидса задача нейромаркетинга – лучше понять потребителя и его реакцию на маркетинговые раздражители путем прямого измерения процессов в мозгу и повысить эффективность методов маркетинга, изучая реакцию мозга [2].

На протяжении небольшого временного периода, но довольно весомого для развития дисциплины, было проведено множество исследований и написано большое количество книг основателями данного направления. Среди них были как заслуженные ученые из различных научных областей (А. Трайндл, Б. Ойеман, Д. Льюис), так и известные во всем эксперты по маркетингу, рекламе и смежным сферам бизнеса (М. Линдстром, П. Ренвуазье, Д. Прает и др).

Уже к 2003 году нейромаркетинговые исследования велись в 13-ти исследовательских центрах. В 2004г. состоялась первая конференция, посвященная нейромаркетингу (Хьюстон, США).

В 2011г. крупнейшая американская профессиональная ассоциация маркетологов ARF (Advertising Research Foundation) сформулировала стандарты проведения нейромаркетинговых исследований.

В итоге в 2012 г. была основана NMSBA (Neuromarketing Science & Business Association) – международная ассоциация, объединяющая профессионалов в сфере нейромаркетинга (к 2016 в NMSBA вошло более 2500 специалистов в сфере нейромаркетинга более чем из 90 стран мира). В это же время европейская исследовательская ассоциация ESOMAR (European Society for Opinion and Market Research) опубликовала свои стандарты проведения нейромаркетинговых исследований.

На постсоветском пространстве в этот период большое внимание уделялось нейролингвистическому программированию, ориентированному на проблемы управления коллективным поведением и сознанием. Использование результатов прикладной психологии, применение разнообразных суггестивных методик в коммерции и эффекта «25-го кадра» в рекламной деятельности наложили свой негативный отпечаток на нейромаркетинг в странах СНГ [1].

Доказано, что нейромаркетинг повышает качество маркетинговых исследований. Если при других типах исследований участники могут говорить не то, что думают на самом деле, и в этом случае могут быть сделаны неверные выводы, то при использовании нейромаркетинга – как полиграфа при допросе – картина будет объективной. Аналогичные технологии применяются в исследованиях Direct Mail и печатной рекламы, когда отслеживаются движения глаз человека, читающего рекламные письма или рассматривающего рекламные объявления в журналах.

Во время нейромаркетинговых исследований можно узнать о потребителях то, что они даже сами о себе не знают. Главная причина ошибок маркетологов – делать выводы, опираясь на рационализм потребителей, ведь известно, что 85% решений человек принимает под влиянием подсознания [3].

Сами методы и способы исследования в нейромаркетинге содержат лабораторные наблюдения за экономическим поведением испытуемых и одновременное исследование деятельности их головного мозга. То есть, ключевой смысл состоит не в целенаправленном воздействии на человеческий мозг и внедрении в него необходимых бизнесу мыслей и желаний, а в тщательном изучении нейрофизических сигналов, реакций на маркетинговые раздражители и определении связи эмоций с принятием решения. Поэтому маркетологи считают, что честнее и надежнее очаровывать подсознание потребителя, чем обманывать его. Здесь на помощь приходят запахи, звуки и эмоции.

Известно, что и музыка, и запахи серьезно увеличивают продажи. Так в Лондоне в магазинах, где начали транслировать рождественские песни, продажи под Рождество росли на 4-7%, а «рождественские» запахи помогли поднять выручку еще на 6%.

Еще один способ «правильной» манипуляции, не оставляющей у потребителя ощущения обмана, – превратить шопинг в развлечение. Так, например, Австрийская сеть спортивных товаров Hervis оборудовала все примерочные своего главного магазина в Вене специальными дисплеями, которые считывали код товара и подбирали подходящий фон для его примерки – виды альпийских гор для горнолыжного костюма или изображение тропического пляжа для купальника. Таким образом, компания, удачно создавая эмоциональный фон для покупки, значительно повысила продажи спортивных товаров.

Доказано, что, одним из наиболее важных факторов, влияющих на впечатления от конечного продукта, является также место, в котором он приобретается. Атмосфера, которая там присутствует, влияет на решение о покупке гораздо сильнее, чем сам продукт.

Таким образом, если объединить все составляющие эмоционального восприятия используемых технологий нейромаркетинга, то можно констатировать, что в современном мире потребления нейромаркетинг становится сильнейшим механизмом манипулирования потребителем, воздействию которого невозможно противостоять.

Вместе с тем, использовать элементы нейромаркетинга в Беларуси и в странах постсоветского пространства решаются немногие производители, поскольку в силу относительной новизны нейромаркетинга как науки, в этих странах наблюдается недопонимание его целей и области применения.

Кроме того, рассматриваемая проблема включает в себя широкий спектр нерешенных вопросов. А именно, разработка правовых основ регулирования, оценка морально-этической составляющей маркетинга должны стать первостепенными моментами, которые позволят заложить стойкий фундамент для развития этой науки в Республике Беларусь.

Следует отметить и отсутствие увязки современных нейрофизиологических технологий и маркетинга в рамках образовательного процесса, что значительно ограничивает его возможность практического применения и развития. Но без решения предыдущих вопросов (правовая база и т.д.) развитие нейромаркетинга как части учебной дисциплины просто невозможно. Поэтому актуальным становится важность создания общего поля взаимодействия бизнес единиц и академических институтов [4].

В настоящее время нейромаркетинг является революционным направлением в сфере маркетинга. Связь таких наук, как социология, экономика, психология с нейронауками рождают высокий инновационный потенциал, огромные просторы для развития и интеграции с другими науками.

Несмотря на сложившееся в обществе двойственное отношение к методам нейромаркетинга, это направление перспективное, так как по мере развития маркетинга в Беларуси, обострения конкуренции, повышения требований к качеству информации, получаемой в результате маркетинговых исследований, нейромаркетинг может стать неотъемлемой частью исследовательского процесса и инструментом психологического воздействия на потребителя в условиях трансформации современного общества.

Список литературы:

1. Байбардина Т.Н., Мищенко Л.В, Бурцева О.А. *Психология потребителя: учеб. пособие.* Гомель: УО «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации», 2018. 332 с.
2. Льюис Дэвид. *Нейромаркетинг в действии. Как проникнуть в мозг покупателя.* [пер. с англ. Марии Мацковской]. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2015. 304 с.
3. Линдстром М. *Neurology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя.* [пер. с англ. Е. Фалюк]. М.: Эксмо, 2010. 240 с.

4. Байбардина Т.Н., Бурцева О.А. *Нейромаркетинг: современные технологии и инструменты: текст лекции для реализации содержания образовательных программ высшего образования I и II ступеней. Гомель: УО «Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации». 38 с.*

УДК 338.48

Герасимів Зоряна, к. геогр. н., доцент
доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Анотація. У статті досліджено розвиток туристичної сфери. Проаналізовано основні проблеми туристичної сфери. Розглянуто пріоритетні напрями державної політики в галузі туризму. Запропоновано заходи для ефективного розвитку туристичної сфери в Україні.

Ключові слова: туризм, туристична сфера, зелений туризм, державна політика, туристичний бізнес.

Gerasymiv Zoryana, PhD (Geographical Sciences), Associate Professor,
Associated Professor of the Department of economics of the enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical institute», Berezhany, Ukraine.

THE PROBLEMS OF TOURISM DEVELOPMENT

Abstract. The development of tourism are investigation in the article. The main problems of tourism development analyzed. The priority directions of the state policy in the field of tourism are considered. The measures for the effective development of the tourism sector in Ukraine are proposed.

Keywords: tourism, tourism sphere, green tourism, state policy, travel business.

Туризм є невід'ємною частиною життєдіяльності населення та рушійною силою розвитку економіки багатьох країн сучасного світу. Це прибуткова, інвестиційно приваблива галузь, що завдяки своєму динамічному розвитку в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів поряд з іншими видами діяльності є важливим джерелом наповнення бюджету.

За даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей (WTTC) 10,4% світового ВВП припадає на частку подорожей і туризму. Зростання цього сектору впродовж восьми років поспіль випереджало зростання світової економіки. Кожне п'яте робоче місце створене у сфері туризму [1].

Особливості туристичної діяльності у своїх працях аналізують Л. Агафонова, І. Безуглий, М. Долішній, П. Царик, О. Гонта, В. Савченко, І. Школа, Д. Стеченко, та інші вчені, однак недостатньо дослідженими залишаються сучасні проблеми розвитку туризму.

Метою статті є дослідження сучасних особливостей та проблем розвитку туризму як однієї з важливих та перспективних галузей економіки.

Розбудова індустрії туризму визначає збільшення валютних надходжень, створює позитивний імідж країни, сприяє збереженню та відновленню культурно-історичної спадщини, активізує інноваційну діяльність, здійснює значний вплив на соціальну сферу, забезпечує створення робочих місць.

Туризм впливає на розвиток сільського господарства, харчової промисловості, торгівлі, будівництва, зв'язку, сфери послуг, виробництва товарів широкого вжитку. Розвиток туристичної сфери стимулює функціонування та розбудову елементів інфраструктури – транспортних шляхів, готелів, ресторанів, магазинів, сприяє збільшенню ділової активності, розвитку народних промислів, зростанню доходів населення та його добробуту.

Для підвищення економічної ефективності туризму необхідно забезпечити його наукову підтримку, діяльність у взаємозв'язку з іншими галузями соціально-економічного комплексу, розробити відповідні програми пріоритетного розвитку найбільш туристично привабливих регіонів.

Наукові дослідження розвитку туризму проводяться з метою:

- наукового забезпечення державної політики в галузі туризму, прогнозування та визначення перспектив його розвитку;
- встановлення методик класифікації та оцінки туристичних ресурсів, режиму їх охорони, збереження та відновлення, порядку використання;
- обліку гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- розробки пропозицій щодо проектів державних цільових, регіональних та місцевих програм розвитку туризму [3].

У зв'язку з пандемією коронавірусу COVID-19 у 2020 році втрати ВВП у галузі подорожей і туризму для світової економіки склали близько 2,1 трлн доларів США. У зоні ризику перебувають 75 мільйонів робочих місць працівників туристичної сфери. Глибина кризи різна для окремих регіонів. Найбільше пандемія вплинула на розвиток туризму в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, тут під загрозою перебуває 48,7 млн робочих місць. У Північній і Південній Америці цей сектор може не дорахуватися 10,2 млн місць, в Африці – 4,4 млн місць, на Близькому Сході – 1,8 млн місць. В Європі роботу можуть втратити 10,1 млн осіб [1].

В Україні є багато привабливих та цінних в туристичному відношенні об'єктів, однак проблемою є те, що основна частина туристичної діяльності зорієнтована на виїзд.

Переважає частка туристичних фірм, які надають перевагу саме виїзному туризму, оскільки такий бізнес забезпечує стабільні прибутки, дає змогу використати вже відпрацьовані туристичні маршрути, охопити більшу кількість

зацікавлених громадян для мандрівок у різні держави світу. Натомість внутрішній туризм потребує значних капіталовкладень і не гарантує великих зисків [2].

Значна частина туристичного потенціалу країни не використовується, оскільки об'єкти інфраструктури відзначаються низькою конкурентоспроможністю та неналежною якістю наданих послуг, обладнання часто є фізично та морально застарілим. Різноманітність та рівень послуг готелів та ресторанів не відповідають міжнародним стандартам та зазначеним «зіркам», однак ціни часто є вищими за середньоєвропейські. Відпочинок в Україні споживачам туристичних послуг обходиться дорожче, ніж за її межами, хоча якість часто залишає бажати кращого.

Транспортна та комунальна інфраструктури більшості туристично-рекреаційних територій характеризуються низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху, що погіршує доступність туристичних ресурсів, знижує мобільність населення та якість національного туристичного продукту [2].

Через поширення COVID-19, низьку платоспроможність населення, значний рівень безробіття, складне соціально-економічне становище значної частини населення спостерігається суттєве скорочення туристичних потоків у країні та за її межами.

Складна економічна та військово-політична ситуація, недосконала законодавча база, відсутність належного сервісу є причинами скорочення кількості іноземних туристів та недостатньої реалізації вітчизняного туристичного потенціалу.

Основними пріоритетними напрямками державної політики в галузі туризму є:

- удосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму;
- забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць;
- розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму;
- розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку;
- створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання;

- забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, осіб з інвалідністю та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій осіб [3].

Попит на туристичні послуги характеризується сезонною нестабільністю, часто невизначеністю. Нестача фінансових ресурсів, конкуренція, відсутність чіткої стратегії розвитку туризму в окремих регіонах та країні загалом перешкоджають ефективній туристичній діяльності та перетворенню туризму на туристичний бізнес.

Для забезпечення успішного та повноцінного функціонування туристичної галузі в Україні необхідно здійснити ряд заходів:

- забезпечити державну підтримку туристичної діяльності;
- вдосконалити законодавчу, нормативну та правову бази туристичної сфери, адаптувати їх з європейськими та світовими;
- запровадити податкові пільги для активізації туристичного бізнесу;
- розробити стратегію та програми розвитку туризму;
- покращити матеріально-технічну базу та розвинути інфраструктуру туристичної сфери;
- запроваджувати інноваційні рішення для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної туристичної індустрії;
- підвищити інвестиційну привабливість та покращити туристичний імідж України;
- забезпечувати реконструкцію, відновлення та охорону історико-архітектурних пам'яток;
- розширити арсенал туристичних послуг, підвищити їхню якість;
- розвивати сучасні види туризму;
- використовувати досвід іноземних країн з метою здійснення ефективної туристичної діяльності;
- забезпечувати підвищення освітньо-професійного рівня кадрового потенціалу туристичної сфери.

Список використаних джерел:

1. Всесвітня рада з питань подорожей і туризму. URL: <https://wttc.org/About/About-Us/media-centre/press-releases/press-releases/2020/latest-research-from-wttc-shows-an-increase-in-jobs-at-risk-in-travel-and-tourism> (дата звернення 4.10.2020).
2. Примак Т. О., Примак Д. С. Маркетингова підтримка туристичного іміджу України. URL: [http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vchnu/Ekon/2009_5_3/205"211.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vchnu/Ekon/2009_5_3/205) (дата звернення 13.10.2020).
3. Про туризм: Закон України від 15.09. 1995 р. № 40-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995. № 31. Ст. 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 9.10.2020).

УДК 657

*Герчанівська Світлана, к.е.н., доцент
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна*

ПОНЯТТЯ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

***Анотація.** У статті висвітлено підходи до визначення суті дебіторської заборгованості зарубіжними та вітчизняними дослідниками. Актуальність дослідження зумовлена тим, що несвоєчасна оплата продукції покупцями породжує фінансові труднощі у підприємства, може стати причиною низької результативності його роботи та фінансових втрат. Розглянуто дебіторську заборгованість як об'єкт бухгалтерського обліку. Розкрито причини виникнення дебіторської заборгованості на підприємстві.*

***Ключові слова:** дебітор, дебіторська заборгованість, борг, розрахунки, управління дебіторською заборгованістю.*

***Gerchanivska Svitlana, PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical institute», Berezhany, Ukraine.***

THE CONCEPT OF ACCOUNTS RECEIVABILITY OF THE ENTERPRISES

***Abstract.** The article highlights the approaches to determining the concept of accounts receivability by foreign and domestic researchers. The relevance of the study is due to the fact that late payment for products by customers creates financial difficulties for the company, can cause low efficiency of its work and financial losses. Accounts receivability as an object of accounting is considered. The causes of accounts receivability at the enterprise are revealed.*

***Key words:** receivables, accounts receivability, debt, accounting, accounts receivability management.*

Необхідною умовою діяльності будь-якого підприємства є встановлення партнерських відносин з постачальниками, покупцями, організаціями та іншими особами. Такі зв'язки повинні забезпечувати безперервне постачання матеріальних ресурсів, ритмічність відвантаження реалізації продукції покупцям. Але у господарській практиці підприємств розрахунки за товарними операціями як правило не збігаються у часі спочатку свої зобов'язання виконує одна із сторін і у неї виникає право вимоги компенсації за даною заборгованістю, а в іншій сторони обов'язок погасити цю заборгованість.

Ключовим поняттям, яке розкриває сутність дебіторської заборгованості є «дебітор» (від латинського *debitum* – борг, обов'язок). Згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебітори – це юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [7].

Сучасне трактування поняття «дебіторська заборгованість» з'явилося ще у VIII ст. н. е. Одними із найперших, хто зробив важливий і суттєвий внесок у розвиток і дослідження дебіторської заборгованості, були Е. Дегранжа і Дж. Дзаппи [4, с. 25]. Вони почали розглядати дебіторську заборгованість як

один із показників, що характеризує фінансовий стан підприємства і чинить на нього суттєвий вплив.

З економічної точки зору дебіторська заборгованість розглядається як складова частина оборотних активів підприємства.

Дебіторська заборгованість – частина оборотного капіталу підприємства, компанії; сума, яку заборгували підприємству, організації, компанії інші юридичні особи і компанії, а також громадяни, що є їх боржниками за поставку товарів, виконання робіт, надання послуг тощо [2, с. 529].

Відповідно до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, а дебітори – юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів [7].

Дебіторська заборгованість, як і інші активи підприємства, відображається в балансі тільки при дотриманні загальної вимоги, яка пред'являється до активів національними стандартами, а саме:

– може бути достовірно визначена грошова оцінка цієї дебіторської заборгованості;

– у майбутньому очікується одержання від неї економічних вигод, тобто одержання грошових коштів, товарів, інших активів або зменшення зобов'язань.

Дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [2, с. 265].

Дебіторська заборгованість включає в себе всі вимоги підприємства до інших юридичних чи фізичних осіб щодо грошей, товарів чи послуг [4, с. 377].

Дебіторська заборгованість – сума заборгованостей підприємству (організації) від юридичних або фізичних осіб (дебіторів). Виникає внаслідок господарських стосунків між ними [5, с. 176].

Дебіторська заборгованість є сумою боргових вимог, які утворилися у різних юридичних та фізичних осіб перед підприємством у процесі господарської діяльності [8, с. 261].

Дебіторська заборгованість – сума боргів на користь підприємства від юридичних або фізичних осіб у результаті господарських взаємовідносин [6, с. 97].

У більшості праць закордонних вчених тлумачення дебіторської заборгованості (accounts receivable – дебіторська заборгованість, обсяг продажу або дебітори) має такі варіанти перекладу: рахунки до отримання, рахунки дебіторів, дебітор за розрахунками. Як зазначають, Стоун Д., Хітчинг К. дебіторська заборгованість має назву «рахунки до отримання», а дебітори – це

особи, які винні гроші за товари і послуги, вже одержані, але не оплачені ними [9].

Професори Гарвардського університету Боді З. і Мертон Р.К. визначають дебіторську заборгованість як рахунки до отримання, зазначаючи, що це та сума, яку покупці продукції повинні виплатити підприємству [1].

Деякі українські вчені розглядають дебіторську заборгованість як кошти, вилучені у підприємства або які на певний термін знаходяться в інших осіб. На нашу думку, такий підхід є некоректним, оскільки кошти, вилучені у підприємства, не завжди перетворюються у дебіторську заборгованість.

На думку вчених юристів, більш правильно для характеристики дебіторської заборгованості використовувати термін «майнові вимоги», тобто включені до складу майна підприємства його майнові вимоги до інших осіб, що є його боржниками в право відносинах, які виникають за різних обставин.

Наведені визначення свідчать, що різні автори по-різному трактують визначення дебіторської заборгованості, але при цьому не змінюється її суть. Дебіторська заборгованість здебільшого визначається як сума боргу підприємству від інших дебіторів, яка утворюється у процесі господарської діяльності. Тобто для виникнення дебіторської заборгованості необхідно, щоб підприємство здійснювало господарську діяльність, а також здійснювало розрахунки з іншими підприємствами або фізичними особами.

Таким чином, однозначного визначення дебіторської заборгованості в дослідженнях вчених не існує, визначимо основні підходи до трактування цього поняття:

- як сума фінансових зобов'язань чи грошового боргу, що підлягають погашенню;
- як вкладення грошових коштів в оборотні активи або як кошти у розрахунках;
- як сума боргів юридичних та фізичних осіб підприємству;
- права на повернення боргу, боргові вимоги;
- як сума заборгованості дебіторів на певну дату.

Здебільшого причиною зростання дебіторської заборгованості є відсутність коштів на розрахункових рахунках підприємств в основному через неплатежі за поставлену ними готову продукцію, виконані роботи та надані послуги.

До основних причин виникнення дебіторської заборгованості на підприємстві можна віднести:

- 1) невідповідність обсягу грошової маси, що знаходиться в обігу, вартісному обсягу продукції, що випускається, надаваних послуг і платежів у бюджетній сфері;

2) низьку платіжну дисципліну покупців і загальний економічний стан галузей, до яких вони відносяться;

3) брак коштів у клієнта або зниження рівня його платоспроможності.

4) порушення розрахунково-платіжної дисципліни контрагентами;

5) зниження інвестиційних накопичень та інших залишків грошових коштів у підприємства;

6) значне випередження процентних банківських ставок у порівнянні з темпами інфляції (у кілька разів) і практична недоступність отримання кредитів, особливо довгострокових, для більшості підприємств;

7) відволікання платіжних засобів для закупівлі валюти і подальше знецінювання гривні;

8) нерозвиненість практики факторингу;

9) недосконала політика стягнення дебіторської заборгованості;

10) недосконалість якості аналізу дебіторської заборгованості і послідовності у використанні його результатів.

З метою запобігання втрат і визнання підприємства неспроможним, кожен господарюючий суб'єкт повинен прагнути до якнайбільшого скорочення дебіторської заборгованості.

Ефективне управління дебіторською заборгованістю має великий вплив на ліквідність, а, отже, і на зміцнення фінансового становища підприємства в цілому. Тому саме ефективне управління дебіторською заборгованістю відноситься до необхідних умов успішної діяльності, оскільки воно створює передумови для швидкого зростання бізнесу і збільшення фінансових можливостей підприємства.

Список використаних джерел

1. Боді З., Мертон Р. *Фінанси: навч. посібник*. М.: Вільямс, 2000. 592 с.
2. *Бухгалтерський фінансовий облік : підручник / ред. проф. Ф.Ф. Бутинця*. 5-е вид., доп. і перероб. Житомир: ПП «Рута», 2003. 726 с.
3. Ван Хорн Дж.К. *Основы управления финансами* : М.: Финансы и статистика, 2005. 800 с.
4. Вели Глен А., Шорт Деніел Г. *Основы фінансового обліку* /Пер. з англ. О. Мілін, О. Ткач К.: Основи, 1999. 943 с.
5. Загородній А., Сліпушко О., Вознюк Г., Словженко Т. *Словник банківських термінів. Банківська справа: термінологічний словник*. К.: Вид-во «Аконії», 2000. 608 с.
6. Моїсеєнко Г. І. *Дебіторська заборгованість: сутність та класифікація*. Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. 2010. Вип. 29, Ч. 2. С. 96-99.
7. *Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»*: затв. наказом Міністерства фінансів України від 08.10.1999 р. № 237 URL: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99
8. Сопко В. *Бухгалтерський облік: навч. посібник*. К.: КНЕУ, 2000. 578 с.
9. Стоун Д., Хітчінг К. *Бухгалтерський облік та фінансовий аналіз*. М.: Сирин, 1998. 302 с.

УДК 338.486.5

*Гурська Ірина, канд.екон.наук, доцент
доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються фактори, які впливають на процеси розвитку туристичної галузі в умовах ринкової економіки України. Визначено сутність поняття факторів туристичної галузі, а також проведено її класифікацію. Проаналізовано внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на специфіку формування туристичного продукту, структуру та його динаміку.

Доведено важливу роль розвитку туристичної галузі для національної економіки країни та зазначено основні організаційні фактори, що впливають на її розвиток в умовах ринку.

***Ключові слова:** туризм, туристична галузь, фактори розвитку, туристичний ринок, національна економіка.*

*Hurska Iryna, PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associated Professor of the Department of economics of the enterprise
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical institute», Berezhany, Ukraine.*

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY IN UKRAINE

The article considers the factors that influence the processes of tourism industry development in the market economy of Ukraine. The essence of the concept of factors of the tourism industry is determined and its classification is carried out. The internal and external factors that influence the specificity of tourism product formation, structure and its dynamics are analyzed.

The important role of the tourism industry development for the national economy of the country is proved and the main organizational factors influencing its development in the market conditions are stated.

***Key words:** tourism, tourism industry, development factors, tourism market, national economy.*

Становлення і розвиток туристичної галузі в Україні дедалі набуває більшого значення для розвитку національної економіки та соціальної сфери. Розвиток туристичної галузі стимулює створення додаткових робочих місць і забезпечення зайнятості населення, активізацію зовнішньоторговельного балансу як країни так і її регіонів. Перспективи розвитку туризму в Україні визначаються дією широкого спектра ресурсних, екологічних, історико-культурних, соціальних, економічних і політичних чинників.

Відповідно до Закону України «Про туризм», організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До міжнародного туризму належать: в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України та осіб, які постійно проживають на території України, до іншої країни. До

внутрішнього туризму відносяться подорожі в межах території України громадян України [4].

Важливими питаннями розвитку туристичної галузі є дослідження факторів, які впливають на її стан в країні та регіонах. В науковій літературі ці фактори поділяються на дві групи, а саме зовнішні (екзогенні) і внутрішні (ендогенні), які в мають специфічні прояви при веденні туристичного бізнесу (рис. 1).

Зовнішні фактори впливають на туризм, у першу чергу, за допомогою демографічних і соціальних змін, а також через фінансово-економічні умови.

Внутрішні фактори – це фактори, що впливають безпосередньо в сфері туризму, тобто це матеріально-технічні фактори, що мають найважливіше значення для розвитку туризму. Головні з них пов'язані з розвитком засобів розміщення, транспорту, підприємств харчування, рекреаційної сфери, торгівлі.

Поєднання внутрішніх та зовнішніх факторів формує кон'юнктуру туристичного ринку та створює середовище для бізнес-діяльності, впливає на формування попиту та пропозиції, які забезпечують діяльність національної індустрії туризму зі створення відповідного туристичного продукту. Формування національної туристичної галузі є наслідком складної взаємодії організаційно-економічних процесів, які формують попит та пропозицію на ринку туристичних послуг.

Успішний розвиток туристичної галузі в Україні потребує створення належних умов для роботи туристичних підприємств, установ та організацій на туристичному ринку. Серед основних чинників, які впливають на розвиток туристичного бізнесу, є Постанова Кабінету Міністрів України про затвердження Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій, зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму [3].

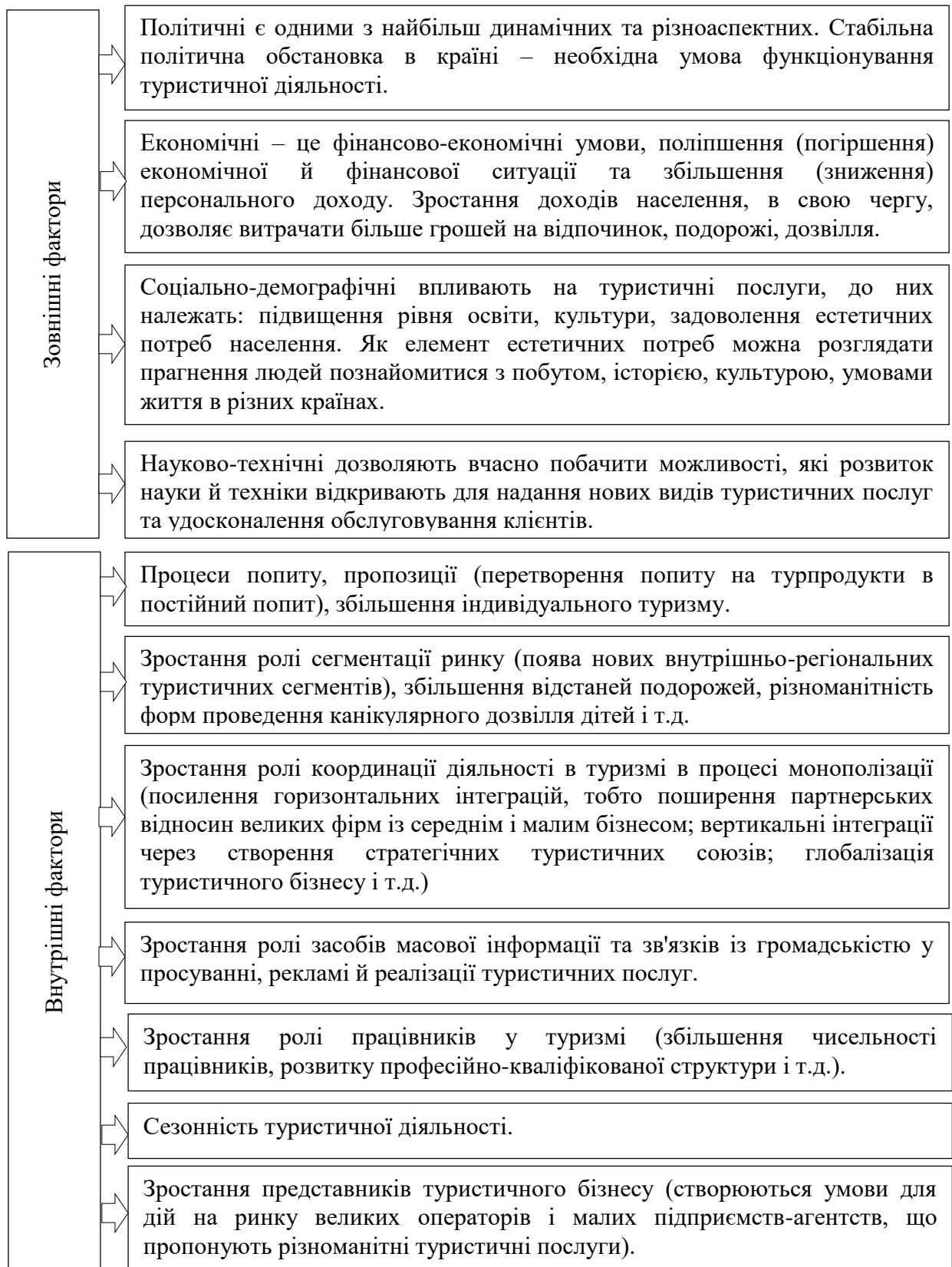

Рис. 1. Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток туристичної галузі. [1, 2, 5].

Визначаючи туристичної галузі як одну з пріоритетних в галузях національної економіки для його ефективного функціонування необхідно вирішити проблеми, які потребують державного регулювання й підтримки виконавчих органів влади. Серед них є такі:

- налагодження механізмів співпраці органів державної влади з громадськими, науковими та бізнес-структурами;
- підвищення рівня безпеки на туристичних об'єктах і маршрутах, своєчасне надання невідкладної допомоги туристам, які постраждали під час подорожі;
- облаштування інфраструктури та інформаційного забезпечення туристичних об'єктів і маршрутів;
- вдосконалення податкового законодавства, що сприятиме вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму та санаторно-курортний комплекси.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що розвиток туристичного бізнесу України залежить від системи факторів. Систематизація та класифікація цих факторів дозволить вивести галузь туризму на новий вектор розвитку, а необхідними організаційними заходами, які сприятимуть стійкому розвитку бізнесу є: поглиблений розвиток інфраструктури галузі для комплексного обслуговування всіх категорій туристів; організація періодичних тренінгів та семінарів туристичного спрямування для туристичного бізнесу та зацікавлених осіб; застосування інновацій у вигляді централізованої комп'ютерної мережі резервування місць розміщення та створення реальної бази про послуги у сфері туризму; сформування державної політики в галузі туризму, яка сприятиме його становленню та розвитку.

Список використаних джерел:

1. Василюха Н. В., Індус К. П., Готько Н. М. Концептуальні засади ефективності функціонування ринку туристичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 1 (49). Т. 2. С. 177-181.
2. Дядечко Л. П. *Економіка туристичного бізнесу. Навчальний посібник*. К.: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
3. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <https://www.kmi.gov.ua/ua/npras/2498265014>
4. Про туризм: Закон України від 26.04.2014. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
5. Школа І. М. *Розвиток туристичного бізнесу регіону: монографія / за ред. І.М. Школи*. Чернівці: Вид-во «Книги-XXI», 2007. 292 с.

УДК 338.432

Замора Оксана,
*к.е.н., доцентка кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»,
Бережани, Україна*

МЕХАНІЗМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті визначено методи розробки та запровадження механізмів сталого розвитку у сільському господарстві. Розкрито комплексні взаємозв'язки між суб'єктами взаємовідносин різних соціально-економічних та екологічних підсистем у сільській місцевості.

Обґрунтовано заходи, що сприяють сталому сільськогосподарському виробництву і в малих селянських фермерських господарствах, і в агрохолдингах.

Розглянуто інноваційний напрям розвитку, що створює передумови для започаткування цифрового (інтелектуального) сільського господарства

Ключові слова: *механізм, сталий розвиток, сільське господарство, сільськогосподарське виробництво, інноваційний розвиток та ін.*

*Zamora Oksana, PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine*

MECHANISM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AGRICULTURE

The article identifies methods for developing and implementing mechanisms for sustainable development in agriculture. Complex interrelations between the subjects of interrelations of various socio-economic and ecological subsystems in rural areas are revealed.

Measures to promote sustainable agricultural production in both small farms and agricultural holdings are substantiated.

The innovative direction of development which creates preconditions for the beginning of digital (intellectual) agriculture is considered

Key words: *mechanism, sustainable development, agriculture, agricultural production, innovative development, etc.*

Забезпечення сталого розвитку та входження в цей процес України передбачає розвиток економіки на умовах узгодження економічних, соціальних та екологічних цілей. Функціонування підприємств аграрної сфери відповідно за принципами сталого розвитку вимагає переходу на якісно інший підхід на основі запровадження системи принципів підходів до суспільної діяльності. Прагнення до збільшення прибутків та підвищення рентабельності за будь-яких умов при традиційному аграрному виробництві призвели до погіршення якості продуктів харчування та суттєвого погіршення стану навколишнього середовища. Вирішення цих проблем потребує формування та визначення основних складових механізму забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств на рівні розвинених країн.

Для розробки та запровадження механізмів сталого розвитку у сільському господарстві необхідним є глибоке розуміння комплексних взаємозв'язків між суб'єктами взаємовідносин різних соціально-економічних та екологічних підсистем у сільській місцевості та переведення цього розуміння у конкретні принципи формування державної аграрної політики. У процесі функціонування агропродовольчої виробничої системи, екосистем, сільського соціуму часто реалізуються діаметрально протилежні цілі, які по-різному узгоджуються із принципами сталого розвитку. Найбільш наближеними цілями господарювання до принципів сталого сільськогосподарського розвитку керуються селянські фермерські господарства сімейного типу, які належать до індивідуального типу виробників.

Незважаючи на те, що індивідуальні сільськогосподарські виробники, які використовують невеликі площі земельних угідь і здійснюють маломасштабне виробництво, використовуючи незначну кількість ресурсів і тим самим більшою мірою ніж великомасштабне індустріалізоване виробництво сприяють сталому сільськогосподарському виробництву в Україні, широке використання ними практики сталого сільськогосподарського виробництва потребує реалізації низки заходів на державному рівні. Найневідкладнішими серед них слід виділити наступні:

1. Створення інституційної мережі науково-прикладної та технологічної підтримки індивідуальних господарств і фермерських господарств сімейного типу для реалізації їхнього потенціалу сталого господарювання та впровадження послуг професійного агроекологічного менеджменту у секторі маломасштабного сільськогосподарського виробництва;

2. Підвищення рівня агроекологічних знань селян-фермерів для нарощення потенціалу індивідуальних фермерських господарств сімейного типу до впровадження практики сталого господарювання шляхом організації сільськогосподарських шкіл, спеціальних курсів сталого господарювання, дистанційного навчання та інших сучасних освітніх інформаційних технологій;

3. Створення системи державної підтримки надання суспільних благ для селян та індивідуальних фермерських господарств сімейного типу, а саме: підтримання інноваційних досліджень еколого-безпечного господарювання, інфраструктурний розвиток мало масштабного сільськогосподарського виробництва, надання відповідних економічних стимулів (субсидії, дотацій) для запровадження агроекологічних інновацій, поліпшення доступу до ринків екологічної продукції тощо.

Державне стимулювання приватного сектора у наданні обслуговуючих послуг у секторі мало масштабного сільськогосподарського виробництва, зокрема: забезпечення відповідною технікою та інвентарем, виробництво високоякісного екологічнобезпечного насіннєвого матеріалу, надання

ветеринарних послуг та нових знань для розвитку потенціалу сімейних фермер у генеруванні доданої вартості через комерціалізацію власного сімейного бізнесу;

5. Технічна підтримка соціальних мереж для вільного обміну інформацією серед селян-фермерів у сфері сільських інновацій та практики сталого господарювання та зміцненню довіри між окремими особами та установами, що впроваджують інформацію щодо стимулювання сталого сільськогосподарського розвитку, забезпечення доступу селян-фермерів до програм мікрофінансування та банківських послуг, підтримки жінок-фермерів, розвиток їхнього соціального капіталу.

У секторі великотоварного виробництва, особливо у виробничих структурах холдингового типу принципи сталого сільськогосподарського виробництва не беруться до уваги, а в монокультуризованому експортоорієнтованому виробництві повністю ігноруються, оскільки цільове призначення цього сектору сільськогосподарського виробництва - отримання максимальних прибутків та рентних надприбутків.

На державному рівні виникає потреба балансування інтересів, ресурсів та можливостей у досягненні певного консенсусу та оптимуму в суспільному розвитку у секторі сільського господарства. З цією метою на державному рівні слід окреслити загальні принципи аграрного і сільського розвитку і зафіксувати його як такий, що відповідає критеріям сталості і забезпечує реалізацію, повну або часткову, різновекторних цілей в оптимальному для суспільства поєднанні.

Однією із інноваційних ніш у сільському господарстві, яка створює передумови для переходу до сталого, з точки зору агроекології, господарювання є започаткування цифрового (інтелектуального) сільського господарства (Farming 4.0). Воно є результатом поєднання традиційних методів ведення сільського господарства, аграрної інженерії та інформаційних технологій. Це новий інноваційний етап у розвитку сільського господарства, який характеризується виникненням мережевих систем, де передбачається автоматизація виробничих процесів за рахунок використання розроблених алгоритмів із використанням зібраних масивів даних і накопиченого досвіду [1]. Інтелектуальне сільське господарство, хоч структурно і подібне до концепції «промисловість 4.0», проте параметри аграрних виробничих процесів суттєво відрізняються від промислових, оскільки сільське господарство спирається на природні та біологічні фактори виробництва і регулюється законами розвитку живої природи. Саме тому прийнято використовувати термін (Farming 4.0) [2].

Позитивні сторони від впровадження цифрових технологій очевидні:

- великі масиви баз даних у реальному часі;
- кращий аналіз сільськогосподарської діяльності;

- урахування зовнішніх чинників (наприклад, екологічних умов, територіальних особливостей тощо);
- значне розширення доступу до актуальної інформації;
- автоматизація адміністративних процесів;
- віддалений контроль за сільськогосподарською діяльністю тощо.

Упровадження цифрових технологій дозволяє підвищувати доходи і знижувати забруднення ґрунту добривами і пестицидами.

Завдяки постійній модернізації виробництва і прийняттю революційних рішень агрофірма виводить аграрне виробництво на якісно новий рівень з ознаками сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Фраєр О. В. Інтелектуалізація сільського господарства - Farming 4.0. Імплементація європейських засад сільського розвитку в Україні : монографія / за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України О.М. Бородіної. Київ : НАН України, Ін-т екон. та прогноз., 2018. С. 207-213.
2. Digital Farming: what does it really mean? CEMA aisbl - European Agricultural Machinery. URL : http://cema-agri.org/sites/default/files/CEMA_Digital%20Farming%20-%20Agriculture%204.0_%2013%2002%202017.pdf.

УДК 330.341.1:338.43.016636

Федуняк Ігор,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна

ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СВИНИНИ НА ІННОВАЦІЙНІЙ ОСНОВІ

Анотація. Наведено характеристику стану та перспективи розвитку свинарства. Детально описано і проаналізовано показники економічної ефективності виробництва, особливості вирощування та відгодівлі свиней на рівні сільськогосподарських підприємств. Запропоновано стратегію розвитку сільськогосподарського підприємства на основі оптимального ресурсозабезпечення, нарощування та поліпшення породного складу поголів'я, збалансування кормових раціонів, впровадження науково обґрунтованих систем ведення виробництва продукції свинарства.

Ключові слова. Продукція свинарства, поголів'я тварин, економічна ефективність, рентабельність, продуктивність, інноваційний розвиток.

Feduniak Ihor, PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine

INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF PORK PRODUCTION ON AN INNOVATIVE BASIS

***Abstract.** The characteristics of the state and prospects of pig breeding development are given. Indicators of economic efficiency of production, peculiarities of growing and fattening pigs at the level of agricultural enterprises are described in detail and analyzed. The strategy of development of the agricultural enterprise on the basis of optimum resource provision, increase and improvement of breed structure of a stock, balancing of forage rations, introduction of scientifically proved systems of conducting production of pig production is offered.*

***Keywords:** Pig products, livestock, economic efficiency, profitability, productivity, innovative development.*

Трансформаційні зміни економіки України у ринкову систему направлені на забезпечення нової якості економічного зростання, підвищення рівня продовольчого забезпечення населення, який у великій мірі залежить від розвитку свинарства.

Актуальність проблеми підвищення ефективності виробництва свинини зумовлена наступними чинниками: потребами людей в споживанні м'ясної продукції, забезпеченні харчової і легкої промисловості сировиною, можливістю отримання стабільного джерела надходжень грошових коштів та розширеного відтворення галузі, створенням ескортних орієнтирів у м'ясному підкомплексі АПК.

Дана ситуація зумовлює необхідність зосередження зусиль на розвитку наукових досліджень з метою розробки практичних рекомендацій з підвищення функціонування м'ясопродуктового підкомплексу у ринковому середовищі для стабільного рівня національної продовольчої безпеки.

Підвищення ефективності свинарства неможливе без проведеної реальної економічної оцінки явищ та процесів, які відбуваються у даній галузі. Адже тільки визначена система показників дає представлення про комплексний аналіз, для правильності визначення рівня економічної ефективності та можливості зробити відповідні висновки щодо основних напрямків підвищення економічної ефективності досліджуваного виробничого процесу.

До показників, які характеризують економічну ефективність галузі свинарства слід віднести: продуктивністю тварин із середньодобовим приростом живої маси однієї голови молодняку або свиней на відгодівлі, тривалістю вирощування й відгодівлі молодняку свиней до досягнення певної живої маси, виходом поросят (у 2-місячному віці) і приростом живої маси з розрахунку на одну основну свиноматку на початок року; витратою корму на 1 ц приросту живої маси; собівартістю 1 ц приросту і живої маси; середньою ціною реалізації 1 ц живої маси свиней; продуктивністю праці; прибутком з розрахунку на 1 ц живої маси; рівнем рентабельності тощо.

При оцінці ефективності свинарства необхідно з великою точністю враховувати його особливості. Адже існують відмінності у якісних характеристиках кормів та особливості кліматичних умов утримання свиней (температурний режим, вологість) тощо.

Таким чином, комплексне використання методичних підходів щодо аналізу виробництва продукції на свинофермі сприятиме виявленню організаційно-економічних чинників підвищення ефективності досліджуваної галузі [1, с. 90].

До основних резервів щодо підвищення ефективності виробництва можна віднести: зменшення безвідходності виробництва, покращення якості сировини, кормової бази, палива і матеріалів, запровадження нових машин, обладнання і технологій.

Аналізуючи валову продукцію тваринництва, необхідно відзначити, що одним із важливих показників обсягу її виробництва є середнє поголів'я продуктивних тварин. Воно визначається залежністю кількості кормоднів до календарної кількості днів року.

Під вихідним поголів'ям тварин розуміють його наявність на початок або на кінець відповідного періоду; під оборотом стада – рух (надходження і вибуття) тварин протягом відповідного періоду. Виконання плану з обороту стада забезпечує можливість виконати план щодо середньої кількості тварин і вихідного поголів'я на кінець року [2, с. 44].

В умовах сьогодення, на отримання запланованого рівня виходу приплоду впливає низький рівень ветеринарно-профілактичних заходів, що призводить до підвищення загибелі і вимушеного забою даної частини тварин, а особливо молодняка.

Проблема та технологія відгодівлі тварин у господарстві має найактуальніше значення, оскільки отримувати заплановані прирости в свинарстві можна лише тоді, коли тварини отримують якісне, науково обґрунтоване та правильне і збалансоване харчування.

Практика роботи провідних свинарських підприємств відображає перевагу збалансованої годівлі, адже використовуючи дорогий висококонцентрований корм отримуємо ефект лише при умові здорового поголів'я, сприятливого мікроклімату та налагодженої системи управління. Тому важливим в господарстві є вирішення питання жорсткого контролю за якістю кормів.

Валове виробництво продукції тваринництва напряму залежить від істотної кількості багатьох факторів. До першочергових із них необхідно віднести зміни чисельності поголів'я свиней та зміну рівня продуктивності.

Зосереджуючи увагу на даній галузі, виробникам варто зосередитися на виборі сформованості структури поголів'я та системи відтворення стада. Оскільки це дасть можливість використати біологічні особливості свиней на максимум, адже свині досягають товарної зрілості досягнувши віку 6-7 місяців, а гібридні види – у 5-5,7 місяців, тому питання ефективного виробництва є основними складовими виробничого процесу на даному етапі розвитку галузі.

Одним із напрямів зниження собівартості виробленої продукції свинарства є зменшення витрат на корми. Це можливо здійснити за рахунок суттєвого

підвищення урожайності тих культур, які безпосередньо використовуються у раціоні годівлі свиней з можливістю істотного поліпшення підготовки кормів до згодовування.

Розроблення та впровадження таких заходів можливе при врахуванні не тільки зоотехнічної, але й економічної оцінки кормових раціонів. Під час економічної оцінки кормів необхідно врахувати не лише середню урожайність на протязі певних років, але і обґрунтування шляхів її підвищення.

Враховуючи, що зниження витрат на амортизацію, вартість поточних ремонтів, електроенергії, пального, транспортні витрати та інші, залежать не тільки від застосування ощадного використання, але і від наслідків виробничої діяльності господарства в цілому.

Для підвищення рентабельності виробництва м'яса свиней неабияке значення відведено показникам самофінансування і самоокупність, оскільки використовуючи ці принципи можна прибутково функціонувати в умовах ринкових відносин, забезпечуючи зростання обсягів виробництва м'яса для підвищення матеріального стану працівників галузі та безпеки країни в цілому.

У зв'язку з цим, перед аграрними товаровиробниками стоять завдання вишукування внутрішніх резервів для підвищення виробництва продукції на основі запровадження інтенсивних виробничих технологій, науковообґрунтованого використання земельних ресурсів, а також основних і оборотних засобів. Це означає, що ріст виробництва сільськогосподарської продукції має проходити при значному зменшенні матеріальних і трудових затрат та підвищенні ефективності ведення господарювання.

Наука доводить, що саме інвестиційно-інноваційні заходи є основними передумовами економічного зростання тваринництва, а також і свинарства. Система інноваційного розвитку свинарства знаходить своє відображення у наступних елементах: наукову організацію та мотивацію праці, кормовиробництво, селекційно-племінну справу, ветеринарне обслуговування, ресурсозберігаючі технології, механізацію та автоматизацію процесів виробництва, поглиблення спеціалізації, систему управління інноваційними впровадженнями та якістю продукції.

Однак інноваційний розвиток повинен поєднуватися з розвитком та підтримкою створеної індустріальної бази галузі та пошуком шляхів її ефективного використання. Технологічні процеси потрібно удосконалювати в напрямку зниження енергомісткості з використанням засобів захисту оточуючого середовища. Зазначимо, що промислові комплекси і великі свинарські ферми можуть мати найбільший ефект у вигляді акціонерних товариств, агрофірм, спільних підприємств у поєднанні з переробними та торговельними підприємствами, а також комбикормовими заводами. Саме

резерви підвищення ефективності вітчизняного свинарства приховані у покращенні кормової бази, кормовиробництві і раціонах годівлі.

Сучасна галузь свинарство починає широко використовувати у годівлі покращені кормові добавки, як стимулятори росту м'язових і жирових тканин, що поліпшують обмін речовин та підвищують середньодобові прирости живої маси.

Необхідно звернути увагу на те, що оптимізація раціону за рахунок введення більшої кількості дорогого корму збільшує вартість 1 т кормосуміші на 24%, але внаслідок зміни її поживності, середньодобові прирости зростають з 362 до 607 г, а ефективність вирощування середньорічної голови свиней зростає з 49 до 196 грн. Тобто вкладені кошти у поліпшення якості кормосуміші не лише окупаються, а й приносять значний прибуток [3, с. 283].

До основних напрямків інноваційного розвитку свинарства слід також віднести: зниження ресурсо- та енергомісткості виробничих процесів, покращена селекційна робота у галузі, державна підтримка малих форм господарювання, створення ферм модульного типу, а також стимулювання інноваційної діяльності через використання фінансових важелів: цільових інвестицій і податкових пільг, створення та розширення дорадництва тощо.

Стратегічним пріоритетом сільськогосподарських підприємств з виробництва продукції свинарства є запровадження еколого безпечних ресурсоощадних технологій утримання та годівлі свиней, інтенсивне використання маточного стада й нових біотехнічних прийомів у підвищенні життєздатності поголів'я поросят, реалізації програм енергозбереження та підвищення енергетичної ефективності, біобезпеки ферми.

Сільськогосподарські підприємства з виробництва продукції свинарства із слабкою конкурентною позицією можуть підвищити ефективність виробництва й посилити свою позицію за умови проведення відповідної технологічної модернізації виробничого процесу, залучення інвестицій у створення власних переробних потужностей та фірмової торгівлі, розвитку органічного свинарства, а також інтегрування з м'ясопереробними підприємствами, закладами торгівлі.

Список використаних джерел:

1. Мойса М.Я. Організаційно-економічні чинники підвищення ефективності аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2010. №1. С. 86-93.
2. Лохоня О.І. Стан галузі свинарства й визначення напрямів підвищення ефективності свинини в Україні. *Ексклюзив агро*. 2008. №4. с.43-47.
3. Дані про виробництво кормів. URL: <http://www.ug.edu.Au/economics/sera/software>. Нтм. (дата звернення 09.10.2020).

УДК 338.432:631.1

Христенко Галина

*канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
Бережани, Україна*

ОРГАНІЧНЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

***Анотація.** У статті розглянуто необхідність розвитку органічного виробництва. Визначено основні складові сталого розвитку сільських територій. Досліджено вплив органічного виробництва на сталий розвиток сільських територій. Проаналізовано стан розвитку органічного аграрного виробництва та ринку органічної продукції в Україні. Обґрунтовано основні перспективні умови для розвитку органічного виробництва в Україні.*

***Ключові слова:** органічне виробництво, розвиток, сталий розвиток сільських територій, органічна продукція.*

***Khrystenko Halyna, PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine***

ORGANIC PRODUCTION AS A PRIORITY DIRECTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

***Abstract.** The article considers the need for the development of organic production. The main components of sustainable development of rural areas are identified. The influence of organic production on sustainable development of rural areas is investigated. The state of development of organic agricultural production and the market of organic products in Ukraine is analyzed. The main perspective conditions for the development of organic production in Ukraine are substantiated.*

***Key words:** organic production, development, sustainable development of rural areas, organic products.*

Органічне агровиробництво виступає пріоритетним напрямом сталого розвитку вітчизняного сільського господарства. Його принципи направлені на забезпечення гармонізації аграрного виробництва з навколишнім природним середовищем, одержання екологічно чистої сільськогосподарської продукції для безпечного і здорового харчування людей, що дозволить вирішити важливу проблему людства XXI століття, а саме загрозу глобальної екологічної катастрофи.

У рамках концепції сталого розвитку аграрної економіки зарубіжними та вітчизняними науковцями розроблялися теоретичні та практичні аспекти забезпечення ефективного виробництва органічної продукції. Проблемам та перспективам розвитку органічного виробництва в Україні приділялася велика увага з боку таких вчених як В.І. Артиш, В.Г. Грановська, О.Т. Дудар, М.І. Кобець, О.Б. Кузьменко, Є. В. Милованов, О.В. Ходаківська. Поглибленого

дослідження потребують проблеми стимулювання виробництва органічної продукції, також існує потреба в обґрунтуванні перспективних напрямів розвитку органічного виробництва в Україні.

Метою статті є дослідження органічного виробництва як складової сталого розвитку сільських територій.

Органічне виробництво є практичною реалізацією концепції сталого розвитку сільських територій, що передбачає поєднання економічного зростання, екологічної безпеки та соціального захисту як взаємодоповнюючих елементів ефективного стратегічного розвитку економіки України.

Органічне агровиробництво як цілісна система господарювання поєднує в собі найкращі практики з огляду на збереження довкілля, рівень біологічного розмаїття, збереження природних ресурсів, застосування високих стандартів належного утримання тварин та методів виробництва, які відповідають певним вимогам до продуктів, виготовлених з використанням речовин та процесів природного походження [1].

Розвиток органічного виробництва дозволяє реалізувати економічні, соціальні, екологічні цілі, до яких, на думку М. Кобця, М. Міненко, можна віднести [2, 3]:

- незалежність від промислових хімікатів, зменшення енергоємності сільськогосподарського виробництва, зниження виробничих витрат;
- екологічні переваги – мінімізація негативного впливу на довкілля через запобігання деградації земель, збереження та відновлення їх природної родючості;
- збереження біорізномаяття та природного банку рослин і тварин, відмова від домінування монокультур;
- мінімізація негативних зовнішніх ефектів як при споживанні, так і при виробництві сільськогосподарської продукції.

Органічне виробництво дозволяє забезпечити аграрним товаровиробникам відповідний рівень економічної безпеки, оскільки органічна продукція за показниками якості є конкурентоспроможною на ринку.

Стратегія людської діяльності з позиції сталого збалансованого розвитку сільських територій повинна бути спрямована на максимальне збереження природних ресурсів та мінімізацію втручання людини у біосферу. До основних складових сталого розвитку можна віднести [4]:

1. екологічну, яка окреслює умови і межі відновлення природних систем у процесі їх експлуатації;
2. економічну, що передбачає формування господарської системи, гармонізованої з екологічним чинником розвитку;
3. соціальну, яка закріплює право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки та благополуччя (рис. 1).

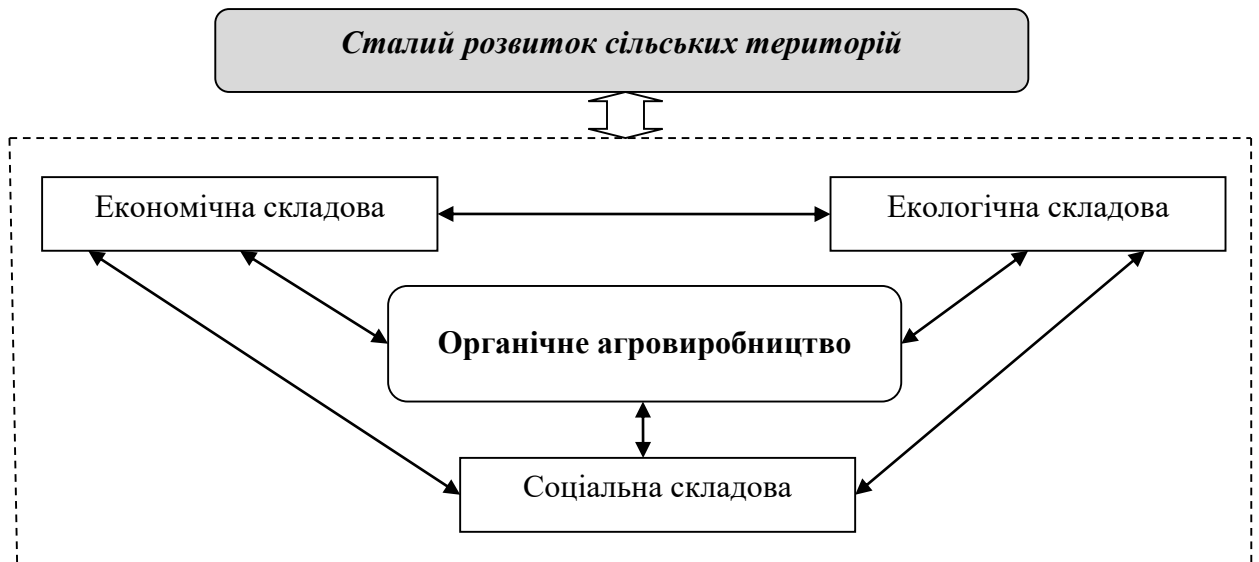

Рис. 1. Складові сталого розвитку сільських територій.

Таким чином, органічне виробництво забезпечує узгодження економічних, екологічних та соціальних цілей, має синергетичний ефект, який полягає у створенні нових конкурентних переваг на ринку, здатне підвищити рівень економічної безпеки аграрної галузі.

В Україні виробництво органічної продукції проходить період становлення.

На відміну від активізації розвитку органічного виробництва у світі, на жаль, в Україні спостерігаються протилежні тенденції, що зумовлено застарілими технологіями, зношеною технікою, відсутністю системної державної підтримки, невисокою рентабельністю сільгоспвиробництва, високими економічними та комерційними ризиками, зміною клімату, що негативно впливає на розвиток сільського господарства. Незважаючи на всі труднощі, з якими стикаються виробники органічної продукції, слід відмітити позитивну динаміку виробництва органічної продукції в Україні (рис. 2).

Сьогодні виробники органічної продукції обробляють 500 тис. га – це близько 1% від загальної площі оброблюваних в Україні наділів (рис. 2). В Україні спостерігається тенденція до збільшення площ сільгоспугідь, на яких ведеться сертифіковане органічне виробництво [7].

Загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель у 2010 р. становила 270,3 тис. га, у 2017 р. – 500 тис. га, позитивна динаміка становить 229,7 тис. га. Частка сертифікованих органічних площ серед загального об'єму сільськогосподарських угідь України становить близько 1%. При цьому Україна займає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур. Серед світових країн-лідерів виробників органічної продукції наша країна займає 21 місце.

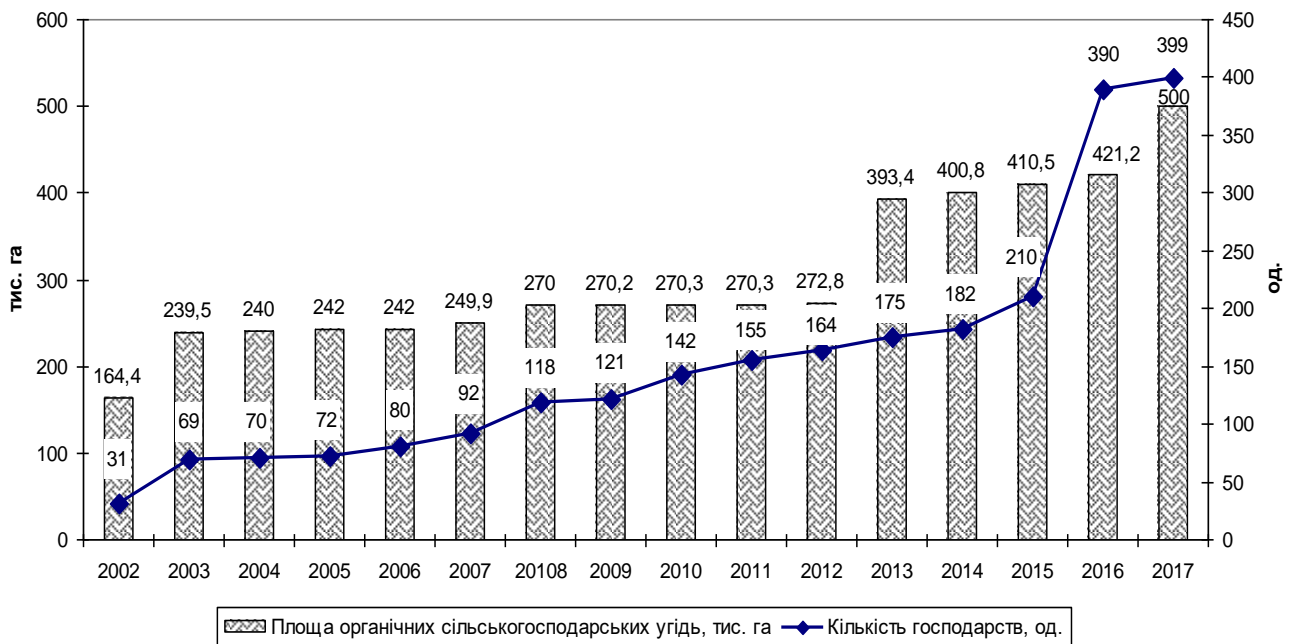

Рис. 2. Розвиток органічного аграрного виробництва в Україні.
Побудовано за даними [7].

Значно швидшими темпами зростає кількість сертифікованих сільськогосподарських виробників органічної продукції. Зокрема, у 2017 році їх кількість вже становила 399 підприємств. Дослідженнями встановлено, що за період з 2005 по 2010 роки кількість сертифікованих органічних господарств в Україні подвоїлась, протягом наступних п'яти років зросла зі 142 господарств 2010 року до 210 господарств 2015 року, тобто на 47,9%, а за період 2015-2017 роки спостерігаємо значні темпи їх приросту – майже вдвічі (на 90%).

Основні площі вітчизняних органічних сільськогосподарських угідь зайняті під вирощування зернових культур (пшениця, ячмінь, кукурудза) – 197 тис. га. Під олійні культури – соняшник і ріпак – відведено 67 тис. га. Площі під вирощування органічних овочів перевищують 8 тис. га, а під органічну картоплю – становлять 1200 га [6].

За площами, відведеними під вирощування органічних зернових, олійних, овочевих культур та картоплі, Україна входить до топ-10 виробників у світі. Зокрема, наша країна сьома за площами органічних зернових, п'ята – за площами олійних, дев'ята – за площами картоплі, десята – в рейтингу виробників овочевих культур.

На сьогоднішній день стан ринку органічної продукції в Україні можна визначити як такий, що перебуває на стадії організаційного, економічного та правового становлення.

За даними Федерації органічного руху України сучасний внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні почав розвиватись з початку 2000-х років, становивши у 2007 році 500 тис. євро, у 2008 році – 600 тис. євро,

у 2009 – 1,2 млн євро, у 2010 – 2,4 млн євро, у 2011 р. цей показник зріс до 5,1 млн євро, у 2012 році – до 7,9 млн євро, у 2013 р. – до 12,2 млн євро, у 2014 р. – до 14,5 млн євро, у 2015 р. – 17,5 млн. євро, у 2016 р. – 21,2 млн. євро, а у 2017 р. – 29,4 млн. євро [5].

Україна має значні перспективні умови для розвитку органічного виробництва внаслідок зростання зацікавленості міжнародних покупців, поступового підвищення рівня обізнаності населення щодо таких продуктів та наявності активних представників органічного сектору. Україна є досить привабливою країною для вирощування органічної продукції, майже 70% сільськогосподарських угідь придатні для органічного виробництва.

Незважаючи на перешкоди для розвитку вітчизняного органічного виробництва, в Україні формується культура споживання органічних продуктів та існує потенціал для розвитку даного сегмента агропродовольчого ринку.

Органічне агровиробництво, як перспективна галузь, дозволяє реалізувати концепцію сталого розвитку агросфери за рахунок соціально-економічної й природно-ресурсної збалансованості.

Список використаних джерел

1. Грановська В.Г. *Перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні. Економіка АПК. 2017. №4. С. 31-40.*
2. Кобець М.І. *Органічне землеробство в контексті сталого розвитку. Проект «Аграрна політика для людського розвитку». Київ, 2004. 22 с.*
3. Міненко М.А. *Вплив фахових виробничих об'єднань на формування продовольчої безпеки та сталого розвитку агропромислової сфери України. Агросвіт. 2011. № 1. С. 2-6.*
4. *Сталий розвиток. Програма «Сталий розвиток України. Екологія та соціальний захист». URL: http://www.esz.org.ua/?page_id=2965.*
5. *Органік в Україні / Федерація органічного руху в Україні URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29>.*
6. *Органічне агровиробництво в Україні: офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.kiev.ua/>.*
7. *Органічне виробництво в Україні. URL: <http://minagro.gov.ua/node/23346>.*

УДК 338.48(477)

*Ярема Любов, к.е.н., доцентка кафедри економіки підприємства
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»,
Бережани, Україна*

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ ЯК ВИД ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті досліджено важливість розвитку сільського зеленого туризму для сталого зростання національної економіки. Визначено, що основною умовою ефективного функціонування сфери зеленого туризму є підприємницька діяльність.

Проаналізовано формування доходів і витрат у сфері сільського зеленого туризму. В результаті дослідження розглянуто важливість інституційної підтримки для розвитку галузі.

Ключові слова: *сільський зелений туризм, підприємницька діяльність, агрооселі та ін.*

Yarema Lyubov,
*PhD (Economic Sciences), Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Economics of Enterprise,
Separated subdivision of NULES of Ukraine «Bereshany Agrotechnical Institute»
Berezhany Ukraine*

RURAL GREEN TOURISM AS A TYPE OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

The article examines the importance of rural green tourism development for sustainable growth of the national economy. It is determined that the main condition for the effective functioning of green tourism is entrepreneurial activity.

The formation of revenues and expenditures in the field of rural green tourism is analyzed. The study examines the importance of institutional support for the development of the industry.

Key words: *rural green tourism, entrepreneurial activity, agro-villages, etc.*

Сільський зелений туризм є сектором економіки, який демонструє стале зростання, що розширює можливості реалізації продукції особистих підсобних господарств сільського населення. Продукція реалізується на місці не як сільськогосподарська сировина, а з певною доданою вартістю як готові продукти харчування після відповідної обробки і приготування. Домогосподарства, власники яких долучаються до надання туристичних послуг, вдосконалюють структуру посівів на присадибних ділянках з урахуванням потреб гостей, розширюють асортимент овочевих культур, фруктових дерев, ягідників; розвивають і урізноманітнюють присадибне тваринництво, заводять тепличне господарство. Така диверсифікація виробничої діяльності адаптує можливості особистих селянських господарств до потреб ринку і створює передумови для їх розвитку в цьому напрямі на перспективу.

Процес розвитку сільського зеленого туризму демонструє свою двовекторність. Формування сільського зеленого туризму характеризується широким залученням особистих селянських господарств до надання ними послуг з проживання та харчування, водночас цей процес набуває сталого і організованого характеру і все більше здійснюється на базі агроосель, що утворилися з числа найбільш результативних в економічному аспекті особистих селянських господарств. Їх успішна організаційно-економічна трансформація та інституціоналізація статусу у суб'єкти ринкового характеру (фізичні особи-підприємці) дозволяє прогнозувати ймовірний напрям розвитку цього процесу, його зміст і характер, а отже, і можливості для впливу на його організаційний перебіг.

Обидва напрями розвитку сільського зеленого туризму – у рамках особистих селянських господарств і на основі агроосель (у їх різних організаційно-правових формах) – можуть відбуватися за однієї ключової

умови – наявності підприємницької ініціативи їх власників.

Сільський зелений туризм як вид підприємницької діяльності провадиться селянами з метою отримання доходу та наповнення сімейного бюджету. Змістом діяльності агрооселі вважається операція, пов'язана з наданням послуг туристу. Дохід, який отримується в результаті цієї операції, визначається, виходячи зі ступеня завершеності процесу надання послуг, якщо результат може бути достовірно оцінений.

Послуга вважається наданою в повному обсязі, якщо турист закінчив користуватися наданим йому приміщенням, тобто звільнив кімнату (залишив агрооселю). З метою оцінки результатів діяльності послуга садиби ідентифікується з добою. Одиниця послуги (ліжко-доба) вважається наданою в повному обсязі після закінчення доби.

У сфері сільського зеленого туризму доходи від реалізації послуг агрооселі в основному складаються з доходів від: надання кімнат для ночівлі чи проживання; реалізації послуг харчування на території агрооселі; надання побутового обслуговування (прання, прасування тощо); пасажирських перевезень; екскурсійної діяльності; інших послуг (телекомунікаційні, за користування спорядженням, прокат велосипедів тощо).

Поруч із доходами агрооселі формуються також витрати, які виникають насамперед у процесі надання послуг: утримання приміщень агрооселі (електро, теплопостачання, прання та прасування білизни, абонентська плата за телефон, Інтернет тощо). Важливо також зазначити, що в рахунках на комунальні послуги суми не розподілені між приміщеннями агрооселі. Водночас користуються цими приміщеннями і власники, які постійно проживають, і туристи, які протягом конкретного періоду часу перебувають в агрооселі.

Вагомою складовою витрат є витрати на обладнання кімнат для відпочивальників (закупівля ліжок, меблів, засобів особистої гігієни, рушників тощо), а також витрати на їх ремонт і технічне обслуговування.

Як правило, результат від надання послуг сільського зеленого туризму власниками агроосель обчислюється порівнянням доходів, отриманих під час обслуговування відпочивальників, та поточних витрат, які було здійснено для надання послуг туристам. За межами оцінки є доходи і витрати (втрати) сільських територій, хоча саме їх характеристики є тими чинниками, що локалізують весь процес. Підприємництво у сфері сільського зеленого туризму є специфічною та особливою діяльністю, яка ґрунтується на одночасному використанні власних ресурсів (приватні будинки власників домогосподарств) та природних ресурсів, які є спільними. Часто ці ресурси можуть бути втраченими, якщо інтереси окремих суб'єктів не узгоджуються з можливостями спільних ресурсів.

Суть підприємницької діяльності у сфері сільського зеленого туризму з позицій цієї теорії полягає в тому, що, коли людину неможливо усунути від отримання благ, які отримують усі інші, кожна людина мотивується не вносити свій внесок у спільні зусилля, але користуватися зусиллями інших. Аргументованою є думка про необхідність розвитку сфери сільського зеленого туризму, збільшення кількості агроосель. Але не завжди це узгоджується з наявними для такого зростання можливостями. Щодо розвитку підприємництва у сфері сільського зеленого туризму, існує загроза перенасичення користувачами спільних обмежених ресурсів.

Підприємництво у сфері сільського зеленого туризму розвивається переважно на територіях, де наявні особливі природні ресурси (річки, ліси, гори, моря тощо), що ще не ушкоджені «досягненнями» людства та науки. За цих передумов кожне домогосподарство, яке має можливості для започаткування економічної діяльності у сфері зеленого туризму, потенційно є суб'єктом господарської діяльності і, володіючи базовим капіталом (власне житло, земля, трудові ресурси селянського двору), може надавати туристичні послуги споживачам. Це може істотно збільшити пропозицію послуг, однак при цьому зростання кількості користувачів ресурсів у разі недотримання правил та обмежень може призвести до незворотних втрат якості спільних ресурсів. Для уникнення такого стану потрібні певні домовленості між учасниками відносин «селянин – природа – споживач», бажано на інституційному рівні, що допоможе зберегти туристичний потенціал сільських територій.

Модель розвитку туристичного підприємництва, в основі якої лежить сприяння діяльності агроосель, повинна враховувати їх особливі відмінності. Зокрема, агрооселі вже є певним чином інституційовані як суб'єкти ринку і здебільшого діють у статусі фізичних осіб-підприємців. Це дає певні підстави розглядати їхню діяльність з позицій фірми. Адже вони вже володіють капіталом, спеціально акумульованим для цієї діяльності. Як правило, ними використовуються житлові будинки, що реконструйовані під потреби туристів або спеціально збудовані на власних садибах за окремими проектами. На відміну від особистих селянських господарств, тут діють певні принципи управління виробництвом, планування процесу надання послуг і їх супутнього забезпечення, залучено найманий персонал, можливе використання кредитних ресурсів під заставу власного майна тощо. Інституціональні можливості місцевих органів влади і місцевого самоврядування стосовно підтримки підприємницької діяльності цих суб'єктів ринку спрямовані не на безпосередні суб'єкти діяльності, а на забезпечення додаткових якостей підприємницького середовища в цілому, зокрема на розвиток інфраструктури спільного користування, підтримання доріг у належному стані, водозабезпечення тощо.

Ефективний розвиток підприємництва у сфері сільського зеленого туризму можливий за умов його підтримки на локальному рівні з урахуванням особливостей та специфічних характеристик кожного окремого регіону чи району.

Важливими є також дії з інституціоналізації заходів в організаційній сфері – сприяння в утворенні і реєстрації громадських об'єднань власників агроосель, асоціацій, інформаційні послуги на загальнообласному та державному рівнях, сприяння інвестиційній привабливості регіону тощо. Тут можливе використання не тільки коштів місцевих бюджетів, а й забезпечення доступу до участі в програмах розвитку сільського зеленого туризму на обласному і загальнодержавному рівнях. За належної інституційної підтримки очікуваним економічним результатом буде збільшення ренти, зростання підприємницьких та інвестиційних доходів на вкладений власниками агроосель капітал, його диверсифікація.

Список використаних джерел:

1. Бондар В. В. Агротуризм як вид диверсифікаційного розвитку сільськогосподарського підприємництва. Вісник Чернігівського державного технологічного університету. 2016. № 4. С. 114-120.
2. Корчинська О. О. Організаційно-економічне та інституційне забезпечення розвитку сільського зеленого туризму. Агросвіт. 2015. № 5. С. 80-83.

УДК 657.47

*Стемковська Ірина, старший викладач кафедри обліку і аудиту
ВП НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»
м. Бережани, Україна*

ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ ВИТРАТ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У статті проаналізовано економічні особливості формування і використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах. Досліджено точки зору різних вітчизняних авторів. Доведено, що механізм формування і використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах має свої особливості, які потрібно враховувати при організації виробництва та прийнятті оптимальних управлінських рішень.

Ключові слова: виробничі витрати, формування, використання, джерела, механізм, особливості.

*Stemkovska Iryna, Senior Lecturer of the Department of Accounting and Auditing
Separated Subdivision of National University of Life and Environmental Science of Ukraine
«Berezhany Agrotechnical Institute». Berezhany, Ukraine*

FORMATION AND USE OF PRODUCTION COSTS I N AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract. *The article analyzes the economic features of the formation and use of production costs in agricultural enterprises. The points of view of different domestic authors are researched. It is proved that the mechanism of formation and use of production costs in agricultural enterprises has its own features that must be taken into account when organizing production and making optimal management decisions.*

Key words: *production costs, formation, use, sources, mechanism, features.*

Проблема формування і використання виробничих витрат була і є однією з найактуальніших для кожного сільськогосподарського підприємства, адже від їх рівня й динаміки залежать не лише фінансові результати його діяльності, його успіх і конкурентоспроможність, але й ефективність функціонування всієї національної економіки. Таким чином, йдеться про цілісний механізм формування і використання виробничих витрат, який розуміють як сукупність принципів, методів і показників їх формування і використання.

Питанням, які пов'язані з теорією та практикою формування і використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах, присвячено значну кількість праць зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як: В.Г. Андрійчук, І.М. Бойчик, О.М. Варченко, М.Г. Грещак, О.С. Коцюба, С.І. Дем'яненко, М.Я. Дем'яненко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, П.М. Макаренко, І.В. Охріменко, Ю.С. Цал-Цалко, О.М. Шпичак, О.Г. Шпикуляк, В.Я. Плаксієнко, Т.І. Олійник, О.В. Олійник, М.Ф. Огійчук, Л.Г. Мельник, М.Й. Малік, Т.В. Калашнікова, І.Г. Кириленко, В.В. Зіновчук, О.І. Гуторов, В.Я. Амбросов, В.П. Савчук, М.Е. Портер, М.Х. Корецький, Б.М. Мізюк, В. Моссаковський, В.Н. Зимовець, В.Я. Плаксієнко, А.Ф. Бурик, З.П. Березівський, О.М. Світовий, О.В. Чернецька, В.В. Бойко, А.В. Мовчанюк, О.П. Нагорнюк та інші. Всі вищеназвані автори так чи інакше зупиняються на формуванні виробничих витрат, яке може бути як інтенсивним (результати виробництва зростають швидше, ніж витрати), так і екстенсивним (орієнтується на залучення додаткових ресурсів).

Джерелами формування виробничих витрат у конкретному сільськогосподарському підприємстві є виробничі ресурси, що використовуються у виробничому процесі: земля, робоча сила (трудова), засоби виробництва (капітал) і підприємницька діяльність. За наявності відповідних принципів функціонування цих ресурсів формуються і відповідні виробничі витрати. Зокрема, функціонування такого ресурсу, як земля, формує такі витрати, як плата за землю (рента), орендна плата; функціонування трудових ресурсів формує такий вид витрат, як оплата праці (заробітна плата); капітал породжує такі витрати, як амортизація, відсоток на капітал і позику, вартість оборотних засобів, і, нарешті останній вид ресурсу і відповідна йому стаття витрат – підприємницька діяльність і нормальний прибуток [2].

Механізм формування і використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах має свої особливості, які потрібно враховувати при організації виробництва та прийнятті оптимальних управлінських рішень.

Головна особливість полягає в тому, що у сільському господарстві в якості головного, незамінного та унікального ресурсу виступає земля, яка при правильному використанні не тільки не зношується, але й зберігає свою родючість, підвищення якої має вирішальне значення для стійкого розвитку галузі. Але для цього потрібні додаткові вкладення, що виражаються не тільки в покращенні обробітку землі, але й у додаткових витратах на придбання добрив та інших елементів живлення сільськогосподарських культур, чого часто не робиться. Ряд вчених вважає, що родючість землі теоретично може відновлюватися нескінченну кількість разів. Так, Т.С. Мальцев першим довів, що в певних умовах однорічні можуть підвищувати родючість ґрунту і накопичувати гумус. Сільськогосподарські підприємства, які мають кращі за якістю ґрунту будуть мати менші витрати на виробництво продукції, ніж господарства з гіршими землями. Але за останні 100 років ґрунти України втратили четверту частину гумусу (головний фактор впливу на родючість), причому в останній час цей процес набирає все більшого прискорення.

Стосовно впливу особливостей землі, як засобу виробництва на процес формування витрат в сільському господарстві, то насамперед це стосується внесення та винесення поживних речовин при вирощуванні сільськогосподарських культур і закладення в собівартість продукції вартості самої землі, як основного засобу виробництва [8].

На відміну від інших галузей економіки, у сільському господарстві специфічними засобами виробництва є живі організми – рослини і тварини, тому процес відтворення в сільському господарстві тісно пов'язаний з дією природних та біологічних факторів. А природно-кліматичні фактори мають як негативний, так і позитивний вплив на формування виробничих витрат. Так, наприклад, посуха може зменшити обсяг виробленої продукції, що негативно відобразиться на рівні виробничих витрат на одиницю продукції, а опади в оптимальному обсязі – навпаки, підвищити урожайність, знижуючи при цьому рівень виробничих витрат на одиницю продукції.

Проте зрозуміло, що якою б сприятливою не була погода, на бідних ґрунтах отримувати високі врожаї можливо лише у довгостроковій перспективі і за умови значних вкладень. Це ж стосується і інших природно-кліматичних умов. Відповідно розмір витрат на одиницю продукції в господарствах з гіршими умовами за однакової продуктивності праці закономірно буде вищим [8].

Серед особливостей формування і використання виробничих витрат у сільському господарстві однією із найвиразніших є тривалий виробничий цикл: від кількох місяців – у рослинництві, до кількох років – у тваринництві. Таким чином, сільгоспвиробник тривалий період витрачає кошти на виробництво продукції, не знаючи який його очікує результат в майбутньому.

Технологія виробництва сільськогосподарської продукції породжує таку особливість як неспівпадіння робочого періоду з періодом виробництва, що в свою чергу зумовлює сезонність, яка впливає на організацію виробництва, показники використання техніки й формування потреби в трудових ресурсах. Ще К. Маркс зазначав, що «особливо виразно різниця між часом виробництва й робочим часом прослідковується в сільському господарстві» [6].

Сезонність також породжує таку особливість як нерівномірне використання ресурсів протягом виробничого циклу. Окремі періоди, особливо в рослинництві, вимагатимуть значних витрат праці та пального, а також коштів на закупівлю добрив, насіння, засобів захисту та інше. В ці моменти сільськогосподарські підприємства є особливо вразливі до несприятливих ринкових умов, а форми їх захисту на зразок пільгових короткострокових кредитів в Україні залишаються все ще далекими від бажаних [8].

Інша особливість сільськогосподарського виробництва пов'язана з використанням технічних засобів виробництва. Адже, у сільському господарстві засоби виробництва (трактори, машини, комбайни та інша сільськогосподарська техніка) пересуваються, а предмети праці (земля, рослини та тварини) залишаються на одному місці. Ця особливість впливає на формування виробничих витрат, оскільки зумовлює порівняно велику потребу в енергетичних ресурсах і кількості техніки. Крім того, виробництво кожного виду продукції потребує свій комплекс машин, що також має велике значення при формуванні і використанні виробничих витрат (амортизаційні відрахування, ремонт і технічне обслуговування основних засобів).

Значна кількість виробничих витрат залишаються практично незмінними як при високій, так і при низькій урожайності та продуктивності. Так, в рослинництві майже половина витрат (основний і передпосівний обробіток ґрунту, посів, втрати на насіння) в розрахунку на 1 га посіву, а в тваринництві (догляд за тваринами, підтримуючі корми, амортизація приміщень) на 1 голову будуть постійними. Зростатимуть лише витрати пов'язані з додатковим одержанням продукції.

Природно-кліматичні умови, в яких працює сільськогосподарське підприємство, впливають на асортимент продукції, яку воно виробляє, тобто спеціалізацію господарства. Крім того, природні умови визначають і технологію виробництва продукції. Оскільки за різних умов до традиційного

технологічного процесу можуть додаватися, чи навпаки вилучатися певні операції [7]. А це впливає на формування і використання виробничих витрат.

Непрогнозованість умов роботи є причиною і такої особливості сільськогосподарського виробництва як нестандартні ситуації (повна або часткова загибель посівів, які необхідно досівати чи пересівати; падіж та хвороби худоби; збільшення поголів'я за рахунок позапланових надходжень, або зменшення через незаплановане вибуття; неповне забезпечення добривами, кормами, засобами захисту рослин та тварин; оперативна зміна технології виробництва і т.д.) [8]. Це в свою чергу, збільшує виробничі витрати сільськогосподарського підприємства.

При формуванні виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах також потрібно враховувати багатогалузевий характер спеціалізації підприємств. Багатогалузевість сільськогосподарського підприємства зумовлює наявність великої кількості статей витрат, які вважаються прямими. Одночасно тут є особлива група витрат, які можна віднести до умовно-змінних. Можливість отримання інформації про фактичну собівартість продукції є лише раз в кінці року, коли будуть зібрані понесені за весь виробничий період витрати та розподілені між усіма видами виробленої продукції. Окрім того, спостерігається значна частка незавершеного виробництва [3].

Відносно розподілу ресурсів між галузями, то варто зазначити, що сільське господарство є особливим і в цьому аспекті. Більшість необхідних ресурсів з певним успіхом можуть бути замінені додатковими витратами праці. Відсутність родючих ґрунтів частково можна компенсувати використанням добрив і навпаки, при нестачі під якусь із важливих культур добрив, можна використати більш родючу ділянку землі. Дана особливість дозволяє досить суттєво впливати на розмір витрат та собівартості, шляхом заміни дорожчих ресурсів дешевшими [8].

Сільськогосподарські підприємства спеціалізуються на виробництві багатьох видів продукції. Крім того, сільськогосподарське виробництво може мати декілька видів продукції в межах одного виробничого циклу [7].

Суттєвою специфікою при формуванні виробничих витрат у сільському господарстві є його самовідтворювання. Адже, значна частина виробленої продукції не входить до складу товарної продукції і не набуває грошової форми, оскільки є внутрішньогосподарським оборотом [9].

Аграрна політика також впливає на формування і використання виробничих витрат у сільському господарстві. Ми погоджуємося з думкою М. Я. Дем'яненка, який зазначає, що «...підтримка аграрного сектора економіки України як важливий механізм реалізації державної аграрної політики повинна базуватися на створенні економічних, правових, організаційних, соціальних та

інших умов, які б сприяли досягненню фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств, підвищенню продовольчої безпеки країни, створенню належних умов праці та проживання на селі, забезпечували б галузь необхідними матеріальними й фінансовими ресурсами для розширеного відтворення виробництва» [4, с. 3].

Можна виділити такі головні напрямки аграрної політики держави: цінова політика на сільськогосподарську продукцію та програми, спрямовані на підвищення попиту на продукцію; маркетингова політика, пов'язана з реалізацією продукції; політика матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, пов'язана як із постачанням ресурсів, так ціноутворенням на них; кредитна політика; політика в сфері механізації сільськогосподарського виробництва; політика в сфері земельних відносин; соціальне забезпечення та субсидії виробникам сільськогосподарської продукції; дотації для покриття різниці між закупівельною та продажною цінами; політика в галузі наукових досліджень.

Наступною особливістю формування виробничих витрат у сільському господарстві є те, що формування цін на сільськогосподарську продукцію проходить в умовах наближених до чистої конкуренції, тобто при великій кількості продавців, тоді як формування цін на ресурси – в умовах недосконалої конкуренції, коли встановлення відбувається на засадах олігополії. Саме в цьому полягає причина дисбалансу цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси, які необхідні для її виробництва [5]. На наш погляд, це є причиною того, що виробнича собівартість сільськогосподарської продукції часто наближається до її ринкової ціни або й перевищує її.

Успішно діючим аграрним підприємствам – лідерам по витратах у галузі рослинництва виключно легко вдається знаходити шлях зниження витрат у своєму бізнесі. Досягнення лідерства у витратах звичайно означає низькі витрати виробництва щодо конкурентів, зафіксовані в діловій стратегії підприємства. Однак при застосуванні цієї стратегії важливо не піддатися ризику створення занадто дешевого товару, що може викликати недовіру покупця [1]. Ми схиляємось до думки, що доцільним є застосування цієї стратегії на сільськогосподарських підприємствах, адже переважна більшість покупців сільгосппродукції є чутливими до ціни на неї.

Особливості є також і в складових структури виробничих витрат, тобто нерівномірність розміру різних статей витрат на виробництво різних видів продукції.

Проведені дослідження дають можливість зробити висновок, що процес формування і використання виробничих витрат на сільськогосподарських підприємствах відбувається в умовах неповної визначеності, тобто завжди присутні фактори (чинники), які характеризуються своєю випадковістю. Якщо

ці фактори мають негативний вплив, то вони, як правило, викликають суттєве збільшення виробничих витрат підприємства. Ступінь впливу різних факторів на формування виробничих витрат неоднаковий, він може бути як прямий, так і опосередкований. Однак, нехтування будь-яким може призвести до зниження ефективності господарської діяльності. Таким чином, процес формування і використання виробничих витрат на сільськогосподарських підприємствах характеризується певним ризиком того, що фактичні витрати, які виникнуть під впливом важкопрогнозованих негативних факторів, будуть більшими за планові.

Список використаних джерел

1. *Бабенко А. Г., Удовіченко М. О., Лубенець Л. А. Формування та реалізація стратегії лідерства за витратами в забезпеченні сталого розвитку аграрних підприємств / Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА. 2011. Вип. 2. Т. 3. Економічні науки. С. 6-10.*
2. *Березівський З. П. Формування виробничих витрат у скотарстві в контексті нових оргструктур на засадах приватної власності / Вісник Львівського державного аграрного університету: Економіка АПК. 2001. №8. С. 525-529.*
3. *Гудзь О. Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств. Монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 578 с.*
4. *Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / Економіка АПК. 2009. №9. С. 3-9.*
5. *Дем'яненко С. І. Формування виробничих витрат у сільському господарстві: макро- та мікроекономічні аспекти: автореф. дис на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.07.02. К., 1997. 32 с.*
6. *Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. 2-е изд. Т. 24. 648 с.*
7. *Олійник О. В. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві. Монографія. Х.: Харківський національний університет ім. В. В. Докучаєва, 2005. 322 с.*
8. *Охріменко І. В. Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств. Монографія. К.: В-во «Логос», 2009. 388 с.*
9. *Чернецька О. В. Методичні підходи до визначення ефективності витрат сільськогосподарських підприємств в управлінському обліку, [online]. Доступно: <http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/Збірник/2011-1/Чернецька.pdf>.*

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 347.234.1

*Менська Олена, кандидат юридичних наук,
головний консультант відділу організаційного забезпечення діяльності
Першого заступника Голови Верховної Ради України
Київ, Україна*

НЕПОРУШНІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЇХ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ ЧИ З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Автор досліджує можливість уведення у вітчизняному законодавстві, що регулює правові, організаційні, соціальні та економічні відносини у сфері охорони культурної спадщини норми, яка б передбачала викуп пам'яток культурної спадщини для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Звернення до цього питання є закономірним, і це пояснюється тим, що по суті саморегулювання у питаннях господарської діяльності з боку приватних осіб-власників об'єктів культурної спадщини, позбавлене стійкого державного контролю й нагляду, що у свою чергу негативно впливає на збереження національного культурного надбання.

У підсумку автор вважає доцільним доповнити відповідною статтею Закон України «Про охорону культурної спадщини», у якій би визначалися умови та порядок припинення права власності на пам'ятки культурної спадщини для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності.

***Ключові слова:** пам'ятка культурної спадщини; викуп; відчуження; примусове відчуження; суспільна потреба; суспільна необхідність.*

*Menska Olena, PhD (Juridical Sciences),
Chief Consultant of the Department for Organizational Support
of the First Deputy Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

INVIOIABILITY OF THE PROPERTY RIGHT TO CULTURAL HERITAGE MONUMENTS IN THE CONTEXT OF THEIR COMPULSORY ALIENATION FOR PUBLIC NEEDS OR FOR REASONS OF PUBLIC NECESSITY

The author explores the possibility of introducing in the domestic legislation regulating legal, organizational, social and economic relations in the field of cultural heritage protection a norm that would provide for the redemption of cultural heritage monuments for public needs or for reasons of public need. The appeal to this issue is natural, and this is explained by the fact that, in fact, self-regulation in matters of economic activity on the part of private individuals-owners of cultural heritage objects, devoid of sustainable state control and supervision, which in turn negatively affects the preservation of the national cultural heritage.

The author considers it expedient to supplement the Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage» with a corresponding article, which would determine the conditions and procedure for terminating the ownership of cultural heritage monuments for public needs or for reasons of public necessity.

***Key words:** cultural heritage monument; ransom; alienation; compulsory alienation; public need; public necessity.*

Кожна держава в різні періоди історії свого розвитку з різноманітних мотивів запроваджувала нормативні обмеження щодо власності: відносно кола суб'єктів, об'єктів та ін. Поступово ще більш завзятіше втручаючись у питання власності, зобов'язуючи власника поступатися своїми інтересами заради інтересів держави та суспільства, проблема втручання держави у відносини власності розширювала критерії допустимості такого втручання спеціальними підставами для примусового позбавлення права приватної власності фізичних та юридичних осіб на об'єкти (майно, речі). Зрозуміло, що в придатних та доцільних рамках такі обмеження повинні бути, і вони будуть існувати. Хоча, на наше переконання, втручання з боку держави у право приватної власності повинно зводитися до необхідного мінімуму, звісно, коли мова йде про добросовісних набувачів. Можливо, по-іншому й не повинно бути, коли йдеться про збереження культурної спадщини. Однак вторгнення держави в право приватної власності на об'єкти культурної спадщини повинно здійснюватися в допустимо розумних обсягах та дійсно бути продиктованим потребами та інтересами суспільства.

Складність ситуації не обмежується тільки дисбалансом суспільних та відносин у сфері відчуження пам'яток культурної спадщини за наслідками безгосподарного ставлення власників до них, а й значними порушеннями та зловживанням правами щодо них загалом. У цілому, приватний та публічний інтереси складають композиційну монолітність, позаяк ґрунтуються на взаємозв'язку інтересів окремої особи, суспільства та всієї країни. Із огляду на це, вкрай необхідним убачається узгодженість інтересів між приватними особами-власниками та публічними інтересами: інтересами держави та суспільства у збереженні власної культурної спадщини, що задекларовано, в тому числі, й у нормах міжнародних актів. Про винайдення компромісу у поєднанні приватних і публічних інтересів та пошуки цього балансу, варто говорити окремо. Втім ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини [1], вказує, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Стаття 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., закріплює гарантії здійснення права власності та його захисту, і визначає, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які

вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів [2].

Слід окреслити, що у Конституції України вказаний принцип реалізований у статті 41. Так, держава гарантує, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості.

Стаття 3 Цивільного кодексу України (далі по тексту – ЦК України) [5] окрім загальних засад цивільного законодавства, закріплює неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом.

Із зазначеного вимальовується теза про те, що право приватної власності не означає його абсолютності, й право приватної власності на об'єкти культурної спадщини не є винятком. Такий стан справ можна пояснити у значній мірі тим, що окрім власне спеціального законодавства, що включає увесь масив норм, пов'язаних із припиненням права власності на об'єкти культурної спадщини, правова регламентація цих питань містить в собі і скупчення іншого, зокрема галузевого законодавства. Чинна норма про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності розпорошена по різних нормативно-правових актах, і міститься у галузевому законодавстві – як у земельному, так і у цивільному. Це певним чином обумовлює доволі тривалий науковий диспут стосовно того, якими ж необхідно вважати виниклі правовідносини: приватноправовими чи публічноправовими. Названу суперечку підсилює і термінологічна розмитість. І хоча у даній частині необхідно обережно йти у фарватері вказаного питання, автор припускає, що наявність такої довготривалої наукової дискусії свідчить про першочерговий задум, відповідно до якого, нормативно оформити панування державного інтересу над приватними інтересами та окреслити межі втручання у право приватної власності з боку держави доволі розлого, широко й розпливчато, щоб у підсумку мати максимальну свободу дій із боку заінтересованих осіб при застосуванні вказаної підстави позбавлення права власності на практиці.

Попри задекларований підхід у правовому регулюванні досліджуваних питань, фокусація ставиться на превалюванні та постійному, часом надмірному, домінуванні публічних інтересів над приватними, що іноді є цілком закономірним у колі доволі прагматичних питань, що стосуються місця, яке посідає відношення держави до потреби збереження власного культурного надбання. На подолання розриву між інтересами держави у питанні збереження

від руйнування та пограбування об'єктів культурної спадщини та окремо узятій особи – власника такого об'єкта, тією чи іншою мірою у підсумку має бути орієнтоване на здійснення правильних дій по припиненню зростаючого обсягу втрати культурного надбання. Для успішного збереження культурного капіталу, уособленого у пам'ятках культурної спадщини потрібно проводити тільки рішучі заходи, які необхідно реалізовувати одночасно й комплексно. Конкретні дії можуть бути реалізовані через вплив таких правових важелів, як зокрема й через процедуру примусового відчуження або викупу¹.

І у ЦК України (ст. 352), і у Законі України «Про охорону культурної спадщини» (ст. 21) [4] можливість примусового відчуження пам'ятки культурної спадщини закріплена відповідною нормою про її викуп. Так, якщо в результаті дій або бездіяльності власника пам'ятки їй загрожує пошкодження або знищення, відповідний орган охорони культурної спадщини робить власнику пам'ятки відповідне попередження. І якщо власник пам'ятки не вживе заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом відповідного органу охорони культурної спадщини може постановити рішення про її викуп.

Читаючи вказану норму, переконуємося, що викуп свідчить про певну об'єктивність, яка полягає в тому, що напряму залежить від учинення певних дій (бездіяльності) з боку власника по відношенню до пам'ятки, які у підсумку можуть її знищити чи пошкодити. Таким чином, у загальному вигляді викуп пам'ятки у власника за наслідками застосування статті 352 ЦК України повністю залежить від правомірності його поведінки – дій чи бездіяльності.

Для попередження зловживань як із боку недобросовісних власників, так і з боку органів державної влади, більш доцільним є все ж таки визначення вичерпного переліку випадків, коли санкціонується примусове відчуження пам'яток культурної спадщини, так аби це максимально відповідало раніше згаданому конституційному принципу непорушності права власності.

Тому задля забезпечення об'єктів культурної спадщини у ситуації загрози їх знищення, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов власником, пріоритет публічних інтересів повинен домінувати над приватними інтересами власників пам'яток. Це обумовлює необхідність обговорення питання про відчуження пам'яток культурної спадщини для

¹ Зазначимо, що в арсеналі актуального вітчизняного законодавства, окрім поняття «викуп» вживаються й інші терміни для процедурного позначення способу припинення права власності, як-то: «позбавлення», «вилучення», «відчуження», «примусове відчуження» з різною, з точки зору правового трактування, «поліфонією» змісту. Таким чином різні інтерпретації вказаних понять роблять очевидним неможливість єдиного правильного їх правового прочитання, в чому і полягає термінологічна неврегульованість припинення права власності, зокрема й на пам'ятки культурної спадщини. Це гостро негативно створює проблеми на практиці, адже для позначення припинення права власності на пам'ятки культурної спадщини застосовувати різні підстави припинення права власності в межах однієї дефініції, вбачається неможливим.

суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Із огляду на таке, зауважимо, що підстави для примусового відчуження пам'яток культурної спадщини для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності є новим інститутом у питаннях позбавлення права приватної власності. Плюралізм положень чинного законодавства у цій частині демонструє, які існують суттєві перешкоди для практичного застосування обставин для позбавлення права власності недобросовісних власників на пам'ятки культурної спадщини, шляхом їх викупу.

Крім положень вище вказаних нормативно-правових актів, урегулювання відносин у питаннях відчуження майна, що перебуває у приватній власності для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності здійснюється відповідним Законом України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі по тексту – Закон) [3]. Даний Закон унормовує питання виникнення суспільної потреби. Зауважимо, що його норми не поширюється на суспільні відносини, що виникають у разі викупу пам'яток історії та культури, яким загрожує пошкодження або знищення, внаслідок дій або бездіяльності їх власника (ч. 2 ст. 2 Закону). Однак важливість норм Закону для нашої наукової розвідки пояснюється установленням перелік суспільних потреб, які уможливають примусовий викуп. Кваліфікація підстав викупу для суспільних потреб наведена за переліком у ст. 7, а підстави для примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності закріплені у ст. 15 Закону, причому, такі підстави визначені за принципом вичерпного переліку.

Як нами раніше зазначалося, суспільна потреба у конкретній пам'ятці імовірно має об'єктивний характер, оскільки її викуп у значенні статті 352 ЦК України залежить від правомірності поведінки (дії чи бездіяльності) власника по відношенню до пам'ятки, у той час як викуп для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності буде визначатися як потреба у збереженні пам'ятки без урахування поведінки власника. Тобто потреба визначатиметься як суспільна. А тому потрібно чітко визначити легітимну мету, задля якої матиме місце викуп для суспільних потреб, причому така мета окрім прямої окресленості в законі, повинна бути переконливою й значущою та взаємозумовлюватися із публічними інтересами у збереженні пам'ятки.

Визначення й закріплення закритого (вичерпного) переліку підстав для відчуження об'єктів культурної спадщини у зв'язку із суспільною потребою, хоча і можна вважати досить непевним кроком, що має свої пояснення, головним чином, через неможливість спрогнозувати всіх обставин, які можуть виникнути у майбутньому і бути застосовані для викупу. Втім, вичерпний перелік надасть більше зрозумілості для власників у їх діях та мінімізує

невизначеність підстав (обставин), які унеможливають примусове відчуження у добросовісних власників пам'яток. І у розвитку нашої думки вважаємо, що враховуючи нетиповість, унікальність об'єкта та відповідно його незамінність, при суспільній потребі для застосування примусового відчуження пам'ятки, варто передбачити у законі відповідну норму, яка визначатиме саме суспільний інтерес у такому відчуженні. Позаяк підґрунтям будь-якого інтересу є потреба.

Водночас аби прийняті норми були ефективними, варто не перманентно вносити зміни до чинного законодавства, оскільки додавати зміни можна безкінечно. З нашого погляду, більш результативнішим буде визначити й нормативно закріпити ті випадки (обставини), які будуть слугувати підставою для примусового відчуження пам'ятки. Таким чином, наразі може йтися, про доцільність уведення і у правовий науковий обіг, і у нормативний оборот нової категорії – викуп пам'ятки культурної спадщини для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Думається, що уведення такої норми, органічно змінило би фокус осмислення її кінцевої мети – збереження вітчизняного культурного надбання для наступних поколінь українців, котрим є різниця.

Утім автор припускає, що навіть наявність та надання подібному порядку офіційної сили закону, навряд чи може бути запорукою абсолютної захищеності об'єктів культурної спадщини, затим що лише неухильне дотримання пам'яткоохоронного законодавства дозволить уберегти вказані об'єкти від повного їх знищення.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 15.10.2020).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. : Міжнародний документ від 20.03.1952 р., ратифікований Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 15.10.2020).
3. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 року № 1559-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text> (дата звернення: 15.10.2020).
4. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> (дата звернення: 15.10.2020).
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.10.2020).

УДК 342.9

*Войткун Владислав, студент 3 курсу,
Академії управління при Президенті Республіки Беларусь
Мінськ, Республіка Беларусь*

СРОКИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ЗАДЕРЖАНИЯ

***Аннотация.** В данной статье рассмотрено административное задержание как мера обеспечения административного процесса, в частности, выявлены особенности процессуальных сроков административного задержания, проанализированы проблемы при применении их на практике. Предложены способы совершенствования осуществления административного задержания на примере конкретных статей процессуально-исполнительного кодекса Республики Беларусь об административных правонарушениях.*

***Ключевые слова:** Срок административного задержания, физическое лицо, административное задержание, фактическое задержание, точка отсчёта времени.*

*Voitkun Vladislav, 3rd year student,
Academy of Public Administration under the aegis of the president of the Republic of Belarus
Minsk, Belarus*

TERMS OF ADMINISTRATIVE DETENTION

***Abstract.** This article examines administrative detention as a measure to ensure the administrative process, in particular, identifies the features of the procedural terms of administrative detention, analyzes the problems in their application in practice. Methods are proposed for improving the implementation of administrative detention on the example of specific articles of the procedurally-executive code of the Republic of Belarus on administrative offenses.*

***Keywords:** Term of administrative detention, individual, administrative detention, actual detention, reference point.*

Особое практическое значение в правоприменительной деятельности имеют процессуальные сроки административного задержания, под которыми понимаются временные отрезки, специально обозначенные в ПИКоАП [6].

ПИКоАП закрепляет норму, согласно которой срок административного задержания физического лица исчисляется с момента его фактического задержания.

Однако на практике точка начала отсчета времени административного задержания не может не являться условной, то есть всегда существует вероятность некоторой разбежки в обозначении начального временного периода административного задержания. Это связано с тем, что существующее противостояние (даже не всегда физическое) между лицом, которое задерживается, и должностным лицом, осуществляющим задержание, порождает конфликтную, стрессовую ситуацию, в связи с чем временной фактор не является в момент задержания существенным. Впоследствии фиксация момента задержания осуществляется в основном после того, как задержанное лицо доставлено в правоохранительный орган, при составлении

протокола об административном задержании (при отсутствии письменного заявления с указанием в нем времени совершения проступка). Поэтому представляется более логичным и соответствующим целям правоохранительной деятельности исчисление срока административного задержания физического лица с момента его доставления в правоохранительный или иной государственный орган [2].

Срок административного задержания лица, в отношении которого ведется административный процесс, включает время с момента его фактического задержания и до момента освобождения. Задержанные лица освобождаются из мест содержания в связи:

- с исполнением постановления о депортации;
- с истечением сроков административного задержания, установленных ПИК_оАП;
- с направлением для получения медицинской помощи в стационарных условиях в государственную организацию здравоохранения;
- с наложением административного взыскания, не связанного с содержанием физического лица в условиях изоляции;
- с вынесением прокурором постановления об освобождении лица, незаконно подвергнутого административному задержанию, а также удовлетворением жалобы на административное задержание;
- с их выдачей сотрудникам органа, ведущего административный процесс, для рассмотрения дела об административном правонарушении.

Начальник места содержания или дежурный обязан не позднее чем за 12 часов до истечения срока административного задержания уведомить об этом устно орган, ведущий административный процесс. При наличии законных оснований освобождение задержанных лиц производится начальником места содержания или дежурным немедленно в любое время суток. По письменному заявлению задержанного лица, подлежащего освобождению в ночное время, его освобождение может быть отложено до утра. Лицу, освобожденному из мест содержания, выдаются личные документы, вещи, деньги, а также справка, в которой указываются срок его задержания и основания освобождения. В случае если к моменту освобождения из места содержания у задержанного лица присутствуют признаки заболевания, оно передается родственникам или направляется в государственную организацию здравоохранения [3].

Указанные в ч. 2 ст. 8.4 ПИК_оАП сроки административного задержания в случаях совершения административных правонарушений, за которые в качестве административного взыскания предусмотрены административный арест и депортация, обусловлены истечением сроков рассмотрения дел об административных правонарушениях, определенных ч. 2 ст. 11.2 ПИК_оАП. В то же время в целях обеспечения исполнения административного взыскания в

виде административного ареста, назначенного на срок не свыше десяти суток, срок административного задержания не должен превышать срока назначенного административного ареста, а в целях обеспечения исполнения административного взыскания в виде депортации физическое лицо, в отношении которого применена указанная мера административного взыскания, с санкции прокурора может быть задержано на срок, необходимый для исполнения постановления о депортации. Соответственно сроки административного задержания в указанных случаях истекают в момент вынесения постановления о наложении административного взыскания либо о прекращении дела об административном правонарушении.

В соответствии с ч. 3-1 ст. 8.4 ПИКоАП административное задержание на срок свыше трех часов не может быть применено к несовершеннолетним, кроме несовершеннолетних, задержанных за совершение административного правонарушения, за которое предусмотрено административное взыскание в виде депортации.

Несовершеннолетним является физическое лицо, которое на день совершения административного правонарушения не достигло возраста восемнадцати лет [1, ст. 1.3].

Физическое лицо, нарушившее пограничный режим, режим Государственной границы Республики Беларусь или режим в пунктах пропуска через Государственную границу Республики Беларусь либо совершившее умышленное незаконное пересечение Государственной границы Республики Беларусь, при невозможности установить его личность в течение семидесяти двух часов может быть задержано на срок до десяти суток с санкции прокурора. Иностранцы граждане или лица без гражданства, нарушившие правила пребывания или транзитного проезда, при невозможности установить их личность в течение сорока восьми часов могут быть задержаны с санкции прокурора на срок, необходимый для установления личности. Лицо, осуществившее задержание иностранного гражданина или лица без гражданства, не позднее трех суток со дня задержания сообщает об этом в Министерство внутренних дел Республики Беларусь для информирования о случившемся дипломатического представительства или консульского учреждения государства гражданской принадлежности либо обычного места жительства задержанного.

В соответствии со ст. 1 Закона Республики Беларусь от 04.01.2010 г. № 105-З «О правовом положении иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Беларусь»:

иностранцами гражданами в Республике Беларусь признаются лица, не являющиеся ее гражданами и имеющие доказательства своей принадлежности к гражданству другого государства;

лицами без гражданства в Республике Беларусь признаются лица, не являющиеся ее гражданами и не имеющие доказательства своей принадлежности к гражданству другого государства [5].

В целях обеспечения исполнения административного взыскания в виде депортации физическое лицо, в отношении которого применена указанная мера административного взыскания, с санкции прокурора может быть задержано на срок, необходимый для исполнения постановления о депортации.

Порядок депортации иностранных граждан и лиц без гражданства определен постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 15.03.2007 г. № 333 [4].

С учетом изложенного, полагаем возможным отметить, что норма, изложенная в ч. 3 ст. 8.4 ПИКоАП, об исчислении срока административного задержания физического лица с момента его фактического задержания, препятствует обеспечить такой принцип административного процесса как всестороннее, полное и объективное исследование обстоятельств дела. В практической деятельности органов, наделенных правом вести административный процесс нередки случаи задержания лиц, совершивших административный процесс на значительном удалении от места дислокации органов, указанных в ст. 8.3 ПИКоАП. Зачастую только доставление правонарушителя в указанные органы занимает время, указанное в ч. 1 ст. 8.4 ПИКоАП. Выход из сложившейся ситуации видится в том, чтобы законодатель установил срок исчисления административного задержания физического лица с момента доставления в органы, указанные в ст. 8.3 ПИКоАП.

Список литературы

1. *Кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях [Электронный ресурс] : 21 апреля 2003 г., № 194-3 : принят Палатой представителей 17 декабря 2002 г. : одобр. Советом Респ. 2 апреля 2003 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 09.01.2019 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020*
2. *Новиков, А. В. Порядок осуществления процессуальных действий при административном задержании физического лица [Электронный ресурс] / А. В. Новиков // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.*
3. *Новиков, А. В. Срок административного задержания физического лица, его виды [Электронный ресурс] / А. В. Новиков // Консультант Плюс: Беларусь / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.*
4. *Об утверждении Положения о порядке депортации иностранных граждан и лиц без гражданства [Электронный ресурс]: постановление Совета Министров Респ. Беларусь, 15 марта 2007 г., № 333: в ред. пост. Сов. Мин. Респ. Беларусь от 11.07.2014 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.*
5. *О Государственной границе Республики Беларусь [Электронный ресурс]: Закон Респ. Беларусь, 21 июля 2008 г., № 419-3: в ред. Закона Респ. Беларусь от 19.01.2019 г. //*

ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

б. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях [Электронный ресурс] : 20 декабря 2006 г., № 194-3 : принят Палатой представителей 9 ноября 2006 г. : одобр. Советом Респ. 1 декабря 2006 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 09.01.2019 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2020.

Научный руководитель – преподаватель кафедры конституционного и административного права Академии управления при Президенте Республики Беларусь,
Гасанов Артур Павлович

УДК347.157.1

Ревзина-Титова Александра
Академия управления при Президенте Республики Беларусь
Минск, Беларусь

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВЫЯВЛЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ОКАЗАВШИХСЯ В НЕБЛАГОПОЛУЧНОЙ СИТУАЦИИ В РУСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Аннотация. Статья посвящена проблеме выявления, а также последовательности оперативных действий государственных органов и иных организаций обнаружения неблагоприятной обстановки, что является одним из направлений правоохранительной деятельности по предотвращению различных форм девиаций у несовершеннолетних, профилактике социального сиротства, которые приводят к росту правонарушений и социальных отклонений в подростковой среде.

Ключевые слова: несовершеннолетние, неблагоприятная ситуация, семья, родители, учреждение образования, органы внутренних дел.

Reuzina-Tsitova Aliaksandra
Academy of Public Administration under the aegis of the President of the Republic of Belarus
Minsk, Belarus

ORGANIZATIONAL AND LEGISLATIVE SUPPORT FOR IDENTIFYING UNDERAGE PERSONS, WHO GOT INTO A DISADVANTAGED SITUATION IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Annotation. The article is devoted to the problem of identifying, as well as the sequence of operational actions of government bodies and other organizations for detecting an adverse situation, which is one of the areas of law enforcement to prevent various forms of deviations in minors, and to prevent social orphanhood, which lead to an increase in offenses and social deviations in the teenage environment.

Keywords: minors, dysfunctional situation, family, parents, educational institution, internal affairs bodies.

Организацию работы по выявлению неблагоприятной для детей обстановки, семей, где дети признаны находящимися в социально-опасном

положении, профилактике девиантного поведения детей следует рассматривать как вклад в конкурентоспособность и экономический рост государства [1].

Процесс развития ребенка тесно связан с характеристиками сферы его жизнедеятельности, так ребенок должен иметь возможность расти и развиваться в условиях, чтобы стать здоровым, социально ответственным и востребованным членом общества. Весьма значимую роль в формировании и развитии личности играют такие социальные институты, как семья, здравоохранение, образование, правоохранительная система [2]. От социально-экономического статуса, традиций и привычек семьи зависит физическое и психо-эмоциональное развитие ребенка, формируются основы его отношения к собственному образу жизни, предпосылки дальнейшей социализации детей. Таким образом, основная задача всей системы государственной власти и института гражданского общества – профессиональное предоставление комплексной помощи и поддержки семьям с учетом возникших проблем, возрастных характеристик детей, индивидуальных особенностей развития, превентивная деятельность по предупреждению правонарушений [1].

Государственные органы, власти Республики Беларусь, государственные и иные организации сферы здравоохранения, образования, внутренних дел выявляют неблагоприятную для детей обстановку при осуществлении своей профессиональной деятельности в соответствии с возложенными на них задачами, в пределах компетенции и на основании значительного количества нормативно-правовой документации по охране детства, профилактике правонарушений и преступлений. К таким стратегическим нормативным правовым актам относятся Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 9 июля 1999 г. № 278-3 (с изменениями и дополнениями от 31.07.2018 г.) [3], Декрет Президента Республики Беларусь от 24 ноября 2006 г. № 18 «О дополнительных мерах по государственной защите детей в неблагополучных семьях» (с изменениями и дополнениями от 23 февраля 2012 г.) [4], Закон Республики Беларусь «О правах ребенка» от 19 ноября 1993 г. № 2570-XII (с изменениями и дополнениями от 12 декабря 2013 г.) [5], Закон Республики Беларусь «Об образовании» от 29 октября 1991 г. № 1202-XII (с изменениями и дополнениями от 7 мая 2007 г.) [6], Постановление Совета Министров Республики Беларусь «О признании детей находящимися в социально-опасном положении» от 15 января 2019 г. № 22 [7], Методические рекомендации по межведомственному взаимодействию субъектов профилактики в вопросах выявления детей, оказавшихся в неблагополучной ситуации [8].

Важно признать, что деятельность по организации работы с детьми, находящимися в неблагополучной ситуации, или даже в социально-опасном положении осуществляет целая система государственных и общественных структур.

Первым, кто имеет возможность зафиксировать социально-опасную ситуацию для ребенка является сфера медицины. Ключевая роль в системе раннего обнаружения неблагополучия семей, где воспитываются новорожденные дети и дети дошкольного возраста, не посещающие учреждения образования, принадлежит именно медицинским работникам, которые при оказании медицинской помощи выявляют семейно-бытовые условия, свидетельствующие о потенциальном неблагополучии для протекания беременности или для жизни и здоровья новорожденного; несовершеннолетних, пострадавших от насилия или жестокого обращения, либо нуждающихся в медицинском обследовании и лечении вследствие уклонения либо ненадлежащего выполнения родителями обязанностей по содержанию детей [8, с.2].

Эстафету выявления несовершеннолетних, оказавшихся в неблагополучной ситуации принимает система образования, где обучении и воспитании детей в учреждениях образования изучение особенностей семейного воспитания осуществляется классным руководителем, воспитателем, куратором. Посещения семей воспитанников ясельных групп, учащихся 1-х, 5-х, 10-х классов, учащихся 1-х курсов, семьи вновь прибывших в класс или группу посещаются до 1 ноября; семьи, знакомство с которыми уже состоялось ранее – до 1 января. В отношении иногородних обучающихся учреждений профессионально-технического, среднего-специального, высшего образования, кураторам совместно со специалистами социально-педагогической и психологической службы, проводится изучение особенностей семейного воспитания с использованием наблюдения, индивидуальных бесед с обучающимися, родителями, диагностики по изучению внутрисемейных отношений [8, с.3].

При проведении бесед и наблюдении обращается внимание на отзывы несовершеннолетних о своих родителях; на отсутствие одежды соответствующей сезону или возрасту; на нежелание поездок к родителям, либо возвращение от них с агрессивным, подавленным настроением и т.п. [8, с. 4]. Важно также выявлять уровень заботы родителей о материальном обеспечении ребенка; установление факта совершения несовершеннолетним противоправного деяния в период нахождения у родителей, либо ненадлежащего исполнения родительских обязанностей в отношении несовершеннолетних детей является основанием для оперативного вмешательства в ситуацию уже правоохранительных органов [8, с. 3]. Результаты изучения особенностей семейного воспитания обучающихся по мере завершения плановых посещений семей необходимо рассматривать на заседаниях Совета по профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних учреждения образования с участием воспитателей,

классных руководителей, кураторов. При выявлении показателей семейного неблагополучия, трудной жизненной ситуации администрация учреждения образования инициирует проведение социального расследования по месту проживания законных представителей несовершеннолетнего [8, с. 5].

Следует отметить особую роль в выявлении несовершеннолетних, оказавшихся в неблагополучной ситуации, органов внутренних дел, деятельность которых направлена на реализацию правоохранительной функции государства. При посещении семей в рамках осуществления индивидуальной профилактической работы с несовершеннолетними сотрудниками территориальных органов внутренних дел предварительно уточняется специфическая информация о совместно проживающих в семье гражданах, наличии обращений в органы внутренних дел по фактам совершения в семье правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, месте работы взрослых членов семьи, привлечении законных представителей несовершеннолетних к административной или уголовной ответственности, наличии зарегистрированного оружия и другая, позволяющая судить об уровне криминогенной ситуации в семье, где воспитываются несовершеннолетние [8, с. 4].

В ходе посещения семей сотрудники оценивают физическое состояние детей, например наличие телесных повреждений, гематом или ссадин, особое физическое состояние родителей связанное с алкогольным или наркотическим опьянением, и другие особенности, указывающие на неблагоприятную семейную атмосферу, которая свидетельствует о неблагополучной ситуации для несовершеннолетнего в семье [8, с. 4].

В систему органов, осуществляющих организационное выявление несовершеннолетних оказавшихся в неблагоприятной ситуации включены и органы по труду, занятости и социальной защите, специалисты которых выявляют несовершеннолетних, оказавшихся в неблагоприятной для них обстановке, при обращении их родителей за назначении пенсий или пособий.

При выявлении неблагоприятной для детей обстановки государственные органы, государственные и иные организации незамедлительно информируют об этом отдел образования по месту нахождения детей, который при поступлении информации организует деятельность согласно Положения о порядке признания детей находящимися в социально-опасном положении. В случае обучения и воспитания несовершеннолетних из одной семьи в разных учреждениях образования, информация направляется в одно из них для проведения социального расследования, а копии – в другие учреждения, при раздельном проживании несовершеннолетнего с родителями в период обучения – по месту проживания родителей [8, с. 7].

Таким образом, согласованное и регулярное взаимодействие государственных органов, государственных и иных организаций, профильных ведомств, осуществляющих работу с детьми, находящимися в трудной жизненной ситуации, и их семьями, снижает остроту таких проблем, как недостаток квалифицированных специалистов, отсутствие нормативно-правовых основ для коррекции воспитательного процесса в семьях, имеющих неблагоприятную обстановку, ведущую к девиантности детей, а также способствовать повышению эффективности образовательного процесса.

Список литературы:

1. Курбанова, С. В. Профилактика социальной дезадаптации детей и подростков: Социологический анализ: дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / С. В. Курбанова. – М., 2006. – 221 л.
2. Социально-экономические аспекты феномена сиротства в Беларуси : аналитический отчет научно-исследовательского проекта «Сироты в Беларуси: В. Валетко. – Минск, 2013. – 84 с.
3. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье [Электронный ресурс]: 9 июля 1999 г., № 278-3 : принят Палатой представителей 3 июня 1999 г. : одобрен Советом Респ. 24 июня 1999 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 17.07.2018 г. // ЭТАЛОН. Законодательство Республики Беларусь / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь.
4. О дополнительных мерах по государственной защите детей в неблагополучных семьях [Электронный ресурс] : Декрет Президента Респ. Беларусь, 24 ноября 2006 г., № 18 : в ред. Декрета Президента Респ. Беларусь от 23.02.2012 г. // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.
5. О правах ребенка [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 19 ноября 1993 г. № 2570-XII : в ред. от 11 мая 2016 г. № 362 - 3 // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь.
6. Об образовании [Электронный ресурс]: Закон Республики Беларусь от 13 января 2011 г. № 243-3 : в ред. от 23 июля 2019 г. № 231 - 3 // Нац. центр правовой информ. Республики Беларусь.
7. О признании детей находящимися в социально-опасном положении : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 15 января 2019 г. № 22. // Нац. центр правовой информ. Республики Беларусь.
8. Методические рекомендации по межведомственному взаимодействию субъектов профилактики в вопросах выявления детей, оказавшихся в неблагополучной ситуации: утв. М-вом образования Респ. Беларусь 14.12.2020 – Национальный образовательный портал Республики Беларусь.

Зорченко Елена Антоновна
(Минск, Беларусь)

Кандидат юридических наук, доцент; доцент кафедры конституционного и административного права,
Академия управления при Президенте Республики Беларусь

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 577.218

*Королева Екатерина, м.н.с.
Кузмицкая Полина, ст.н.с., к.б.н.
Урбанович Оксана, д.б.н., доцент, зав.лаб.
«Институт генетики и цитологии НАН Республики Беларусь»
Республика Беларусь, г.Минск*

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ХОЛОДОВОГО СТРЕССА НА УРОВЕНЬ ЭКСПРЕССИИ ГЕНОВ, КОДИРУЮЩИХ СТРЕСС- АССОЦИИРОВАННЫЕ БЕЛКИ

Аннотация. Установлено, что семейство SAPs вовлечено в ответную реакцию растений на действие холодового стресса. Для семейства генов, кодирующих SAPs, характерно: наличие двух высококонсервативных доменов цинковых пальцев A20 и AN1, максимальное накопление транскриптов на 2-4 часу обработки холодовым стрессом. Наиболее выраженной экспрессией обладают продукты генов, кодирующих SAPs, для которых характерен тип цинковых пальцев A20-AN1.

Ключевые слова: SAPs, экспрессия, гены, стресс, яблони.

*Karaleva Katsiaryna, junior researcher
Kuzmitskaya Polina, PhD., senior researcher
Urbanovich Oksana, DSc., associate professor, head of laboratory
Institute of Genetics and Cytology of NAS Belarus, Minsk, Belarus*

STUDY OF THE INFLUENCE OF COLD STRESS ON THE EXPRESSION LEVEL OF GENES, ENCODING STRESS-ASSOCIATED PROTEINS

Abstract. The family of SAPs has been found to be involved in the response to cold stress. The family of genes encoding SAP is characterized by the presence of two highly conserved domains of zinc fingers A20 and AN1, the maximum accumulation of transcripts for 2-4 hours of cold stress treatment. The most pronounced expression is possessed by the products of genes encoding SAP, which are characterized by the type of zinc fingers A20-AN1.

Key words: SAPs, expression, genes, stress, apple trees.

Растения подвержены воздействию внешних факторов среды, результат действия которых отражается на их росте и развитии. Растения, в ответ на действие различного рода биотических и абиотических стрессовых факторов, запускают молекулярные механизмы, которые могут выполнять как защитную, так и адаптивную функции [7, с.6309]. В частности, в реакции на стресс вовлечено семейство генов кодирующих, SAPs (stress-associated proteins). Семейство SAPs широко распространено среди эукариот и хорошо изучено у животных, однако информации о данном семействе для растений не достаточно. Для семейства генов, кодирующих SAPs, характерно наличие двух консервативных доменов. Один из которых A20 впервые был выделен в эндотелиальных клетках пупочной вены человека и охарактеризован как фактор

некроза опухоли (TNF)- α -индуцибельного белка. Второй – AN1 впервые был идентифицирован мРНК *Xenopus laevis*. Для растений впервые экспрессия данной группы генов была зафиксирована у *Oryza sativa* (OSISAP1/OsSAP1) [3,с.2].

Яблоня является важнейшей и широко культивируемой плодовой культурой во всем мире. Как и другие растения, она подвержена влиянию абиотических стрессовых факторов, в том числе пониженной температурой, что влияет на рост, развитие, урожайность яблони. Поэтому идентификация генетических элементов, обеспечивающих устойчивость яблони к стрессовым факторам, важна для разработки подходов по повышению адаптационной способности создаваемых сортов.

Материалы и методы

Растительный материал, условия выращивания и способы обработки.

В исследовании были использованы листья клоновых подвоев яблони *Malus domestica* сорта ММ-106. Подвои выращивали в условиях длинного светового дня 16ч / 8ч (день/ночь) при температуре 22°C. Для изучения экспрессии генов, кодирующих SAPs, растения были поделены на 2 группы, одна из которых контрольная, а вторую группу подвергли охлаждению до 4°C, таким образом, моделируя холодный стресс. Отбор проб осуществляли на 0, 2, 4, 24 часу воздействия холодного стресса. Отобранные листья незамедлительно были заморожены в жидком азоте.

Выделение РНК и постановка RT-PCR

Выделение РНК из замороженных листьев проводили с использованием СТАВ (цетил-триметил-аммоний-бромид) метода [5]. Концентрацию полученной РНК установили с помощью прибора NanoDrop (ND-8000 Spectrophotometer, Thermo scientific). Очистку РНК от ДНК осуществляли реактивом DNase I, RNase-free (Thermo Scientific, EU) в соответствии с протоколом. Построение минус цепи кДНК было проведено RevertAid H Minus First Strand cDNA Synthesis Kit (Thermo Scientific, EU) в соответствии с протоколом.

Количественный анализ qRT-PCR

Ранее в исследовании [1] были определены гены, к которым в дальнейшем сконструировали праймеры для постановки qRT-PCR. Эффективность представленных праймеров была оценена по реакции qRT-PCR на матрице кДНК *Malus domestica* сорта ММ-106, результаты которой показали, что эффективность каждой пары праймеров входит в диапазон допустимых значений 90-110% [2]. По вышеприведенной реакции была оценена специфичность каждой пары праймеров, график кривых плавления показал наличие одного острого пика, что гарантирует амплификацию уникального фрагмента кДНК.

Реакцию амплификации проводили с помощью прибора CFX96 Real Time System (Bio-Rad, USA). Конечный объем реакционной смеси составил 20 мкл, в состав которой входит qPCRmix-HS SYBR (Евроген) - 4мкл, праймеры F и R – 1 мкл (5 pmol/мкл), 2 мкл кДНК, 12 мкл стерильной деионизированной воды. Программа амплификации: предварительная денатурация 95 °С -5 минут, затем 38 циклов 95 °С – 20 сек, 58 °С – 20 сек, 72 °С -20 сек. На каждом цикле происходило считывание флуорисценции красителя SYBR-green. В качестве внутреннего контроля был выбран фактор элонгации *Ef-1a* [8,с.426]. Для анализа экспрессии генов, кодирующих SAPs, в ответ на действие абиотических стрессовых факторов было использовано по три биологических повтора на каждое условие. Подсчет относительного уровня экспрессии исследуемых генов осуществляли по методу $2^{-\Delta\Delta CT}$ [6].

Результаты и их обсуждения

В исследовании, проведенном нами ранее [1], было установлено наличие 21 гена, кодирующего SAPs, в геноме *Malus domestica*, из которых у 12 обнаружена структура доменов цинковых пальцев типа A20-AN1, данная структура характерна так же для животных и растительных генов, кодирующих SAPs. Белки с такой структурной организацией, вероятно, выполняют регуляторные функции.

Для оценки уровня экспрессии генов, кодирующих SAPs, в ответ на воздействие пониженной температуры (4 °С) применяли метод количественной ПЦР в режиме реального времени. Для проведения реакции нами были разработаны праймеры к 14 генам, кодирующим SAPs, которые представляли собой 7 пар гомологов с высокой степенью идентичности, расположенные на разных хромосомах (рисунок 1).

Результат реакции проанализирован и отображен в виде графика, приведенного на рисунке 2. Из графика видно, что максимальный уровень экспрессии на втором часу обработки холодным стрессом характерен для следующих генов: *sap* 1 (2.91), *sap* 2(2.30), *sap* 3 (1.07), *sap* 6 (1.83), *sap* 12 (1.48), *sap* 19 (1.16). В ответ на действие стресса на четвертом часу так же наблюдается значительное увеличение уровня экспрессии для *sap* 4 (2.77) и *sap* 6 (2.33). Кроме того, по результатам можно видеть, что у *Malus domestica* экспрессия на 0 часу происходит на некоем уровне в зависимости от гена, кодирующего SAPs, а уровень их экспрессии изменяется в зависимости от продолжительности действия стрессового фактора. На основании вышеизложенного можно сделать вывод о непрерывности экспрессии генов, кодирующих SAPs, уровень которой изменяется в зависимости от условий произрастания.

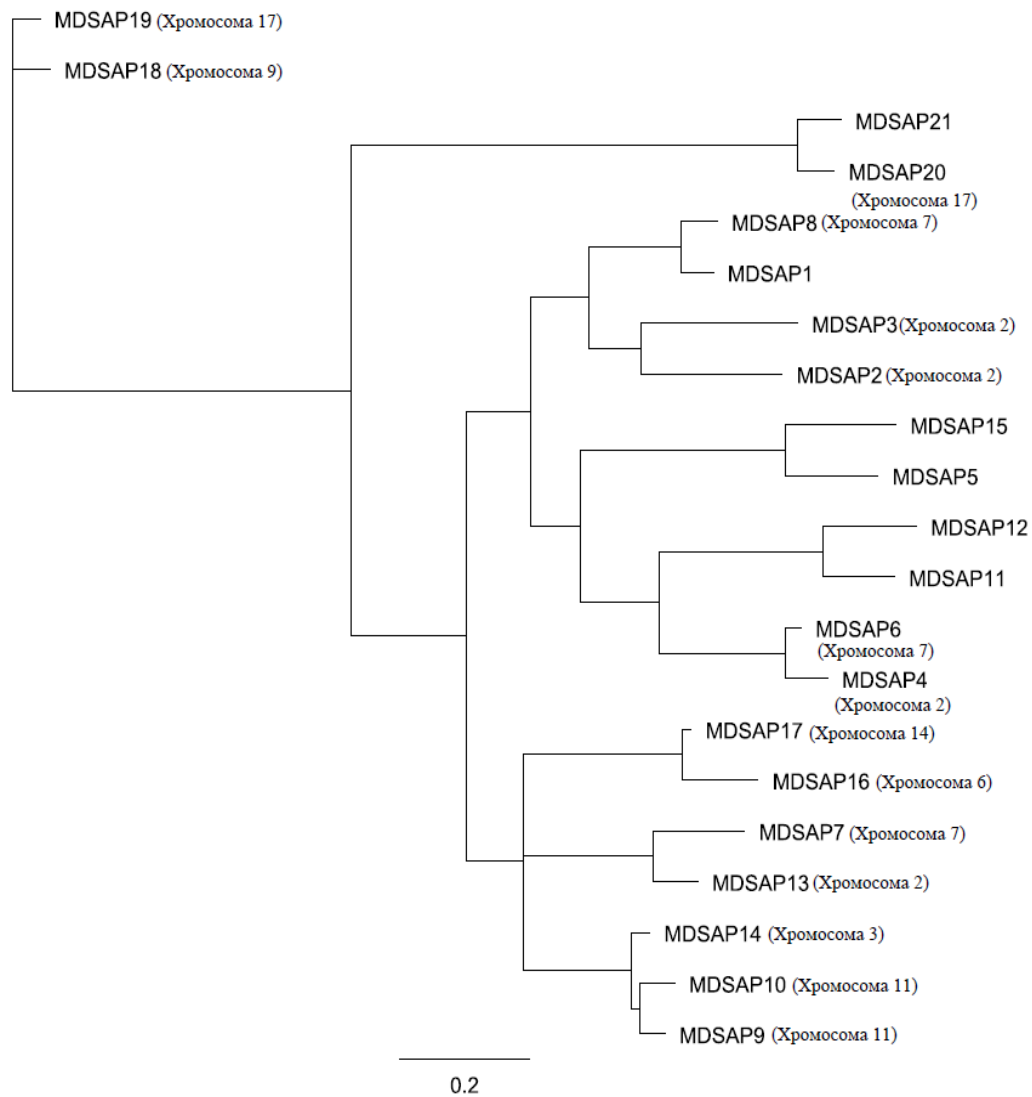

Рисунок 1 – Филогенетический анализ генов, кодирующих SAPs у *Malus domestica*

В результате воздействия холодого стресса (4°C) на растения *Malus domestica* прослеживается тенденция резкого увеличения уровня экспрессии для генов, кодирующих SAP 1, SAP 2, SAP 4, SAP 6, к 2 и 4 часу, с последующим его значительным уменьшением к 24 часу, уровень которой падает ниже начального уровня в отметке, соответствующей 0 часу. Для генов, кодирующих SAP 3, SAP12, SAP16, SAP17, SAP19, наблюдается плавный и менее выраженный уровень накопления транскрипта ко 2 и 4 часам, с его последующее снижением к 24 часу. Предполагается, что такую скорость накопления продукта можно обосновать типичной характеристикой для генов, кодирующих SAPs, которая заключается в безинтронной организации генов у разных видов либо наличии как минимум одного интрона. Результатом такой организации является быстрое накопление транскрипта благодаря уменьшению посттранскрипционной обработки [4,с.641]. Приведенная информация подтверждает предположение о резком повышении уровня транскриптов SAP на ранних стадиях реализации ответа на абиотический стресс, а затем последующее его снижение.

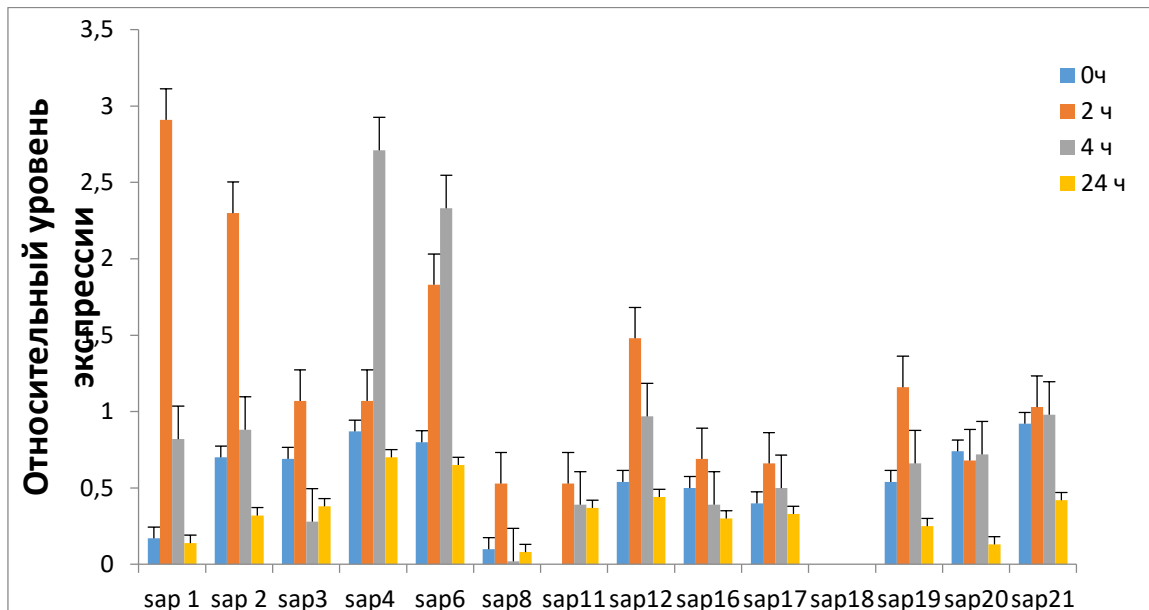

Рисунок 2 – Профиль экспрессии генов, кодирующих SAPs, в условии действия пониженной температуры (4°C) на подвои *Malus domestica* сорта ММ-106 на протяжении 0 ч, 2 ч, 4 ч, 24 ч. Данные были нормализованы относительно гена домашнего хозяйства яблони *Ef1-a*. Вертикальные полосы отображают стандартную ошибку среднего. Уровень значимости составляет $\alpha=0.05$

Для оценки изменения уровня экспрессии в парах генов – гомологов, кодирующих SAPs, в условии действия стресса, в исследовании использовали праймеры, разработанные с учетом расположения друг относительно друга генов, кодирующих SAPs, на филогенетическом дереве (рисунок 1).

Учитывая данные, приведенные на рисунке 2, а так же филогенетическое дерево – на рисунке 1, можно установить значительное увеличение уровня экспрессии *sap 1* в паре *sap 1* и *sap 8*, напротив, в парах *sap 20* и *sap 21*, *sap 6* и *sap 4*, *sap 16* и *sap 17* координатных различий в уровнях экспрессии нет. А для гомологичных пар *sap 18* и *sap 19*, *sap 11* и *sap 12*, наблюдается отсутствие экспрессии *sap 18* и *sap 11* соответственно. Поэтому, если рассматривать вопрос о поиске связи между уровнем экспрессии и максимально близкой схожестью нуклеотидных последовательностей у генов, кодирующих SAPs, то необходимо провести дополнительные исследования. Однако можно проследить связь между типом цинковых пальцев и уровнем экспрессии генов, кодирующих SAPs, в ответ на действие стрессового фактора. В исследовании, проводимом нами ранее, был установлен тип цинковых пальцев для каждого гена, кодирующего SAPs [1]. И сравнивая эти два параметра можно увидеть закономерность, что для *sap 1*, *sap 2*, *sap 3*, *sap 4*, *sap 6*, *sap 12*, за исключением *sap 19*, которые показали наибольший уровень экспрессии в ответ на действие стрессового фактора, характерен A20-AN1 тип цинковых пальцев, в отличии от *sap 16* (AN1), *sap 17* (AN1), *sap 20* (AN1-C2H2), *sap 21* (AN1-C2H2), уровень экспрессии которых изменился незначительно.

По результатам исследования можно заключить, что гены, кодирующие SAPs, участвуют в ответе на действие холодового стресса. Так же характерной особенностью изучаемой группы генов является высокая скорость накопления транскриптов в первые 2-4 часа, с последующим снижением. Наиболее выраженную экспрессию показывают гены, кодирующие SAPs, структура продуктов которых представлена A20-AN1 типом цинковых пальцев. Данная работа требует дальнейшего изучения реакции SAPs на действие иных абиотических стрессовых факторов, для выявления генов-кандидатов, с целью дальнейшей селекции сортов, имеющих повышенную устойчивость к стрессовым воздействиям.

Список литературы:

1. Кузмицкая П. В. Идентификация генов, кодирующих стресс-ассоциированные белки, содержащие домены A20/AN1, в геноме яблони *in silico* и анализ их филогенетических связей. Докл. Нац. акад. наук Беларуси. 2018. Т. 62, № 4. С. 455–462.
2. Bustin S. A., Benes V., Garson J.A., et al. The MIQE guidelines: minimum information for publication of quantitative real-time PCR experiments. *Clin Chem*. 2009. № 55(4). С. 611-622
3. Dong Q., Duan D., Zhao S., et al. Genome-Wide Analysis and Cloning of the Apple Stress-Associated Protein Gene Family Reveals MdSAP15, Which Confers Tolerance to Drought and Osmotic Stresses in Transgenic Arabidopsis. *Int J Mol Sci*. 2018. № 19(9). С. 1-21.
4. Giri J., Dansana P.K., Kothari K.S., Sharma G, Vij S, Tyagi A.K. SAPs as novel regulators of abiotic stress response in plants. *Bioessays*. 2013. № 35(7). С. 639-648
5. Jaakola L., Pirttilä A.M., Halonen M., Hohtola A. Isolation of high quality RNA from bilberry (*Vaccinium myrtillus* L.) fruit. *Mol Biotechnol*. 2001. № 19(2). С 201-203.
6. Livak K.J, Schmittgen T.D. Analysis of relative gene expression data using real-time quantitative PCR and the 2-44CT method. *Methods*. 2001. № 25. С. 402–408.
7. Mukhopadhyay A., Vij S., Tyagi A.K. Overexpression of a zinc-finger protein gene from rice confers tolerance to cold, dehydration, and salt stress in transgenic tobacco. *Proc Natl Acad Sci USA*. 2004; № 101(16). С.6309-6314.
8. Zhao T., Liang D., Wang P. et al. Genome-wide analysis and expression profiling of the DREB transcription factor gene family in *Malus* under abiotic stress. *Mol Genet Genomics*. 2012. № 287. С. 423–436.

УДК 577.218

*Кузмицкая Полина Викторовна, ст.н.с., к.б.н.
Урбанович Оксана Юрьевна, д.б.н., доцент, зав.лаб.
Институт генетики и цитологии НАН Беларуси
Республика Беларусь, г.Минск*

ПОЛНОГЕНОМНАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ТРАНСКРИПЦИОННЫХ ФАКТОРОВ СЕМЕЙСТВА TRIHELIX В ГЕНОМЕ ЯБЛОНИ *IN SILICO*

Аннотация. В геноме яблони *in silico* было выявлено 36 генов, кодирующих транскрипционные факторы семейства *Trihelix* относящиеся к 5 подсемействам (*SIP1*, *GTγ*, *GT*, *SH4* и *GTδ*). Они находятся на 13 хромосомах. Их продукты представляют собой белки длиной 130 - 917 аминокислотных остатков (молекулярный вес 15,3 — 101,3 кДа).

Ключевые слова: транскрипционные факторы, *Trihelix*, гены, яблоня, *Malus*.

*Kuzmitskaya Polina, PhD (Biological Sciences), senior researcher
Urbanovich Oksana, Doctor of Biological Sciences, associate professor, head of laboratory
Institute of Genetics and Cytology of NAS Belarus, Minsk, Belarus*

FULL-GENOMIC IDENTIFICATION OF TRANSCRIPTION FACTORS OF THE TRIHELIX FAMILY IN THE GENOME OF APPLE IN SILICO

***Abstract.** we identified 36 trihelix family genes in the apple genome in silico. They belong to 5 subfamilies (SIP1, GT γ , GT, SH4, and GT δ). They are found on 13 chromosomes and encode proteins 130 - 917 amino acids (molecular weight 15.3 - 101.3 kDa).*

***Key words:** transcription factors, Trihelix, genes, apple, Malus.*

Семейство транскрипционных факторов Trihelix характерно только для растений. Впервые они были обнаружены у гороха в 1990-х. Было показано, что они способны связываться с коровой последовательностью 5'-G-Pu-(T/A)-A-A-(T/A)-3' промоторного региона гена *rbcS-3A*, участвуя в регуляции светозависимой экспрессии [1]. Первоначально семейство этих факторов было названо GT по способности связываться с зависимым от света одноименным регуляторным элементом. ДНК-связывающий домен этих транскрипционных факторов имеет тандемную трехспиральную структуру (спираль-петля-спираль-петля-спираль), что обусловило последующее переименование семейства. В последующих исследованиях было показано, что трехспиральная структура GT факторов сходна со структурой Myb/SANT-LIKE-ДНК-связывающего домена [2]. В геноме растений гены, кодирующие GT-факторы, эволюционировали от генов, кодирующих транскрипционные факторы Myb/SANT-LIKE. Разрывы между спиралями у транскрипционных факторов Trihelix создают ДНК-связывающую структуру, отличную от белков, содержащих Myb/SANT-LIKE-домен [2, 3]. Согласно информации, представленной в базах данных белковых доменов, например, Pfam, домен Myb/SANT-LIKE представляет собой консервативный домен транскрипционных факторов семейства Trihelix. В зависимости от организации ДНК-связывающего домена среди транскрипционных факторов семейства Trihelix выделяют 5 подсемейств (SIP1, GT γ , GT, SH4 и GT δ) [4].

В последние годы семейство транскрипционных факторов Trihelix активно исследуется. Систематические работы были проведены на таких растениях, как арабидопсис, томат, хризантема и рис [5-7].

Изучение паттернов экспрессии генов, кодирующих белки с доменом Trihelix показало их участие во множестве процессов, происходящих в течение жизни растения. У риса экспрессия транскрипционных факторов семейства Trihelix происходит в четырех тканях на шести стадиях развития, однако паттерны их экспрессии различаются. Количественная РТ-ПЦР показала, что на уровень их экспрессии влияет абиотический стресс (засуха, засоление), а также

сигнальные молекулы, такие как абсцизовая кислота и пероксид водорода [7]. У арабидопсиса гены, относящиеся к подсемейству GT1, могут участвовать в ответе на засоление и атаку патогенов [8]. Кроме этого, гены, относящиеся к семейству Trihelix, участвуют в морфогенезе растений [9].

Яблоня является важнейшей плодовой культурой для Беларуси. Ее урожайность зависит от множества факторов, включая освещенность, водный режим, состав почвы и многие другие. Идентификация и изучение генов, влияющих как на нормальные процессы онтогенеза, так и на стрессовый ответ, может улучшить понимание молекулярных механизмов, обеспечивающих жизнь этого растения. В представленной работе мы провели идентификацию и характеризацию генов, кодирующих транскрипционные факторы семейства Trihelix, в геноме яблони домашней сорта Golden Delicious.

Материалы и методы

Нуклеотидные и гипотетические белковые последовательности генов яблони (*Malus x domestica*, сорт Golden Delicious) были получены из базы данных Genome Database for Rosaceae (<https://www.rosaceae.org/>), последовательности хромосом – из базы данных NCBI GenBank. Белковая HMM-модель домена Myb/SANT-LIKE (PF13837) была загружена из базы данных PFAM [10]. Она была использована для поиска совпадений среди гипотетических белковых последовательностей яблони с помощью hmmer3 (<http://hmmer.org/>). Обнаруженные потенциальные совпадения были протестированы путем сканирования с помощью SMART (<http://smart.embl-heidelberg.de/>). Последовательности, содержащие домен Myb/SANT-LIKE, рассматривались как кандидаты на роль транскрипционных факторов, относящихся к семейству Trihelix.

Молекулярная масса, изоэлектрическая точка и внутриклеточная локализация каждого из гипотетических стресс-ассоциированных белков яблони рассчитаны с помощью сервиса <https://www.exPASy.org/>.

Для проведения филогенетического анализа аминокислотных гипотетических транскрипционных факторов, относящихся к семейству Trihelix, были использованы последовательности гомологов арабидопсиса, полученные из базы данных транскрипционных факторов растений [11].

Выравнивания последовательностей проводили с помощью алгоритма ClustalW. Филогенетическое древо было построено методом объединения ближайших соседей в программе MegaB.

Результаты и их обсуждения

Поиск генов, кодирующих транскрипционные факторы семейства Trihelix, был проведен с помощью ПО hmmer3 и HMM-профиля, загруженного из базы данных PFAM. Подтверждение принадлежности генов-кандидатов к семейству

Trihelix було виконано з допомогою SMART. В загальній складності ми виявили 36 генів, які мають характерні консервативні домени.

Гіпотетичні транскрипційні фактори родини Trihelix яблони мають довжину від 130 до 917 амінокислотних залишків (молекулярний вага 15,3 — 101,3 кДа). Розрахункові ізоелектричні точки коливаються в межах 5,23 — 9,79. Результати оцінки клітинної локалізації *in silico* показують, що 27 гіпотетичних транскрипційних факторів родини Trihelix яблони знаходяться в ядрі, 2 — в хлоропластах (Таблиця 1).

Оцінка хромосомного розподілу генів, які кодують транскрипційні фактори родини Trihelix яблони, показала, що більшість хромосом (за винятком 1, 8, 9 і 15) несе як мінімум один такий ген. Найбільше їх число (шість) знаходиться на 6-й хромосомі, тоді як хромосоми 3, 7, 13, 16 і 17 несуть тільки по одному гену (Таблиця 1). В цілому, не спостерігається явної залежності між довжиною хромосоми і кількістю розташованих на ній генів, які кодують транскрипційні фактори родини Trihelix.

Таблиця 1. Характеристики гіпотетичних транскрипційних факторів родини Trihelix яблони

Назва локуса	Довжина, а.к.	Молекулярна вага, Да	pI:	Внутриклеточна локалізація	Хромосома, на якій розташований відповідний ген
MD10G1338800	130	15328,55	9,79	Ядро	10
MD10G1163600	278	31889,18	7,72	Ядро	10
MD06G1021000	288	33181,41	8,88		6
MD04G1154600	287	34785,25	7,82		4
MD12G1168300	296	35422,79	8,35		12
MD06G1196500	338	37845,55	7,74	Ядро	6
MD06G1046900	353	39091,11	9,32	Ядро	6
MD02G1219900	366	40481,75	9,16	Ядро	2
MD13G1109800	365	42097,23	6,21	Ядро	13
MD16G1109700	382	43571,81	6,05		16
MD05G1361500	412	46153,60	5,61	Ядро	5
MD17G1017400	417	46616,93	5,47	Ядро	17
MD05G1024300	448	51480,28	6,12	Ядро	5
MD10G1024800	447	51549,42	6,11	Ядро	10
MD05G1322900	474	53022,84	9,78	Ядро	5
MD02G1244500	491	53176,73	8,57		2
MD11G1079000	497	54971,24	6,35	Ядро	11
MD06G1172900	485	55103,10	6,50		6
MD14G1016900	532	60326,45	6,48	Ядро	14
MD12G1018900	538	60775,83	6,36	Ядро	12
MD10G1025200	563	63544,23	8,56	Ядро	10

MD05G1024500	572	64620,71	8,07	Ядро	5
MD07G1068800	566	64781,83	5,69	Ядро	7
MD11G1017600	593	65658,60	9,21	Ядро	11
MD02G1247700	569	65668,97	6,06	Ядро	2
MD12G1238000	656	73982,06	5,70	Ядро	12
MD05G1024400	665	74379,05	5,66	Ядро	5
MD03G1089900	674	74397,21	9,06	Ядро	3
MD10G1025100	664	74452,43	6,47	Ядро	10
MD04G1221900	658	74968,15	5,84	Ядро	4
MD14G1058900	674	74986,94	9,10		14
MD14G1143600	727	79127,51	5,23	Ядро	14
MD02G1318400	742	81180,12	9,75	Ядро	2
MD06G1127800	764	83305,38	5,75	Ядро	6
MD06G1143600	917	100966,22	7,62	Хлоропласт	6
MD14G1158900	917	101294,49	8,36	Хлоропласт	14

Оценка филогенетических взаимоотношений транскрипционных факторов семейства Trihelix яблони и арабидопсиса представлена на рисунке 1. Среди транскрипционных факторов семейства Trihelix яблони были обнаружены члены каждого из 5 подсемейств (SIP1, GT γ , GT, SH4 и GT2), известных для растений.

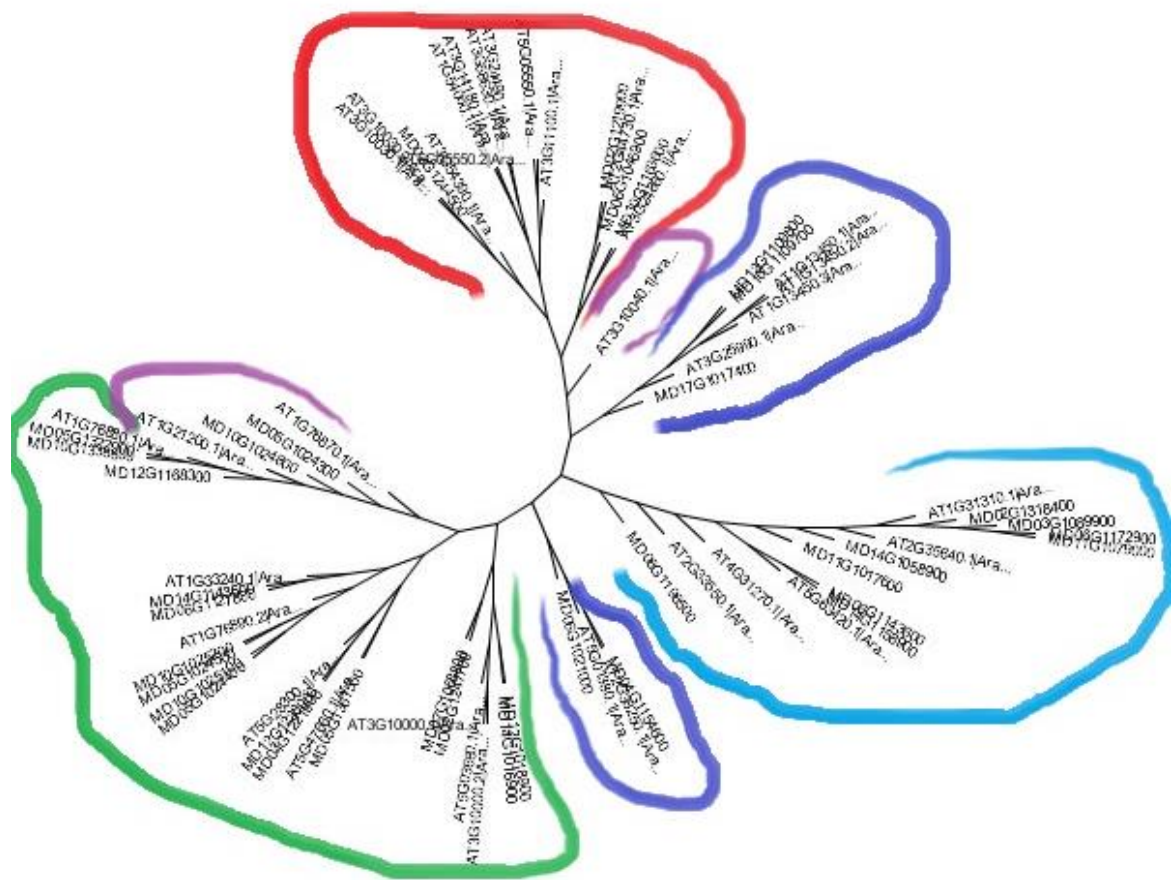

Рисунок 2 – Филогенетические взаимоотношения транскрипционных факторов семейства Trihelix яблони и арабидопсиса. Цветом выделены подсемейства: красным - SIP1, фиолетовым - GT γ , синим - GT, голубым - SH4, зеленым - GT2.

Таким образом, в результате проведенного нами исследования в геноме яблони нами было выявлено 36 генов, кодирующих транскрипционные факторы семейства Trihelix, относящиеся к 5 подсемействам (SIP1, GT γ , GT, SH4 и GT δ). В дальнейшем мы планируем проведение работы по изучению влияния стрессовых абиотических факторов на уровень экспрессии этих генов у яблони.

Список литературы:

1. Green, P. J.; Kay, S. A.; Chua, N. H. Sequence-specific interactions of a pea nuclear factor with light-responsive elements upstream of the *rbcS-3A* gene. *The EMBO journal*. 1987. № 6 (9). P. 2543-2549.
2. Nagano, Y. Several features of the GT-factor trihelix domain resemble those of the Myb DNA-binding domain. *Plant physiology*. 2000, № 124 (2). P 491-494.
3. Qin, Y.; Ma, X.; Yu, G.; Wang, Q.; Wang, L.; Kong, L.; Kim, W.; Wang, H. W. Evolutionary History of Trihelix Family and Their Functional Diversification. *DNA Research*. 2014. № 21 (5). P. 499-510.
4. Kaplan-Levy, R. N.; Brewer, P. B.; Quon, T.; Smyth, D. R. The trihelix family of transcription factors – light, stress and development. *Trends in Plant Science*. 2012. № 17 (3). P. 163-171.
5. Gao, M. J.; Lydiate, D. J.; Li, X.; Lui, H.; Gjetvaj, B.; Hegedus, D. D.; Rozwadowski, K. Repression of seed maturation genes by a trihelix transcriptional repressor in *Arabidopsis* seedlings. *The Plant cell*. 2009. № 21 (1). P. 54-71.
6. Yu, C.; Cai, X.; Ye, Z.; Li, H. Genome-wide identification and expression profiling analysis of trihelix gene family in tomato. *Biochemical and biophysical research communications*. 2015. № 468 (4). P. 653-9.
7. Li, J.; Zhang, M.; Sun, J.; Mao, X.; Wang, J.; Wang, J.; Liu, H.; Zheng, H.; Zhen, Z.; Zhao, H.; Zou, D. Genome-Wide Characterization and Identification of Trihelix Transcription Factor and Expression Profiling in Response to Abiotic Stresses in Rice (*Oryza sativa* L.). *Int J Mol Sci*. 2019. № 20 (2).
8. Murata, J.; Takase, H.; Hiratsuka, K. Characterization of a Novel GT-box Binding Protein from *Arabidopsis*. *Plant Biotechnology* 2002. № 19 (2). P. 103-112.
9. Li, C.; Zhou, A.; Sang, T. Rice domestication by reducing shattering. *Science*. 2006. № 311 (5769). P. 1936-9.
10. El-Gebali, S.; Mistry, J.; Bateman, A.; Eddy, S. R.; Luciani, A.; Potter, S. C.; Qureshi, M.; Richardson, L. J.; Salazar, G. A.; Smart, A.; Sonnhammer, E. L L.; Hirsh, L.; Paladin, L.; Piovesan, D.; Tosatto, S. C E.; Finn, R. D. The Pfam protein families database in 2019. *Nucleic Acids Research*. 2018. № 47. P. 427-432.
11. Tian, F.; Yang, D. C.; Meng, Y. Q.; Jin, J.; Gao, G. PlantRegMap: charting functional regulatory maps in plants. *Nucleic Acids Res*. 2020 № 48. P. 1104-1113.

УДК 581.1: 537.53

Мазец Жанна,
кандидат биологических наук, доцент, доцент
Сергель Лидия, магистрант
Архип Арина, студент 3 курса
Новик Анна, студент 4 курса
ГУО «Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка»
Минск, Республика Беларусь

ОСОБЕННОСТИ ПРОДУКЦИОННОГО ПРОЦЕССА ГРЕЧИХИ ПОСЕВНОЙ, ОБРАБОТАННОЙ ЭЛЕКТРОМАГНИТНЫМ ИЗЛУЧЕНИЕМ

Аннотация: В работе обсуждается сортоспецифичность реакции растений гречихи посевной на различные режимы электромагнитного воздействия, различающиеся по времени. Установлено, что наиболее уязвимым параметром структуры урожая оказалась масса семян с растения. Отмечено, что режим с 12-минутным временем воздействия повышал посевные качества семян и продуктивность гречихи сорта Александрина, в то время как снижал эти же показатели у сортов Анастасия и Лакнея.

Ключевые слова: электромагнитное излучение, гречиха посевная, всхожесть, выживаемость, продуктивность, масса 1000 семян, масса семян с растения

Mazets Zhanna
PhD (biology), assistant professor, assistant professor
Serhel Lidiya, undergraduate student
Arkhip Aryna, 3rd year student
Novik Hanna, 4th year student
Belarusian state pedagogical Maxim Tank university. Minsk, Republic of Belarus

SPECIFIC FEATURES OF THE PRODUCTION PROCESS OF BUCKWHEAT TREATED BY THE ELECTROMAGNETIC IRRADIATION

Abstract: The variety-specificity of the buckwheat plants reaction to various modes of electromagnetic exposure that differ in time is discussed in the article. It was found that the most vulnerable parameter of the yield structure was the mass of seeds per plant. It was noted that the regime with a 12-minute exposure increased the sowing qualities of seeds and the productivity of buckwheat varieties Aleksandrina, while reduced the same parameters of varieties Anastasia and Lakney.

Key words: electromagnetic radiation, sowing buckwheat, germination, survival, productivity, weight of 1000 seeds, weight of seeds per plant

В связи с меняющимися климатическими условиями на нашей планете под ударом оказываются растения, которым необходимо адаптироваться к этим переменам, не теряя при этом свою продуктивность. Поэтому в настоящее время достаточно актуальным является поиск новых технологий целенаправленного воздействия на сельскохозяйственные культуры, повышающих агрономические качества семян, урожайность и качество урожая. Часто подобные технологии основываются на воздействии физических факторов, среди которых заметное место занимает электромагнитное

излучение, оказывающее существенное влияние на различные растительные объекты. Много позитивных отзывов получили результаты воздействия низкоинтенсивным электромагнитным излучением (ЭМИ) на семена ряда сельскохозяйственных и лекарственных культур [2]. Однако отсутствие стабильных результатов сдерживает масштабное использование данного метода в технологии возделывания сельскохозяйственных культур.

Гречиха посевная – продовольственная культура, которая требует поиска новых подходов, направленных на увеличение урожайности, обладающая многими важными качествами, определяющими ее широкое использование в разных сферах жизни человека. Однако имеются ряд проблем, определяющих небольшие посевные площади, отводимые на гречиху в Республике Беларусь – низкая и нестабильная урожайность, связанная со сроком сева, продолжительностью вегетационного периода и разновременностью созревания семян из-за чего урожаи гречихи довольно низкие [3, 4]. В связи с этим возникла необходимость поиска эффективных, экологических и экономичных стимулирующих факторов, направленных на ускорение роста растений гречихи посевной (*Fagopyrum sagittatum Gilib*), повышения урожайности и улучшения качества получаемой продукции.

Целью данной работы было исследование влияния низкоинтенсивного электромагнитного излучения на посевные качества семян, ростовые процессы растений тетраплоидных и диплоидных сортов гречихи посевной и ее продуктивность.

В связи с этим основными **задачами исследования** были:

- 1) Изучить влияние различных режимов ЭМИ на посевные качества семян и характер ростовых процессов трех сортов гречихи Александрина, Анастасия и Лакнея на протяжении вегетации;
- 2) Исследовать влияние ЭМИ на формирование элементов продуктивности растений гречихи в 2020 году.

Для исследования семена гречихи обыкновенной сортов Александрина, Анастасия и Лакнея были обработаны 3-мя режимами (Р) электромагнитного излучения при частоте обработки 64–66 ГГц в течение 20 минут (Р2), 12 минут (Р2.1) и 8 минут (Р2.2). Обработка производилась в Институте ядерных проблем БГУ. Необработанные семена служили контролем. Выбор режимов ЭМИ обусловлен ранее выполненными теоретическими и экспериментальными исследованиям [1]. Поэтому для решения поставленных задач был заложен 8 мая 2020 года полевой мелкоделяночный опыт на базе агробиостанции «Зеленое» БГПУ. Повторность опыта четырехкратная. Результаты статистически обработаны с помощью программы Microsoft Excel. В ходе опыта оценивалось влияние ЭМИ на полевую всхожесть, выживаемость (количество выживших растений к концу вегетационного периода), высоту

растений на разных стадиях вегетации, а также элементы структуры урожая – масса 1000 семян и масса семян с растения, а также общую продуктивность.

В ходе исследования влияния режимов ЭМИ на посевные качества семян гречихи посевной установлено, что режимы P2.1 и P2.2 повышали всхожесть семян гречихи сорта Александрина соответственно на 7,5% и 10,0% относительно контроля, тогда как у сортов Анастасия эти же режимы снижали обсуждаемый показатель на 5,8% и 10,0% соответственно (рис. 1 А). У сорта Лакнея снижение всхожести отмечено под влиянием P2 и P2.2 на 4,2% и 14,2% соответственно. Анализ выживаемости растений гречихи перед уборкой урожая выявил позитивные изменения под влиянием режимов ЭМИ только в случае сорта Александрина – увеличение данного параметра относительно контроля происходило линейно от времени воздействия ЭМИ от 20 до 8 мин – на 14,2% (P2), 13,3% (P2.1) и 12,5% (P2.2) (рис. 1Б). В случае сортов Анастасия отмечено снижение выживаемости на 5% (P2.1) и 13,3% (P2.2) и Лакнея на 4% (P2) по сравнению с контролем.

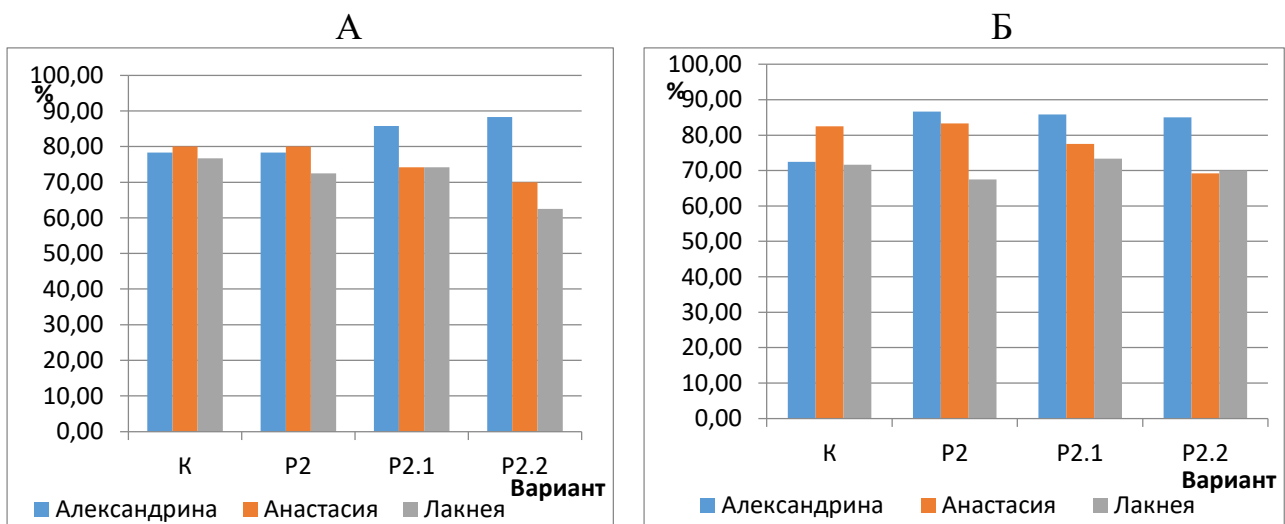

Рисунок 1– Влияние низкоинтенсивного электромагнитного излучения на полевую всхожесть (А) и выживаемость (Б) гречихи посевной сортов Анастасия, Александрина и Лакнея

Важным критерием влияния режимов ЭМИ на характер ростовых процессов и формирование вегетативных органов является показатель высоты растений. Анализ высоты растений в контролях изучаемых сортов показал, что наиболее высокие значения данного показателя отмечены у сортов Александрина и Лакнея – 95,5 см и 92,8 см, тогда как у сорта Анастасия – 87 см (рис. 2).

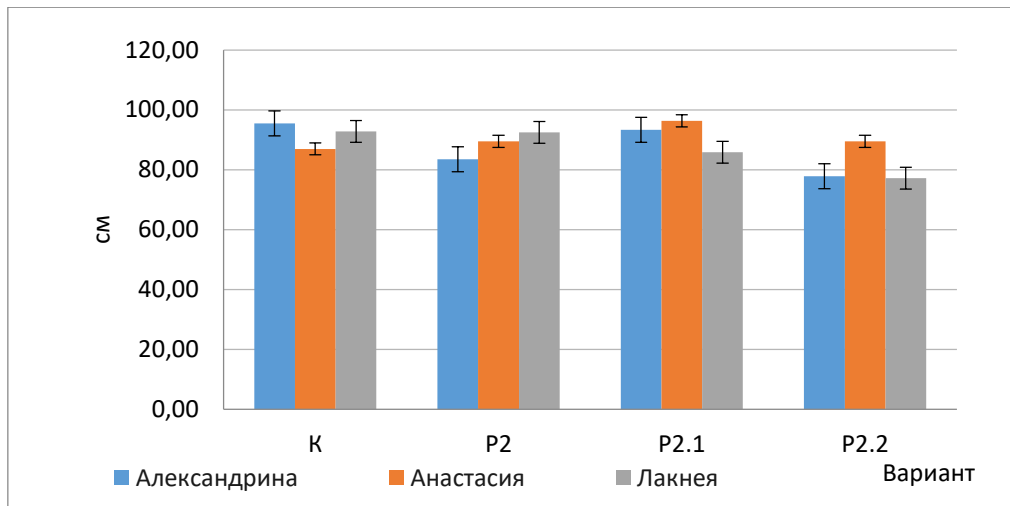

Рисунок 2 – Влияние низкоинтенсивного электромагнитного излучения на высоту растений гречихи посевной сортов Анастасия, Александрина и Лакнея в конце вегетационного периода 2020 г.

Поэтому логически было ожидать более позитивные изменения данного параметра под влиянием режимов ЭМИ у сорта Анастасия – P2.1 на 10,8% превышал контрольные значения, тогда как выявлено снижение высоты растений к концу вегетации на 7,9% (P2) и 12,9% (P2.2) у сорта Александрина и Лакнея на 7,5% (P2.1) и 16,8% (P2.2) (рис. 2).

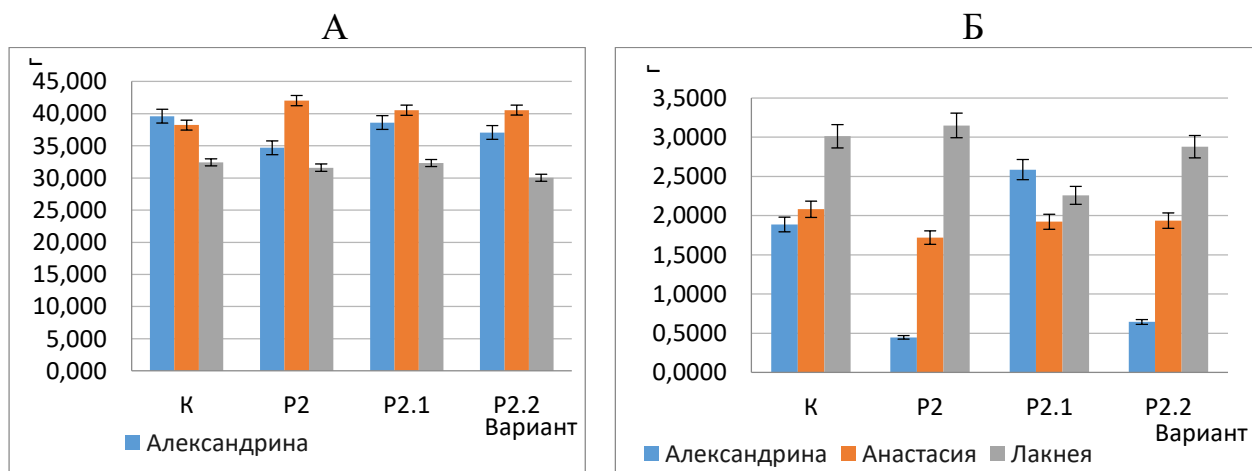

Рисунок 3 – Влияние низкоинтенсивного электромагнитного излучения на массу 1000 семян (А) и массу семян с растения (Б) гречихи посевной сортов Анастасия, Александрина и Лакнея

В ходе исследований выявлено, что наиболее позитивные изменения по массе 1000 семян, характеризующие выполненность и качество семян, под влиянием режимов ЭМИ отмечены у сорта Анастасия, имеющего средний между 3 изучаемыми сортами показатель в контроле (рис. 3А). Установлено, что у сорта Анастасия данный параметр вырос под влиянием P2 на 9,9%, а P2.1 и P2.2 на 6,0 % относительно контроля. Тогда как у сорта Александрина он снижался на 12% (P2), 3% (P2.1) и 6%(P2.2), аналогичная тенденция отмечена у сорта Лакнея на 7,4% (P2.2). При оценке влияния комплексного показателя,

характеризующего формирование элементов продуктивности, массы семян с растения, описывающего не только качество семян, но и их количество на растении, установлены позитивные отклонения от контроля только в случае P2.1 на сорте Александрина на 37% выше контроля и Лакнея на 4,5% в варианте P2 (рис. 3Б). Отмечено существенное снижение данного показателя относительно контроля у сорта Александрина под влиянием P2 и P2.2 ЭМИ на 76% и 66% соответственно, у сорта Анастасия на 17,4%, 7,6% и 7% соответственно режимам P2, P2.1 и P2.2, у сорта Лакнея – на 25% (P2.1) и 4,6% (P2.2). Таким образом, данный показатель оказался наиболее чувствительным к действию низкоинтенсивного электромагнитного излучения.

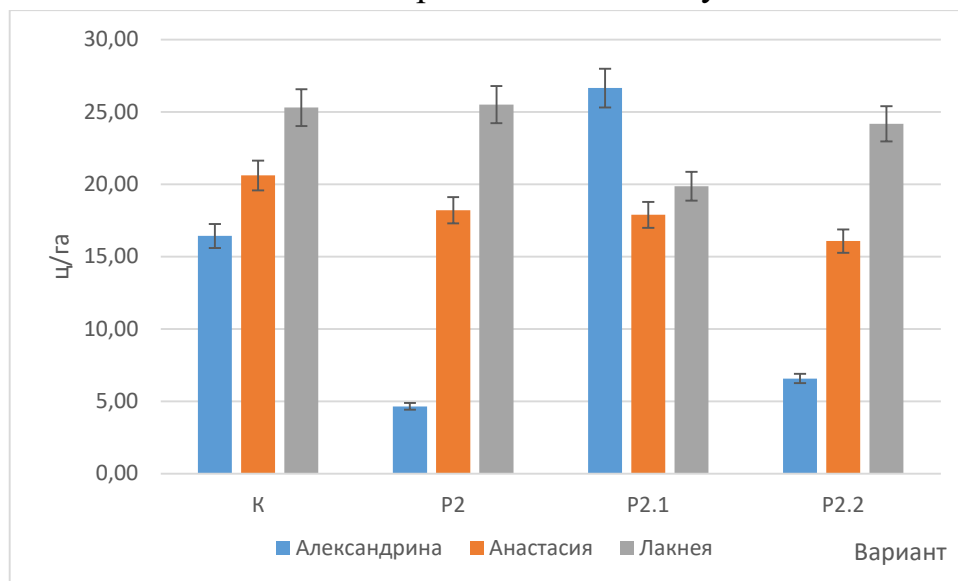

Рисунок 4 – Влияние режимов ЭМИ на продуктивность гречихи посевной сортов Анастасия, Александрина и Лакнея в условиях 2020 г.

Все изменения, отмечающиеся под влиянием режимов ЭМИ, не могли не отразиться на продуктивности гречихи. Необходимо отметить, что повышение продуктивности на 62% относительно контрольных значений было выявлено только в случае P2.1 на сорте Александрина и составило 26,64 ц/га (рис. 4). Во всех остальных вариантах опыта было отмечено снижение урожайности относительно контроля и особенно существенное на сорте Александрина в случаях P2 и P2.2 на 71,7% и 60,0% соответственно. У сорта Анастасия этот показатель падал с уменьшением времени воздействия – от 11,6% (P2) до 22 % (P2.2). У сорта Лакнея значительное снижение продуктивности отмечалось только в варианте P2.1 – 21,4%.

Таким образом, установлена сортоспецифичная реакция растений гречихи посевной на режимы низкоинтенсивного электромагнитного излучения, проявляющаяся в разнонаправленных сдвигах в посевных качествах семян, характере роста и формировании элементов продуктивности. Установлено, что наиболее чувствительным к ЭМИ параметром структуры урожая оказалась масса семян с растения. Отмечено, что режим с 12-минутным временем

воздействия (P2.1) повышал посевные качества семян и продуктивность гречихи сорта Александрина, в то время как он снижал эти же показатели у сортов Анастасия и Лакнея. Поэтому P2.1 может быть рекомендован в технологию промышленного выращивания гречихи посевной сорта Александрина.

Список литературы:

1. Карпович, В. А., Родионова, В. Н. Патент РБ №5580 Способ предпосевной обработки семян овощных или зерновых культур. Выд. 23.06.2003 г.
2. Мазец Ж. Э., Кайзинович К.Я., Шутова А. Г. К вопросу о механизмах взаимодействия низкоинтенсивного электромагнитного излучения с растительными объектами. *Весті БГПУ. № 1(79). Сер. Биол. науки. 2014. С.26–31.*
3. Мазец Ж. Э., Еловская Н. А., Суленко Д. М., Грицкевич Е. Р. Влияние низкоинтенсивного электромагнитного излучения на продуктивность тетраплоидных сортов гречихи посевной. *Материалы международного научного форума «Образование. Наука. Культура» (23 ноября 2016 г.) [Электронный ресурс] : сборник научных статей / Под общ. ред. проф. Б. В. Илькевича. Отв. ред. Н. В. Осипова. – Электронные текстовые дан. (1110 файл.: МБ). – Гжель: ГГУ, 2017. – Режим доступа: <http://www.art-gzhel.ru/>. С. 897–901.*
4. Малоизвестные факты о гречихе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://health.mail.ru/news/maloizvestnye_fakty_o_grechke/. – Дата доступа: 28.10.2018.

УДК 633.494:631.527

Остапчик Виктория, младший научный сотрудник,
Островская Анастасия, младший научный сотрудник,
Дробот Надежда, научный сотрудник,
Мозгова Галина, кандидат биологических наук, руководитель НКЦБ,
Институт генетики и цитологии НАН Беларуси,
Минск, Республика Беларусь

ДЕТЕКЦИЯ И ИДЕНТИФИКАЦИЯ ГМО С ЦЕЛЬЮ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ И СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация: Создание и выращивание генетически модифицированных организмов (ГМО) и реализация на рынке ГМО и продуктов на их основе законодательно регулируются. Для облегчения международной торговли и предоставления достоверной информации потребителям установлены требования к маркировке продукции, полученной с использованием ГМО. В статье приведены статистические данные по выявлению и идентификации ГМ-компонентов и ГМ-линий в образцах, проанализированных Национальным координационным центром биобезопасности.

Ключевые слова: ГМО, ГМ-линии, ГМ-компоненты, ГМ-последовательности, ПЦР-РВ

Astapchyk Viktoriya, junior researcher
Astrouskaya Anastasiya, junior researcher
Drobat Nadyezhda, researcher
Mozgova Galina, PhD (Biological Sciences)
Institute of Genetics and Cytology of the National Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Republic of Belarus

DETECTION AND IDENTIFICATION OF GMO'S TO ENSURE FOOD AND AGRICULTURAL SECURITY

***Abstract:** The creation and cultivation of genetically modified organisms (GMOs) and marketing of GMOs and their products are regulated by law. To facilitate international trade and provide reliable information to consumers, labelling requirements have been established for products derived from GMOs. The article provides statistical data on the detection and identification of GM-components and GM-lines in samples analyzed by the National Coordination Biosafety Centre.*

***Keywords:** GMO, GM lines, GM components, GM sequences, qPCR*

Введение в геном растения, животного или микроорганизма новых последовательностей генов при помощи методов генной инженерии позволяет получить генно-модифицированный организм (ГМО) с новым признаком или признаками, которые не возможно получить методами традиционной селекции [2; 13]. По состоянию на 2020 г в разных странах мира прошли оценку рисков и были одобрены для выращивания на полях или для использования в промышленных целях 425 генетически-модифицированных растений (ГМР) и 1 генетически-модифицированное животное – трансгенный быстрорастущий атлантический лосось [16].

В большинстве стран мира сфера генно-инженерной деятельности (создание ГМО, его выращивание, помещение на рынок и трансграничное перемещение) законодательно регулируется [18]. Для того, чтобы соответствовать законодательству и быть реализованными на рынке, пищевая продукция и корма проходят проверку с целью выявления в них ГМ-компонентов и обнаружения неразрешенных (непрошедших оценку рисков) генно-модифицированных линий (ГМ-линий).

По законодательству Республики Беларусь и ЕАЭС маркировка генно-модифицированных организмов (ГМО) и продуктов питания, полученных из ГМО, проводится при условии, если содержание ГМ-компонентов составляет 0,9% и выше [3; 9]. На территории Республики Беларусь утвержден список ГМ-линий сои и кукурузы, содержание которых в кормах допускается свыше 0,9% [6]. При этом, Решением Комиссии Таможенного Союза от 18 июня 2010 г. № 317 [4] определено, что корма, произведенные без использования ГМ-компонентов, могут содержать незарегистрированных ГМ-линий 0,5% и менее и (или) зарегистрированных ГМ-линий 0,9% и менее каждого ГМ-компонента, а корма, произведенные с использованием ГМ-компонентов, могут содержать незарегистрированных ГМ-линий 0,5% и менее каждого ГМ-компонента. Таким образом, использование не зарегистрированных уполномоченными органами (не разрешенных) ГМ-линий для производства кормов, в случае если их содержание составляет 0,5% и выше, запрещено. Использование ГМ-

содержащего продовольственного сырья для производства пищевой продукции для беременных, кормящих женщин и детского питания не допускается [10].

Для скрининга ГМО и идентификации ГМ-линий существует ряд методик. По молекуле-мишени анализа их можно разделить на 2 основные группы: в первой группе такой молекулой является ДНК, во второй – белок. На данный момент методы, основанные на идентификации трансгенного белка в ГМО и продукции, полученной из ГМО (например, методы иммуноферментного анализа, ИФА), могут рассматриваться только в качестве альтернативного подхода. Из-за нестабильности белкового субстрата ИФА применяется для анализа сырья, которое не было подвергнуто технологической обработке. Кроме того, белок – продукт трансгена – может присутствовать в ГМО в низких концентрациях, а данный метод не всегда позволяет выявить такие концентрации [8; 15].

ДНК является более стабильной и предпочтительной мишенью при определении ГМО, поэтому методы идентификации, основанные на анализе ДНК, более распространены. Для рутинной детекции ГМО в аккредитованных лабораториях наиболее часто применяются качественная полимеразная цепная реакция (ПЦР) и количественная ПЦР в режиме реального времени (ПЦР-РВ), реже – цифровая ПЦР, петлевая изотермическая амплификация и секвенирование [17].

ПЦР-РВ занимает лидирующую позицию среди вышеперечисленных методов детекции ГМО. Данный метод позволяет установить процентное содержание ГМ-компонента или ГМ-линии в образце, является наименее дорогостоящим и трудоемким в использовании и поэтому широко применяется в коммерческих целях [12; 19]. В данном типе анализа количество продукта, синтезированного во время реакции полимеризации, измеряется в каждом цикле реакции путем обнаружения флуоресцентного сигнала специфического флуоресцентного зонда (TaqMan) или интеркалирующего флуоресцентного красителя (SYBR Green I) [11].

При Государственном научном учреждении «Институт генетики и цитологии Национальной академии наук Беларуси» в соответствии с Постановлением Совета Министров Республики Беларусь № 963 от 19 июня 1998 г. [7] был создан Национальный координационный центр биобезопасности (НКЦБ), который аккредитован на проведение скрининга и идентификации ГМ-компонентов в продуктах питания, сельскохозяйственном сырье, кормах и кормовых добавках.

Под скринингом следует понимать качественное определение в исследуемых образцах наличия/отсутствия ГМ-компонентов всех ГМ-линий, которые могут потенциально присутствовать на мировом рынке в данный период времени. Скрининг позволяет выявлять наиболее часто встречающиеся

последовательности генов, используемых при конструировании генетически модифицированных организмов. К наиболее часто используемым для скрининга последовательностям относятся промоторы (например, *CaMV 35S*, *FMV 35S*, *SsuAra*), терминаторы (*NOS*, *rbcS*, *E9*) и маркерные гены (*nptII*, *cry3A*) [1].

Из проанализированных в 2016 г. Национальным координационным центром биобезопасности 1783 образцов, предоставленных различными организациями и индивидуальными предпринимателями, специализирующимися на производстве и поставке пищевой продукции и сельскохозяйственного сырья, 16 образцов содержали скрининговые ГМ-последовательности. В 2017 г. было исследовано 1423 образца, из которых 11 оказались ГМ-положительными. В 2018 г. проведены испытания 1486 образцов, из них 14 содержали трансгенную вставку. В 2019 г. испытания прошли 1929 образцов, 211 из них содержали ГМ-компоненты. Из 951 проанализированного за три квартала 2020 г. образца ГМ-последовательности были выявлены у 71 образца (таблица 1).

Таблица 1 Количество проанализированных образцов в период с 2016 г. по 3-ий квартал 2020 г.

Период	Проанализированные образцы	ГМ-положительные образцы	ГМ-положительные образцы, %
2016 г.	1783	16	0,89
2017 г.	1423	11	0,77
2018 г.	1486	14	0,94
2019 г.	1929	211	10,94
1-3 квартал 2020 г.	951	71	7,47

Постановлением Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь от 10 июня 2016 г. № 23 утвержден список ГМ-линий сои и кукурузы, которые разрешены к использованию в кормах и кормовых добавках в количестве свыше 0,9 % [5]. Данный список дополняется по мере регистрации новых ГМ-линий на территории Таможенного союза.

Под ГМ-линией понимают генетически модифицированный организм, в чьем генотипе присутствует определенная трансгенная конструкция (новый ген/ гены и регуляторные последовательности). На сегодняшний день на территории Таможенного Союза прошли оценку рисков и разрешены к использованию в хозяйственных целях 9 линий сои (GTS 40-3-2, MON 89788, A2704-12, A5547-127, BPS-CV127-9, MON 87701, SYHTØH2, FG72, MON87701 x MON 89788) и 11 линий кукурузы (MON810, NK603, GA21, T25, Bt11, MON88017, MIR604, 3272, MIR162, MON89034, 5307) [9; 14].

С 2019 года НКЦБ предоставляет услуги по идентификации зарегистрированных ГМ-линий. Из проанализированных в центре 174 образцов кормов, 162 содержали зарегистрированные линии сои, что составило 93,10% от общего числа проанализированных в 2019 г. проб. В течение первых трех кварталов 2020 г. было проанализировано 65 проб и установлено, что 61 проба содержала разрешенные ГМ-линии, что составило 93,84% от всех проанализированных образцов (таблица 2).

Таблица 2 Идентификация разрешенных ГМ-линий сои в период с 2019 г. по 3-ий квартал 2020 г.

Период	Образцы, подвергшиеся идентификации разрешенных ГМ-линий	Образцы, содержащие разрешённые ГМ-линии	Образцы, содержащие разрешённые ГМ-линии %
2019 г.	174	162	93,10
1-3 квартал 2020 г.	65	61	93,84

Наиболее часто выявлялись ГМ-линий сои GTS 40-3-2 и MON 89788. ГМ-линии A2704-12, A5547-127, MON 87701 выявлялись с низкой частотой.

Следует отметить, что скрининг и последующая идентификация ГМ-линий позволили устанавливать ГМ-компоненты и ГМ-линии в основном в зерне и кормах, предназначенных для кормления животных, при этом доля ГМ-составляющих в продукции, предназначенной для пищевых целей, была незначительна, а количественное содержание ГМ-компонентов в основном не превышало 0,5%.

Список литературы:

1. 35S промотор вируса мозаики норичника (*p-fmv*) - новая мишень для анализа на содержание генетически модифицированных организмов / А.Я. Игоревич [и др.] // Известия Тимирязевской сельскохозяйственной академии. – 2011. – № 6.
2. ВОЗ | Часто задаваемые вопросы по генетически модифицированным продуктам питания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.who.int/foodsafety/areas_work/food-technology/faq-genetically-modified-food/ru/. – Дата доступа: 15.10.2020.
3. О внесении изменений в технический регламент Таможенного союза «Пищевая продукция в части ее маркировки» (ТР ТС 022/2011), Решение Совета ЕЭК от 20 декабря 2017 года №90 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/556173298>. – Дата доступа: 15.10.2020.
4. О применении ветеринарно-санитарных мер в Евразийском экономическом союзе (с изменениями на 25 августа 2020 года), Решение Комиссии Таможенного союза от 18 июня 2010 года №317 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902224701>. – Дата доступа: 13.10.2020.
5. Постановление Мин СХ РБ 23 10.06.2016 О внесении изменений и дополнений в постановление Министерства сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь от 10 февраля 2011 г. № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://kodeksy-by.com/norm_akt/source-Мин СХ РБ/типе-Постановление/23-10.06.2016.htm. – Дата доступа: 13.10.2020.

6. *Постановление № 12/26 (Постановление Министерства здравоохранения Республики Беларусь, Комитета по стандартизации, метрологии и сертификации при Совете Министров Республики Беларусь от 8 июня 2005 г. №12/26 «Об утверждении перечня продовольственного сырья и пищевых продуктов, подлежащих контролю за наличием генетически модифицированных составляющих (компонентов).»)* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://etalonline.by/document/?regnum=W20512762>. – Дата доступа: 10.10.2020.
7. *Постановление № 963 (Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 19 июня 1998 г. №963 «О создании Национального координационного центра биобезопасности.»)* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://etalonline.by/document/?regnum=c29800963&q_id=0. – Дата доступа: 11.10.2020.
8. *Современные методы определения генно-инженерно-модифицированных организмов в пищевых продуктах / К. Э.р [и др.] // Медицина труда и экология человека. – 2019. – № 2 (18).*
9. *Тексты документа ВСП от 10.02.2011 № 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://tnpa.by/#!/FileText/357753/260053>. – Дата доступа: 09.10.2020.*
10. *Тексты документа СанПиН от 21.06.2013 № 52 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tnpa.by/#!/FileText/417757/299816>. – Дата доступа: 09.10.2020.*
11. *Broeders S.R.M. How to Deal with the Upcoming Challenges in GMO Detection in Food and Feed / S.R.M. Broeders, S.C.J. De Keersmaecker, N.H.C. Roosens // Journal of Biomedicine and Biotechnology. – 2012. – Т. 2012.*
12. *Development of a qualitative real-time PCR method to detect 19 targets for identification of genetically modified organisms / C. Peng [и др.] // SpringerPlus. – 2016. – Т. 5. – № 1.*
13. *Genetically modified organism | Definition, Examples, & Facts | Britannica [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.britannica.com/science/genetically-modified-organism>. – Дата доступа: 09.10.2020.*
14. *Об организации контроля обращения генно-инженерно-модифицированных организмов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://government.ru/docs/26784/>. – Дата доступа: 09.10.2020.*
15. *Чернышева О.Н. Методы аналитического контроля пищевой продукции, произведенной из генно-инженерно-модифицированных растений / О.Н. Чернышева, Е.Ю. Сорокина // Вопросы Питания. – 2013. – Т. 82. – № 3.*
16. *Extraordinary salmon growth / R.H. Devlin [et al.] // Nature. – 1994. – Vol. 371. – № 6494. – P. 209-210.*
17. *GMO quantification: valuable experience and insights for the future / M. Milavec [и др.] // Analytical and Bioanalytical Chemistry. – 2014. – Т. 406. – GMO quantification. – № 26. – С. 6485-6497.*
18. *Rodriguez-Ferrand G.B. Ограничения на генетически модифицированные организмы | Юридическая библиотека Конгресса [Электронный ресурс] : Web page / G.B. Rodriguez-Ferrand. – Режим доступа: <https://www.loc.gov/law/help/restrictions-on-gmos/index.php>. – Дата доступа: 09.10.2020.*
19. *Verification of Real-Time PCR Methods for Qualitative and Quantitative Testing of Genetically Modified Organisms: GMO Quantitative and Qualitative Testing / S. Del Gaudio [et al.] // Journal of Food Quality. – 2012. – Vol. 35. – Verification of Real-Time PCR Methods for Qualitative and Quantitative Testing of Genetically Modified Organisms. – № 6. – P. 442-447.*

УДК 616.995.1

*Шамко Анастасия, студентка 4-го курса
БГПУ им. Максима Танка. Минск, Республика Беларусь*

ГЕЛЬМИНТОФАУНА ПТЕНЦОВ СЕМЕЙСТВА ЧАЙКОВЫЕ (LARIDAE)

Аннотация. В статье рассматривается актуальная задача зоологии – изучение фауны гельминтов их систематика на примере полувыводковых птенцов семейства Laridae в условиях влияния урбанизации города Минска. Помимо фаунистических и таксономических характеристик гельминтов Чайковых, также изложены данные о рационе питания птенцов.

Ключевые слова: Laridae; орнитогельминтология; гельминты; большие белоголовые чайки, Беларусь, урбанизация.

*Shamko Anastasiya, 4th year student
Belarusian state pedagogical Maxim Tank university. Minsk, Republic of Belarus*

HELMINTHOLOGICAL FAUNA OF GULLS (LARIDAE) FAMILY NESTLINGS

Abstract. The article deals with the actual task of zoology – the study of the helminth fauna and their systematics on the example of nestlings gulls of the Laridae family under the influence of the urbanization of the city of Minsk. In addition to the faunal and taxonomic characteristics of Laridae helminths, data on the diet of nestlings are also presented.

Key words: Laridae; ornithohelminthology; helminths; great white-headed gulls, Belarus, urbanization.

Птицы для многих гельминтов являются неотъемлемой частью жизненного цикла, что помогает им иметь широкую географию в природе. Помимо этого, птицы являются распространителями многих паразитов, которые вызывают заражение рыб, домашних птиц и млекопитающих. Поэтому для гельминтологии важен сбор информации о гельминтофауне птиц, и, одни из таких птиц – это чайки (Laridae), часто встречающиеся в пределах города Минска. В связи с чем, очень важно изучить гостальную закономерность встречаемости определенных видов паразитических червей и их разнообразие у этих птиц, так как это поможет расширить знания о гельминтофауне чаек и выявить их очаги и причины инвазии. Помимо этого, результаты исследования позволят получить эколого–географическую информацию об обитании больших белоголовых чаек, их рационе питания на мусорном полигоне Гатова Минского района.

Цель работы: оценить влияние урбанизации на питание и гельминтологическую фауну полувыводковых птенцов семейства Laridae на примере г. Минска. Видовое разнообразие представителей чайковых на территории Беларуси насчитывает 17 видов [2, с. 61]. Объектом исследования выступил комплекс больших белоголовых чаек (ББЧ), который в себя включает 2 вида: серебристую чайку (*Larus argentatus* Pontoppidan, 1763) и чайку –

хохотунью (*Larus cachinnans* (Pallas, 1811)), которых орнитологи объединяют в единый комплекс из-за того, что данная группа птиц является молодой и фенотипически мало дифференцированной, что затрудняет различие 2-х видов *Larus argentatus* Pontoppidan, 1763 и *Larus cachinnans* (Pallas, 1811) между собой [5]. Предмет нашего исследования – гельминтофауна птенцов больших белоголовых чаек (ББЧ) в условия влияния урбанизации города Минска.

Вскрытие птиц и определение гельминтов производилось в лаборатории паразитологии НПЦ по биоресурсам АН.

Начиная с 1940 – 60-х годов, чайки начали активно осваивать урболандшафты. В результате непрерывной экспансии уже к середине 2000-х годов большинство серебристых чаек в Польше гнезилось в колониях на крышах зданий крупных городов вдоль балтийского побережья, куда птицы переместились из естественных местообитаний. По данным орнитологических исследований, в настоящее время самой крупной из известных на территории Беларуси колонией ББЧ является колония на крыше кожевенного завода в поселке Гатово Минского района [1]. Так как эта колония располагается рядом с мусорным полигоном, то в желудочно-кишечном тракте птиц будут встречаться мусорные отходы антропогенного происхождения. Сами чайки по природе – околородные птицы и в их рационе преобладают рыбы, поэтому на территории нашей страны они поедают сорную и промысловую рыбу в реках, озерах и водохранилищах – карпообразных, осетровых, окуневых и др., которые являются промежуточными хозяевами различных гельминтов, а поедая рыб чайки заражаются, становясь окончательным хозяином паразитических червей. Зараженная рыба может всплывать к поверхности воды и, в результате, становится более доступной для хищников.

По данным литературных источников, наиболее распространенными гельминтами рыб, и в последствии чаек, являются: род *Diplostomum* возбудитель диплостомоза у рыб (сорных – карпообразных), которые обитают в реках и стоячих реках, род *Dactylogyrus* – дактилогироз у рыб; род *Ligula* – лигулез; род *Opisthorchis* - описторхоз, также вид цестод *Schistocephalus solidus*, который обитает только у трёхиглой колюшки, которая из-за заражения гельминтами всплывает к поверхности и становится лёгкой добычей для чаек. Также у чаек можно встретить нематод. Согласно определителю паразитических нематод Скрябина К. И., у больших белоголовых чаек могут встречаться следующие виды нематод: *Larus cachinnans*: *Cosmocephalus obvelatus* var. *magna* Wassilkowa, 1926 (*Spir.*), *Streptocara transcaucasica* (Solonitzin, 1932) (*Spir.*). *Larus argentatus*: *Contracaecum* (*Contracaecum*) *spiculigerum* (Rud., 1890) Railliet et Henry, 1912 (*Asc.*), *Cosmocephalus aduncus* (Creplin, 1846) (*Spir.*); *Cosmocephalus obvelatus* (Creplin, 1825) (*Spir.*); *Aprocta*

turgida Stossich, 1902 (*Fil.*); *Eucoleus laricola* Wassilkowa, 1930 (*Trich.*) [3, с. 134].

В результате проведенного исследования, нами изучено 33 образца пищеварительной системы (ЖКТ) полувыводковых птенцов белоголовых чаек с мусорного полигона Гатово добытых в период май – июнь 2014 г. Осмотрены желудок, тонкий, задний кишечника и желчный пузырь птенцов. Данные о содержимом каждого отдела кишечника записывались в журнал. В качестве основной методики использовался метод неполного гельминтологического вскрытия с использованием «сухого» и «мокрого» способов исследования органов пищеварительного тракта (ЖКТ). Зарегистрировано 2 вида, 2 рода и 1 семейство гельминтов, относящихся к трематодам и цестодам. В каждом из образцов ЖКТ чаек присутствовали трематоды рода *Diplostomum* – 23 образца. Из 33 – х изученных образцов ББЧ у 6 образцов ЖКТ гельминты не были обнаружены, а у 4–х образцов ЖКТ кишечник не сохранился. Экстенсивность инвазии ББЧ гельминтами составила 69,6%.

Была определена гостальная специфичность трематоды рода *Diplostomum*, которая встречалась в каждом экземпляре ЖКТ. Представители семейства Echinostomatidae были обнаружены в 2-х экземплярах ЖКТ, трематоды рода *Cotylurus sp.* в одном, трематоды *Apophallus muehlingi* в одном и вид цестод *Schistocepholus solidus* также в одном.

Систематическое положение отмеченных гельминтов:

1. Род <i>Diplostomum</i> :	4. <i>Apophallus muehlingi</i> (Jagerskiold, 1899):
Царство: Animalia	Царство: Animalia
Тип: Platyhelminthes	Тип: Plathelminthes
Класс: Trematoda	Класс: Digenea
Отряд: Diplostomida	Отряд: Plagiorchiida
Семейство: Diplostomidae [4, с. 128]	Семейство: Heterophyidae [4, с. 28]
2. Семейство Echinostomatidae:	5. <i>Schistocepholus solidus</i> :
Царство: Animalia	Царство: Animalia
Тип: Plathelminthes	Тип: Plathelminthes
Класс: Digenea	Класс: Cestoda
Отряд: Echinostomida	Отряд: Pseudophyllidea
Подотряд: Echinostomata	Семейство: Schistocephalidae
3. Род <i>Cotylurus sp.</i> :	
Царство: Animalia	
Тип: Plathelminthes	
Класс: Digenea	
Отряд: Strigeidida	
Семейство: Strigeidae [4, с. 98]	

Таким образом, установлен следующий состав гельминтофауны птенцов ББЧ: трематоды рода *Diplostomum* – 940 экз., трематоды семейства Echinostomatidae – 153 экз., трематоды рода *Cotylurus sp.* – 75 экз., трематоды *Apophallus muehlingi* – 7 экз. и цестода *Schistocepholus solidus* – 1 экз. Экстенсивность инвазии ББЧ гельминтами составила 69,6%. Изучение состава

питания ББЧ показало преобладание рыбных продуктов (45%) в рационе питания птенцов вместе с продуктами антропогенного происхождения (13%) и с костями других животных (17%).

Наличие такого количества биогельминтов говорит о антропогенной трансформации, которая оказывает определенное влияние на состав и показатели зараженности гельминтами в условиях урбанизации. В результате анализа, показатель зараженности птенцов ББЧ составляет: род *Diplostomum* 80% – доминантный паразит, семейство Echinostomatidae – 13%, *Cotylurus sp.* – 6%, *Arophallus muehlingi* – 1%, *Schistocepholus solidus* > 1%.

Список использованных источников:

1. Крупнейшая в Беларуси колония больших белоголовых чаек на крыше : основные результаты обследования 2018 года : Зоологические чтения / И. Э. Самусенко, А. С. Пышко, И. А. Богданович, Т. Е. Павлющук, М. Хаупт. - Сборник статей Международной научно-практической конференции (Гродно, 20–22 марта 2019 г.). – Гродно : ГрГУ, 2019. – 299 с.
2. Никифоров, М. Е. и др. Птицы Беларуси на рубеже XXI века / М. Е. Никифоров, А. В. Козулин, В. В. Гричик, А. К. Тишечкин. – Минск : Изд. Королев, 1997. – 188 с.: ил. – 16 с.
3. Определитель паразитических нематод / сост. К.И. Скрябин, Н.П. Шихобалова, А.А. Соболев, А.А. Парамонов и др. – Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1954. – Т. 4. Камалланаты, рабдитаты, тиленхаты, трихоцефалаты, диокофиматы и распределение паразитических нематод по хозяевам. – 915 с.
4. Определитель трематод рыбоядных птиц Палеартики (описторхиды, рениколиды, стригеиды) / ответст. редактор М. Д. Сонин // Академия наук СССР. Всесоюз. общ. гельминтологов. – М. : Наука, 1986. – 216 с.
5. Фирсова, Л. В. Географическая изменчивость, система и эволюция серебристых чаек и хохотуний комплекса *Larus argentatus* Pontoppidan, 1753 – *Larus cachinnans* Pallas, 1811, обитающих в России / Л. В. Фирсова. - Зоологический институт РАН, Русский орнитологический журнал 2013, Том 22. – Санкт – Петербург, 2013. – 39 с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/geograficheskaya-izmenchivost-sistema-i-evolyutsiya-serebristyh-chaek-i-hohotuniy-kompleksa-larus-argentatus-pontoppidan-1753-larus> . – Дата доступа: 23.09.2019.

Научный руководитель: В.С. Бирг, канд. биолог. наук, доцент

МЕДИЦИНА І ФАРМАЦІЯ

УДК614.273:614.876

Олійник П. В., доктор фармацевтичних наук, доцент
професор кафедри медицини катастроф та військової медицини
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького.
Львів, Україна

Вороненко Д. В., магістр фармації, старший викладач
кафедри військової фармації Українська військово-медична академія.
Київ, Україна

АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА РИЗИКІВ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ РАДІАЦІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Проведений аналіз сучасного стану природно-техногенної і соціально-політичної обстановки в Україні. Виявлена можливість неконтрольованого впливу зовнішніх і внутрішніх чинників надзвичайних ситуацій природного і соціально-політичного походження на атомні електричні станції та інші радіаційно небезпечні об'єкти з виникненням радіаційних аварій. Встановлена необхідність оптимізації фармацевтичного і медичного забезпечення населення як важливої складової єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій у зв'язку із зростанням ризиків виникнення надзвичайних ситуацій радіаційного походження та недосконалістю правових, організаційних та інших механізмів державного управління у сфері фармацевтичного і медичного забезпечення населення.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, радіаційна аварія, фармацевтичне забезпечення.

P. Oliynyk

Doctor of pharmacy, professor at the catastrophe medicine and military medicine department. Danylo Halytsky Lviv national medical university. Lviv.

D. Voronenko

master of pharmacy, senior lecturer at the military pharmacy department. Ukrainian military medical academy. Kyiv.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF RISKS OF RADIATION EMERGENCY SITUATIONS ORIGIN IN UKRAINE

Abstract. In the article an analysis of the current state of natural-technogenic and socio-political situation in Ukraine is performed. The possibility of uncontrolled influence of external and internal factors of emergencies of natural and socio-political origin on nuclear power plants and other radiation-hazardous objects with the occurrence of radiation accidents has been revealed. The necessity to optimize the pharmaceutical and medical supply of the population as an important component of a single state system of civil protection of the population and territories due to the growing risks of emergencies of radiation origin and imperfection of legal, organizational and other mechanisms of state administration in the field of pharmaceutical and medical supply.

Key words: emergency situation, radiation accident, pharmaceutical supply.

Вступ.

Фармацевтичне забезпечення (ФЗ) населення в умовах надзвичайних ситуацій (НС) мирного і воєнного часу є одним із основних елементів системи забезпечення національної безпеки України. Відповідно до вимог Закону

України «Про основи національної безпеки України» гарантування національної безпеки визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Необхідність оптимізації фармацевтичного і медичного забезпечення населення як важливої складової єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій зумовлюється зростанням ризиків виникнення НС радіаційного походження та недосконалістю правових, організаційних та інших механізмів державного управління у сфері фармацевтичного і медичного забезпечення населення в умовах НС.

Рівень національної безпеки не може бути достатнім, якщо не буде вирішено завдання захисту населення, об'єктів економіки, національного надбання від НС техногенного, природного та соціально-політичного походження. Сучасні тенденції зростання втрат людей свідчать про актуальність проблеми забезпечення природно-техногенної безпеки населення. Ризики НС природного і техногенного походження невинно зростають [3,8].

Мета роботи. Аналіз та оцінка ризиків виникнення надзвичайних ситуацій радіаційного походження та обґрунтування необхідності вдосконалення нормативної бази з організації фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій радіаційного походження.

Матеріали і методи. В роботі використані законодавчі акти та наукові публікації в галузі радіаційної безпеки, які стосуються фармацевтичного забезпечення населення в умовах надзвичайних ситуацій радіаційного походження. Використовувались методи системного підходу, бібліографічного аналізу і контент-аналізу.

Результати й обговорення. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» та Стратегії національної безпеки України, на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами для життя і здоров'я населення України насамперед є: посягання на державний суверенітет та територіальну цілісність; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, поширення міжнародного тероризму; погіршення технічного стану ядерних об'єктів; зростання ризиків виникнення НС техногенного та природного походження [6, 13].

Сучасна природно-техногенна і соціально-політична обстановка в Україні свідчить про зростання загроз для життя і здоров'я населення України. Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, затверджена Указом Президента України від 26 березня 1999 року № 284/99, поділяє усі загрози на зовнішні та внутрішні, які виникають під час НС техногенного, природного та соціально-політичного

походження. Зовнішні загрози безпосередньо пов'язані з безпекою населення у випадку розв'язання сучасної війни або локальних збройних конфліктів, виникнення глобальних техногенних катастроф за межами України (на землі, в навколоземному просторі), які можуть спричинити негативний вплив на населення та територію держави. Внутрішні загрози пов'язані з НС техногенного і природного походження або можуть бути спровоковані терористичними діями.

Особливу загрозу складає можливість виникнення землетрусу у південно-західній частині України з епіцентром в сейсмологічно активній зоні Вранча в Румунських Карпатах [4]. Землетруси є одним із найнебезпечніших природних явищ, які становлять загрозу безпеці населення України і можуть призвести до радіаційних аварій на АЕС. В Україні сейсмонебезпечні райони інтенсивністю 6-9 балів займають біля 20% території (біля 120 тис.км²), на якій проживає більше 10 млн. людей [12]. Сейсмічну обстановку в Україні можна охарактеризувати таким чином: сейсмологічно активна зона Вранча в Румунських Карпатах, яка охоплює усю південно-західну частину України, з можливістю виникнення 6-7 бальних землетрусів, з локальними 8-9 бальними ділянками; Кримська сейсмоактивна зона, з можливістю виникнення 7-8 бальних, з локальними 9-бальними проявами землетрусів Кримської гірської зони; Закарпатська сейсмоактивна зона, з можливістю виникнення 6-7 бальних землетрусів [2].

Сильні землетруси у сейсмологічно активній зоні Вранча виникають досить часто (1940, 1977, 1986, 1990 рр.) і викликають катастрофічні наслідки. Велика глибина осередку призводить до того, що коливання від цих землетрусів охоплюють практично всю територію України. У 1986 році сила поштовхів у містах Одесі, Рені, Белграді, Ізмаїлі досягала 6-7 балів, у Києві – від 4 до 5 балів. Наявність на території України сейсмічної небезпеки від землетрусів зони Вранча вимагає проектування сейсмостійких будинків і промислових споруд, у тому числі АЕС, на основі надійних даних про рівень і параметри сейсмічної небезпеки [4].

До зовнішніх загроз для життя і здоров'я населення України належать ряд конфліктних ситуацій, серед яких: конфлікт з Російською Федерацією на південному сході України, анексія Криму та невизначеність ділянки україно-російського кордону в акваторії Азовського і Чорного морів, Керченської протоки [1, 7]; територіальні суперечки між Україною і Румунією (конфлікт навколо острова Зміїний у зв'язку з розмежуванням континентального шельфу в Чорному морі) [5], домагання деяких політичних сил Румунії на Бесарабію і Північну Буковину, прагнення Румунії обмежити судноплавство в українській частині гирла Дунаю тощо.

Останні події військової ескалації на території України свідчать про можливість терористичних атак по відношенню до атомних електричних станцій та інших радіаційно небезпечних об'єктів. Прикладом терористичних атак і військових нападів на АЕС можуть бути захоплення терористами АЕС «Атуча» в Аргентині (1973 р.), бомбардування ядерного комплексу «Аль-Тувайта» в Іраку (1980 р.), знищення ізраїльською армією іракського ядерного центру «Осірак» (1981 р.), бомбардування іранської АЕС «Бушер» (1987 р.), бомбардування Ізраїлем будівництва атомного реактора у Сирії (2007 р.) [9].

На початку XXI століття відбувається посилення загроз і зростання нестабільності у світі, постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, а також у техногенно-екологічній сферах. Такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони і держави. Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі. Перемагає «геополітичний варіант», із поверненням до права сили в міжнародних відносинах, який буде супроводжуватись посиленням ризиків колапсу міжнародної системи безпеки з подальшим неконтрольованим наростанням загроз [1].

Таким чином, сучасна техногенно-екологічна і соціально-політична ситуація в Україні і світі зумовлюють зростання ризику радіаційних аварій, ядерного тероризму та застосування ядерної тактичної зброї. Найбільш вірогідними сценаріями виникнення НС радіаційного походження в Україні на сьогоднішній день можна вважати: радіаційні аварії на ядерних реакторах АЕС; терористичні атаки і військові напади на АЕС; терористичні акти, пов'язані з перевезенням, зберіганням та використанням радіоактивних матеріалів; застосування диспергуючих радіологічних пристроїв або оболонки з радіоактивних матеріалів для звичайного неядерного боєприпасу, так званої «брудної бомби»; використання тактичної ядерної зброї [10].

На сучасному етапі розвитку суспільства, радіоактивні речовини широко застосовуються в промисловості, медицині, військовій сфері. Станом на початок 2018 року, у світі експлуатується 451 ядерний реактор. Україна входить до першої десятки держав з розвиненою ядерною енергетикою. На чотирьох АЕС експлуатуються 15 енергоблоків потужністю 13 835 МВт. У Києві та Севастополі експлуатуються дослідницькі ядерні реактори, на Запорізькій АЕС – сховище відпрацьованого ядерного палива «сухого типу». Функціонує 6 регіональних спеціалізованих підприємств по поводженню з радіоактивними відходами у складі Державної корпорації «УкрДО «Радон». У

Дніпропетровській та Кіровоградській областях ведеться видобуток та переробка уранових руд. На відстані менше 1000 км від кордонів України розташовані 29 АЕС європейських країн [11].

Наявність значної кількості джерел іонізуючого випромінювання (ДІВ) і ядерних установок в Україні та поблизу її кордонів є потенційною небезпекою виникнення РА. Цьому сприяє ряд чинників, зокрема, постійна терористична загроза внаслідок подій на Сході України та застарілість конструкцій і технологій, що використовуються на АЕС.

В Україні спостерігається тенденція до збільшення випадків виявлення ДІВ, за якими втрачено контроль (від 9-10 в рік на початку 1990-х рр. до 21-42 в останні роки), що свідчить про можливість виникнення РА і неконтрольованого опромінення населення. За останні 20 років в Україні зареєстровано 365 РА. Виявлено, що найбільша кількість РА відбувається з промисловими ДІВ, що сконцентровані в Донецькій (44,4%), Дніпропетровській (8,5%), Запорізькій (7,4%) Луганській областях (6,8%). Встановлено, що максимальна кількість РА сталася через порушення радіаційного контролю (52,6%), значна кількість яких пов'язана з ліквідацією або перепрофілюванням підприємств, крадіжку ДІВ (30,7%), втрату ДІВ (5,5%), з технологічних причин (4,9%), внаслідок незаконного обігу ДІВ (3,6%) [14].

Висновки. Сучасний стан природно-техногенної і соціально-політичної обстановки в Україні і світі свідчить про можливість неконтрольованого впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на атомні електричні станції та інші радіаційно небезпечні об'єкти з виникненням радіаційних аварій і значної кількості постраждалого населення. У зв'язку з недосконалістю правових, організаційних та інших механізмів державного управління в умовах НС, надання медичної допомоги постраждалому населенню потребує оптимізації фармацевтичного забезпечення населення як важливої складової єдиної державної системи цивільного захисту населення і територій.

Список використаних джерел:

- 1 Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2018 році». К.: НІСД, 2018. 688 с
2. Андрущенко Ю.А., Кутас В.В., Кендзера А.В. Локальные землетрясения на Украинском щите. Геофиз. журн. 2013. 35, № 6. С. 116–129.
3. Базика Д.А., Логановський К.М., Петриченко О.О., Берковський В.Б. Реформування системи охорони здоров'я: роль і місце закладів охорони здоров'я третинного рівня при радіаційних надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану. Проблеми радіаційної медицини та радіобіології. 2018. Вип. 23. С. 21–36.
4. Ващенко В.М., Бабій С.О., Толчонов І.В., Гордієнко Ю.О. Мережа сейсмічних спостережень України як сегмент системи моніторингу джерел потенційної екологічної небезпеки. Екологічна безпека. 2011. № 1 (11). С. 26–30.
5. Дьяков О.А. Україна-Румунія: проблема делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон. Стратегічні пріоритети. 2007. № 4 (5). С. 178–184.

6. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради. 2018. № 31. Ст. 241.
7. Гарбар О., Конопкін А., Кореньков О., Мовчан С. Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації. Українська Гельсінська спілка з прав людини. К., 2018. 40 с.
8. Іванюта С.П., Яковлев Є.О. Регіональна оцінка рівня техногенного навантаження в Україні. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 6. С. 38-45.
9. Логановський К.М., Руцак Л.В. Науково-практичне обґрунтування медичного й психолого-психіатричного реагування при радіаційних аваріях, ядерному тероризмі і застосуванні тактичної та стратегічної ядерної зброї. Радіологічний вісник. 2015. № 3–4 (56–57). С. 19–22.
10. Логановський К.М., Петриченко О.О., Морозов О.М. Охорона психічного здоров'я при радіаційних аваріях на ядерних реакторах та застосуванні «брудної бомби» і тактичної ядерної зброї: Методичні рекомендації (178.14/317.14). Київ. 2014. 25 с.
11. План реагування функціональної підсистеми єдиної державної системи запобігання і реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру «Безпека об'єктів ядерної енергетики». Наказ Державного комітету ядерного регулювання України від 16.07.2010 року № 93. URL: <http://www.snrc.gov.ua/nuclear/-uk/publish/article/140523>. Дата доступу: 02.07.2020 р.
12. Рекомендації п'ятої Всеукраїнської науково-технічної конференції «Будівництво в сейсмічних районах України» 25-28 травня 2004 р., м. Ялта. URL: http://www.seism.org.ua/seism09-001_u.html. Дата доступу: 02.07.2020 р.
13. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» // Указ Президента України від 8.06. 2012 року №389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>. Дата доступу 06.07.2020.
14. Тарасюк О.Є. Наукове обґрунтування оптимальних обсягів нормативної бази в галузі радіаційної гігієни. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата медичних наук. Спец. 14.02.01 – гігієна та професійна патологія. Київ. 2010. 22 с.

УДК 378.147.091.3

Бутко Любов, к. фарм. н., доцент,
завідувач кафедри управління якістю,
стандартизації та безпеки лікарських засобів
Київський міжнародний університет
Київ, Україна

ПЛЮСИ І МІНУСИ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ (з досвіду роботи Київського міжнародного університету)

Анотація. У статті проаналізовано переваги та недоліки впровадження дистанційної освіти під час пандемії з досвіду роботи науково-педагогічних працівників університету, розкрито роль інформаційних технологій у формуванні різнобічно розвинутої особистості, схарактеризовано етапність забезпечення дистанційного навчання, спрямованого на оволодіння новими компетенціями та підвищення професійного рівня.

Ключові слова: професійні компетентності, дистанційне навчання, сучасні комп'ютерні технології, система Zoom

*Butko Liubov, PhD (Pharmaceutical sciences), Associate Professor,
head of the department of quality control, standardization and safety of medicines
Kyiv International University. Kyiv, Ukraine*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF IMPLEMENTATION DISTANCE LEARNING (from the experience of Kyiv International University)

***Abstract.** The article analyzes the advantages and disadvantages of introducing distance education during a pandemic from the experience of research and teaching staff of the university, reveals the role of information technology in the formation of a developed personality, describes the stages of distance learning aimed at acquiring new competencies and improving professional level.*

***Keywords:** professional competencies, distance learning, modern computer technologies, Zoom system*

Розвиток вітчизняної освіти є одним з найважливіших завдань, що стоять перед суспільством. Традиційна система професійної підготовки фармацевтичних кадрів вже не відповідає викликам часу і не задовольняє потреби фармацевтичної галузі.

Отже, рівень професійної компетентності, розвиток особистісних ознак і якостей фахівців з кожним днем потребує активізації інтеграційних процесів в системі національної освіти.

Слід відмітити, що на процес формування стратегії розвитку вищої школи істотно впливає такий чинник, як приєднання України до Болонського процесу і необхідність урахування Європейських стандартів освіти.

Одним із шляхів вирішення проблеми може стати дистанційне навчання, яке представляє собою індивідуалізований процес здобуття освіти, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [2].

Нині дистанційна освіта – поширене явище в багатьох країнах світу, і з кожним роком її популярність зростає. Це технологія, що базується на принципах відкритого навчання, широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення та сучасні телекомунікації для доставки навчального матеріалу та спілкування [3]. Засоби телекомунікацій та електронних видань дають змогу подолати недоліки традиційних форм навчання, зберігаючи при цьому усі їхні позитивні риси.

Сьогодні вимагає від фахівців фармації мобільності, здатності до навчання та змін, креативного підходу до здійснення своїх професійних обов'язків, оволодіння сучасними комп'ютерними технологіями тощо. Фахівці фармації в процесі своєї професійної діяльності здатні підживлювати свій інтелектуальний запас новітньою професійною інформацією.

Сучасний фахівець потребує оволодіння новими компетенціями, набуття нових навичок та постійного підвищення свого професійного рівня, що в сучасних умовах можливо при застосуванні технологій в освітніх процесах, які використовуються для передачі та обміну інформацією [1].

Орієнтуючись на останні світові тенденції у сфері освіти, а також на реформування освітньої галузі України, в Київському міжнародному університеті на період карантину (березень – червень 2020 року), в тому числі на фармацевтичному факультеті, для студентів денної та заочної форми навчання заняття проводились дистанційно. Це була вимушена міра в зв'язку з епідеміологічною ситуацією в країні.

Перехід на дистанційне навчання, зумовлений пандемією, став неочікуваним та доволі серйозним випробуванням для всіх учасників освітнього процесу – викладачів, студентів, їхніх батьків.

З метою забезпечення дистанційного навчання кафедрами фармацевтичного факультету були сформовані та розміщені на сайті університету папки з завданнями для студентів щодо теоретичного навчання та самостійної роботи з кожної дисципліни навчального плану, таким чином, здобувачі освіти були повністю забезпечені відповідними методичними рекомендаціями. Також були передбачені форми оцінювання виконаних завдань, які перевірялись запропонованим викладачем способом (опитування під час онлайн-занять, через електронну пошту, Viber, Whats App, Telegram тощо).

Заняття в системі Zoom були розраховані на 40 хвилин.

Студенти, які навчались за індивідуальним графіком, також мали можливість скласти змістові модулі за допомогою Zoom через запрошення на конференцію.

Заняття проводились за тематичним планом робочих навчальних програм дисциплін у формі лекцій, конференцій, консультацій. Враховуючи необхідність опрацювання навчального матеріалу самостійно, заняття були побудовані таким чином, щоб студенти мали можливість ознайомитись з основним матеріалом на онлайн занятті, проговорити проблемні питання, отримати завдання для самостійного опрацювання. Після виконання завдань студенти обов'язково отримували зворотній зв'язок.

Слід відмітити наступні переваги платформи Zoom (рис.1): безкоштовний сервіс, легкість встановлення з Play-market, Apple Store для ПК, мобільних телефонів, планшетів, зрозумілий інтерфейс, можливість запрошення великої аудиторії (100 учасників), активна форма спілкування, демонстрація екрана (при бажанні з сумісним доступом), можливість планування дати проведення конференції, контроль за чатом (можливість видалення або додавання

учасників, надання права голосу, права їх відео і доступ до екрану, окремий зв'язок).

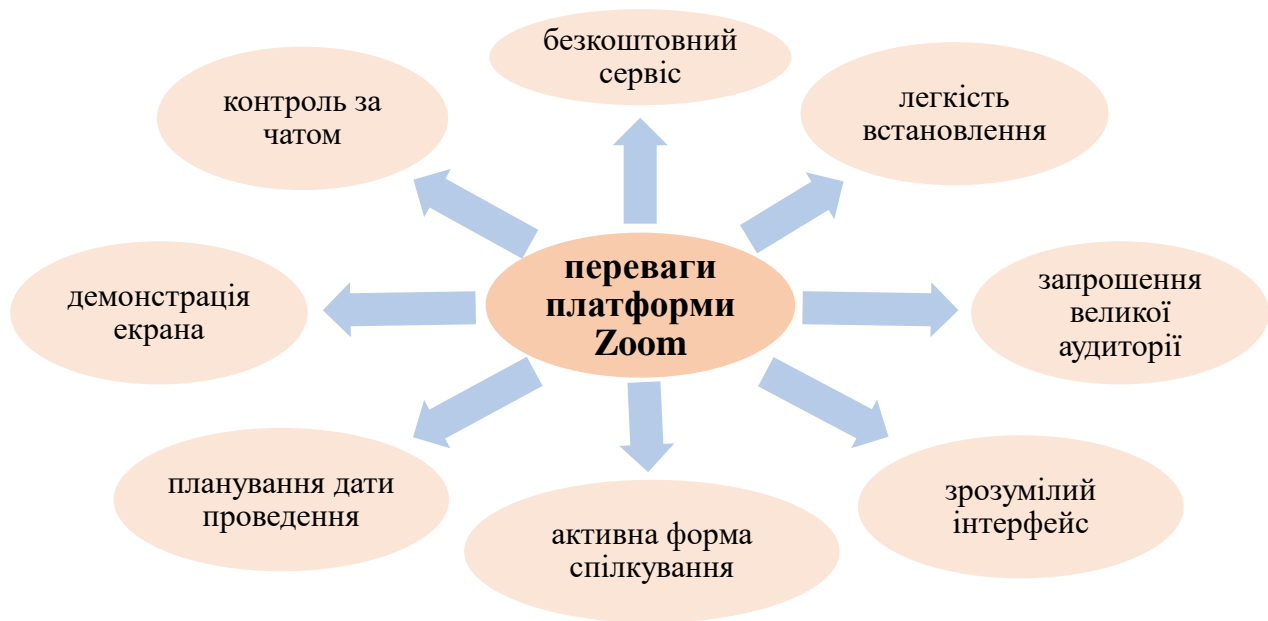

Рис.1 Переваги використання платформи Zoom в навчальному процесі

Під час дзвінка була надана можливість ділитися своїм екраном. Так, можна було представити презентацію PowerPoint або відкрити будь-який файл на робочому столі. Весь сеанс спілкування або його частину можна було записати, натиснувши кнопку «Запис».

Також для мотивації до навчання та отримання додаткових балів викладачі кафедр залучали студентів до творчо-дослідницької діяльності. По темі, яка проходила згідно з планом, були надані різні підтеми для створення презентацій силами студентів.

Але мали місце і певні недоліки даної системи освіти (рис.2), а саме: необхідна сильна мотивація. Практично весь навчальний матеріал студент-дистанційник освоює самостійно, що вимагає достатньої сили волі, відповідальності і самоконтролю. Виникає проблема ідентифікації студента. Поки найефективніший спосіб простежити за тим, чи студент самостійно здавав тести, виконував завдання, не списував і т.д. – це відеоспостереження, що не завжди можливо. Необхідно мати якісний Інтернет, сучасний комп'ютер або ноутбук, смартфон, вміти працювати із сучасними програмами.

Дистанційна освіта не розвиває комунікабельність студентів, особистий їх контакт один з одним і з викладачами мінімальний, а то і цілком відсутній. Тому така форма навчання не підходить для розвитку комунікабельності, впевненості, навичок роботи у команді.

Практика продемонструвала, що дистанційне навчання можливе тільки для самодисциплінованих, мотивованих, чесних, насамперед, із собою та своєю совістю студентів, які хотіли б навчатися без хитрувань.

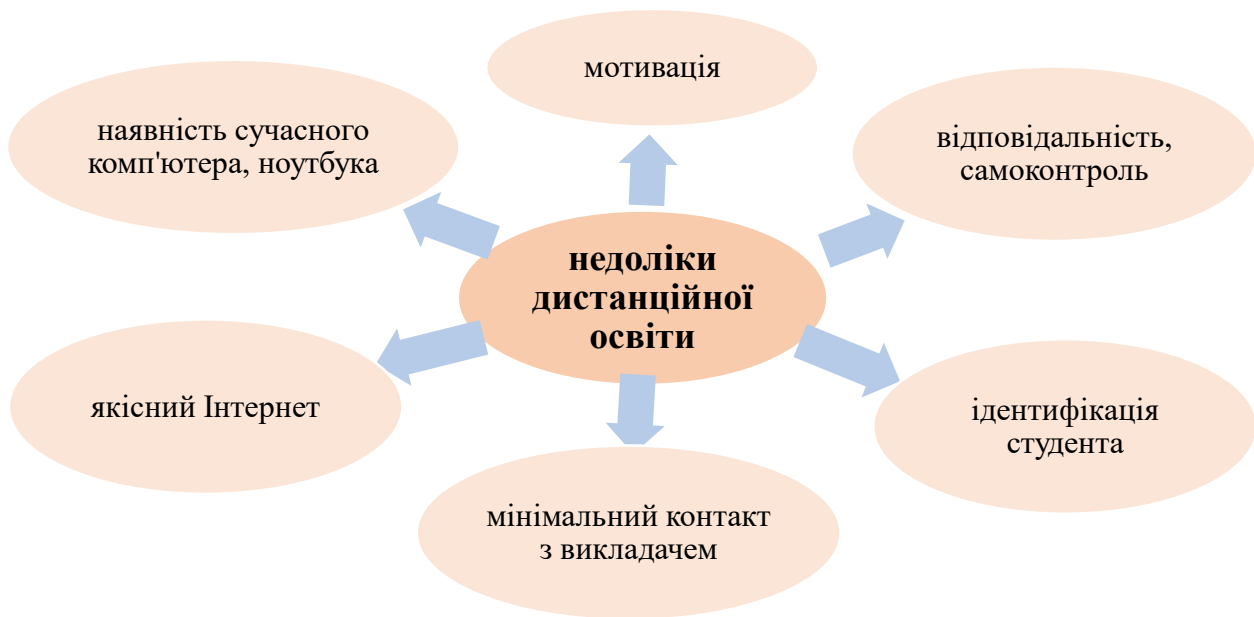

Рис.2 Недоліки дистанційної освіти

І хоча дистанційне навчання з усіма перевагам та недоліками не є заміною очного та ніколи не планувалось на довгострокову перспективу, воно може стати ефективним інструментом не тільки під час карантину.

На нашу думку, найкращою світовою практикою є змішане навчання, яке поєднує дистанційну та очну форми навчання, адже воно дозволяє і розробляти індивідуальні навчальні траєкторії, і розвиватися у напрямку «живого спілкування», а також збільшувати чи зменшувати офлайн- або онлайн-компоненти, обирати різні організаційні моделі та стратегії відповідно до можливостей, потреб і викликів.

Використання дистанційної освіти дозволить, окрім оволодіння певним масивом знань і компетенцій, передбачених навчальними програмами, досягати певного рівня знань і вмінь у користуванні інформаційними технологіями, сприятиме вихованню різнобічно розвинутої особистості.

З урахуванням вищевикладеного, слід відмітити, що система вищої фармацевтичної освіти потребує подальшого проведення інституційних реформ.

Впровадження дистанційного навчання не лише в умовах соціального дистанціювання під час пандемії, дозволить підняти рівень системи освіти України на рубежі сучасних міжнародних вимог, створити умови для розвитку особистості. Це дозволить університетам поліпшити свій імідж шляхом підвищення якості освіти.

Список використаних джерел

1. Галій Л.В., Шульга Л.І., Якущенко В.А., Нартов П.В., Бур'ян К.О., Баган С.О. Впровадження дистанційної форми навчання в систему післядипломної освіти: проблемні питання сьогодення // *Проблеми безперервної медичної освіти та науки*. 2019. № 3. С. 14-20.
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20#n227>
3. Максименко С.Д., Філоненко М.М. *Педагогіка вищої медичної освіти: підручник*. К.: «Центр учбової літератури». 2014. С. 57-58.

УДК 618.15-008.87:[616.12-007:616-018.2-007.17]

*Егорова Татьяна, к.м.н., доцент, доцент кафедри акушерства и гинекологии
Новицкая Татьяна, старший преподаватель кафедры акушерства и гинекологии
Зейналова Екатерина, студентка 6 курса
Банах Анна, студентка 6 курса
УО «Гродненский государственный медицинский университет»
Гродно, Республика Беларусь*

ОСОБЕННОСТИ МИКРОБИОТЫ ВЛАГАЛИЩА У ПАЦИЕНТОК С МАЛЫМИ АНОМАЛИЯМИ РАЗВИТИЯ СЕРДЦА

Аннотация: нормальная микробиота влагалища представляет собой сложную экосистему, охватывающую более чем 200 видов бактерий, на функцию которой влияют гены, этническое происхождение, экологические и поведенческие факторы. Изучена частота и этиологическая структура нарушений биотопа влагалища у пациенток с малыми аномалиями сердца, ассоциированными с недифференцированной дисплазией соединительной ткани.

Ключевые слова: малые аномалии сердца, дисплазия соединительной ткани, микробиота, беременность, осложнения.

*Egorova Tatyana, PhD (Medicine), Associate Professor,
Associate Professor of the Obstetrics and Gynecology department
Novitskaya Tatyana, Senior Teacher of the Obstetrics and Gynecology department
Zeynalova Ekaterina, 6th year student
Banah Anna, 6th year student
УО "Grodno State Medical University", Grodno, Republic of Belarus*

FEATURES OF THE VAGINAL MICROBIOTA IN PATIENTS WITH SMALL HEART ABNORMALITIES

Abstract: the normal vaginal microbiota is a complex ecosystem encompassing more than 200 bacterial species, whose function is influenced by genes, ethnicity, environmental and behavioral factors. We studied the frequency and etiological structure of violations of the vaginal biotope in patients with small heart abnormalities associated with undifferentiated connective tissue dysplasia.

Keywords: small heart abnormalities, connective tissue dysplasia, vaginal microbiota, pregnancy, complications.

Экстрагенитальная патология является одним из вариантов патогенеза нарушений репродуктивного здоровья. В настоящее время, большой интерес для врачей различных специальностей, представляют малые аномалии развития сердца, которые являются наиболее частым висцеральным маркером дисплазии соединительной ткани у женщин репродуктивного возраста [1, 2]. В подавляющем большинстве случаев клиницисты имеют дело с так называемыми недифференцированными формами дисплазии соединительной ткани (НДСТ), распространённость которых в популяции достигает 80% [1]. В акушерско-гинекологической практике проблеме НДСТ уделяют все большее внимание, поскольку встречаемость признаков НДСТ у женщин репродуктивного возраста составляет около 20% по данным разных авторов [3]. Учитывая системность поражения соединительной ткани при данной патологии, дисплазия может оказывать отрицательное влияние как на формирование органов репродуктивной системы, так и на баланс вагинальной микрофлоры. Нормальная микробиота влагалища представляет собой сложную экосистему, охватывающую более чем 200 видов бактерий, на функцию которой влияют гены, этническое происхождение, экологические и поведенческие факторы [4]. Вагинальная микробиота уникальна тем, что у многих женщин чаще всего преобладают виды *Lactobacillus* (90–95%) [5]. Как известно, лактобактерии образуют молочную кислоту из гликогена для создания кислой среды влагалища динамически и это защищает женщину от инвазии новых и чрезмерной активности транзиторных патологических микроорганизмов. Однако у некоторых женщин преобладает широкий спектр факультативных анаэробов – состояния, которое в целом коррелирует с повышенным риском инфицирования, и нежелательных репродуктивных и акушерских исходов. Наиболее распространенным нарушением вагинальной микрофлоры у женщин является дисбиоз, частота которого по данным литературы составляет 12-20% [5].

Цель исследования: определить частоту и этиологическую структуру нарушений биотопа влагалища у женщин репродуктивного возраста с малыми аномалиями развития сердца.

Материалы и методы: обследовано 114 женщин репродуктивного возраста. Пациентки были разделены на две группы: основная- 106 женщин, с малыми аномалиями развития сердца обусловленными недифференцированной дисплазией соединительной ткани; контрольная – 30 условно здоровых пациенток. С целью характеристики микробиоты влагалища комплексное микробиологическое исследование отделяемого влагалища включало микроскопию окрашенных по Граму мазков, параллельное исследование системой A.F.GENITAL SYSTEM.

Результаты. Обследованные группы были сопоставимы по возрасту. Проанализировав становление менструальной функции мы получили следующие результаты: средний возраст менархе — $13,4 \pm 0,3$ года в контрольной группе и $14,7 \pm 0,3$ года в основной, средняя длительность менструального кровотечения в контрольной группе составила $4,38 \pm 0,41$ дня, в основной - $5,06 \pm 0,2$ дня ($p < 0,05$), средняя длительность менструального цикла - $27,3 \pm 0,83$ и $28,34 \pm 0,22$ дня соответственно. Опсоменорея наблюдалась у 2,4% женщин контрольной группы и у 6,7% - основной ($p < 0,05$), полименорея отсутствовала у женщин контрольной группы и имела место у 12,5% пациенток основной ($p < 0,02$). На дисменорею жаловались 15% женщин контрольной группы и 44% - основной ($p < 0,001$). При анализе экстрагенитальной патологии были получены следующие результаты: патология сердечно-сосудистой системы отмечена у 82,52 % основной группы, из них 35,9 % приходится на МАРС: АРХ ЛЖ, ПМК, ПТК изолированно и/или в сочетании с регургитацией; патология почек – 32,11%, из них 60,46% – нефроптоз 1 степени; патология ЖКТ 15,85%, в 3,25% выявлена патология суставов. У пациенток основной группы в отличие от контрольной была выявлена высокая частота экстрагенитальной патологии, которая относится к проявлениям синдрома дисплазии соединительной ткани. В основной группе имела место тенденция к позднему менархе (62,0%). У контрольной группы в 81,3% первая менструация появилась своевременно (в 11-12 лет). На каждую пациентку основной группы приходилось 1,3 гинекологических заболевания, группы сравнения – 0,6. Аэробный вагинит как нозологическая форма с признаками воспалительного процесса во влагалище и высоким титром бактерий возбудителей установлен у 52 (61,9%) женщин основной группы и у 14 (46,6%) контрольной. Нормальный биоценоз был обнаружен у 17 (21,2%), бактериальный вагиноз – у 26 (32,5%). Грибы рода *Candida* были описаны в 32(40%) исследованиях. Аэробные вагиниты: в изолированном виде встречались у 12 (15%), в сочетании с бактериальным вагинозом – у 19 (23,75%), в сочетании с вульвовагинальным кандидозом – у 14 (17,5%) женщин.

Заключение: полученные результаты позволяют оценить взаимосвязь между биоценозом влагалища и его нарушениями при дисплазии соединительной ткани для своевременной диагностики, выбора персонифицированной тактики ведения пациенток, а также уменьшения количества рецидивов дисбиоза у женщин репродуктивного возраста с малыми аномалиями развития сердца.

Список литературы

1. Земцовский Э.В. *Соединительнотканые дисплазии сердца*. СПб.: Политекс, 2000;1130 с.
2. Кадурина Т.И. *Наследственные коллагенопатии: клиника, диагностика, лечение, диспансеризация*. СПб.: Невский диалект, 2000;270 с.

3. Трисветова Е.Л., Бова А.А. Пролап митрального клапана. *Кардиология* 2002;8:68–74.
4. Mendling W. *Vaginal Microbiota*. Epub 2016.
5. Kroon S.J., Ravel J., Huston W.M. *Cervicovaginal microbiota, women's health, and reproductive outcomes*. Epub 2018 Aug.

УДК [572+616]-06:[616.9:579.834.1]-036.2(476.2)

*Коваленко Владимир, к.м.н., доцент, доцент кафедры
Горбачева Татьяна, ассистент кафедры
Балако Анна, ассистент кафедры
Шестерина Елена, старший преподаватель
Кафедра анатомии человека УО «ГомГМУ». Гомель, Беларусь*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ НЕКОТОРЫХ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ И СОПУТСТВУЮЩЕЙ ПАТОЛОГИИ НА ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ COVID-19 В ГОМЕЛЬСКОМ РЕГИОНЕ

Аннотация. В статье представлены статистические данные, показывающие как влияет половая принадлежность, возрастной фактор, индекс массы тела и наличие сопутствующей патологии на заболеваемость коронавирусной инфекцией в городе Гомеле и Гомельской области.

Ключевые слова: коронавирусная инфекция, пол, возраст, индекс массы тела, сопутствующая патология.

*Kovalenko Vladimir, PhD (Medical Sciences), associate professor,
associate professor of the department
Gorbacheva Tatyana, assistant of the department
Balako Anna, assistant of the department
Shesterina Elena, senior lecturer
Department of human anatomy, Gomel State Medical University.
Gomel, Belarus*

EVALUATION OF SOME ANTROPOLOGICAL FACTORS AND COMORBIDITY AFFECTED THE INCIDENCE OF COVID-19 INFECTION IN GOMEL REGION

Abstract. The article presents statistical data showing how gender, age, BMI (body mass index) and comorbidity affect the incidence of coronavirus infection in Gomel and Gomel region.

Keywords: coronavirus, gender, age, BMI, comorbidity.

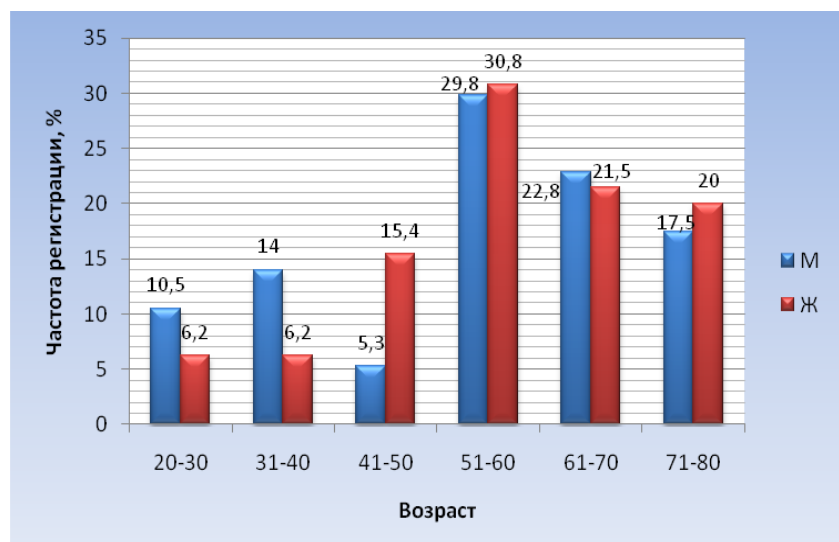
Введение. Актуальность научных исследований, касающихся коронавирусной тематики, в настоящее время не вызывает сомнений [1-9]. Анализ внешних и внутренних факторов, повышающих восприимчивость к COVID-19 и способствующих возникновению связанных с ним осложнений (двусторонняя пневмония), позволит разработать более эффективные способы профилактики коронавирусной инфекции, а также оптимизировать и индивидуализировать протоколы лечения пациентов с целью предотвращения развития летальных осложнений.

Цель исследования: изучить влияние пола, возраста, индекса массы тела и сопутствующей патологии на заболеваемость коронавирусной инфекцией в городе Гомеле и Гомельской области.

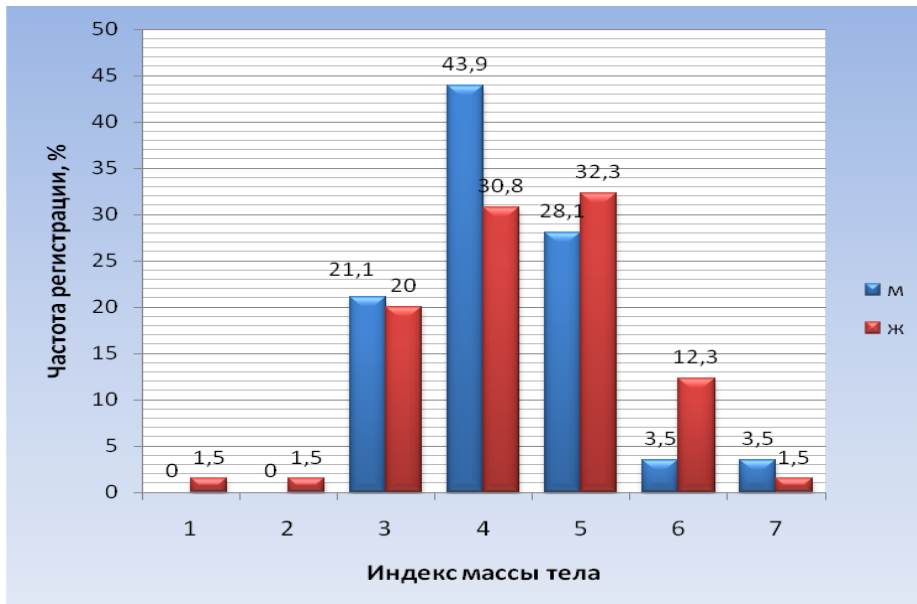
Материалы и методы. Материалом для исследования послужили данные историй болезни 122 пациентов (57 мужчин и 65 женщин) в возрасте от 20 до 80 лет перепрофилированного инфекционного стационара 3-й городской клинической больницы города Гомеля, с подтвержденным диагнозом «коронавирусная инфекция, осложненная двусторонней пневмонией», в период с мая по август 2020 года. Все пациенты были разделены на 6 возрастных групп: 20-30, 31-40, 41-50, 51-60, 61-70 и 71-80 лет. В компьютерной программе Microsoft Excel 2010 создавались электронные базы данных по следующим признакам: пол, возраст, индекс массы тела, наличие сопутствующей патологии в виде заболеваний сердечно-сосудистой системы [3, 9] и/или сахарного диабета (пациенты с коморбидным фоном). Индекс массы тела рассчитывался в соответствии с рекомендациями ВОЗ. Статистическая обработка данных производилась в программе Microsoft Excel 2010, по результатам которой построены столбчатые диаграммы.

Результаты и их обсуждение. В результате проведенного исследования установлено, что из общего числа пациентов максимальное количество случаев заболевания регистрировалось в возрастной группе 51-60 лет и составило у мужчин 17, а у женщин 20 наблюдений или 29,8% и 30,8% соответственно. Вторую позицию по данному признаку занимают лица 61-80 лет. У более молодых пациентов данный показатель в 2 и более раза ниже (рисунок 1). Возможно, это связано с возникающей с возрастом экспрессией рецепторных структур на поверхности клеток-мишеней, которые используются патогеном для репликации [1]. Минимальное число заражений у мужчин отмечено в возрастной группе 41-50 лет – 3 случая (5,3%), у женщин – в возрастных группах 20-30 и 31-40 лет – по 4 случая в каждой (6,2%) (рисунок 1).

Рисунок 1 – Частота регистрации случаев заболевания коронавирусной инфекцией у пациентов мужского и женского пола в разных возрастных группах

В результате анализа индекса массы тела в исследуемых группах пациентов выявлено, что наиболее подвержены риску заражения коронавирусной инфекцией лица мужского пола с предожирением – 25 случаев (43,9%), лица женского пола с признаками ожирения 1 степени – 21 случай (32,3%), а также с предожирением – 20 наблюдений (30,8%) (рисунок 2).

1 – выраженный дефицит массы тела, 2 – недостаточная масса тела, 3 – норма, 4 – предожирение, 5 – ожирение 1 степени, 6 – ожирение 2 степени, 7 – ожирение 3 степени

Рисунок 2 – Частота регистрации случаев заболевания коронавирусной инфекцией у пациентов мужского и женского пола в соответствии с индексом массы тела

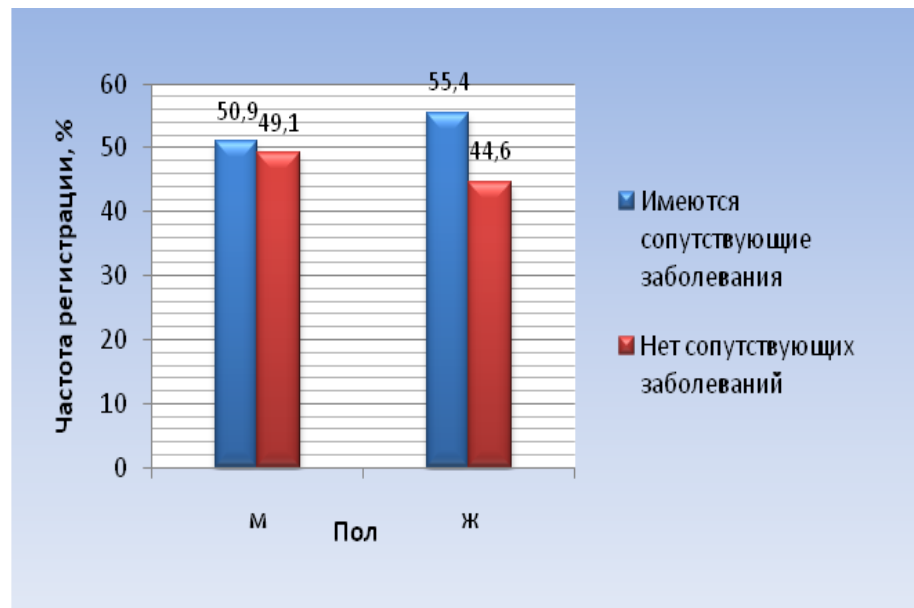
Подобную ситуацию можно попытаться объяснить тем, что с момента начала накопления в организме жировой ткани происходит метаболическая перестройка биохимических реакций с углеводного на, преимущественно, липидный обмен [6]. Как известно, клетки молодой жировой ткани являются носителями большого числа рецепторов и, вероятно, некоторые из них могут использоваться для адгезии вирусных тел.

Вместе с тем, частота регистрации случаев заболевания COVID-19 у женщин с выраженным дефицитом массы тела и недостаточной массой тела была минимальна и составила по 1 случаю (1,5%). Среди лиц мужского пола в тех же группах случаи заражения не выявлены. Близкие значения частоты регистрации коронавирусной инфекции отмечаются в группе пациентов с ожирением 3 степени: у мужчин 2 наблюдения (3,5%), у женщин 1 случай (1,5%). Возможно, это связано с более низкой социальной активностью данной категории населения.

Статистический анализ показал, что сопутствующие заболевания сердечно-сосудистой системы и/или сахарный диабет не оказывают существенного влияния на восприимчивость к коронавирусной инфекции. Так, в группе пациентов, имевших в анамнезе указанную патологию, частота регистрации случаев заражения COVID-19 у мужчин равнялась 50,9% (29 наблюдений), а у женщин 55,4% (36 наблюдений). У лиц мужского и женского

пола без сопутствующей патологии аналогичный показатель составил 49,1% (28 случаев) и 44,6% (29 случаев) соответственно (рисунок 3).

Рисунок 3 – Частота регистрации случаев заболевания коронавирусной инфекцией у пациентов мужского и женского пола в зависимости от наличия сопутствующей патологии

Заключение. Таким образом, на основе полученных данных у населения города Гомеля и Гомельского региона можно выделить следующие группы риска по коронавирусной инфекции:

1. Лица обоего пола в возрасте 51-60 лет.
2. Мужчины с предожирением и женщины с ожирением 1 степени.

Поскольку существенных различий в частоте регистрации случаев заражения COVID-19 у пациентов, имевших сопутствующие заболевания и у пациентов без коморбидного фона не отмечено, выделение групп риска по указанному критерию не проводилось.

С учетом вышеизложенного дальнейшие исследования по выявлению предрасполагающих факторов к заражению коронавирусной инфекцией должно проводиться не только на статистическом, но и на физиологическом и даже на клеточно-молекулярном уровнях.

Литература

1. Абатуров, А.Е. Патогенез COVID-19 / А.Е. Абатуров [и др.] // Здоровье ребенка. – 2020. – №2. – С. 133-134.
2. Баклаушев, В.П. COVID-19. Этиология, патогенез, диагностика и лечение / В.П. Баклаушев [и др.] // Клиническая практика. – 2020. – № 11 (1). – С. 7-20.
3. Коростовцева, Л.С. COVID-19: Каковы риски пациентов с артериальной гипертензией? / Л.С. Коростовцева, О.П. Ротарь, А.О. Конради // Артериальная гипертензия. – 2020. – № 26 (2). – С.124-132.
4. Романов, Б.К. Коронавирусная инфекция COVID-19 / Б.К. Романов // Безопасность и риск фармакотерапии. – 2020. – № 8 (1). – С. 3-8.
5. Савостьянов, В.В. Особенности клинического течения COVID-19 / В.В. Савостьянов // Научный журнал. – 2020. – №4 (49). – С.69-71.
6. Сатьянатх, Р.Д. Физиологические и клинические аспекты COVID-19 / Р.Д. Сатьянатх [и др.] // Вестник РУДН. – 2020. – № 24 (3). – С. 201-206.

7. Улумбекова, Г.Э. Аналитические материалы по проблеме COVID-19 / Г.Э. Улумбекова // *Инфекционные болезни: новости, мнения, обучение.* – 2020. – № 4 (49). – С. 56-60.
8. Шамиева, О.В. Новый коронавирус COVID-19 / О.В. Шамиева // *Детские болезни.* – 2020. – № 19 (1). – С. 5-6.
9. Явелов, И.С. COVID-19 и сердечно-сосудистые заболевания / И.С. Явелов // *Международный журнал сердца и сосудистых заболеваний.* – 2020. – № 8 (27). – С. 4-13.

УДК 616.716-002-06:615.46

*Лулева Людмила, к.м.н., ассистент
Лабораторная Елена, ассистент
Кафедра челюстно-лицевой хирургии
Белорусский государственный медицинский университет
Республика Беларусь г. Минск*

КЛИНИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕПАРАТОВ МОДИФИЦИРОВАННОЙ ЦЕЛЛЮЛОЗЫ В ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ХИРУРГИИ

***Аннотация.** После оперативных вмешательств на челюстях образуются костные дефекты, что снижает прочность костной структуры и замедляет регенерацию костной ткани. Проведен анализ клинических результатов применения препаратов модифицированной целлюлозы (МЦ) у пациентов с костными послеоперационными дефектами. Наблюдается полное заполнение дефектов костным регенератом. В отдаленные сроки – рентгенологически определяется зрелая костная ткань.*

***Ключевые слова:** костный дефект, модифицированная целлюлоза, регенерация, костная пластика, корневые кисты.*

*Luneva Lyudmila, PhD (Medical Sciences), Assistant of the Department
Labanarskaya Alena, Assistant at the Department
Department of Maxillofacial Surgery, Belarusian State Medical University
Republic of Belarus, Minsk*

CLINICAL RESULTS OF THE USING OF MODIFIED CELLULOSE MEDICINES IN MAXILLOFACIAL SURGERY

***Abstract.** After surgical interventions, bone defects form on the jaws, which reduces the strength of the bone structure and slows down the regeneration of bone tissue. An analysis of the clinical results of the use of modified cellulose (MC) in patients with postoperative bone defects was carried out. Complete filling of defects with bone regenerate is observed. In the long term, mature bone tissue is determined radiographically.*

***Key words:** bone defect, modified cellulose, regeneration, bone grafting, root cysts.*

Хирургическое лечение корневых кист челюстей является важной и актуальной проблемой челюстно-лицевой хирургии. Данные последних двух десятилетий свидетельствуют о том, что среди общего числа пациентов с хирургической патологией челюстей количество пациентов с радикулярными кистами составляет 7-12% [1]. Число неудовлетворительных результатов после

оперативного вмешательства у данной категории пациентов, как правило, прямо пропорционально размеру образовавшегося костного дефекта. При больших послеоперационных дефектах репаративные процессы в кости могут быть значительно замедлены, особенно вследствие развития воспалительных осложнений, частота которых составляет 47-57% [2]. Установлено, что репаративный остеогенез в посттравматических дефектах челюстей происходит медленно: от 6 месяцев до 4 лет и более, а у 5% пациентов [3] дефект вообще не заполняется новообразованной костной тканью [4]. Все большее распространение при устранении костных дефектов в клинике находит концепция регенерации утерянных тканей за счет использования фильтра. Его задача исключить или предотвратить пролиферацию клеток эпителия в костных дефектах и при этом сохранить возможность для роста остеогенных клеток, что увеличит вероятность регенерации кости. В качестве фильтра для направленной тканевой регенерации используют различные остеогенные материалы (мембраны на основе исходной и окисленной целлюлозы, политетрафторэтилена, коллагена и т. д.) [5]. Основным критерием выбора наиболее подходящего материала является эффективность и качество остеointеграции, которые зависят прежде всего от состава и пористой структуры поверхности используемого материала.

Сотрудниками Белорусского государственного университета (БГУ) разработаны комбинированные лекарственные средства (препараты) с остеогенной активностью: Оксигеланим, представляющий собой монокарбоксилцеллюлозу (МЦ) с иммобилизованными лекарственными средствами гентамицином и тимогеном, и Прогелан, содержащий цефалексин и пролин.

Цель исследования – анализ отдаленных результатов применения препаратов МЦ в челюстно-лицевой хирургии. при дефектах костей лицевого скелета.

Объекты и методы. Данные исследования проведены на 74 пациентах (35 мужчин и 39 женщин), оперированных с применением препаратов МЦ по поводу корневых кист. Возрастной диапазон всех пациентов колебался от 21 до 65 лет. У 47 пациентов образования располагались на верхней челюсти, а у 27 на нижней. До оперативного вмешательства всем пациентам проводили общее клиническое обследование по стандартной схеме и дополнительное рентгенографическом исследовании в области доброкачественного образования челюстей. По данным лучевой диагностики костные дефекты разделены на соответствующие группы согласно их размерам - до 15мм, от 15мм и до 30мм и более 30мм.

У пациентов с радикулярными кистами верхней и нижней челюсти в плане предоперационной подготовки проводилось эндодонтическое лечение

корневых каналов зубов, прилежащих к кисте, согласно клиническим протоколам.

При проведении операции цистэктомии доступ к образованию осуществляли с применением традиционных методик, представленных в руководствах по оперативной клинической челюстно-лицевой хирургии. После удаления опухолевого образования костный дефект в челюсти заполняли препаратом МЦ в два слоя, предварительно смоделировав по форме послеоперационного дефекта. Слизисто-надкостничный лоскут укладывали на прежнее место и фиксировали отдельными узловатыми швами из полиамида 5/0. Пациентам после оперативного вмешательства проводили стандартную комплексную противовоспалительную терапию. Швы снимали на 7-10 сутки после операции.

Осуществляли динамическое наблюдение пациентов с применением лучевых методов исследования на 60, 120, 180, 360 сутки. Полученные результаты оценивали по степени остеоинтеграции кости в послеоперационных дефектах.

Результаты. Анализ результатов эффективности применения препаратов МЦ объективно оценивали по данным лучевых методов исследования. Отдаленные результаты прослежены у 52 (70,3%) пациентов из 74. При сравнительном рентгенографическом исследовании пациентов с костными послеоперационными дефектами после удаления кист челюстей наблюдалось полное заполнение дефектов костным регенератом. В отдаленные сроки (от 4 до 12 лет) у пациентов на месте бывших дефектов рентгенографически определялась зрелая костная ткань, которая визуально не отличалась от окружающей костной ткани, рецидивов заболеваний не наблюдалось.

Выводы. На основании изучения репаративных процессов в послеоперационных дефектах с использованием клинических и лучевых методов исследования доказано, что препарат МЦ легко моделируется, принимая нужную форму, создает эффективную биологическую герметизацию костного дефекта, вызывает пролиферативную реакцию ткани, препятствует прорастанию клеток эпителия и соединительной ткани в послеоперационный костный дефект. Хирургическое лечение кист челюстей с применением препаратов МЦ позволяет в операционной костной ране смоделировать пористый «каркас» для благоприятного направленного роста новообразованной костной ткани, способствует активизации и оптимизации процессов регенерации.

Заключение. Использование препаратов МЦ при хирургическом лечении позволяет восполнять костные дефекты альвеолярного отростка челюсти, стабилизировать и максимально сохранять функциональные возможности зубов в области оперативного вмешательства и тем самым повышать эффективность

комплексного лечения. Препарат МЦ создает биологическую герметизацию костного дефекта, препятствует прорастанию клеток эпителия и соединительной ткани, выполняет роль барьера, проницаемого для питательных веществ.

Список литературы:

1. *Иорданишвили, А.К.* Хирургическое лечение периодонтитов и кист челюстей / *А.К. Иорданишвили.* – Санкт-Петербург: *Нормед-издат*, 2000. – 224 с.
2. *Бакиев Б.А.* Хирургическое лечение одонтогенных кист челюстей: дис. канд. мед. наук: 14.00.21 / *Б.А. Бакиев.* – Фрунзе, 2015. – 223 с.
3. *Безруков, В. М.* Руководство по хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии / *В.М. Безруков, Т.Г. Робустова.* – М.: *Медицина*, 2000. – Т. 2. – 488 с.
4. *Ботбаев, Б.Д.* Хирургическое лечение больных с кистами челюстей с использованием биогенных пластических материалов на основе брeфокости и гидроксипатита (клинико-эксперим. исслед.): автореф. дис. ... канд. мед. наук: 14.00.21 / *Б.Д. Д. Ботбаев;* *Всесоюз. НПО «Стоматология».* – М., 2009. – 24 с.
5. *Белозеров М.Н.* Оценка остеопластических свойств различных биокомпозиционных материалов для заполнения дефектов челюстей. // *Дис. канд. мед наук.* – 2004. – 19 с.

УДК 159.942.5-055.26

*Новицкая Татьяна, старший преподаватель
Егорова Татьяна, к.м.н., доцент, доцент кафедры
Кафедра акушерства и гинекологии
УО «Гродненский государственный медицинский университет»
Гродно, Республика Беларусь*

ОСОБЕННОСТИ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО СТАТУСА ПРИ БЕРЕМЕННОСТИ

Аннотация: проведен анализ динамики ряда личностных и психоэмоциональных особенностей, проанализирована самооценка самочувствие, активность и настроение женщин при физиологически протекающей беременности. Количественно оценен уровень психоэмоциональной напряженности, определены показатели ситуативной и личностной тревожности, с целью решения вопроса о необходимости психоэмоционального сопровождения беременности.

Ключевые слова: психоэмоциональный статус, беременность, ситуативная тревожность, личностная тревожность, депрессия, осложнения.

*Novitskaya Tatyana, Senior Lecturer
Egorova Tatyana, PhD (Medical Sciences), Associate Professor
Department of Obstetrics and Gynecology
UO "Grodno State Medical University"
Grodno, Republic of Belarus*

FEATURES OF THE PSYCHOEMOTIONAL STATUS DURING PREGNANCY

Abstract: the analysis of the dynamics of a number of personal and psychoemotional features, self-assessment of women's health, activity and mood during physiological pregnancy is analyzed.

The level of psychoemotional tension was quantified, indicators of situational and personal anxiety were determined, in order to solve the question of the need for psychoemotional support of pregnancy.

Keywords: *psychoemotional status, pregnancy, situational anxiety, personal anxiety depression, complications.*

Важнейшей проблемой акушерства является охрана здоровья матери и ребенка. Одним из основных направлений реализации данной проблемы является усиление профилактической направленности здравоохранения. В настоящее время большое внимание уделяется влиянию психоэмоционального состояния женщины на репродуктивную функцию, течение беременности и перинатальные исходы [1, 2]. Беременность – это критический период в личностном развитии женщины, этап серьезного пересмотра жизненных ориентиров и приоритетов. Совокупность личностных и социальных проблем, переживаемых современной женщиной, затрудняет, иногда обостряет адаптационный процесс к состоянию беременности. Индикатором происходящих изменений может являться репродуктивная мотивация женщины. Репродуктивные мотивации понимаются как совокупность внешних и внутренних движущих сил, побуждающих индивида к достижению разного рода смыслов и целей, обусловленных рождением ребенка [3, 4].

Практически все беременные подвержены резким эмоциональным перепадам, так как ожидание ребенка сопряжено с изменениями – как физическими, так и эмоциональными. Ранняя диагностика, прогнозирование возможных осложнений беременности и предстоящих родов, выбор рациональной тактики ведения беременности, проведение профилактических мероприятий и выбор метода родоразрешения являются основой безопасного материнства. Эмоциональное состояние женщины, ее контакт с ребенком, психологический комфорт в семье являются такими же факторами сохранения здоровья матери и формирования соматического и душевного здоровья ребенка. Актуален вопрос о необходимости ведения беременности и подготовки к родам комплексно: с медицинской и с психологической точки зрения, с учетом психоэмоционального статуса женщины, личностных, социальных и семейных особенностей, учитывая закономерности медицинской психологии [5, 6].

Цель исследования: провести анализ динамики ряда личностных и психоэмоциональных особенностей, проанализировать самооценку самочувствие, активность и настроение женщин при физиологически протекающей беременности. Количественно оценить уровень психоэмоциональной напряженности, определить показатели ситуативной и личностной тревожности, с целью решения вопроса о необходимости психоэмоционального сопровождения беременности.

Материалы и методы: Работа выполнена на базе УЗ «Гродненский областной клинический перинатальный центр» и УЗ «ГКБСМП г. Гродно» путём анализа анкет 88 пациентов по шкале самооценки Зунга, шкале самооценки Спилбергера-Ханина. Шкала тревоги Спилбергера (State-Trait Anxiety Inventory – STAI) – является информативным способом самооценки уровня тревожности в данный момент (реактивная тревожность, как состояние) и личностной тревожности (как устойчивая характеристика человека). Разработана Спилбергером Ч.Д.и адаптирована Ханиным Ю.Л. Тест состоит из 2 опросников по 20 вопросов в каждом. Состояние реактивной (ситуационной) тревоги возникает при попадании в стрессовую ситуацию и характеризуется субъективным дискомфортом, напряженностью, беспокойством и вегетативным возбуждением. Это состояние отличается неустойчивостью во времени и различной интенсивностью в зависимости от силы воздействия стрессовой ситуации. Таким образом, значение итогового показателя по данной подшкале позволяет оценить не только уровень актуальной тревоги, но и определить, находится ли пациент под воздействием стрессовой ситуации и какова интенсивность этого воздействия на него. Личностная тревожность представляет собой конституциональную черту, обуславливающую склонность воспринимать угрозу в широком диапазоне ситуаций. При высокой личностной тревожности каждая из этих ситуаций будет обладать стрессовым воздействием на субъекта и вызывать у него выраженную тревогу. Очень высокая личностная тревожность прямо коррелирует с наличием невротического конфликта, с эмоциональными и невротическими срывами и психосоматическими заболеваниями. Сопоставление результатов по обеим подшкалам дает возможность оценить индивидуальную значимость стрессовой ситуации для пациента. Шкала Цунга (Z-SDS) – тест для самооценки депрессии, который позволяет оценить уровень депрессии пациента и определить степень депрессивного расстройства. Он разработан для дифференциальной диагностики депрессивных состояний и состояний, близких к депрессии, для скрининг-диагностики при массовых исследованиях и в целях предварительной, доврачебной диагностики. Шкала обладает высокой чувствительностью и специфичностью и позволяет избежать дополнительных экономических, временных затрат и связанных с медицинским обследованием этических проблем.

Результаты. Обследованные группы были сопоставимы по возрасту. Средний возраст пациенток составил $28 \pm 0,6$ лет, при этом максимальный возраст -39 лет, минимальный – 19лет. У 67% пациенток были первые роды, у 33% -повторные роды. Проанализировав данные теста Зунга, мы получили следующие результаты - выделены две группы: беременные с признаками легкой депрессии- 35,2%, ДИ 25,2-45,2% и беременные без депрессии 64,8%

ДИ 54,8-74,8%. Средняя и тяжелая степень депрессии выявлены не были. В ходе анализа теста Спилбергера-Ханина, получены следующие результаты: уровень личностной тревожности: низкий – 1,1% (ДИ 0,0-3,3%), умеренный – 50,0% (ДИ 39,5-60,4%), высокий – 48,9% (ДИ 38,4-59,3%). Проанализировав опросник ситуативной тревожности, мы получили следующие результаты: низкий уровень был отмечен в 84,1% (ДИ 76,5-91,7); умеренный – 14,8% (ДИ 7,4- 22,2%); высокий – 1,1% (ДИ 0,0-3,3%).

Заключение: при физиологически протекающей беременности средняя и тяжелая степень депрессии по шкале Зунга не выявлены. Легкая степень депрессии выявлена у 35,2% женщин с физиологическим течением беременности и связана с опасением за исход родов, что требует психосоциальной поддержки. Выявленная высокая личностная тревожность у 48,9% объяснялась желанием иметь беременность без осложнений. Оценка психоэмоционального статуса позволит оптимизировать прегравидарную подготовку пациенток и психологическое сопровождение во время беременности, родов и в послеродовом периоде.

Список литературы

1. Лохина Е.В. Особенности родов и состояние новорожденного у беременных, прошедших подготовку к родам по программе медикопсихологических тренингов «Счастливое материнство» / ГБОУ ВПО «Нижегородская медицинская академия МЗ РФ» / Журнал Современные проблемы науки и образования № 3 – 2013
2. Тютюнник В.Л., Михайлова О.И., Чухарева Н.А. Психоэмоциональные расстройства при беременности. Необходимость их коррекции / ФГБУ «НМИЦ АГП им. В.И.Кулакова» МЗ РФ, Москва, Российская Федерация
3. Скрицкая Т.В., Дмитриева Н.В. Особенности психологического реагирования и системы ценностных ориентаций женщин в период беременности. Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2002. 96 с.
4. Филиппова Г.Г. Психология материнства. М.: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002. 240 с.
5. Гребень Н.Ф. Психологические тесты для профессионалов: Шкала реактивной и личностной тревожности Спилберга-Ханина / Минск, Соврем.шк., 2007 – 496 с
6. Маслова В.Э. Психологическое состояние женщины в период беременности / Воронежский государственный университет/ Журнал «Молодой ученый» № 21 (207)

УДК 616.61-08-039.35

Чаплик Віктор, канд. мед. наук, доцент,
завідувач кафедри медицини катастроф та військової медицини
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
м.Львів, Україна

ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ ГОСТРОГО ПОШКОДЖЕННЯ НИРОК

Анотація. У 22-х хворих з гострим пошкодженням нирок (ГПП) за допомогою лабораторних показників та даних ультразвукової діагностики вивчено основні критерії ранньої діагностики порушень функцій нирок. Показано основні клінічні симптоми захворювання та переваги і недоліки ультразвукової діагностики. Встановлено, що для

ранньої діагностики ГПН найбільш інформативним були олігоанурія, ізостерурія, протеїнурія, лейкоцитурія та циліндрурія.

Ключові слова: *гостре пошкодження нирок, олігоанурія, ультразвукова діагностика, функції нирок.*

*Chaplyk Viktor, PhD (Medicine), Associate Professor,
Head of Catastrophe Medicine and Military Medicine Department
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
Lviv, Ukraine*

TO DIAGNOSTICS OF ACUTE KIDNEY INJURY

Abstract. *In 22 patients with acute kidney injury (AKI) with laboratory parameters and ultrasound diagnostics data the basic criteria for early diagnosis of kidney function was studied. The basic clinical symptoms of the disease and the advantages and disadvantages of ultrasound diagnostics is demonstrated. It was established, that for early diagnosis of AKI oligoanuria, proteinuria, leukocyturia, cylindruria and increase the concentration of sodium in the urine were most informative.*

Keywords: *acute kidney injury, oligoanuria, ultrasound diagnostics, renal function.*

Вступ. ГПН одне із найпоширеніших видів органної недостатності. Актуальність проблеми діагностики та лікування ГПН визначається її частотою, тяжким перебігом та високою летальністю, яка навіть у провідних клініках світу залишається на рівні 45-65% і не має тенденції до зниження (5,6).

Як показали дослідження, в Англії лише 50% хворих з ГПН отримує якісне медичне забезпечення, (1,2), а підвищення стандартів лікування і оптимальний догляд за хворими може врятувати 12 тисяч життів щорічно (3). Вартість спеціалізованої медичної допомоги хворим з ГПН вища, ніж загальна вартість лікування всіх хворих з раком легень і шкіри (4). ГПН потрібно розцінювати не лише як раптове випадіння функцій нирок, а як один із варіантів поліорганної недостатності.

Традиційно функціональне діагностичне пошкодження нирок базується на визначенні в плазмі крові кінцевих продуктів білкового обміну — сечовини та креатиніну, концентрація яких в плазмі визначається в основному функцією печінки і нирок. При гіперкатаболізмі збільшення продукції сечовини і креатиніну може відбуватись навіть на фоні нормального функціонування нирок. І навпаки, недостатність синтетичних систем (в першу чергу печінки) визначає низьку концентрацію азотистих сполук, що не відповідає важкості пошкодження нирок.

Втрата функції детоксикаційних систем нирок, печінки веде за собою прогресування ендотоксикозу, розвиток гістологічної гіпоксії та посилення порушення газообміну у всіх органах та системах, в тому числі і самих органах “детоксикації”. Формується “порочне коло”. Змінити результати лікування

можна лише розірвавши це коло. Запропоновані схеми консервативної терапії, апаратне заміщення функції нирок не завжди враховує патофізіологічні особливості різних варіантів ГПН.

Мета роботи — виявити і вивчити діагностичні маркери ранньої діагностики ГПН на основі лабораторних даних та УЗД-діагностики. Запропонувати критерії прогнозування розвитку важкої форми ГНН.

Матеріали та методи. Матеріалом для дослідження була венозна кров та сеча 22-х хворих із ГПН в стадії олігоанурії. Дану стадію ГПН вибрали тому, що вона є основною і найнебезпечнішою, так як в цьому періоді спостерігається найбільша летальність хворих. Дослідження проводилось на 1,2,3,5,7,10 і 15 доби після поступлення хворих в стаціонар. Вік хворих складав від 40 до 71 року (12 чоловіків і 8 жінок). Діагноз встановлювали на підставі скарг хворих, даних анамнезу, клінічного та інструментального обстежень, даних лабораторних досліджень. Контрольну групу склали 14 практично здорових людей (10 чоловіків та 8 жінок), віком від 23 до 57 років. Після всебічного клінічного лабораторного та інструментального обстеження хворим проводилось лікування на реанімаційному рівні. У хворих з ГПН вивчали добовий діурез, показники сечовини, креатиніну і електролітів у венозній крові та сечі. Статистичний аналіз здійснено за допомогою програмних макетів Microsoft Excel XP та Stat soft Statistica C.O.

Результати та їх обговорення:

Найчастішою причиною ГПН був шок, тому клінічна картина ГПН в значній мірі залежала від етіології та важкості шоку, а також від своєчасності і ефективності протишокової терапії. Клінічний перебіг ГПН ми розділяли на 4 стадії: 1) початкова стадія; 2) стадія олігоанурії; 3) стадія відновлення діурезу та 4) стадія виздоровлення. Дослідження проводили у найважчий період розвитку ГПН – стадії олігоанурії, яка розвивалась в основному на 3-й день після початку захворювання і характеризувалась різким зниженням, аж до повного випадіння, функції нирок.

Велике значення приділяли ранній діагностиці ГПН. Одною із ранніх і найпростіших ознак розвитку ГПН є зниження швидкості сечовиділення нижче 1мл/хв. При анурії, в першу чергу, переконувались у відсутності сечі в сечовому міхурі (пальпація, перкусія, катетеризація сечового міхура). В подальшому виключили можливі пошкодження сечовивідних шляхів.

Період олігоанурії у хворих продовжувався, як правило, 8-13 днів і закінчувався або поступовим відновленням функції нирок, або смертю хворих. У 4-х із 22-х хворих з ГПН функція нирок так і не відновилась і вони померли.

Для періоду олігоанурії характерні також нудота, блювота, здуття живота, діарея або запор, анорексія, сонливість, загальмованість. Іноді при неефективному лікуванні або взагалі без нього (таке також зустрічається, коли

хворі тривалий час не звертаються в лікувальні заклади) розвивались судоми або уремична кома. В даний час завдяки покращенню діагностики та своєчасним лікувальним заходам всі перераховані вище клінічні ознаки ГПН повністю не розвиваються, однак поєднання їх можливе. Для періоду олігоанурії характерні також нудота, блювота, здуття живота, діарея або запор, анорексія, сонливість, загальмованість. Іноді при неефективному лікуванні або взагалі без нього (таке також зустрічається, коли хворі тривалий час не звертаються в лікувальні заклади) розвивались судоми або уремична кома. В даний час завдяки покращенню діагностики та своєчасним лікувальним заходам всі перераховані вище клінічні ознаки ГПН повністю не розвиваються, однак поєднання їх можливе.

Початок періоду олігоанурії часто супроводжувався болями в поперековій ділянці, які виникали спочатку за рахунок спазму ниркових судин, а потім за рахунок перерозтягнення капсули внаслідок інтерстеціального набряку нирок і відповідного їх збільшення. Оглядовий рентгенографія нирок та їх ультразвукова діагностика підтверджували збільшення розмірів нирок.

Доцільне впровадження комплексного ультразвукового дослідження в якості моніторингу за хворими з ГПН, що дозволяє виявляти переважно постренальну ГПН. Можливості диференціації пре- і інтратренального причин її для ультразвуку обмежені. Причиною тому служила однорідна структурна картина, яка відображає реакцію нирок на різні ураження (збільшення розмірів обох нирок із збереженням співвідношення між корковим і мозковим шарами, що відрізняє УЗД-картину ГПН від хронічної ниркової недостатності). Так, перфузійні розлади, гострий гломерулонефрит, гострий інтерстиціальний нефрит, ГПН після інтоксикації і при шоці, проявлялись збільшенням розмірів нирок внаслідок інтерстиціального набряку ниркової паренхіми. Причому цей факт, як правило, підтверджували динамічними спостереженнями.

Для успішного прогнозування відновлення діурезу та своєчасної діагностики спонтанних розривів нирок у хворих ГПН доцільно проводити ультразвуковий моніторинг кожні 2 доби. Ультразвукове дослідження у хворих з ГПН може бути застосовано не тільки для оцінки важкості перебігу, а й в експертній оцінці одужання. При важкій формі ГПН в стадії олігоанурії об'єм нирки, як правило, був більший 260 см³, товщина паренхіми більша 2,5 см, а товщина коркового шару більша 1,1 см. У деяких хворих з ануричною формою ГПН корковий і мозковий шар нирки не диференціювались.

У зв'язку з різким порушенням функцій нирок, у хворих спостерігається накопичення продуктів метаболізму, що проявлялось в наростанні клінічних симптомів інтоксикації та змінах лабораторних даних. Так, добовий діурез у хворих з ГПН у 1-й день після поступлення в стаціонар був знижений у порівнянні з нормою у 14,4 рази і становив 102±41,42 мл (P<0,05),

концентрація сечовини була збільшена в 5,6 рази, креатиніну - в 4,1рази (відповідно 31,28±3,10 ммоль/л та 0,53±0,21 ммоль/л, P< 0,05). За нашими даними, збільшення концентрації натрію в сечі відмічається швидше, ніж наростання азотистих шлаків в крові (так вже через 2 години після гіпотонії концентрація натрію в сечі > 35 ммоль/л), що дозволяє рекомендувати визначення натрію в сечі в якості раннього визначення діагностичного критерію розвитку ГПН.

На 5-й день показники добового діурезу були в межах норми (P>0,05), показники сечовини були збільшені уже в 4,0 рази, а креатиніну – в 3,5 рази (відповідно 22,64±3,68 ммоль/л та 0,45±0,13 ммоль/л, P< 0,05).

Висновки.

1. Оцінка кількісного та якісного складу сечі дозволяє виявити ГПН на ранніх стадіях. Для ранньої діагностики пошкодження нирок найбільш інформативним є підвищення концентрації натрію в сечі.

2. Рання діагностика початкової стадії ГПН дозволяє вчасно проводити нефропротекторну терапію захворювання і уникнути розвитку ануричної стадії ГПН.

3. Для успішного прогнозування відновлення діурезу та своєчасної діагностики спонтанних розривів нирок у хворих ГПН доцільно проводити ультразвуковий моніторинг кожні 2 доби.

Література

1. *Acute Kidney Injury: Adding insult to injury; National Confidential Enquiry into Patient Outcome and Death (NCEPOD) 2009*
2. *Acute kidney injury - Prevention, detection and management of acute kidney injury up to the point of renal replacement therapy; NICE Guidelines (Aug 2013)*
3. *Calculating the cost, interview with Marion Kerr; Health Service Journal 2011, June 23 supplement*
4. *Ftounh S, Thomas M; Acute kidney injury: summary of NICE guidance. BMJ. 2013 Aug 28;347:f4930. doi: 10.1136/bmj.f4930.*
5. *Lapi F., Azoulay L., Yin H. et al. (2013) Concurrent use of diuretics, angiotensin converting enzyme inhibitors, and angiotensin receptor blockers with non-steroidal anti-inflammatory drugs and risk of acute kidney injury: nested case-control study. BMJ, 346: e8525.*
6. *Waikar S.S., Liu K.D., Chertow G.M. Diagnosis, epidemiology and outcomes of acute kidney injury//Clin. J Am Soc Nephrol. - 2008. - Vol.3. - P. 844-848.*

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:911.373(477.82)“185/19”(083.81)

Рачковський Григорій

*кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна*

«СПИСКИ ПОСЕЛЕНЬ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

Анотація. У статті проаналізовано одне з найінформативніших джерел другої половини XIX – початку XX ст. – «Списки населених місць Волинської губернії». У опублікованих списках відображено адміністративно-територіальну приналежність та географічне розташування населених пунктів, детальні відомості про кількість тих чи інших соціальних типів поселень, що дозволяє охарактеризувати особливості формування мережі сільських поселень.

Ключові слова: Волинська губернія, статистичний комітет, список населених місць, поселення, ойконім.

Rachkovsky Hryhoriy, PhD (Historical Sciences)
*Associate Professor of the Department of Ethnology
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine*

«LISTS OF SETTLEMENTS OF THE VOLHYNIAN GOVERNORATE»: A SOURCE STUDY REVIEW

Abstract. The «Lists of settlements of the Volhynian Governorate» of the second half of the 19th and early 20th centuries is described in the article. The lists of settlements reflect the administrative-territorial division, the geographical location of settlements, and types of rural settlements. The main thesis of the article is information from the «Lists of settlements» allows characterizing the specificity of the formation a network of rural settlements and their typology in the Volhynian Governorate.

Key words: Volhynian Governorate, Statistical Committee, list of settlements, settlement, settlement name.

Важливою частиною вивчення матеріальної культури етносу є поселення, їхні соціальні типи, динаміка розвитку та кількісних змін. Тому особливу значимість серед джерел з історії розвитку поселень набули «Списки населених місць», які відображають розміщення населення на певній території та соціальні типи населених пунктів.

Впродовж першої половини XIX ст. основним джерелом відомостей про чисельність населення служили так звані ревізії – переписи населення, що платило подушний податок і підлягало рекрутській повинності [4, с. 184]. Власне суто фіскальний характер усіх необхідних статистичних даних дозволяв державними посадовим особам ігнорувати перші спроби здійснити укладення докладних списків сільських поселень. Таку позицію яскраво ілюструє

відповідь начальника відділу статистики міністерства внутрішніх справ Карла Германа на письмовий запит географа К. Арсен'єва стосовно кількості сільських поселень в губерніях, що передбачалося використати у довіднику зі статистики Російської імперії: «Не имена селений важны для правительства, но распределение сельских жителей» [1, с. 44].

Циркулярним приписом від 19 лютого 1836 року за підписом міністра внутрішніх справ Д. Блудова і керуючого справами Статистичного відділення К. Арсен'єва керівникам губерній зобов'язали доручити членам губернських статистичних комітетів скласти список усіх поселень крім міст [4, с. 181-182]. Матеріали з Волинської губернії були надіслані, але до адресата так і не дійшли – загубилися в дорозі [4, с. 182].

Наступна спроба створити списки поселень статистичними інституціями була зроблена в середині 1850-х років. Зокрема, у 1854 р. Статистичним комітетом було видано циркуляр, за яким пропонувалося скласти у кожній губернії опис міст і уїздів та докладні списки поселень [4, с. 185].

У період з 1861 по 1885 рр. було видано 42 випуски «Списків населених місць Російської імперії». Матеріали з Волинської губернії за 1859 р. та уточнені списки за даними 1866 р. до Центрального статистичного управління надійшли, але так і не були опубліковані. Надалі обов'язки складання списків поселень, опрацювання та публікації накопичення даних були передані земствам як органам місцевого самоврядування. Позаяк, виборні земські установи у Волинській губернії були запроваджені лише 14 березня 1911 р. цими питаннями продовжував займатися губернський статистичний комітет [5, с. 170-175].

Наслідком роботи статистичного комітету Волинської губернії стало створення та публікація з кінця 70-х років XIX ст. ряду знакових регіональних видань: «Обзор Волынской губернии» (1879–1915), «Памятная книжка Волынской губернии» (1885–1916) та «Списки населенных мест Волынской губернии».

Місцеві «Списки поселень» створювалися передовсім як довідник, тому систематично обновлювалися. Через невеликий тираж довідників, які поширювали переважно серед державних установ у межах губернії, ці видання ставали бібліографічною рідкістю відразу після їхнього виходу в світ. Зокрема вийшло чотири видання «Списків населених місць Волинської губернії» – 1887 [6], 1899 [9], 1906 [7] та 1911 років [8].

Перший повний список сільських поселень Волинської губернії вийшов друком у 1887 р. Усі поселення були згруповані, передусім, за підпорядкуванням до уїздів. Дані про поселення кожного уїзду подавалися окремо у вигляді таблиці, яка складалася з дев'яти стовпців. У першому стовпці по вертикалі вказувалася назва уїзду. Розміщення уїздів у таблиці не було

упорядковане за абеткою. Видання відкривав Житомирський уїзд (с. 1–27), за ним почергово подавалися відомості зі Строкостянтинівського (с. 28–36), Заславського (с. 36–44), Острозького (с. 45–54), Кременецького (с. 54–63), Рівненського (с. 63–85), Новоград-Волинського (с. 86–105), Дубенського (с. 105–117), Луцького (с. 118–135), Ковельського (с. 136–145), Володимир-Волинського (с. 146–161) та Овруцького (с. 162–176) уїздів [6, с. 1-176].

У наступній графі таблиці вказано назви поселень уїзду упорядковані за абеткою, але лише за першою літерою власної назви. Перед назвою поселення вказувався його тип: село, колонія, містечко, хутір, урочище, ферма, фільварок, виселок, лісничівка, передмістя, посьолок, присілок, юридика. В наступних стовпцях таблиці фіксувалася кількість мешканців, адміністративне підпорядкування до волості, поліцейського стану, мирової та урядницької ділянки. У двох останніх графах таблиці вказувалися відстань до Житомира та до адміністративного центру уїзду. Попри деякі недоліки публікація списків поселень 1887 р. є першим і достатньо успішним досвідом видання загального переліку поселень Волинської губернії.

Наступний повний перелік поселень був опублікований у 1899 р. під дещо відмінною від попереднього та наступних видань назвою: «Список населенных пунктов Волынской губернии» [9].

Основна таблиця, в якій подавалися дані про населені пункти губернії містила 13 стовпців. В межах цієї таблиці поселення були систематизовані насамперед за адміністративним підпорядкуванням уїздам та мали окрему нумерацію, яка і зазначалася у першій графі. Як і в попередньому виданні 1887 р. список починався поселеннями Житомирського і закінчувався населеними пунктами Овруцького уїздів. Усі інші адміністративно-територіальні одиниці губернії були розміщені без визначеного порядку.

У наступному стовпці вказувався спочатку тип поселення а вже слідом його власну назву, або ж варіанти назв. Структура подання інформації про кожне поселення містила наступну інформацію: у трьох стовпцях подавалася назва волості до якої належало поселення, кількість дворів у ньому та номер стану; дві графи під спільною назвою «Число жителів» містили дані про кількість мешканців окремо чоловічої та жіночої статі станом на 1 січня 1899 р. У чергових чотирьох стовпцях під спільною назвою «Ділянки» зазначався номер ділянки мирового посередника, мирового судді, судового слідчого та поліцейського урядника до яких належав той чи інший населений пункт. Останні два стовпці фіксували відстань у верстах від поселення до Житомира та уїздного центру.

У межах уїздів населені пункти розподілялися за абеткою з орієнтацією на першу літеру кононіма та номером стану. Складається враження, що при опрацюванні списки різних уїздів не були зведені до єдиного знаменника.

Зокрема, розподіл поселень в межах однієї літери за належністю до стану не завжди було дотримане, як-от у Новоград-Волинському уїзді поселення були погруповані за абеткою, незважаючи на приналежність до поліцейського стану. Натомість в інших уїздах пріоритетним була саме станова підпорядкованість населеного пункту. У кінці переліку поселень Острозького уїзду міститься доповнення під назвою «Додаткові» у якій наводяться дані ще про 8 поселень (три села, дві колонії та три хутори), що не увійшли до основного переліку.

При аналізі списків поселень у виданні 1899 р. помітні окремі огріхи та неточності. Скажімо, хутір Молодий з одним двором та трьома жителями у Володимир-Волинському уїзді помилково вказаний як «село» [9, с. 186], а поселення Острів Ковалевського поблизу села Космачів Костопільської волості Рівненського уїзду з трьома дворами та 23 мешканцями подається як «містечко» [9, с. 74]. У тому ж уїзді і село Пересопниця і хутір Пересопницький, за вказаними даними, налічують по одному двору з трьома мешканцями в кожному [9, с. 75]. Окремі поселення двічі позначені у списках. Для прикладу урочище Карпусеве Ізяславського уїзду та хутір Барибанда Володимир-Волинського уїзду згадуються двічі з ідентичними показниками дворів, мешканців та адміністративною підпорядкованістю. А у переліку поселень Новоград-Волинського уїзду населений пункт Анелин фігурує аж тричі під різними номерами, як «Анелин (Кругла Лоза)», «Кругла Лоза (Анелин)» та «Лоза Кругла (Анелин)» [9, с. 22, 33, 35]. Крім того, трапляються похибки спричинені тим, що одне поселення з двослівним ойконімом відзначене у списку двічі. Для прикладу у переліку поселень Острозького уїзду те саме село згадане двічі, як «Княжа Корецька» і як «Корецька Княжа». Якщо у виданні 1887 р. такі хиби виявлено у двох випадках, то у виданні 1899 р. у Новоград-Волинському уїзді зауважено 128 випадків подвійного обліку поселень з двочленими складеними назвами. Тому подане у списку число поселень цього уїзду 1095 одиниць, не відповідає їхній фактичній кількості.

Нове видання переліку населених пунктів Волинської губернії відноситься до 1906 р. Таблиця з даними про населені пункти мала подібну структуру, що й у попередніх виданнях. Вона складається з 12 колонок. У першій – нумерація населених пунктів, що була окремою для поселень кожного уїзду. У нумерації поселень окремих уїздів помітні огріхи, зокрема у переліку поселень Острозького уїзду після позиції №377 відразу йде №379, що фактично збільшує кількість поселень, якщо брати до уваги лише показники цієї графи [7, с. 188]. У другому стовпці подається назва населеного пункту та скорочене позначення його соціально-економічного типу. У трьох наступних колонках вказувалися, відповідно, назва волості, кількість дворів та номер поліцейського стану до яких належало поселення. У наступній графі відображено загальне число жителів. Чергові три колонки, об'єднані під спільною назвою «Дільниці»

вказували до яких саме діляниць мирового посередника, мирового судді та судового слідчого відноситься населений пункт. Наступні два стовпці були покликані полегшити локалізацію поселення у просторі і показували відстань від поселення до уїздного міста та до волосного центру. В останній графі під назвою «Поштова адреса» вказувався найближчий населений пункт у якому було розміщене поштове відділення.

Поселення систематизовані за підпорядкованістю до уїздів. Список поселень Житомирського уїзду знову ж таки містився на початку видання, проте всі інші уїзди розміщуються почергово за абеткою. Слід зазначити, що основним критерієм впорядкування переліку поселень в межах кожного уїзду був розподіл за абеткою, що полегшувало користування довідковим виданням.

У списку 1906 року видання кількість хиб пов'язаних з подвійним обліком того самого населеного пункту значно зменшилася. Таких випадків помічено лише три: хутір Божків Житомирського уїзду та колонії Стара Домброва та Нова Домброва Ковельського уїзду. У цьому ж виданні з невідомих причин у переліку поселень Луцького уїзду не зазначено села Щурин, що на той час було волосним центром.

Список поселень опублікований у 1911 р. вважається найбільш повним та змістовним для характеристики мережі поселень Волинської губернії. Ця публікація, як, зрештою, і попередні, мала статус неофіційного видання. Публікація 1911 р. не містить пояснювальної статті, хоча наявні окремі уточнення про залучені матеріали, що запевняють читача в актуальності поданої інформації. Зокрема вказується, що основні відомості були зібрані наприкінці 1909 р.

У Списку поселень 1911 р. збереглася структура подачі матеріалу у вигляді таблиці, яка складається зі 17 стовпців і розміщується на розгортці парної та непарної сторінок. Характерною рисою цього видання є відсутність нумерації поселень. Слід також зазначити, що усі поселення губернії систематизовані виключно за абеткою, незважаючи на їхню адміністративну приналежність.

У першій графі вказано власну назву поселення та його соціально-економічний тип. У чергових п'яти графах навпроти кожного населеного пункту зазначено назву уїзду та волості до яких він належить, а також назви населених пунктів, де розташовані найближча залізнична станція, поштове та телеграфне відділення. Наступні два стовпці включають відомості про кількість дворів та загальну чисельність мешканців поселення. Чергові графи містять відомості про адміністративну належність до діляниць поліцейського стану, мирового посередника, мирового судді та судового слідчого.

Останні п'ять колонок таблиці, об'єднані під спільною назвою «Відстань», ознайомлюють з відомостями про віддаль до центру уїзду, волосного правління, найближчої залізничної станції, поштового та телеграфного відділів.

У випадках, коли в одній волості співіснували поселення з тотожними власними назвами, показник відстані до волосного та уїздного центру є чи не єдиною ознакою, за якою можна локалізувати ці населені пункти. Наприклад, у списку поселень 1911 року видання зафіксовано два заселені урочища під назвою «Смолярня», що входили до складу Судобицької волості Дубенського уїзду. Тому вирішальним чинником для їхньої ідентифікації є вказана відстань, яка дозволяє дійти висновків, що урочище Смолярня у складі трьох дворів із 15 мешканцями розташоване на відстані 13 верст від волосного центру відповідає поселенню, що у списках 1906 року видання подається як урочище «Смолярня при Градках» з тотожною відстанню до волосного центру. Натомість інше урочище Смолярня з дев'ятьма мешканцями, розташоване на відстані 4 верст від села Судобичі, у списках 1906 р. згадане під назвою «Смолярня Носовицька».

Чимало помилок у «Списку поселень Волинської губернії» 1911 р. стосуються помилкової підпорядкованості до уїздів. Очевидно це пов'язано з використанням у публікації системи скорочень та знаків повтору. Помилки друку трапляються у випадку скорочень написання адміністративної підпорядкованості до уїздів: «*Н-Волынского*» та «*В-Волынского*» що позначали, відповідно, Новоград-Волинський та Володимир-Волинський уїзди. Такі поселення можна ідентифікувати за волосною підпорядкованістю сусідньої графи.

Вочевидь з кожним наступним виданням кількість помилок зменшувалася, а помічені хиби друку виправлялися. Крім того з метою поліпшення видань статистичного комітету, в тому числі й «Списків поселень», до читачів – посадових та приватних осіб, звернувся з відозвою секретар губернського комітету О. Козловський, який запропонував повідомляти в усній чи письмовій формі усі помічені у попередніх виданнях неточності [3, с. 2].

Недоліком «Списків населених місць Волинської губернії» усіх років видання є те, що вони не містили жодної пояснюючої чи вступної статті, підсумків, чи узагальнюючих таблиць щодо загальної кількості поселень в уїздах та губернії.

Списки поселень також відрізняються між собою різною транскрипцією ойконімів. Назви тих самих населених пунктів у довідкових виданнях, розділених у часі кільканадцятьма роками, часто писалися неоднаково.

Поza тим основна перевага «Списків населених місць» як джерела полягає в тому, що вони містять відомості про кількість тих чи інших соціальних типів населених пунктів, що дозволяє охарактеризувати процес виникнення або зникнення поселень, проаналізувати основні етапи формування системи розселення Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. та виявити особливості цього процесу з урахуванням економічних, соціальних,

культурних та адміністративних взаємозв'язків локального рівня. Точні назви населених осередків дають змогу простежити історію заселення території, вивчати динаміку розселення людності не тільки за загальними даними в уїздах, але й у межах окремих поселень.

Список використаних джерел:

1. Вальская Б. А. *Об экономико-географическом изучении России в первой половине XIX века // Вопросы географии. Сборник 10 : Экономическая география СССР. Москва : ОГИЗ, 1944. С. 41-52.*
2. *О перемене названий немецких колоний на Волыни // Волынские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1886. № 29. С. 897.*
3. *Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Житомир: Волынская Губернская типография, 1913. 585 с.*
4. Панин Л. И. «Списки населенных мест» Российской империи как исторический источник // *Археологический ежегодник за 1959 г. Москва : Академиздатцентр «Наука», 1960. С. 178-193.*
5. *Полное собрание законов Российской империи: [Собрание 3-е. С 1 марта 1881 года по 1913 год]. Т. 31 : 1911. Отделение 1. Санкт-Петербург : Государственная типография, 1914. 1445 с.*
6. *Список населенных мест Волынской губернии. Житомир : Волынская губернская типография, 1887. 176 с.*
7. *Список населенных мест Волынской губернии. Житомир : Волынская губернская типография, 1906. 219 с.*
8. *Список населенных мест Волынской губернии. Житомир : Волынская губернская типография, 1911. 454 с.*
9. *Список населенных пунктов Волынской губернии. Житомир : Угер и Блох, 1899. 194 с.*

УДК 004.031

Чуйко Владислав

*аспірант факультета радіофізики і комп'ютерних технологій
Белорусский государственный университет. Минск, Беларусь*

ИМИТАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ ЗАМКНУТОЙ ОДНОКАНАЛЬНОЙ СМО

В работе рассмотрены основные виды систем массового обслуживания и их классификация. Рассмотрен принцип работы СМО. Построена и изучена имитационная модель замкнутой одноканальной СМО, с помощью которой можно рассчитать различные параметры обслуживания и применить их на практике.

Ключевые слова: *системы массового обслуживания, имитационная модель, параметры обслуживания*

Chuyko Vladislav,

*postgraduate student of the Faculty of Radiophysics and Computer Technologies
Belarusian State University. Minsk, Belarus*

SIMULATION MODEL OF A CLOSED SINGLE-CHANNEL QUEUING SYSTEM

The paper considers the main types of queuing systems and their classification. The principle of operation of the QS is considered. A simulation model of a closed single-channel QS has been built and studied. With the help of which it is possible to calculate and apply various QS service parameters

Keywords: *queuing systems, simulation model, service parameters*

Система массового обслуживания – это любая система, предназначенная для обслуживания заявок.

СМО можно разделить на несколько типов:

• *по количеству каналов*

Одноканальные – в любой момент времени в системе обслуживается не больше одной заявки.

Многоканальные – в СМО одновременно обслуживается множество заявок.

• *по количеству заявок*

Замкнутые – циркулирует фиксированное количество заявок, нет внешнего независимого источника.

Разомкнутые – заявки поступают из внешней среды, и в нее же уходят после обслуживания.

Смешанные – поступает фиксированное число заявок, но есть и заявки от внешних источников.

Заявка – запрос на обслуживание в СМО. Все заявки, поступающие в СМО, образуют поток, который обслуживается элементами СМО,

называемыми каналами обслуживания. На рисунке 1 представлена схема работы СМО [1, с. 196].

Рис.1 Схема работы СМО

Под параметрами СМО понимаются величины, описывающие поток запросов СМО и канал обслуживания. Основным параметром потока заявок является его интенсивность (λ) – среднее количество заявок, поступающих в СМО в единицу времени, а также интенсивность обслуживания заявок μ – среднее количество заявок, которое может быть обслужено за единицу времени [2, с. 94].

В данной работе представлены результаты имитационного моделирования замкнутой системы массового обслуживания. Была создана и рассмотрена имитационная модель замкнутой СМО, где количество обслуживающих устройств $n = 1$, количество источников заявок $R = 10$, интенсивность потока заявок $\lambda = 25$ в минуту, интенсивность потока обслуживания $\mu = 30$ в минуту.

Вычислим показатели обслуживания для одноканальной замкнутой СМО:

• *Интенсивность нагрузки:*

$$\rho = \frac{\lambda}{\mu} = \frac{25}{30} = 0,833$$

Интенсивность нагрузки $\rho = 0,833$ показывает степень согласованности входного и выходного потоков заявок канала обслуживания и определяет устойчивость системы массового обслуживания. Поскольку $\rho < 1$, то очередь не будет расти бесконечно, следовательно, предельные вероятности существуют.

• *Время обслуживания:*

$$t_{obs} = \frac{1}{\mu} = \frac{1}{30} = 0,0333 \text{ min}$$

• *Вероятность, что канал свободен (доля времени простоя каналов):*

Определим вероятности состояния системы:

$$p_k = \frac{n!}{k!(n-k)!} p^k p_0, \quad 1 \leq k < R$$

$$p_1 = \frac{10!}{1! 1^{1-1} (10-1)!} 0.833^1 p_0 = 1097349120000 p_0$$

$$p_2 = \frac{10!}{1! 1^{2-1} (10-2)!} 0.833^2 p_0 = 101606400000 p_0$$

$$p_3 = \frac{10!}{1! 1^{3-1} (10-3)!} 0.833^3 p_0 = 10584000000 p_0$$

$$p_4 = \frac{10!}{1! 1^{4-1}(10-4)!} 0.833^4 p_0 = 1260000000 p_0$$

$$p_5 = \frac{10!}{1! 1^{5-1}(10-5)!} 0.833^5 p_0 = 175000000 p_0$$

$$p_6 = \frac{10!}{1! 1^{6-1}(10-6)!} 0.833^6 p_0 = 29166666.667 p_0$$

$$p_7 = \frac{10!}{1! 1^{7-1}(10-7)!} 0.833^7 p_0 = 6076388.889 p_0$$

$$p_8 = \frac{10!}{1! 1^{8-1}(10-8)!} 0.833^8 p_0 = 1687885.802 p_0$$

$$p_9 = \frac{10!}{1! 1^{9-1}(10-9)!} 0.833^9 p_0 = 703285.751 p_0$$

$$p_{10} = \frac{10!}{1! 1^{10-1}(10-10)!} 0.833^{10} p_0 = 586071.459 p_0$$

Учитывая, что $\sum p_k = 1$, и используя результаты расчетов p_k , вычислим p_0 :
[3, с. 300]

$$\sum p_k = p_0 + 1097349120000 p_0 + 101606400000 p_0 + 10584000000 p_0 + \\ + 1260000000 p_0 + 175000000 p_0 + 29166666,667 p_0 + 6076388,889 p_0 + \\ + 1687885,802 p_0 + 703285,751 p_0 + 586071.459 p_0$$

Откуда $p_0 \rightarrow 0$

Тогда: $p_1 = 0.906$; $p_2 = 0.0839$; $p_3 = 0.00874$; $p_4 = 0.00104$; $p_5 = 0.000145$;
 $p_6 = 2.4E-5$; $p_7 = 5.0E-6$; $p_8 = 1.0E-6$; $p_9 = 1.0E-6$; $p_{10} = 0$;

Относительная пропускная способность: $Q = p_{\text{обс}} = 1$.

Абсолютная пропускная способность (Интенсивность выходящего потока обслуженных заявок).

$$A = p_{\text{зан}} * \lambda = 1 * 25 = 25 \text{ заявок/мин.}$$

Среднее время простоя СМО.

$$t_{\text{пр}} = p_{\text{отк}} * t_{\text{обс}} = 1 * 0.0333 = 0.0333 \text{ мин.}$$

Вероятность образования очереди.

$$p_{\text{оч}} = p_1 = 0.906$$

Вероятность отсутствия очереди.

$$p = 1 - p_{\text{оч}} = 1 - 0.906 = 0.094$$

Среднее число заявок, находящихся в очереди [4, с 94]:

$$L_{\text{оч}} = \sum (k-R) p_k = (1-1) * 0.906 + (2-1) * 0.0839 + (3-1) * 0.00874 + (4-1) * 0.00104 \\ + (5-1) * 0.000145 + (6-1) * 2.4E-5 + (7-1) * 5.0E-6 + (8-1) * 1.0E-6 + (9-1) * 1.0E-6 + \\ (10-1) * 0 = 0.105$$

Среднее число заявок, находящихся под обслуживанием:

$$L_{\text{обс}} = 1 - p_0 = 1 - 0 = 1$$

Среднее число заявок в системе:

$$L_{\text{СМО}} = L_{\text{оч}} + L_{\text{обс}} = \sum k * p_k = 1 * 0.906 + 2 * 0.0839 + 3 * 0.00874 + 4 * 0.00104 + 5 * 0.000145 + 6 * 2.4E-5 + 7 * 5.0E-6 + 8 * 1.0E-6 + 9 * 1.0E-6 + 10 * 0 = 1.105$$

Средняя интенсивность среднего суммарного входящего потока заявок:

$$I = 1 - L_{\text{СМО}} / n = 1 - 1.105/10 = 0.889$$

Среднее время пребывания заявки в СМО.

$$T_{\text{СМО}} = T_{\text{обсл}} = 0.0333 \text{ мин.}$$

Коэффициент готовности, т.е. индикация активного состояния источника

$$p_{\text{акт}} = 1 - \frac{L_{\text{СМО}}}{n} = 1 - \frac{1.105}{10} = 0.889$$

Среднее время ожидания заявки в очереди (время ожидания обслуживания в очереди).

$$T_{\text{оч}} = \frac{1 - I}{I\lambda} - t_{\text{обсл}} = \frac{1 - 0.889}{0.889 * 0.889} - 0 = 0.00497 \text{ min}$$

Среднее время пребывания заявки в СМО

$$T_{\text{СМО}} = T_{\text{обсл}} + T_{\text{оч}} = 0.00497 + 0 = 0.00497 \text{ мин.}$$

Средняя потеря производительности за счёт группы источников, находящихся в пассивном состоянии

$$P_{\text{пас}} = n - L_{\text{СМО}} = 10 - 1.105 = 8.895.$$

Средняя производительность группы источников, находящихся в активном состоянии:

$$P_{\text{акт}} = n - P_{\text{пас}} = 10 - 8.895 = 1.105$$

Номинальная производительность СМО:

$$1/0.00497 = 201.193 \text{ заявок в мин.}$$

Фактическая производительность СМО:

$$25/201.193 = 12\% \text{ от номинальной производительности.}$$

С помощью рассмотренной имитационной модели можно узнать параметры, характеризующие систему в целом: число занятых каналов обслуживания, число обслуженных заявок, заявок ожидающих обслуживания или получивших отказ в единицу времени, а также вероятностные характеристики – вероятность того, что заявка будет обслужена или получит отказ в обслуживании. Таким образом данную имитационную модель можно применить к реальной задаче определения параметров системы, в которой присутствует сервер, обслуживающий некоторое количество заявок, приходящих в единицу времени от компьютеров, подключенных к нему. С помощью данной имитационной модели можно найти слабые места системы, оценить надежность ее работы, возможность расширения сети компьютеров или иных устройств, подключаемых к ней, а также определить пути и возможности повышения эффективности ее функционирования.

Список литературы

1. Спицнадель В.Н. Основы системного анализа. СПб.: Издательский дом “Бизнес-пресса”, 2000. – 195-196 с
2. Смородинский С.С., Батин Н.В. Методы анализа и принятия решений в слабоструктурированных задачах. Мн.: БГУИР, 2002. – 90-100 с.
3. Экономико-математические методы и модели / Под ред. А.В. Кузнецова. Мн.: БГЭУ, 1999. – 300-302 с.
4. Смородинский С.С., Батин Н.В. Оптимизация решений на основе методов и моделей математического программирования. Мн.: БГУИР, 2002. – 90-100 с.

Научный руководитель: *Козлова Елена Ивановна*, кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры интеллектуальных систем Белорусского государственного университета, г. Минск, Беларусь. kozlova@bsu.by

УДК 004.89

Кожуховский Владислав, студент
Штукатер Дмитрий, аспирант
Белорусский государственный университет
Минск, Республика Беларусь

АРХИТЕКТУРА ОБУЧАЮЩЕЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. В данной работе предложена концепция обучающей информационной системы, рассмотрены основные требования, предъявляемые к таким системам. Предложена архитектура обучающей информационной системы, которая может быть адаптирована под практически любую предметную область. Основные модули предлагаемой информационной системы позволят усовершенствовать образовательный процесс, расширив его возможности как за счет адаптивности модели под потребности каждого обучающегося, так и за счет автоматизации самого процесса обучения.

Ключевые слова: – интеллектуальная обучающая система, нечеткая логика, архитектура информационной системы

Kazhukhouski Uladzislau, student
Shtukater Dmitry, postgraduate student
BSU, Minsk, Belarus

THE LEARNING INFORMATION SYSTEM ARCHITECTURE

Abstract. In this article proposed the concept of a training information system and the basic requirements for such systems are considered. The proposed architecture of the training information system can be adapted to almost any subject area. The main modules of the proposed information system will improve the educational process, expanding its capabilities both by adapting the model to the needs of each student, and by automating the learning process itself.

Key words: learning information system, fuzzy logic, information system architectures.

В настоящее время с развитием технологий искусственного интеллекта, образовательные средства переходят от традиционных мультимедийных образовательных технологий к интеллектуальным образовательным системам. Использование систем, способных не только выполнять жёстко заданные

алгоритмом операции для решения задач, но и изменять эти алгоритмы под воздействием внешних условий, в процессе обучения может стимулировать интерес пользователей к обучению и повысить его эффективность.

В данной статье будут рассмотрены основные требования, предъявляемые современным образовательным информационным системам (ОИС), выделены основные структурные элементы подобных систем и будет предложена архитектура ОИС.

Требования, предъявляемые современным ОИС

Основной задачей обучающих информационных систем является моделирование процесса обучения. Для реализации этого необходимо наделить ОИС основными функциями преподавателя:

- *Диагностирующая функция.* Обучающая система должна быть способна определить уровень знаний обучающегося в определённой предметной области, выявлять его слабые и сильные стороны;

- *Информационная функция.* Содержание в нашей системе базы знаний о предметной области и своевременное предоставления этих знаний в процессе обучения.

- *Проективная функция.* Заключается в проектировании модели предстоящей деятельности, выборе способов и средств, позволяющих в установленное время достичь цели.

- *Аналитическая функция.* Анализ завершённого дела: какова эффективность, почему она ниже намеченной, где и почему возникли ошибки и т. д.

- *Контрольная функция.* Необходимая в первую очередь для создания стимулов, благодаря которым процесс обучения будет происходить в соответствии с намеченными целями;

Среди требований, предъявляемых ОИС можно выделить интерактивность, адаптивность и интеллектуальность. Интерактивность заключается в наличии в системе компонент взаимодействия с пользователем (вывод подсказок, сообщений об ошибках и т. д.). Интеллектуальность – возможность моделировать работу преподавателя, выявлять причину ошибок в каждом конкретном случае, оценивать процесс обучения, предоставлять, по возможности, пошаговое объяснение (решение) той или иной задачи. Адаптивность – это способность системы самонастраиваться в зависимости от уровня обучающегося, для этого необходимо хранить массивы персонифицированной информации.

При проектировании ОИС необходимо предусмотреть несколько независимых сценариев работы для разных категорий пользователей. Также необходимо предусмотреть возможность масштабирования системы, добавления новых баз данных, компонентов и модулей в систему.

Архитектура и основные компоненты ОИС

Для выполнения описанных выше задач и требований, реализации заявленных функций в разрабатываемой ОИС должны быть организованы соответствующие модули и подсистемы. Условно их можно разделить на четыре части: модель предметной области, модель учащегося, модуль обучения и пользовательский интерфейс. Предлагаемая архитектура представлена на рисунке 1.

Под «моделью учащегося» понимают знания системы об учащемся, используемые для организации процесса обучения. Её можно рассматривать и как модель текущего состояния знаний и умений учащегося, и как идеальную модель знаний об учащемся, включающую знания о предметной области, типичных ошибках и когнитивных механизмах. Всё что касается оценочной стороны учащегося, хранится в базе результатов. А вся личная информация об учащемся, в том числе и та, которую вводит обучающийся при регистрации, хранится в базе знаний об учащемся. Стоит отметить, что вся информация, которая собирается об учащемся во время пользования данной системой, кроме оценочной, так же будет храниться в базе знаний об учащемся. Например, информация об активности, о процентном освоении того или иного модуля в предметной области, о тактике и подходе к обучению конкретного обучающегося в системе и т.д.

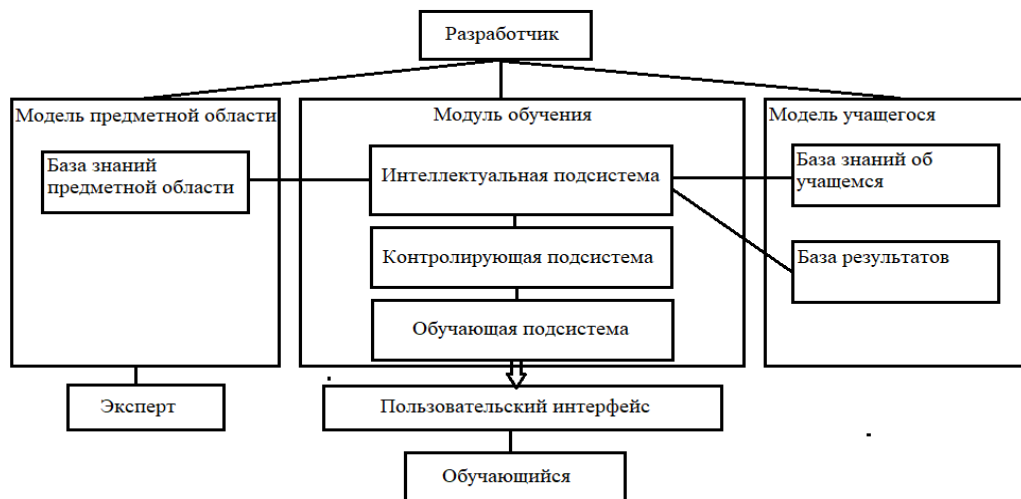

Рисунок 1. Архитектура обучающей информационной системы.

Так как данная ОИС является своего рода экспертной системой, то, можно заметить, что есть «база знаний», которая находится в блоке «модель предметной области» и является одной из основных частей данной системы и всех экспертных систем в целом.

Знания в базе знаний данной системы в целом должны обладать такими свойствами:

- структурированность – наличие отношений типа «часть-целое»

- между отдельными элементами базы знаний;
- связанность отдельных элементов;
- активность – свойство устанавливать логически верное соотношение между элементами базы знаний.

• внутренняя интегрированность – возможность наглядного представления знаний, например, в виде графов или таблиц, для определения соотношений и связей между отдельными элементами базы знаний;

В рамках блока «модель предметной области» можно реализовать и другие базы данных, например, буферную базу данных, которая будет хранить исходные и промежуточные факты решаемой в данный момент задачи или теста, чтобы повторно не обращаться к «базе знаний» за одними и теми же данными.

Вариант реализации клиент-серверной части представлен на рисунке 2.

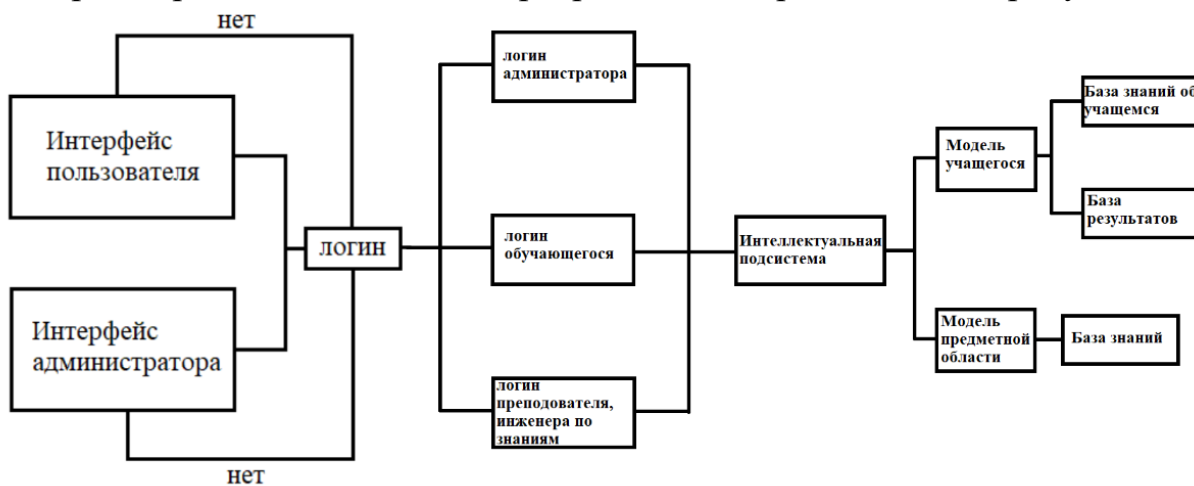

Рисунок 2. Структура клиент – серверной части ОИС.

Интеллектуальная подсистема

Рассмотрим более подробно задачи, решаемые с помощью интеллектуальной подсистемы. А именно:

- Выбор данных (фактов и правил) из базы знаний для решения текущего вопроса или задачи.
- Организация хранения всей информации в системе и активное взаимодействие всех подсистем с уже созданными базами данных в системе.
- Предоставление подсказок и материала для изучения, по требованию обучающегося.
- Предоставление, по необходимости, доступа к базам данных разработчику, преподавателю или инженеру по знаниям.

Любая обучающая система должна быть способна определить уровень знаний учащегося в данной предметной области, выявить его слабые и сильные

сторони. И для автоматизации процесса контроля знаний учащихся нужна контролирующая подсистема.

Разрабатываемая ОИС является предметно независимой, поэтому для её построения выбрана динамическая оверлейную модель знаний учащегося [2]. Её использование позволит в каждый момент времени определить, какие единицы знаний успешно усвоены, а какие нет.

Для реализации данного оценочного подхода, в рамках данной подсистемы можно использовать теорию нечётких множеств.

Если ввести систему дидактических единиц и представить, что база результатов, хранящаяся в модели учащегося может служить подмножеством базы знаний в модели предметной области, то, с учетом того, что учащийся может не полностью знать какую-либо дидактическую единицу, используя теорию нечетких множеств, можно записать следующую формулу, представленную на данном слайде:

$$A(X) = \left\{ \frac{\mu(x_1)}{x_1}, \frac{\mu(x_2)}{x_2}, \frac{\mu(x_3)}{x_3}, \dots, \frac{\mu(x_n)}{x_n} \right\},$$

где $A(x)$ – нечеткое множество дидактических единиц базы знаний; X – множество дидактических единиц базы результатов; x_1, x_2, \dots, x_n – элементы множества X ; $\mu(x_n)$ – функция принадлежности, указывающая в какой степени (мере) элемент x_n принадлежит нечеткому множеству $A(X)$, при этом можно выделить три случая:

1) $\mu(x_n) = 1$ означает полную принадлежность элемента x_n к нечеткому множеству $A(X)$, то есть учащийся полностью освоил данную дидактическую единицу;

2) $\mu(x_n) = 0$ означает отсутствие принадлежности элемента x_n к нечеткому множеству $A(X)$, то есть учащийся вообще не освоил данную дидактическую единицу;

3) $0 < \mu(x_n) < 1$ означает частичную принадлежность элемента x_n к нечеткому множеству $A(X)$, то есть учащийся освоил данную дидактическую единицу не полностью.

Степень освоения дидактической единицы рассчитывается исходя из того, как учащийся выполнил тесты или задания, связанные с данной дидактической единицей. Если все тесты или задания, связанные с данной дидактической единицей, выполнены успешно, то считается, что $\mu(x_n) = 1$.

В противном случае функция принадлежности может быть рассчитана таким образом:

$$\mu(x_n) = \sum_{i=1}^N \frac{q_i}{N},$$

где $\mu(x_n)$ – функция принадлежности; i – номер задания (вопроса в тесте), связанного с данной дидактической единицей; N – количество заданий для проверки данной дидактической единицы; q_i – результат выполнения i -го

задания (равен 1, если задание успешно выполнено, и 0, если задание не выполнено или выполнено неверно).

Одним из основных компонентов ИОС является обучающая подсистема. Она должна быть тесно связана с другими подсистемами и нацелена в первую очередь на то, чтобы рациональным образом обучить учащегося, используя при этом методы, например, «подсистем объяснений», которые активно используются в экспертных системах.

То есть, обучающая подсистема должна предоставлять поэтапное решение той или иной задачи или вопроса, тем самым объяснять решение задачи, каким образом оно было получено или почему не получено. При построении механизма решения определённых задач, представления вывода, результата решения задачи, а также при создании механизмов интеллектуального взаимодействия системы и пользователя применяются интеллектуальные информационные технологии. Примерами этих технологий являются, нейросетевые технологии и технологии обработки нечёткой логики.

Также, по требованию обучающегося, обучающая подсистема должна показывать какие знания были использованы.

В рамках обучающей подсистемы можно реализовать сразу несколько нейронных сетей, способных решать ту или иную творческую задачу в предметной области.

Это позволит повысить доверие обучающегося к полученному результату. И стоит отметить, что возможность объяснить свои действия является одним из самых важных свойств интеллектуальной обучающей системы.

Перспективность данной модели заключается в том, что разработанная ОИС может существенным образом улучшить качество дистанционного обучения по тому или иному предмету.

Список литературы

1. *Козадаев К.В. Интеллектуальные информационные системы и технологии: пособие / К.В. Козадаев, Е.И. Козлова. – Минск: БГУ, 2015. – 127с.*
2. *Попов Дмитрий Иванович, Лазарева Ольга Юрьевна Нечеткая оверлейная модель учащегося в интеллектуальной обучающей системе // Научный вестник МГТУ ГА. 2015. №213 (3).*

Научный руководитель Чернявский Александр Федорович
академик НАН РБ, доктор технических наук, профессор
заведующий лабораторией НИИПФП им. А.Н.Севченко БГУ

УДК 003.26:004.415

*Сашков Антон, студент
БГУ. г. Минск, Беларусь*

КРИПТОГРАФИЯ В ПРОМЫШЛЕННЫХ МИКРОКОНТРОЛЛЕРНЫХ И ПРОГРАММНЫХ РАСПРЕДЕЛЕННЫХ СИСТЕМАХ

Статья “Криптография в промышленных микроконтроллерных и программных распределенных системах” посвящена как новейшим, так и классическим подходам к защите информации в рамках разных информационных ресурсов и приложениях.

Безопасность, криптография, микроконтроллер, распределенная система, архитектура.

*Sashkou Anton, Student
BSU. Minsk, Belarus*

CRYPTOGRAPHY IN INDUSTRIAL MICROCONTROLLER AND SOFTWARE DISTRIBUTED SYSTEMS

The article “Cryptography in industrial microcontroller and software distributed systems” is devoted to the latest and classical approaches to information protection within the framework of various information resources and applications.

Security, cryptography, microcontroller, distributed system, architecture.

Введение. Один из первых шагов в создании защищенной встроенной системы – понять, действительно ли нужна криптография в данном продуктовом решении. Всякий раз, когда обсуждается безопасность, многие инженеры сразу же думают о криптографии как о решении, хотя на самом деле может существовать множество вариантов, которые строго не требуют криптографии. Конечно, криптография – важная часть защиты приложений, но это не панацея безопасности и не всегда необходима для построения защищенной системы.

Учитывая путаницу, окружающую криптографию, системному инженеру может быть чрезвычайно сложно определить, какой тип криптографии, если таковой имеется, необходим. Правда в том, что в некоторых случаях криптография вообще не нужна. Например, если вас не беспокоит, что кто-либо видит передаваемую информацию, а вас беспокоит только то, что она не подвергается подделке при передаче, вам действительно не нужен полный набор криптографических средств, соответствующий вашим потребностям.

Рассмотрим некий абстрактный пример на фондовом рынке. Для многих инвесторов отслеживание последней цены на акции может означать заработанные или потерянные тысячи или миллионы долларов. Цена акций публичной компании легко доступна, но если кто-то сможет изменить эту цену в пути во время торговой сессии, этот человек сможет нанести ущерб неосведомленным инвесторам. Очевидно, что существует угроза безопасности

для любой системы, которая передает эти данные, но не нужно скрывать ее от кого-либо. Вместо этого можно использовать простой алгоритм хеширования для проверки целостности транспортируемых данных. Не будучи полноценной схемой шифрования, требования к системе могут быть снижены для поддержки только хеширования (или эти ресурсы могут быть использованы для повышения производительности других частей системы).

Чтобы увидеть, какой тип безопасности потребуется конкретному продукту, можно разделить приложения на несколько отдельных категорий в зависимости от типа информации, с которой работает каждый продукт.

Типы безопасности

Тип безопасности	Инструменты защиты	Примеры
Безопасность не требуется	Безопасность не требуется.	Стриминг видео, мониторинг некритичных данных, приложения без доступа к интернету.
Низкий	Только хеширование, данные в виде открытого текста.	Приложения, предоставляющие общедоступную информацию, такую как данные фондового рынка, мониторинг данных.
Низкий-средний	Хеширование, аутентификация.	Веб-сайты и коммуникации внутри корпоративной сети.
Средний	RC4, аутентификация, небольшие размеры ключей.	Приложения, работающие с общей корпоративной информацией, мониторингом важных данных и производственным контролем в неконтролируемых средах.
Средний-высокий	SSL со средним размером ключа, RSA и AES, VPN.	Приложения, работающие с транзакциями электронной коммерции, важной корпоративной информацией и мониторингом критически важных данных.
Высокий	SSL с ключами максимального размера, VPN.	Приложения, работающие с важной финансовой информацией, некритичной военной связью, медицинскими данными и важной корпоративной информацией.
Критический	Физическая изоляция, ключи максимального размера, выделенные системы связи, одноразовые устройства.	Критические финансовые данные и важные военные коммуникации.
Абсолютный	Комбинация выше перечисленного.	Военные коммуникации.

Безопасность. Влияние на производительность.

В реальных продуктах всегда надо уметь правильно распределить ресурсы системы между безопасностью и производительностью. Компромисс между безопасностью и производительностью является относительно линейным: более высокий уровень безопасности означает некоторую потерю производительности, но баланс можно довольно легко изменить, выбрав другие алгоритмы, методы и размеры ключей.

Безопасная загрузка.

•UEFI. Бесплатная для многих платформ, которая обеспечивает проверку аргументов командной строки ядра.

•Grub Secure Boot, который имеет параметры для проверки ядра, initramfs и командной строки, а также интегрируется с UEFI Secure Boot.

•Intel TXT / tboot. Может обеспечивать аутентификацию и шифрование во время запуска, а также предотвращает некоторые сложные аппаратные атаки.

•Uboot. Использует биты, зависящие от платформы (т. е. предохранители), для выполнения проверенной загрузки с использованием шифрования и аутентификации.

•Коммерческие продукты, такие как собственное решение Titanium Secure Boot от Star Lab.

Разделение аппаратных ресурсов.

Архитектура, в которой компоненты изолированы с помощью жестких аппаратных границ, обеспечивает глубокую защиту, особенно если интерфейсы между отдельными компонентами жестко контролируются. Любые уязвимости, используемые в одном приложении, остаются ограниченными для этого приложения и, таким образом, не могут распространяться на другие (изолированные) компоненты, чтобы нарушить работу всей системы. Кроме того, строгое разделение и изоляция могут предотвратить уязвимости совместного выполнения, что является фактором, способствующим появлению таких семейств эксплойтов, как Spectre и Meltdown.

Таким образом, разделение компонентов с помощью аппаратного разделения улучшает общую отказоустойчивость системы, поскольку один компонент больше не может прямо или косвенно влиять на другой компонент. Кроме того, разделение системы на дискретные компоненты уменьшает поверхность для коллективных атак и повышает общую безопасность системы за счет уменьшения и / или минимизации повышения привилегий, предотвращения нехватки ресурсов и отказа в обслуживании, смягчения атак по побочным каналам и / или по времени, а также установления безопасности фундамент для будущих подходов к отказоустойчивым приложениям.

Аналогичный подход может применяться в программном стеке посредством контейнеризации и изоляции.

Список литературы

1. URL: <https://ru.wikipedia.org>.
2. Koc, Cetin K., Paar, Christof. *Cryptographic Hardware and Embedded Systems 1999*.
3. Walter, Colin D., Koc, Cetin K., Paar, Christof. *Cryptographic Hardware and Embedded Systems 2003*.
4. Kleidermacher David, Kleidermacher Mike. *Embedded Systems Security: Practical Methods for Safe and Secure Software and Systems Development*

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

УДК 628.511

*Майструк Володимир, к.т.н., доцент
НУ «Львівська політехніка»
Львів, Україна*

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ТЕМПЕРАТУРИ ЗАПИЛЕНИХ ГАЗІВ НА
ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕЯКИХ ЦИКЛОНІВ
ЗА ДОПОМОГОЮ CFD - ПРОГРАМ**

В даній роботі за допомогою CFD – програм досліджено вплив температури газів на гідравлічний опір і ефективність очищення прямотечійних і протитечійних циклонів. Визначено, що із збільшенням температури гідравлічний опір апаратів і їх ефективність роботи зменшується.

Прямотечійний циклон, протитечійний циклон, гідравлічний опір, ефективність очищення, CFD – програми, діаметр частинок.

*Maistruk Volodymyr, Ph.D (Technical Sciences), associate professor
Lviv Polytechnic National University
Lviv, Ukraine*

**INVESTIGATION OF THE INFLUENCE OF DUSTED GAS
TEMPERATURE ON THE BASIC CHARACTERISTICS OF CERTAIN
CYCLONS USING CFD PROGRAMS**

In this work, the influence of gas temperature on hydraulic resistance and cleaning efficiency of direct - flow and counter - current cyclones is investigated with the help of CFD programs. It is determined that with increasing temperature the hydraulic resistance of the devices and their efficiency decreases.

Direct-flow cyclone, counter-current cyclone, hydraulic resistance, cleaning efficiency, CFD programs, particle diameter.

В промисловості для очищення запилених промислових газів, в тому числі і повітря, часто використовують механічні сухі пристрої. Найчастіше з даних пристроїв знепилювання повітря застосовують апарати, в яких пил відділяється під дією сил тяжіння і відцентрової сили, – циклони, основними перевагами яких в порівнянні з іншими сухими пиловловлювачами є:

- 1) надійність функціонування при температурах газів до 500⁰С без будь-яких конструктивних змін;
- 2) пил вловлюється в сухому вигляді;
- 3) апарати успішно працюють при високих тисках газів;
- 4) ріст запиленості газів не приводить до зниження фракційної ефективності очищення.

Основним недоліком циклонних апаратів є пропорційна залежність ефективності пиловловлювання і витрат енергії на прокачування запиленого потоку через пиловловлюючий пристрій.

Однією із основних проблем під час проектування нових пилоочисних апаратів і модернізації існуючих є відсутність надійних методів прогнозування їх основних характеристик. Існуючі лабораторні методи є надзвичайно трудомісткими та економічно недоцільними. Тому поставлену проблему в науково – дослідній роботі можна вирішити моделюванням руху газопилових потоків в робочій зоні циклону за допомогою CFD – програм.

Технології чисельного моделювання турбулентних потоків дозволяють удосконалювати існуючі конструкції циклонних апаратів і створювати принципово нові конструкції циклонів, які матимуть високий коефіцієнт вловлення тонкодисперсних частинок при низькому гідравлічному опорі.

Під час процесу сепарації пилу в циклонах на ефективність роботи апарату в значній мірі впливає температура запиленних газів. Це пов'язано з тим, що із зміною температури змінюється в'язкість газів. В газах відстані між молекулами суттєво більші радіуса дії молекулярних сил, тому в'язкість газів це наслідок хаотичного (теплого) руху молекул, в результаті якого відбувається постійний обмін молекулами між шарами газу, що перемішуються один відносно одного. З підвищенням температури зазвичай відбувається збільшення молекулярного обміну, оскільки молекули швидше рухаються при більш високих температурах. У випадку з газом в'язкість є результатом стрибків молекул з одного шару газу в інший шар. Це означає, що в'язкість газу обумовлена передачею імпульсу від однієї молекули газу до іншої. Таким чином підвищення температури газу збільшить його імпульс і, в'язкість газу збільшиться. Збільшення в'язкості газу призводить до збільшення опору руху частинки пилу, що осідається, і, відповідно, до зменшення ефективності роботи циклону.

Для визначення впливу температури газів на гідравлічний опір деяких циклонів за допомогою CFD – програм було проведено симуляцію процесів, які відбуваються під час руху газів в пиловловлюючому апараті. Актуальність чисельного дослідження процесів, які відбуваються в циклоні обумовлена тим, що при експериментальних дослідженнях не усі явища піддаються безпосередньому спостереженню.

Визначення ефективності очищення за допомогою CFD – програм проводили на наступних моделях: циклону із спіральним направляючим апаратом, конструкція якого представлена в [1, с. 35-37], прямотечійного циклону з коаксіальною вставкою [2, с. 26-28], циклону з проміжним відведенням пилу [3, с. 40-43] і, для порівняння, стандартного циклону ЦН-15, по методиці згідно [4 с. 289-359]. Вихідними параметрами для дослідження

даного циклону були такі самі характеристики пилоповітряного потоку як і в [5, с. 323-324].

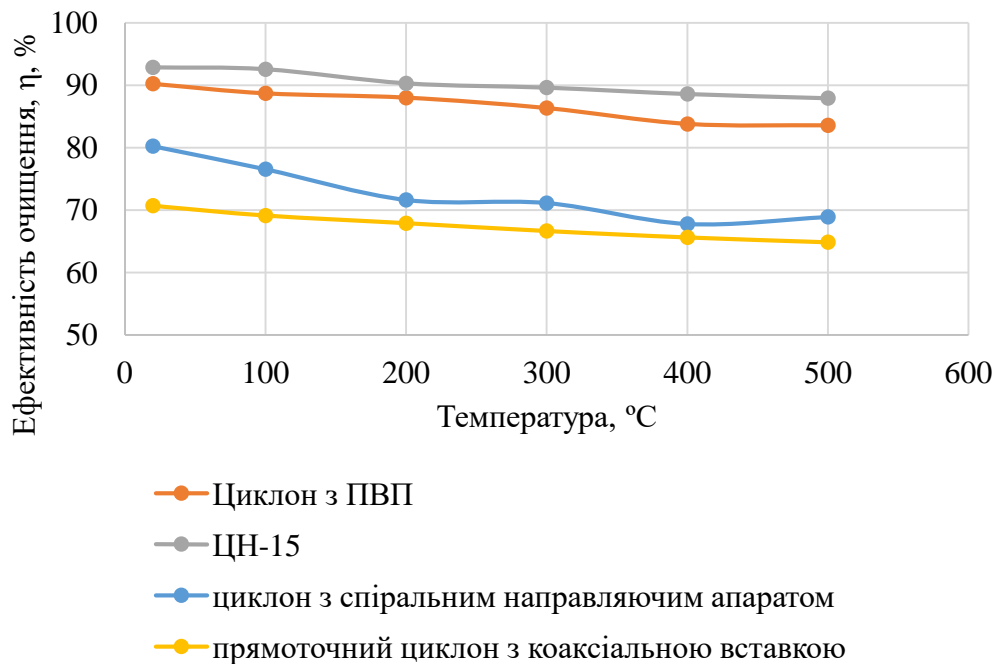

Рис. 1. Вплив температури запилених газів на ефективність роботи циклонів

На рисунку 1 представлено залежність ефективності очищення циклонів із від температури запилених газів. На даному рисунку можна побачити що із збільшенням температури газів ефективність очищення зменшується. Найбільшу ефективність очищення при нормальних умовах роботи (температура газу – 293 °К, атмосферний тиск – 101325 Па) має циклон ЦН-15, найменшу – прямоточний циклон з коаксіальною вставкою. В кожному апараті при збільшенні температури запилених газів до 500 °С ефективність очищення зменшується приблизно на 10% в порівнянні з ефективністю в нормальних умовах роботи.

Також зміна температури впливає на гідравлічний опір циклонів. Це пов'язано з тим, що змінюється густина запилених газів. Збільшення температури газів спричиняє за собою зменшення їх густини. Густина газу при незмінному тиску обернено пропорційна до термодинамічної температури. Також густина газу прямо пропорційна гідравлічному опору апарату. Отже, із збільшенням температури гідравлічний опір апарату буде зменшуватись. Вищесказане підтверджується графіком на рисунку. 2. Найбільший гідравлічний опір при нормальних умовах роботи має циклон з проміжним відведенням твердої фази, найменший – прямоточний циклон з коаксіальною вставкою. Із збільшенням температури гідравлічний опір циклону з проміжним відведенням твердої фази і прямоточного циклону з коаксіальною вставкою зменшується майже в 3 рази.

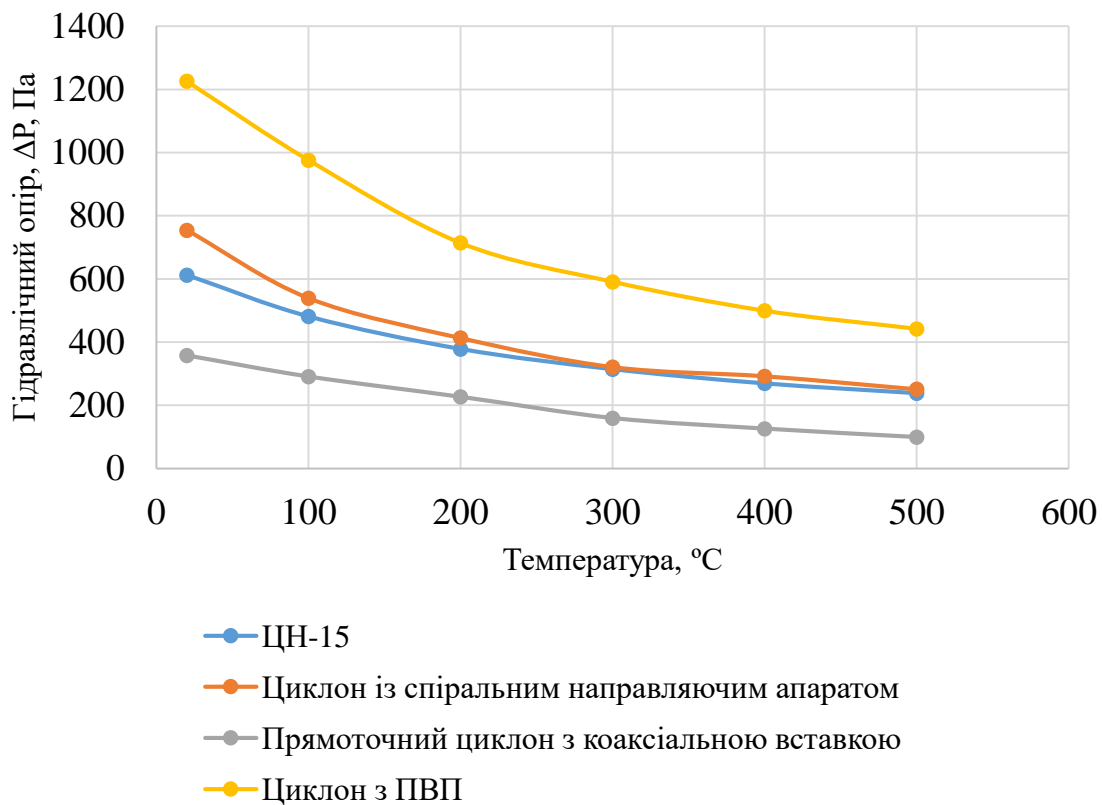

Рис. 2 Вплив температури запилених газів на гідравлічний опір циклонів

Отже, збільшення температури запилених газів проводить до зменшення гідравлічного опору. З однієї сторони зменшуються енергетичні затрати на переміщення запилених газів через пиловловлюючий апарат. З другої сторони збільшується кількість пилу, що викидається в навколишнє середовище.

Список літератури

1. Дубинін А.І., Майструк В.В., Гаврилів Р.І., Циклони із спіральним направляючим апаратом. // *Восточно-Европейский журнал передовых технологий*. Харків, 2011. Вип. 2/6 (50). С. 35-37.
2. Дубинін А.І., Ханік Я.М., Майструк В.В., Гаврилів Р.І. Прямоточний циклон з коаксіальною вставкою. Аналіз роботи// *Хімічна промисловість України*, 2005. №3. с.26–28.
3. Дубинін А.І., Майструк В.В. Циклон з проміжним відведенням осажденного пилу// *Хімічна промисловість України*, 1999. №2. С.40 - 43.
4. SolidWorks. Компьютерное моделирование в инженерной практике / Алямовский А. А., Собачкин А. А., Одинцов Е. В., Харитонович А. И., Пономарев Н. Б. — СПб.: БХВ-Петербург, 2005. 800 с.: ил.;
5. Майструк В.В. Прогнозування ефективності роботи циклону з проміжним відведенням пилу за допомогою CFD – програм / *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки: проблеми і перспективи: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 5Ю с. 321–325.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

УДК 53.04

*Полещук Степан, магистрант
Белорусский государственный университет
Минск, Беларусь*

**ФЛУОРЕСЦЕНТНЫЕ СЕНСОРЫ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ
СВЕРХНИЗКИХ НЕОРГАНИЧЕСКИХ ФОСФАТОВ В ПРОБАХ
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ**

Аннотация. Статья посвящена вопросам обнаружения сверхнизких неорганических фосфатов в пробах окружающей среды с помощью смартфона, так как это одна из основных задач природоохранных органов – проведение мониторинга в точках сбора излишков неорганических фосфатов (Pi) в пробах экологической воды для отслеживания водных «мертвых зон», вызванных цветением водорослей.

Ключевые слова. Фосфат, люминесценция, фокусное расстояние, УФ-светодиод, чувствительность визуализации

*Paliashchuk Stsiapan, magister student
Belarussian State University
Minsk, Belarus*

**FLUORESCENT SENSORS FOR THE DETECTION OF ULTRA-LOW
INORGANIC PHOSPHATES IN ENVIRONMENTAL SAMPLES**

Abstract. The article is devoted to the detection of ultra-low inorganic phosphates in environmental samples with the help of a smartphone, as this is one of the main tasks of environmental authorities - monitoring at the points of collection of excess inorganic phosphate (Pi) in environmental water samples to track water “dead zones” caused by algal blooms.

Keywords. Phosphate, luminescence, focal length, UV-LED, imaging sensitivity

Высокий уровень неорганических фосфатов (Pi) является одной из основных причин роста и распространения экологически вредных водорослей. Фосфат является питательным веществом, которое действует как фактор, ограничивающий рост живых организмов. В присутствии теплой воды фосфат может неконтролируемо размножаться и распространять токсичные водоросли, обволакивая поверхность любого водоёма. Согласно докладу Национального управления по исследованию океанов и атмосферы (NOAA), после проливных дождей в озере Окичоби во Флориде было обнаружено до 23 сантиметров синезеленого цветения водорослей. Ученые ожидают большего цветения по мере повышения температуры атмосферы в связи с глобальным потеплением. Несмотря на эти пагубные последствия, фосфор является важнейшим элементом для роста растений и животных, а также в экосистемах озер. Вода с дефицитом фосфора также вредна для здоровой пресноводной системы.

Существует множество исторических и современных методов измерения, однако флуоресцентные измерения стали мощным методом благодаря своей повышенной специфичности и чувствительности, а также меньшему

потенциалу інтерференції по сравнению с обычными электрохимическими стратегиями. Наше предлагаемое устройство не только улучшает существующую чувствительность, но и инкапсулируется в удобную портативную упаковку с одноразовыми подушечками для образцов полосок бумаги для использования в полевых условиях. Характеристика и оптимизация прибора включали в себя разработку пятиточечного анализа для использования в полевых условиях, оценку фотообесцвечивания, определение агентов помех, а также проведение испытаний на реальных образцах из окружающей среды.

Результаты. Во-первых, был построен пятиточечный анализ, позволяющий генерировать простую линейную кривую в диапазоне возможностей прибора во время полевых измерений. Кроме того, был проведен фото-обесцвечивающий анализ для определения влияния экспозиции возбуждающего света на результаты измерений. Кроме того, потенциальные помехо-подобные агенты проверялись на работоспособность прибора при концентрациях, превышающих самые высокие ожидаемые концентрации. И наконец, эксплуатационные характеристики устройства были испытаны на пробах в полевых условиях в сочетании с измерениями, проводимыми государственными учреждениями, а также на модернизированном коммерческом устройстве.

Данное устройство обладает потенциалом, позволяющим найти решение для экологических биологов, стремящихся отслеживать (P_i) загрязнение водной среды. Он не только дает практически мгновенные результаты и работает с недорогой платформой для одноразовых полосок бумаги, но и результаты могут быть быстро географически привязаны для последующего картирования распределения (P_i) с помощью ГИС. Современные методы обнаружения P_i, как правило, страдают от сочетания трех проблем - дорогостоящего, громоздкого лабораторного оборудования в контролируемой среде, неспособного обнаружить (P_i) на достаточно низких уровнях и имеющего длительное время отклика. Это предлагаемое решение направлено на устранение этих проблем и прокладывает путь к усовершенствованному методу обнаружения P_i, который, в конечном счете, может быстро дать ответ на ключевой вопрос, независимо от того, опускается ли собранная проба ниже или выше порогового значения EPA, 30 ppb. Предыдущие исследования, в которых изучались изменения сродства и флуоресценции *E. coli* PVP, вызванные колебаниями pH, выявили снижение интенсивности флуоресценции при увеличении pH выше 8,35. Это существенно не влияет на результаты, так как не было обнаружено существенных различий в pH в диапазоне 6,5, 7 и 7,5, а выявлено существенное влияние только тогда, когда pH повышается до 8 и выше. При оценке pH-стабильности поверхностных вод Эверглейдс недавние исследования показали, что она остается в узком диапазоне от 7,0 до 7,236, который был выбран для нашего

анализа. Будет чрезвычайно важно отслеживать этот параметр во время полевых испытаний.

Фундаментальным ограничением этой работы является сложность обеспечения того, чтобы любое остаточное (P_i) загрязнение оставалось намного ниже соответствующих измеряемых концентраций анализируемого вещества. К сожалению, (P_i) часто присутствует, адсорбируется на поверхности всей пластмассовой посуды, стеклянной посуды и инструментов для переноса. Таким образом, была проведена тщательная промывка с использованием сверхчистой воды DI на каждой стадии подготовки пробы. В связи со всемогущим присутствием следов неорганического фосфата, предлагаемый проба всегда будет страдать изменчивостью, однако, малой, в результате широко распространенного (P_i) загрязнения в этих малых количествах.

Материалы и методы. Методология, лежащая в основе этого исследования, может быть упрощена до нескольких основных компонентов. Во-первых, измерительный прибор был спроектирован таким образом, чтобы вмещать в себя все необходимые оптические компоненты и иметь трехмерную печать. Во-вторых, была спроектирована и распечатана восковая хроматографическая проба. В-третьих, флуоресцентный комплекс был адсорбирован на поверхности пробоотборника. Наконец, была проведена калибровка параметров визуализации смартфона для максимизации чувствительности визуализации. Стратегии для каждого из этих этапов будут обсуждаться по очереди.

Был разработан аппарат с 3D-печатью, который был безупречно связан с заранее спроектированным корпусом смартфона, чтобы воспользоваться преимуществами чувствительной камеры смартфона для получения изображений. Была использована 90° настройка отражения, включающая мощный светодиод, фильтр возбуждения, фильтр выбросов и держатель образца. Диаграмма готового портативного устройства с 3D-печатью. Источник света состоит из УФ-светодиода, сфокусированного через объектив до размера пятна, эквивалентного поле зрения, видимого через камеру смартфона. Фильтр возбуждения и фильтр излучения, каждый диаметром 1/2 дюйма, помещаются в пути возбуждения и излучения соответственно.

Оптимизация параметров смартфона требовала специфической калибровки выдержки и фокусного расстояния. Выдержка затвора смартфона отражает то, как долго затвор камеры смартфона остается открытым и подвергается воздействию люминесцентного света. Это важная характеристика для контроля, так как люминесцентное излучение часто очень слабое, но может быть успешно собрано, если затвор остается открытым в течение нескольких секунд. Тем не менее, необходимо также убедиться, что выбранная скорость затвора обеспечивает достаточный сигнал для захвата более низких концентраций

нашей линейной кривой, в то же время предотвращая насыщение сигнала при более высоких концентрациях. Следовательно, этот параметр должен тщательно контролироваться, чтобы максимизировать наш динамический диапазон. Фокусное расстояние контролирует степень оптимального выравнивания фокусной плоскости смартфона с одноразовым образцом полоски бумаги с восковой печатью. Это критический компонент в экспериментальной установке, так как количественный анализ требует четкого представления о флуоресцентной зоне. Если фокус неправильный и полученное изображение размыто, то окончательный анализ будет иметь более низкое отношение сигнал/шум из-за большей сложности сегментации зоны образца от ее границы. Для точного контроля этих параметров в смартфоне использовалось приложение FV-5 Lite, которое позволяло управлять ISO, фокусом и выдержкой. В частности, ISO 800 и выдержка 1/20 были выбраны во всех экспериментах после последовательных шагов оптимизации. «Автоматический режим» типичной камеры смартфона недостаточен для наших целей, так как он предназначен для использования в ненаучных приложениях. Этот режим включает в себя нежелательные функции, такие как балансировка белого, которая изменяет отдельные значения пикселей и снижает целостность получаемых данных. По этой причине очень важно собирать необработанные, немодифицированные данные с тщательным контролем выдержки и фокусного расстояния – набора параметров, которые «автоматический режим» не может адекватно обеспечить.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Миллер, К. “Значительное цветение водорослей на озере Окиэчоби “WeatherPlus”, 2017. 9. С. 34-37.
2. Преса, А. Цветение водорослей на озере Окичоби вызывает озабоченность повторением 2016 года. Джексонвилльские новости, спорт и развлечения “Джексонвилль”, 2017. 52. С. 12-15.
3. Пирл, Х. В., Хисман, Д. Изменение климата: катализатор глобального расширения вредного цианобактериального цветения. Экология. Микробиол. 2009. №1. С. 27-37.
4. Мур, С. К. и др. Воздействие изменчивости и будущего изменения климата на вредоносное цветение водорослей и здоровье человека. Экология. Исцеление, 2008. № 7. С. 56-78.
5. Пелли, Джей. Укрощение ядовитого цветения водорослей. ACS-центр, 2016. №2. С. 270-273.
6. Ван, Х., Ли, Л., Бао, Х. и Чжао, Л. Д. Экономические затраты на очистку от цветения водорослей на Олимпийском парусном спортивном объекте в Китае в 2008 году. Эос, Транс. Ам. Геофизики. Союз, 2009. 90, С. 238-268.

ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

УДК 311.3:32

*Склярська Оксана, кандидат географічних наук
доцент кафедри географії України
ЛНУ імені Івана Франка, м. Львів, Україна*

ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Розкрито головні тенденції сучасних політико-географічних досліджень в Україні. Зазначено пріоритетні напрямки та фахівців української політико-географічної думки. Проаналізовано рівень висвітлення географічних аспектів динаміки політичного життя в науковій літературі.

Ключові слова: *політична географія, політико-географічне дослідження, територіально-політичні системи.*

*Skliarska Oksana, PhD (Geographic Sciences),
Associate Professor of Geography of Ukraine Department
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine*

POLITICAL AND GEOGRAPHICAL STUDIES IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The main trends of modern political and geographical research in Ukraine are revealed. Priority areas and specialists of modern Ukrainian political geography are described. The level of analysis of geographical aspects of the dynamics of political life in modern academic literature is analyzed.

Key words: *political geography, political-geographical research, territorial-political systems.*

Заідеологізовані та необ'єктивні теорії в дусі марксизму-ленінізму загальмували політико-географічні дослідження в Україні майже на 70 років. Про нову політичну географію заговорили з початку 1990-х років, причому питань для дослідження не потрібно було запозичати на Заході чи брати з минулого – вони виникли як політичні реалії нової держави і зумовили нове бачення завдань цієї наукової дисципліни.

Політична географія зайняла належне місце у структурі суспільної географії. Значним надбанням стали не тільки розділи з політико-географічної тематики в підручниках географії України та суспільної географії, а також окремі навчально-методичні та наукові праці. Упродовж останніх двох десятиліть видані посібники С.В. Трохимчука та О.В. Федунь [5], київських авторів за редакцією проф. Б.П. Яценка [2], “Геополітика та політична географія” (2012) за авторством А.Г. Гольцова, декілька фундаментальних праць М.С. Дністрянського (монографія “Україна в політико-географічному вимірі”, 2010; посібники – “Політична географія та геополітика”, 2010 та “Політична географія України”, 2014), а також підручник з “Політичної

географії світу” В. І. Стафійчука (2016). Розроблена цілісна понятійно-термінологічна система, окреслені головні завдання, предмет та об’єкт науки. Так, М. С. Дністрянський розглядає політичну географію як “...географічну науку про геопросторову зумовленість та впорядкованість держав і міждержавних об’єднань, динаміку розміщення і взаємовідносини політичних сил, територіальні особливості політичних процесів і явищ” [1, с. 15]. Предмет політико-географічних досліджень різноаспектний і за визначенням С.В. Трохимчука: “..територіальні особливості та відмінності структури і функціонування політичної системи планети та її регіональних частин, залежно від характеру природного середовища, географічних особливостей господарства, населення, розселення, науки, освіти, релігії, культури” [5, с. 6]. О.І. Шаблій вважає предметом політичної географії геопросторову організацію політичної сфери, зазначаючи риси геопросторовості, серед яких є як статичні (розміщення політичних об’єктів), так і динамічні (розвиток територіальних формувань та функціонування політичної системи) ознаки предмета [6, с. 178]. За Б.П. Яценком, вивчення політико-географічних процесів різних рівнів на сьогодні утворюють окремий напрям політичної географії [2, с. 9–10]. Відтак, нові підходи до визначення предметної області науки свідчать про поглиблення політико-географічних досліджень у динамічному, функціональному аспектах.

Політико-географічне дослідження держави дає змогу виявляти диспропорції в організації політичної сфери, оцінювати загрози політичного розвитку в просторовому вимірі [1, с. 4]. Просторові аспекти політичного життя в Україні аналізуються у працях з політико-географічного країнознавства, етнополітичної географії, електоральної географії, географії політичних партій тощо.

Попри розширення масштабів досліджень політичної географії, все ж головним напрямком залишається політико-географічне країнознавство. В цьому руслі вже традиційними є питання формування української державності, становлення кордонів, історичної політичної географії України висвітлені в працях М.С. Дністрянського, Ф.Д. Заставного, О.І. Вісьтак, О.Ю. Малиновської, Я.Б. Олійника, А.В. Степаненка, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія та ін. Зміна функцій кордону, організація транскордонного співробітництва актуалізували географічні дослідження прикордонних територій (І. Дубович, І.І. Костащук, В.О. Джаман, І.І. Ровенчак, О.І. Мамчур, В.Й. Лажнік, О.І. Склярська, Л.Ю. Шабашова та ін.).

Вивчення територіальних аспектів функціонування політичної сфери зумовило розвиток динамічного напрямку політико-географічних досліджень – електоральної географії. Географічний аналіз політичної поведінки дає змогу оцінити територіальні відмінності у політичних симпатіях, виявити географічні чинники результатів голосування, тенденції політичних змін в просторовому

вимірі. Багатьом аспектам електоральної географії присвячені праці М.В. Багрова, М.С. Дністрянського, Я.Б. Олійника, А.П. Голода, В.М. Миронюка, М.В. Мирош, Є.А. Хана, В.Б. Шишацького та ін.

Об'єктивні процеси політизації етнонаціональних взаємин, зв'язок етногеографічних та політичних змін актуалізували дослідження з етнополітичної географії. Всебічно висвітлюються теоретичні та прикладні аспекти геоетнополітичної проблематики в працях М.С. Дністрянського. Приклади взаємопов'язаного аналізу етногеографічних та політичних змін при вивченні формування державного кордону, регіональної політики містять праці П.Г. Масляка, О.І. Шаблія, М.В. Багрова, В.І. Тодорова, С. Ярьоменка та ін.

Окрему групу становлять праці, присвячені дослідженням політико-географічних процесів в областях або ж геополітичному потенціалу регіонів та визначенню їхнього місця у політичному житті держави. Так, розділ монографії О.І. Шаблія присвячено проблемам (зокрема й політичним) Галичини та Карпатського регіону [6]. Обґрунтування засад регіональної політики задля різноаспектної інтеграції етнічно неоднорідних регіонів в українське національно-політичне, соціо-культурне середовище здійснено на прикладі Закарпатської та Чернівецької областей [3]. Однак, не усі праці з регіональних досліджень виконані в дусі ідей національно-політичної єдності. Так, у працях М.В. Багрова Крим розглядається самодостатнім суб'єктом геополітичних відносин і, по-суті, обґрунтовано ідеологію регіоналізму.

В контексті адміністративно-територіальної реформи в Україні важливим є саме політико-географічний аналіз цих змін, адже головною функцією адміністративно-територіальної системи є не перерозподіл повноважень чи представництво влади на місцях, а задоволення різноманітних інтересів населення через управлінські важелі, спираючись на соціально-економічні, етнокультурні, історичні та природно-географічні особливості поселень і регіонів. Ефективним державне управління буде саме тоді, коли у формуванні системи АТУ враховуватиметься комплексна взаємодія усіх компонентів середовища життєдіяльності (природньо-географічних, соціально-економічних, мовно-культурних, розселенських, етнічних особливостей), а також запити населення "знизу", про що і йдеться у працях географів. Питання еволюції адміністративно-територіальної системи висвітлюються у працях М.С. Дністрянського, А.І. Доценка, О.В. Заставецької, Л.Б. Заставецької, М.Д. Пістуна, М. Баранського. З.В. Тітенко, С.М. Шевчука та ін. Зокрема, у працях М. Дністрянського детально аналізуються параметри сучасного адміністративного устрою України та містяться пропозиції його реформування. Зв'язок особливостей розселення та адміністративно-територіального устрою розкрито у публікаціях А. Доценка, суспільно-географічні засади нового устрою обґрунтовано і М. Пістуном.

Вагомі напрацювання українських політико-географів стосуються проблематики функціонування територіально-політичних систем транснаціонального рівня (Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський, Н.С. Корома, М.М. Книш, П.Г. Масляк, В.Й. Лажнік та ін.), а також міжнародних політичних конфліктів (Р.Р. Сливка, О.Б. Швець). При цьому новітні політико-географічні дослідження проводяться в руслі світових концепцій політичної географії (“способу життя”, “політичних місць”, постмодерністського підходу та інших).

На основі детального вивчення частоти опублікування та авторства статей з політико-географічної тематики В.І. Стафійчук констатує існування шкіл політичної географії у Львові, Києві, Сімферополі, Луцьку, Тернополі та зародження регіональних центрів політико-географічних досліджень у Харкові, Чернівцях, Одесі, Полтаві [4].

Отож, своєчасність та актуальність політико-географічних досліджень в Україні пов’язана передусім з тим, що політична географія є сукупністю знань про географічні засади цілісності держави та збалансованої організації її політичної сфери. Незважаючи на певні диспропорції в структурі політико-географічних досліджень, неузгодженість деяких теоретичних положень науки, позитивним моментом є те, що вивчення територіальної організації політичної сфери українського суспільства на початку ХХІ століття охоплює не лише аналіз її статичних форм, а й різні аспекти функціонування просторових утворень, що дає змогу проводити безперервний географічний моніторинг динаміки політичного життя суспільства.

Список використаних джерел

1. Дністрянський М. С. *Політична географія України: навчальний посібник* / М. С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
2. *Політична географія і геополітика: навчальний посібник* // Б. П. Яценко, В. І. Стафійчук, Ю. С. Брайчевський та ін.; за ред. Б. П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
3. Склярська О. *Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій області* / Оксана Склярська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 242 с.
4. Стафійчук В. І. *Тематика політико-географічних публікацій в Україні за 1990-2012 рр.* / В. І. Стафійчук // *Економічна та соціальна географія. Зб. наук. праць.* – Київ, 2015. – Пив. 71. – С. 55-61.
5. Трохимчук С. В., Федунь О. В. *Політична географія світу: навчальний посібник* / С. В. Трохимчук, О. В. Федунь. – Львів: Простір М., 2006. – 274 с.
6. Шаблій О. І. *Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії* / О. І. Шаблій. – Львів, 2001. – 743 с.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МАСМЕДІА

УДК 316.74:004(075.8)

Адамаў Аляксандр, аспірант

*Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў
г. Мінск, Беларусь*

СУБ'ЕКТ ПЕРАД ТВАРАМ МЕДЫЯЭКАЛАГІЧНЫХ ВЫКЛІКАЎ СУЧАСНАСЦІ

Анотацыя. Артыкул прысвечаны разгляду шэрагу меду экалагічных выклікаў сучаснасці, якія абумоўліваюць актуалізацыю стратэгіі суб'ектыўнага паводзінаў у адносінах да візуальнага кантэнту. Аналізуецца сацыяльна-камунікатыўныя аспекты трансфармацыі візуальнасці ў прасторы медыя.

Ключавыя словы. Медыя, медыяэкалагічныя выклікі, візуальнасць, медыя-вірус, медыязалежнасць.

Adamov Aliaksandr, postgraduate student

*Belarusian state University of culture and arts
Minsk, Belarus*

THE SUBJECT IN THE FACE OF MEDIA-ECOLOGICAL CHALLENGES OF OUR TIME

Annotation. The article is devoted to the consideration of a number of environmental challenges of our time, which determine the actualization of strategies for subjective behavior in relation to visual content. Social and communicative aspects of visual transformation in the media space are analyzed.

Keyword. Media, media-ecological challenges, visibility, media virus, media dependence.

Для большасці жыхароў развітых і якія развіваюцца краін на сучасным этапе характэрна непасрэдная ўключэнне ў працэсы інфарматызацыі культуры. Персанальныя гаджэты-прадэзы – злучаюць у сабе мноства роляў: яны і фінансавы памочнік, і сакратар, і бібліятэка, і сродак камунікацыі і многае іншае. Ствараная чалавекам віртуальная рэальнасць напластоўваецца на фізічную і ператвараецца ў вобраз новай прыроды, а экалагічны дыскурс, актуалізуецца ў дачыненні да прыроды, можа быць экстрапаляваны і на сферу медыя. Далей мы разгледзім асноўныя выклікі сучаснасці, якія вынікаюць з гэтак адчувальнага разрастання медыяасяроддзе і ўзмацнення ўключанасці ў яе суб'екта.

1. Інфармацыйнае забруджванне і візуальны шум;

Прырост колькасці ўдзельнікаў пераўтварэння візуальнага асяроддзя і дэмакратызацыя сродкаў стварэння вобразаў спараджаюць праблемы інфармацыйнага забруджвання. Сучасны архіў кантэнту, калі яго можна так прадставіць, найпрост завязаны на кожным з удзельнікаў сеткі (тым больш, што кожны ўдзельнік можа непасрэдна папаўняць гэты самы архіў). Кантэнт у

дадзеным выпадку ўяўляе нішто іншае як след ад удзелу, прадукт віртуальнай жыццядзейнасці. Дэмакратызацыя тэхнічных магчымасцяў, з дапамогай якой вырабляецца кантэнт, стымулюе не толькі крэатыўны патэнцыял карыстальніка, але і прыўносіць новых крэатараў у глабальны архіў. Смартфон з камерай або партатыўны танны фотаапарат могуць дапамагчы ім у гэтым. Як пісала С. Зонтаг, «будучы сфатаграфавана, нешта становіцца часткай інфармацыйнай сістэмы і прыдатна для класіфікацыі і захоўвання – ад наклепных у прыблізна храналагічным парадку здымкаў у сямейных альбомах да метадычна збіраных калекцый і архіваў, якія выкарыстоўваюцца для прадказання надвор'я, у астраноміі, мікрабіялогіі, геалогіі, паліцэйскай працы, медыцынскім навучанні і дыягностыцы, ваеннай выведцы і гісторыі мастацтваў» [2, с. 204]. Інтэрнэт пры гэтым выступае пастаянна абнаўляецца і дапаўняемым архівам інфармацыі, у тым ліку візуальнай (фота, відэа кантэнт, анімацыя, ілюстрацыйны матэрыял). Гэты архіў мае самападобную, хаатычна разрастаецца структуру. Безумоўна, у гэтым можа быць угледжана негатыўная яго бок – калі магчыма пастаяннае папаўненне і стыхійнае разрастанне асяроддзя, то настолькі ж магчыма і яе забруджванне (бескантрольнае павелічэнне выраблялага кантэнту). Візуальным шумам у праламленні да дзейнасці карыстальніка можна назваць дакучлівы кантэнт, які ў прамым сэнсе слова ўрываецца ў вобласць гледжання суб'екта.

2. Эстэтызацыя, дакументацыя штодзённасці і запыт на самапрэзентацыю;

Эстэтызацыя паўсядзённага вопыту стала своеасаблівым праектам самапрэзентацыі, актуалізацыі, ідэнтыфікацыі. Кожны можа дзяліцца інфармацыяй пра сябе, а значыць існуе верагоднасць, што іншым будзе важны твой голас, тваё меркаванне. Пад эстетызацией тут мы разумеем імкненне надаць візуальнаму вобразу навакольнага асяроддзя скончаны выгляд, абрэзаць ці паўплываць на яго нейкім з магчымых спосабаў. Самым даступным спосабам з'яўляецца звярнуцца да дапамогі фота- або відэафіксацыі, практыкам постпрадукцыі. Гэтыя механізмы накіроўваюць крэатыўны патэнцыял карыстальніка да саўдзелу і робяць з кожнага-надзеленага асаблівым спосабам бачання, уважлівага, неабыякавага актора глабальнай сеткі рэтрансляцыі кантэнту.

Дакументацыя штодзённасці памнажае візуальны кантэнт нібы узнаўляючы вобраз свету, выбудоўваючы яго вакол індывідуалізаваных кропак бачання. Дадзены працэс стымулюе да пошуку мадэляў самапрэзентацыі. Адсюль актыўнае ўкараненне сэлфі-фота ці відэа вобраз сябе, зняты на франтальную камеру тэлефона. Сацыяльныя сеткі дазваляюць сканструяваць вобраз асобы карыстальніка-медыйны вобраз.

3. Медыязалежнасць як патрэба ў экспанентным спажыванні візуальных вобразаў;

Сацыяльныя медыя карыстаюцца разгалінаванай сеткай ўстанаўлення сувязяў з карыстальнікамі. Іх функцыянальнасць і стабільнасць завязана як кожным з удзельнікаў, якія, у сваю чаргу, заахвочваюцца магчымасцю рэалізоўваць свой патэнцыял. У гэтым кантэксце Н. Больш справядліва заўважае, што «раней таленты шукалі шанец запусціцца ў вытворчасць або апублікавацца, сёння лічбавая тэхналогія публікацыі сама шукае таленты» [1, с. 24]. Усе механізмы тэхналогіі накіраваны на падтрыманне жыццяздольнасці медыя, а жыццяздольнасць сеткі непасрэдна залежыць ад сувязях, кантактах. Такого роду адносіны магчымыя толькі ў тым выпадку, калі адна бок зацікаўлены ў іншай і наадварот.

Візуальны вобраз, як мы ўжо адзначалі, надзвычай гнуткі, што надае дадатковыя магчымасці ўзмацніць і абвастрыць залежнасць. Калі ўважліва паглядзець на сераду самых папулярных сацыяльных пляцовак, то ў іх альбо адкрыта прысутнічае механізм рэкамендацый, альбо маецца на ўвазе. Эмацыйна медыязалежны карыстальнік трапляе ў хвалю сенсацый, якія адпаведна сваёй логіцы ўзнікаюць як ўспышкі і не могуць доўжыцца доўга. У прамежках паміж сенсацыйнымі падзеямі ўзнікае нуда, замяшчаецца затым новымі сенсацыямі.

4. Дамінаванне сенсацыйнай позы ў асяроддзі медыя;

Мы ўжо паспелі закрануць сенсацыі ў кантэксце феномену медыязалежнасці, тут жа паглядзім на яго з іншага боку. У прасторы пастаяннага абнаўляецца інфармацыйнай позы некаторыя падзеі выбіваюцца і набываюць вірусны характар – у розных інтэрпрэтацыях навіна трапляе ў зводкі СМІ, сацыяльныя сеткі, атрымлівае рэакцыю на сябе ад блогераў, зорак і абрасае чуткамі ў грамадстве. Вірусамі прынята называць шкоднасныя клеткі, якія, прымацоўваючыся да здаровым клеткам, могуць мае ўплыў на іх ці нават мяняць структуру клеткі. Дастасавальна да інфармацыйнай парадку, віруснасць выступае апісальнай асаблівай катэгорыяй, стыхійнай, лавінападобна папулярнасці. Як піша на гэты конт Д. Рашкофф, «медыя-вірусы распаўсюджваюцца тым хутчэй, чым мацней яны абуджаюць нашу цікавасць, і іх поспех залежыць ад таго, якія моцныя і слабыя бакі іх арганізма-гаспадара, гэта значыць, поп-культуры» [4, с. 11]. Медыя-вірусы прымацоўваюцца да інфармацыйнай нагоды, забіраюць з яго самае вострае, памежнае і памнажаюць гэтыя пашкоджаныя клеткі ў цэле поп-культуры. Вірусы становяцца агульным месцам, стыхійным инфоповодом масавай культуры.

5. Інфармацыйны разрыў і маніпуляцыя свядомасцю спажываўца візуальнага кантэнту;

Будзе памылкай сцвярджаць, што новыя медыя знаходзяцца ў стабільнай або завяршальнай стадыі развіцця. Дакладна – што ім уласцівы характар станаўлення і развіцця, што, безумоўна, патрабуе трансфармацыі адносіны да

ix. Адмоўным эфектам у такой дынамічнай сітуацыі развіцця новых медыя можа стаць ўкараненне інфармацыйнага разрыву: пакаленческага, рэгіянальнага, сацыяльнага. Інфармацыйны разрыў паміж пакаленнямі выяўляецца ў страце каштоўнасных арыентацый, разбурэнні пляцовак дыялогу і дэфармацыі светапоглядных мадэляў. Медыя сераду як такая ўяўляе інтуітыўна зразумелую, досыць лёгка асвойваць платформу, аднак механізмы распаўсюджвання інфармацыі, яе спажывання інавацыйныя. Важным становіцца стварэнне ўмоў раўнамернага доступу да інфармацыі, фарміраванне камунікатыўных кампетэнцый, крытычнага мыслення, адаптацыі да новага (кампетэнцыі ў галіне пошуку інфармацыі, яе аналізу, фільтрацыі, стварэнні медiateкстов, засваенні кантэксту і многае іншае). Паколькі візуальнаму кантэнту адводзіцца вызначальная роля ў сістэме новых медыя, актуалізуецца праблема падману, навязвання вобразаў як адлюстравання сапраўднай рэальнасці, абвастраецца ўразлівасць карыстальніка.

Маніпуляванне ўяўляе сабой схаванае ўздзеянне на грамадскае меркаванне і паводзіны для ўкаранення ідэй, думкі, структуры мыслення. У адпаведнасці са сваёй гнуткай, модульнай, варыятыўнай прыродай візуальнае можа служыць механізмам маніпуляцыі грамадскай свядомасцю або спараджаць памылкі. М. Маклюэн кажа аб наспяваючага праблему, калі ўспрыманне карыстальніка перастане быць у поўнай меры падкантрольным яму. Так, даследчык піша, што «як толькі мы аддамо свае пачуцці і нервовыя сістэмы ў палон прыватнаму маніпуляванню тых, хто павінен спрабаваць атрымаць выгаду з арэнды нашых вачэй, вушэй і нерваў, у нас не застанецца больш ніякіх правоў» – і далей працягвае, – «аддаць у арэнду камерцыйным інтарэсам свае вочы, вушы і нервы – гэта амаль тое ж самае, што перадаць ва ўласнасць якой-небудзь прыватнай карпарацыі нашу агульную прамову або аддаць у манапольнае выкарыстанне якой-небудзь кампаніі сферу зямлі» [3, с. 80]. Уключэнне ў глабальную сетку на індывідуальным узроўні дазваляе персаналізаваць маніпуляцыйныя стратэгіі.

б. Рызыкі, якія ўзнікаюць у выніку з'яўлення інавацыйных мадэляў трансляцыі візуальнага кантэнту і выяўляюцца ў слабой прапрацаванасці механізмаў кантролю.

Гідэнса выводзіць на авансцэну свайго даследавання глабалізацыі паняцце рызыкі і сцвярджае, што становіцца актуальным яно як раз стала менавіта са станаўленнем глабалізаваным свету. Рызыка спадарожнічае любую дзейнасць толькі тады, калі магчымыя непрадказальныя (або слаба прадказальныя) сцэнары развіцця. Здзяйсняячы выбар, чалавек падвяргае сябе рызыцы, у тым ліку, калі выбар носіць рэфлексіўны характар. Чалавеку прапануецца адразу некалькі сцэнароў паводзінаў, будзь то панікаваць аб увядзенні каранцінных мер або быць на баку тых, хто не лічыць гэта неабходным. У часы разгалінаванай сеткі меркаванняў, дэманстраванай медыя, становіцца

складаним быць нейтральным, а выбар спалучаны як з рызыкамі, так і з даверам. З прыходам інтэрнэту паўстала сітуацыя, пры якой атрыманую інфармацыю ў выглядзе адказаў неабходна правяраць – «паўстала праблема даверу да ведаў» [1, с. 38]. Карыстачу неабходна здзяйсняць акрамя пошуку яшчэ і праверку на сапраўднасць, дзе памагатымі ў праверцы з'яўляюцца канкуруючыя крыніцы дадзеных. Праўдзівасць пры гэтым замяшчаецца пераканаўчасцю, здольнасцю падкупляць давер. Давяраць – значыць спадзявацца на меркаванні экспертаў, якія стаяць за нейкай пазіцыяй. Давяраць вобразу – значыць бачыць у ім пераканаўчасць, а на супрацьлеглым баку – безгрунтоўнасць, памылковасць. Медыя прадастаўляюць пэўны погляд на тое, што адбываецца, што патрабуе ад чытача/назіральніка крытычнай пазіцыі.

У выніку хацелася б адзначыць, што медыяэкалагічныя выклікі безумоўна звязаныя з глыбінным пранікненнем новых медыя ў тканіну штодзённасці, цыфравізацыяй візуальнай культуры і інфарматызацыяй камунікатыўных працэсаў. Вышэйпададзеныя выклікі падахвочваюць да фарміравання шэрагу новых кампетэнцый, якія б дазвалялі суб'екту займаць крытычную, усвядомленую пазіцыю ў трансфармуецца медыяасяроддзе.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ:

1. *Больш, Н. Азбука медиа / Н. Больш – М. : Издательство «Европа», 2011. – 136 с.*
2. *Зонтаг, С. О фотографии / С. Зонтаг. – М. : Ад Маргинем Пресс, 2014. – 268 с.*
3. *Маклюан, М. Понимание Медиа: Внешние расширения человека / Пер. с англ. В. Николаева; Закл. ст. М. Вавилова. – М. : Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. – 464 с.*
4. *Рашкофф, Д. Медиавирус: Как поп-культура тайно воздействует на ваше сознание / Д. Рашкофф. – М. : Ультра-Культура, 2003. – 368 с.*

Навуковы кіраўнік – М.А. Мажэйка

Наукове видання

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ Й НАУКИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

Головний редактор: Ю.І. Колісник-Гуменюк
Макет і комп'ютерна верстка: В.В. Гуменюк
Дизайн обкладинки: І.С. Колісник

Адреса оргкомітету:
Львівський навчально-науковий центр професійної освіти
79008, вул. Кривоноса, 10
м. Львів, Україна
<http://lnncpo.zzz.com.ua/>; <http://npucenter.lviv.ua/>

ISSN 2663-9718

Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи:
зб. наук. праць / [гол.ред. Ю.І. Колісник-Гуменюк]. Київ–Львів–Бережани–
Гомель, 2020. Вип. 7. 381 с.

Електронне видання
Умовн.-друк. арк. 23,29. Об'єм файлу – 5 МБ.